

Voitto Silfverhuth

KIRKON JA KEISARIN SENSUURI

Kirkon ja keisarin sensuuri

**SUOMEN KIRKKOHISTORIALLISEN SEURAN
TOIMITUKSIA 104**

**FINSKA KYRKO HISTORISKA SAMFUNDETS
HANDLINGAR 104**

VOITTO SILFVERHUTH

**KIRKON JA KEISARIN
SENSUURI**

**Uskonnollisen kirjallisuuden valvonta
Suomessa 1809—1865**

SUMMARY:

**Censorship of Religious Literature in Finland
During the Years 1809—1865**

**HELSINKI 1977
SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA**

ISBN 951-9021-22-1
ISSN 0356-0759

LOIMAAN KIRJAPAINO – LOIMAA 1977

ALKUSANAT

Tämän tutkimuksen lähtökohdat ovat ylioppilasajassani. Professori *Kauko Pirisen* teettämän kirkkohistorian harjoitustyön yhteydessä kokosin Porvoon tuomiokapitulin arkistosta aineiston, jonka sovittaminen laajempiin yhteyksiin näytti perustellulta. Myös dogmatiikan opettajani, sittemmin edesmennyt professori *Osmo Tiililä* innosti jatkamaan aiheesta.

Opintovuosien jälkeinen seurakuntatyön rupeama on koetellut tutkijanintoani, mutta osoittanut entistä selvemmin opettajien ja tutkijatoverien arvon. Professori Pirisen tuki on työni kaikissa vaiheissa ollut korvaamaton. Hän on antanut aikaansa, kirjoittanut suosituksia, kuunnellut, neuvonut, kannustanut. Kansleri *Mikko Juva* on liseniaattityöni toisena tarkastajana opastanut minua krii-
tiikillään ja neuvoillaan. Liseniaattiseminaareissa olen saanut hyödyllisiä viitteitä myös tutkijatovereiltani, eritoten monikertaiselta opponentiltani, dosentti *Pekka Raittilalta*. Tiedekunnan määrääminä esitarkastajina ovat Pirinen ja Raittila lukeneet käsikirjoitukse-
neni ja siten auttaneet tutkimuksen viimeistelyssä.

Mainittujen opettajien ja teologiveljien ohella ovat monet muut lähimmäiset — joko virkansa puolesta tai sulasta ystävyydestä — antaneet vaivata itseään. Erityisen kiitoksen olen velkaa niille sukulaisilleni ja ystävilleni, jotka ovat auttaneet työn kielellisten umpisol-
mujen avaamisessa tai vieraanvaraisuudellaan piristäneet arkistomatkojani. Esimieheni, rovasti *Erkki Malkavaara* ja työtoverini Tampereen Harjun seurakunnassa ovat kärsivällisesti tukeneet ja ymmärtäneet. Vaimoani *Maijaa* ja perhettäni en osaa tässä kyllin kiittää.

Työni taloutta ovat ratkaisevasti huojentaneet apurahat, joita *Suomen Kulttuurirahaston Pirkanmaan rahasto*, *E. J. Sariolan säätiö*, *Alfred Kordelinin säätiö* ja *Tampereen kaupungin tiederahasto* ovat ilokseni myöntäneet. *Tampereen kaupunginkirjasto* — *Pirkanmaan maakuntakirjasto* on suonut käyttööni rauhaisan tutkijain-

huoneen. Kiitän näitä tukijoitani samoin kuin *Suomen Kirkkohistoriallista Seuraa*, joka on ottanut teokseni julkaisusarjaansa. Seuran sihteeri, teollis. *Esko Koskenvesa* on varsinkin painatusvaiheessa nähnyt paljon vaivaa hyväkseni.

Kirjan kansikuva on valokuvaaja *Juhani Riekkolan*. Englanninkielisen tiivistelmän on tarkistanut yliopistonlehtori, Mr *Robert Lewin*.

Tampereella 25. heinäkuuta 1977
Voitto Silfverhuth

SISÄLLYS

TUTKIMUSTEHTÄVÄ	11
1. SENSUURI RUOTSI-SUOMESSA VUOTEEN 1809	15
1.1. Reformaatiosta vapaudenajan loppuun	15
1.2. Kustavilainen aika	25
2. JÄRJESTELMÄ UUDISTUU (1809–1829)	34
2.1. Hallituksen sensuuri- ja uskontopolitiikka	34
2.1.1. Sensuuria koskevat asetukset ja järjestelyt	34
2.1.2. Aleksanteri I:n ja Nikolai I:n uskontopolitiikka	43
2.2. Sensuurin puitteet ja käytäntö	46
2.3. Sensuuritoimia	53
2.3.1. Kirjojen kieliasu	53
2.3.2. Brita Gustafsdotters uppenbarelse	56
2.3.3. Frenckellin vialliset virsikirjat	60
2.3.4. Juteinin Anteckningar af tankar uti varianta ämnen	64
2.3.5. Jeesuksen lapsuuden kirja	68
2.4. Sensuurin läpäisseitä kirjoja	70
3. LINJAT HAHMOTTUVAT (1830–1839)	74
3.1. Uusi järjestelmä	74
3.1.1. Vuoden 1829 sensuuriasetus	74
3.1.2. Valtastuimen ja alttarin liitto	78
3.2. Sensuurin käytäntö, määrä ja laatu	80
3.2.1. Kotimaansensuuri (tuomiokapitulit)	80
3.2.2. Ulkomaansensuuri (sensuurikomitea, postitirehtööri)	91
3.3. Sensuurin kannanottoja	96
3.3.1. Poliittisia kysymyksiä	96
3.3.2. Rationalismi	99
3.3.3. Apokalyptinen maailmantulkinta	103
3.3.4. Legendat ja Raamattu	105
3.3.5. Pietismi	109
3.3.5.1. Hartaus- ja herätyskirjat	109
3.3.5.2. Heränneitten viikkolehdet	115
3.3.5.3. Sanomalehtikirjoitukset	130
3.3.6. Kielen ja muodon kysymyksiä	138
3.3.6.1. Hartauskirjat	138
3.3.6.2. Virsikirjat ja katekismukset	144
3.4. Sensuurin tehokkuus	146
4. YHTENÄISYYTEEN PYRITÄÄN (1840–1849)	150
4.1. Uusia järjestelyjä	150
4.1.1. Kiellettyjen kirjoitusten luettelointi	150
4.1.2. Lehtisensuurin uudet määräykset	152
4.2. Sensuurin käytäntö, määrä ja laatu	154
4.2.1. Kotimaansensuuri	154

4.2.2. Ulkomaansensuuri	167
4.3. Sensuurin kannanottoja	171
4.3.1. Pietismi ja herätysliikkeet	171
4.3.1.1. Evangeliskt veckoblad	171
4.3.1.2. Kotimaisten herätysjohtajien kirjat	178
4.3.1.3. Vierasperäiset kirjat	187
4.3.1.4. Uudet lehtiyriytykset ja sanoma- lehtikirjoitukset	194
4.3.2. Teologinen radikalismi	202
4.3.3. Poliittisia kysymyksiä	206
4.3.4. Kirjojen kieli ja painoasu	214
4.4. Sensuurin tehokkuus	218
5. HALLITUS KIRISTÄÄ OTETTA (1850—1854)	224
5.1. Vuoden 1850 kielisäännös soveltamisohjeineen	224
5.2. Sensuurin käytäntö, määrä ja laatu	226
5.2.1. Kotimaansensuuri	226
5.2.2. Ulkomaansensuuri	235
5.3. Sensuurin kannanottoja	238
5.3.1. Pietismi ja herätysliikkeet	238
5.3.1.1. Kotimaiset hartaus- ja kiistakirjoitukset ...	238
5.3.1.2. Ulkoa tuotavat kirjat	245
5.3.2. Opillisia kysymyksiä	247
5.3.3. Poliittisia näkökohtia	250
5.3.4. Kielen ja ilmaisun kysymyksiä	253
5.4. Sensuurin tehokkuus	256
6. OTE HELTIÄÄ (1855—1865)	259
6.1. Hallitussuunnan muuttuminen	259
6.2. Rutinoitunut sensuurikäytäntö	261
6.2.1. Kotimaansensuuri	261
6.2.2. Ulkomaansensuuri	269
6.3. Sensuurin kannanottoja	271
6.3.1. Pietistinen ja evankelinen herätys	271
6.3.2. Krimin sota ja lähetystyö	276
6.3.3. Baptismi ja mormonismi	280
6.3.4. Uskonnollinen liberalismi	285
6.4. Painovapaus toteutuu	288
7. TIIVISTELMÄ	294
LIITE. Tuomiokapitulien vuosina 1809—1865 kieltämät teokset	305
LYHENTEET	312
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	314
HENKILÖHAKEMISTO	335
SUMMARY	340

TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Viime vuosikymmeninä on uskonnollisen kirjallisuuden sensuuri ollut Ruotsissa vilkkaan tutkimuksen kohteena. *Bengt Hellekant* ja *Ove Nordstrandh* omistivat sille runsaasti huomiota kirkkohistoriallisissa väitöskirjoissaan (Hellekant 1944; Nordstrandh 1951), samoin *Gösta Lext*, *Stig Boberg* ja *Elmar Nyman* kustavilaisen ajan paino-oloja koskevissa dissertaatioissaan (Lext 1950; Boberg 1951; Nyman 1963). Viimeksi on *Harry Lenhammar* käsitellyt teemaa teoksissaan *Tolerans och bekännelse tvång* (1966) ja *Religion och tryckfrihet i Sverige 1809–1840* (1974).

Suomessa aihe ei ole saanut yhtäläistä huomiota osakseen. *Yrjö Nurmion* vuonna 1934 julkaisema tutkimus Suomen sensuuriolot Venäjän vallan alkuaikoina vv. 1809–1829 on edelleen ainoa, jossa jonkin aikakauden kirkollista sensuuria on kartoitettu yleisesti. Muilta osin uskonnollisen sensuurin ankaruutta on jouduttu arvioimaan suppeitten artikkelien tai julkaistujen fragmentaaristen kieltoluetteloiden (*Neovius* 1891) perusteella.

Tässä tutkimuksessa käsitellään uskonnollisen kirjallisuuden valvontaa niinä autonomian ajan vuosikymmeninä, jolloin ennakkosensuuri oli Suomessa voimassa. Tavoitteena on kartoittaa silloinen uskonnollisen sensuurin järjestelmä ja selvittää, miten se toimi käytännössä, millaista kirjallisuutta vastaan se suuntautui ja miten ankaraa sensuuri todellisuudessa oli. Aihetta tarkastellaan hallituksen yleisen sensuuri- ja uskontopolitiikan näkökulmasta sekä tapahtunutta kehitystä silmällä pitäen.

Pääpaino tässä tutkimuksessa on painotarkastuksella, jonka kohteina olivat kotimaassa julkaistavat kirjat ja lehtikirjoitukset. Tätä instituutiota nimitetään *kotimaansensuuriksi* tai, jos on kysymys pelkästään tuomiokapitulien tarkastustoiminnasta, *kirkolliseksi sensuuriksi*. Pastoraalikirjoitukset ja yliopistolliset väitöskirjat, joit-

ten painokelpoisuuden ratkaisivat lähinnä opinnolliset ja tutkimukselliset näkökohdat, on yleensä sivuutettu. Tätä ratkaisua on osaltaan tukenut säilyneiden teologisen tiedekunnan pöytäkirjojen (1828–1865) läpikäynti; niistä päätellen teologiset opinnäytteet sensuroi dekaani aina ulkopuolella pöytäkirjan.

Ulkomaisten julkaisujen tuontitarkastus, *ulkomaansensuuri*, oli koko tutkimuskauden maallisten viranomaisten huolena. Koska uskonnolliset teokset olivat vain osa näitten tarkastamaa kirjallisuutta, ulkomaansensuuri-instituution perinpohjainen tutkiminen ei tässä yhteydessä ole osoittautunut mielekkääksi. Sensorien kannanotot uskonnollisiin teoksiin on kuitenkin pyritty havainnoimaan mahdollisimman huolellisesti.

Uskonnolliseen kirjallisuuteen on kotimaansensuurin alalla luettu ne uskonopilliset ja hengelliset kirjoitukset, jotka vuosien 1774 ja 1829 painoasetusten mukaan toimitettiin tuomiokapitulien (konsistorien) tarkastettaviksi. Mukaan on siis otettu tuomiokapitulien ja – vuoteen 1829 – teologisen tiedekunnan sensuroimat kirjoitukset, mainittuja opinnäytteitä lukuun ottamatta. Ulkomaansensuurin osalta 'uskonnollisen' määrittely on ollut ongelmallisempaa. Kun tuontikirjat on pääsääntöisesti jouduttu luokittelemaan otsikoitten perusteella, raja on pakosta jäänyt epätarkaksi. Käytännössä uskonnolliseen kirjallisuuteen on luettu teologiset, hengelliset sekä yleensä kirkkoa ja kristinuskoa koskevat julkaisut. Vastaavasti on sensuurin kannanottoja käsiteltäessä mahdutettu kotimaansensuurin piiriin konfliktitapaukset, joissa maallinen viranomainen on ottanut kantaa kirkkoa tai kristinuskoa käsittelevään kirjoitukseen.

Tutkimuksen pääasiallisina lähteinä ovat tuomiokapitulien pöytäkirjat ja eri arkistoissa säilyneet, sensuurin kokonaan tai osittain hylkäämät käsikirjoitukset. Ulkomaansensuurin osalta tutkimusaineisto koostuu enimmältään sensuurikomitean asiakirjoista: saapuneitten teosten ja kirjaluetteloiden diaareista, pöytäkirjoista ja kiellettyjen teosten luetteloista. Myös prokuraattorinvirastoon vuosina 1810–1829 saapuneet kirjeet, sensuuriylhallituksen pöytäkirjat sekä kenraalikuvernöörinkanslian ja Turun lääninhallituksen salaiset asiakirjat on käyty läpi.

Prokuraattorinviraston asiakirjojen ohella on senaatin arkistoon turvauduttu joissakin erityiskysymyksissä, kuten lehtien

julkaisulupa-asioissa ja syytejutuissa. Yksityisistä kokoelmista ovat herätysjohtajien, erityisesti Henrik Renqvistin ja F. G. Hedbergin jäämistöt osoittautuneet antoisimmiksi. Sensuurin tehokkuutta on pyritty arvioimaan lähinnä Waseniuksen kirjakaupan laskujen ja ylioppilasosakuntien kirjastoluetteloiden avulla.

Kiellettyihin ja keskustelua herättäneisiin painotuotteisiin on perehdytty tapauksissa, joissa pöytäkirjojen sanamuodot ovat olleet viitteellisiä tai muuten antaneet aihetta lisätutkimuksiin. Näitä julkaisuja on tavoitettu sekä kotimaisesta kansalliskirjastosta että ulkomaisista kokoelmista.

1. SENSUURI RUOTSI-SUOMESSA VUOTEEN 1809

1.1. REFORMAATIOSTA VAPAUDENAJAN LOPPUUN

Sensuurin juuret Ruotsi-Suomessa ulottuvat uskonpuhdistuksen murrokseen. Lutherin kirjoitusten tulo Ruotsiin sai sekä kirkon että hallituksen julkaisemaan määräyksiä, joilla uskonpuhdistajan teosten maahantuonti ja levittäminen kiellettiin. Muutamia vuosia myöhemmin Kustaa Vaasa käänsi käskykirjeensä maan viimeisiä katolisia kirjapainoja vastaan. Painettua sanaa oli ryhdytty valvomaan.¹

Reformaation ajan sensuurijärjestelmät vaihtelivat hallitsijain mukaan. Kun Kustaa Vaasa vielä kielsi maan ensimmäistä luterilaista arkkipiispaa painamasta mitään, mitä kuningas ei ollut henkilökohtaisesti tarkastanut, Juhana III valtuutti piispat sekä kotimaassa julkaistavan että ulkoa tuotavan kirjallisuuden sensoreiksi.² Kirjapainojen lisääntyessä suurvaltakaudella hahmottui kolmijakoinen valvontajärjestelmä. Hiippakuntakaupungeissa tarkastuksesta huolehtivat piispa ja tuomiokapituli.³ Upsalan ja Turun yliopistojen kirjanpainajat taas olivat sidottuja akatemian konsistorin kanssa tekemiinsä sopimuksiin, joissa sensuuri vuoden 1626 konsti-

¹ Schück 1923 I, 46-49; Eek 1942, 153-154. Sensuurin käyttöönotosta katolisessa kirkossa Jäntti 1950, 86-87.

² Juhana III:n valvontajärjestelmä jätti jälkensä Suomenkin kirjakaupan varhaishistoriaan. Turkuun v. 1576 matkannut saksalainen kirjansitoja-kirjankuljettaja Joakim Gröper menetti koko mukana olleen varastonsa, koska oli laiminlyönyt kirjaluettelonsa tarkastuttamisen. Schück 1923 I, 89-90; Jäntti 1950, 120.

³ Sensuurista määrättiin ainakin Västeråsin ja Strängnåsin kirjapainoja koskevilla sopimuksissa. Klemming & Nordin 1883, 195-203; Göransson 1950, 70-71; Göransson 1952, 110.

tuutioiden mukaisesti todettiin yliopiston viranomaisille kuuluvaksi.⁴ Kolmannen ryhmän muodostivat pääkaupungin, Tukholman, kirjapainot. Niissä julkaistavia teoksia tarkasti vuodesta 1630 erityinen hallitsijan nimittämä sensori.⁵

Vaikka järjestelmä tässä muodossaan jäikin lyhytaikaiseksi, siinä olivat jo edustettuina tulevan kehityksen päätekijät keskinäisine jännityksineen. Kirkko, yliopisto ja valtiovalta toteuttivat sensoreina sekä omia että yhteisiä pyrkimyksiään.

Yliopistosensuuri sai perusmääräyksensä Kaarle X Kustaan konstituutioissa Upsalan yliopistolle 27.6.1655. Koska säännöt astuivat voimaan myös Turun akatemiassa ja säilyttivät siellä asemansa autonomian ajan toiselle vuosikymmenelle, niiden sensuuria koskevat kohdat on syytä todeta yksityiskohtaisesti.⁶ Konstituutioiden mukaan akateemisten kirjoitusten sensuurista vastasivat ensisijaisesti dekaanit. Heidän tuli valvoa, että tiedekunnissa julkaistiin vain professorien tarkastamia ja hyväksymiä kirjoituksia (IX:5). Yliopiston kirjapainon ja kirjakaupan yleinen valvonta kuului kahdelle tarkastajalle, inspectores typographiae et bibliopolii. Heistä toinen oli yliopiston kirjastonhoitaja, toinen se professoreista, jolle tehtävä vuosittain lankesi. Tarkastajien tuli huolehtia siitä, että painosta julkaistiin vain konsistorin tai jonkun dekaanin tai professorin hyväksymiä tuotteita. Erityisesti oli varottava päästämästä julkisuuteen kirjoituksia, jotka saattoivat aiheuttaa riitoja tai vahingoittaa akatemian ja kunniallisten kansalaisten mainetta. Kirjakaupan valvojina tarkastajien tuli estää sellaisten teosten leviäminen, joissa pilkattiin Jumalaa ja kristillistä uskoa, esitettiin henkilökoh-

⁴ Turun akatemian ensimmäisen kirjanpainajan ja konsistorin sopimuksessa 12.8.1641 määrättiin sensuurista seuraavasti: "Skall han icke understå sigh att tryckia någon skrift heller book, som icke tillförende af Facultatis Decano är öfversedd och lågfärdigt att henne tryckia; derföre skall Booktryckiaren, när honom något till at tryckias tilbiudes, förvägra sigh något begynna förr, än han seer för sigh Decani Zedel." *Klemming & Nordin* 1883, 203-204; *Schück* 1923 I, 175-177. V:n 1626 konstituutioista *Annerstedt* 1877 I, 218, 224, 250.

⁵ *Klemming & Nordin* 1883, 164-165; *Schück* 1923 I, 244.

⁶ Konstituutiot julkaistuina *Annerstedt* 1890, 1-55 ja ruotsinnettuina *C.M. Schybergson* 1918, 168-243. Niiden soveltamisesta Turussa *C. M. Schybergson* 1915, 133-140 ja *Heikel* 1940, 20.

taisia parjauksia tai tuotettiin valtakunnalle vahinkoa (XXII:5).⁷ Koskivatko tarkastusmääräykset myös muita yliopiston kirja-painossa painettavia kuin puhtaasti akateemisia kirjoituksia, ei nimenomaan mainittu.⁸

Kirkon oikeudesta sensuroida itsenäisesti teologisia ja uskon-nollisia kirjoituksia oli kiistelty ainakin Kustaa II Aadolfin ajasta lähtien.⁹ Vuosisadan puolivälissä kysymys tuli erityisen polttavaksi, kun kalvinisteja suosiva Strängnäsin piispa Johannes Matthiae esiintyi puhdasoppista kirkollisuutta vastaan ja teologiset vastakoh-taisuudet kirkonmiesten keskuudessa voimistuivat. Valtiovallan huolestuminen tilanteesta johti Kaarle XI:n holhoojahallituksen toi-miin, joilla kirkollisen sensuurin itsenäisyys aste asteelta murennet-tiin.¹⁰

Ensimmäistä askelta mainittuun suuntaan merkitsi vuoden 1661 kansliajärjestys. Siinä määrättiin painoasiain valvonta kanslia-kollegion huoleksi. Kollegion tuli valvoa, että kirjapainot lähettivät kuninkaan kansliaan kaikki julkaisemansa teokset kaksin kappalein. Nimenomaan mainittiin, että määräys koski myös pienimpiä trak-taatteja ja saarnakirjasia. Näytekappaleet oli lähetettävä kansliaan heti painoksen valmistuttua. Tarkastuksessa vahingollisiksi havaitse-mistaan teoksista kollegion tuli ilmoittaa kuninkaalle.¹¹

Uusi kansliajärjestys ei vielä aiheuttanut muutoksia kirjojen ennakkosensuuria koskeviin määräyksiin. Niin sanotun synkretis-tisen riidan kärjistyminen sai kuitenkin hallitsijan antamaan käsky-kirjeen, joka oikeutti kansliakollegion tarkastamaan kirjoja jo ennen niiden painamista. Piispoille, tuomiokapituleille ja papistolle

⁷ *Gardberg* (1948-1973 I, 78, 347) esittää havaintoinaan konsistorin pöytäkirjoista, että Turun akatemiassa vastaavat tarkastajat olivat 1600-luvulla inspectores typographiae et bibliothecae ja että 1700-luvulla kirjapainon valvonta oli siellä yhdistettynä akate-mian rahatoimikamarin valvontaan. Kuten tuonnempaan tullaan osoittamaan, 1800-luvun alun tarkastuskäytäntö oli Turussakin konstituutioiden mukainen. Vrt. *Gardberg* 1948-1973 II, 236.

⁸ Vuoden 1684 sensuuriasetuksesta voidaan epäsuorasti lukea tulkinta, että konstituuti-oissa yliopistoviranomaisille taatut sensorinvaltuudet rajoittuivat akateemisten jul-kaisujen sensurointiin. Näin *Rydin* 1859, 127.

⁹ *Bygdén* 1884-1885, IV; *Göransson* 1952, 110.

¹⁰ *Göransson* 1950, 264, 433-438; *Göransson* 1952, 110-111.

¹¹ [*Styffe*] 1856, 362-363; *Rydin* 1859, 128.

15.7.1662 osoittamassaan kirjeessä hallitus ilmoitti kiinnittäneensä huomiota piispa Matthiaen teoksiin ja niissä esitettyihin ”uutuuksiin”. Arkkipiispaa, Upsalan teologista tiedekuntaa ja eräitä muita pappismiehiä kuultuaan hallitus oli päättänyt näkemykseen, että eräät Strängnäsin piispan teokset vahingoittivat seurakuntaa ja olivat voimassa olevien uskontosäännösten vastaisia. Samalla kun hallitus ilmoitti kieltäneensä Matthiaen teosten levittämisen, se velvoitti kirjeen vastaanottajat valvomaan kirjapainojen toimintaa kunkin paikkakunnallaan, missä vain kirjapaino sijaitsi tai vastedes aloitti toimintansa. Ilman kansliakollegion lupaa ei kukaan enää saanut julkaista kirjoituksia, jotka ”jossakin suhteessa koskivat yleistä rauhaa ja sopua”, käsittelivät nämä sitten hengellisiä tai maallisia asioita.¹²

Turun piispan Johannes Terseruksen julkaistua niin ikään synkretistiseksi leimatun katekismuksensa holhoojahallitus antoi vuonna 1663 julistuksen, jossa painokkaammin kuin aiemmin korostettiin kuninkaan oikeutta puuttua uskonnollisiin kiistoihin. Kansliakollegion ennakkosensuurin alaisiksi määrättiin nyt kaikki ne teologiset kirjat ja traktaatit, jotka aiheensa tai ristiriitaisen sisältönsä vuoksi saattoivat synnyttää väärinymmärrystä seurakunnissa. Muunlaatuiset teokset voitiin edelleen painaa piispan ja tuomiokapitulin tai yliopistoviranomaisen luvalla.¹³

Torjuakseen ulkomailta uhkaavat levottomuudet holhoojahallitus antoi vuonna 1667 vahingollisten kirjojen maahantuontia koskevan määräyksen. Siinä kiellettiin tuomasta maahan tai levittämästä teoksia, jotka sisälsivät harhaoppeja, ulkovaltoihin suunnattuja herjauksia tai riettaita opetuksia ja esimerkkejä. Kaikkien ulkomailta saapuvien kirjakauppiaitten tuli esittää tarkastajille luettelot tuomistaan teoksista. Tukholmassa luettelot tarkasti kuninkaallinen kirjastonhoitaja, muualla piispa ja tuomiokapituli.¹⁴

Holhoojahallituksen toimet vahvisti Kaarle XI vuonna 1684 julkaisemassaan asetuksessa. Siinä uudistettiin karoliinisten konsti-

¹² Kirje julkaistuna *Klemming & Nordin* 1883, 280-283. Matthiaen teoksista mainitaan kirjeessä erityisesti *Rami olivae septentrionalis* sekä *Idea boni ordinis*.

¹³ *Wilskman* 1781-1782 I, 119-120. Lähemmin *Göransson* 1952, 204-206.

¹⁴ *Stiernman* 1753, 589-590.

tuutioiden sekä vuosien 1662 ja 1663 julistusten sensuurimääräykset. Toisin kuin aiemmin pakollinen ennakkotarkastus ulotettiin nyt myös teosten uusiin painoksiin. Piispat, tuomiokapitulit ja muut asianomaiset velvoitettiin tarkoin valvomaan, ettei mitään ”hyödytöntä, vahingollista tai vaarallista” päässyt julki.¹⁵

Vaikka vuoden 1684 asetus pysyikin voimassa seuraavat kahdeksan vuosikymmentä, sitä täsmennettiin hallinnollisin järjestelyin ja määräyksin. Näistä merkittävimmät pantiin toimeen vielä Kaarle XI:n hallitessa.

Vuoden 1686 valtiopäivillä kartesiolaisuuden etenemisestä huolestuneet Upsalan teologit saivat pappissäädyn jättämään kuninkaalle kirjelmän, jossa ehdotettiin toimia uuden filosofisen suuntauksen torjumiseksi. Tässä tarkoituksessa sääty esitti muun muassa teologisen tiedekunnan valvontaoikeuksien laajentamista yliopistossa sekä ”oppineen ja kokeneen” sensorin asettamista valvomaan kirjojen maahantuontia. Filosofisen tutkimuksen vapautta hallitsija ei suostunut rajoittamaan, mutta sensorinvirkaa koskeva ehdotus tuotti tuloksen. Ensimmäinen censor librorum ryhtyi tehtävänsä vuonna 1688.¹⁶

Kansliakollegion alaisen sensorin oikeudet ja velvollisuudet määriteltiin vuonna 1688 annetussa ohjesäännössä. Uuden virkamiehen tuli tarkastaa ne painettaviksi aiotut kirjoitukset, jotka asetuksen mukaan oli lähetettävä kuninkaan kansliaan. Sensorin oikeudet rajoituivat kuitenkin lausunnon antamiseen tarkastetusta teoksesta; lopullisesti painoluvan myönsi tai epäsi edelleen kansliakollegio. Kirjojen maahantuonnin valvonnassa sensori peri kuninkaalliselle kirjastonhoitajalle osoitetut tehtävät. Lisäksi hänen tuli katsastaa kirjakauppojen varastoja ja pitää kirjeitse yhteyttä piispoihin ja tuomiokapituleihin. Viimeksi mainittu määräys, jonka tarkoituksena oli yhtenäistää ulkomaisen kirjallisuuden valvontaa, näyttää kuitenkin jääneen paperille.¹⁷

¹⁵ Asetus julkaistuna *Klemming & Nordin* 1883, 285-287. Ks. myös *Rydin* 1859, 131-132.

¹⁶ *Prästeståndets riksdagsprotokoll* 1680-1714 (1962), 301-305; *Bygdén* 1884-1885, IX. — Kartesiolaisuus aiheutti 1690-luvulla sensuurirettelön myös Turussa. *Rein* 1908, 153-158.

¹⁷ *Klemming & Nordin* 1883, 288-291; *Bygdén* 1884-1885, XV.

Virsikirjojen painannassa havaitut mielivaltaisuudet antoivat aiheen hallitsijan vuonna 1691 julkaisemaan, virsikirjojen ja muitten hengellisten kirjojen uudelleenpainamista koskevaan kieltomääräykseen. Siinä kiellettiin muita kuin tarkoitukseen erityisen privilegin saaneita painamasta virsikirjoja. Muut hengelliset kirjat tuli ennen uutta julkaisemista jättää painopaikkakunnan tuomiokapitulin tarkastettaviksi, minkä jälkeen kansliakollegio päätti lopullisesti painoluvan myöntämisestä. Vielä tämän jälkeenkin tuomiokapitulin tuli valtuuttamansa henkilön avulla valvoa, että teos lähti julkisuuteen täsmälleen sensuroidun kappaleen mukaisena. Määräys osoittaa hallituksen kantaneen erityistä huolta siitä, että rahvaan käsiin tarjotut kirjat julkaistiin mahdollisimman virheettöminä.¹⁸

Itsevaltiuden ajan paino-oloja on kärjistäen luonnehdittu lausumalla, että kuningas silloin määräsi, mitä valtakunnassa tuli painaa, lukka ja uskoa.¹⁹ Ennakkosensuuri oli ulotettu kaikkiin kotimaassa julkaistaviin teoksiin, eräin poikkeuksin myös niiden uusiin painoksiin.²⁰ Lisäksi ulkomailta saapuvat kirjat oli määrätty tarkastettaviksi. Järjestelmä oli syntynyt hallituksen suojatoimena puhdasoppista kirkollisuutta uhannutta synkretismia vastaan, mutta jätti viranomaisille runsaasti tulkinnanvaraa. Mikä tahansa ”vahingollinen”, ”sopimaton” tai ”hyödytön” teos voitiin enemmittä perusteluitta kieltää.

Uusia asetuksia ei näin ollen tarvittu, kun sensuuri vuosisatojen taitteessa käänsi rintamansa mannermaalta leviävää pietismia vastaan. Kun pietistisiä teoksia kuitenkin pääsi kulkeutumaan sekä ohi että läpi sensuurin, hallitus puuttui asiaan käskykirjein. Sotaleiriltä kansliakollegiolle vuonna 1706 lähettämässään kirjeessä kuningas vaati viranomaisilta toimia evankelisen opin vastaisten ja pietismia edistävien kirjojen maahantuonnin ehkäisemiseksi.²¹ Valtaneuvosto puolestaan kehotti konsistoreita tarkoin valvomaan, etteivät

¹⁸ Klemming & Nordin 1883, 291-292. Privilegijärjestelmästä Schück 1923 I, 212-228 ja II, 140-158.

¹⁹ Rydin 1859, 135.

²⁰ Vuoden 1684 asetuksen mukaan näitä poikkeuksia olivat kirkolliset ja koulukirjat (Kyrkio- och Skole-Böcker), joilla lieene tarkoitettu lähinnä aapisia ja katekismuksia. Klemming & Nordin 1883, 286.

²¹ Klemming & Nordin 1883, 292-294 Kansliakollegion varoitusmääräys 10.7.1706.

oman maan kirjapainot julkaisseet Raamatun ja tunnustuskirjain vastaisia teoksia.²² Käskykirjeen eräänä seurauksena oli kiellettävien kirjojen luettelointi – tiettävästi ensimmäinen vakava yritys index librorum prohibitorum -järjestelmän käyttöönottamiseen Ruotsi-Suomessa. Vuodelta 1708 säilyneessä censor librorumin muistiossa mainitaan kiellettävinä lähes 80 ulkomaista teosta, valtaosaltaan pietistisiä ja pietistien suosimia.²³

Vapaudenajan sensuuri sai asetuksia täydentävän ohjesääntönsä vuoden 1720 kansliajärjestyksessä. Sen §:n 20 mukaan censor librorumin tuli valvoa, etteivät maan kirjakaupat ja kirjapainot levittäneet maassa tunnustetun uskon ja kristillisen opin vastaisia teoksia. Tällaisia teoksia saivat kuitenkin papit ja muut oppineet tuottaa itselleen, kunhan kussakin tapauksessa hankkivat sensorin luvan. Kotimaassa painettavat teokset sensorin tuli tarkastaa entiseen tapaan; lopullinen painolupa jäi yhä kansliakollegion päätöksestä riippuvaksi. Julkaistavista teologisista teoksista oli ensin pyydyttävä lausunto siltä tiedekunnalta tai tuomiokapitulilta, jonka alaisuuteen auktori kuului. Akateemisia kirjoituksia saivat yliopistoviranomaiset sensuroida yhtä itsenäisesti kuin ennenkin.²⁴

Ohjesäännön mukaan sensorin tuli antaa painoluvat kirjallisesti. Viimeistään 1740-luvulla vakiintui tapa painaa sensorin lausunto tai hyväksymismerkintä itse teokseen, kunnes käytäntö vuonna 1749 määrättiin pakolliseksi. Kansliakollegion päätöksen 28.4.1749 mukaan kirjanpainajien tuli merkitä kunkin teoksen nimiösivulle painopaikka ja -aika sekä kääntöpuolelle kirjan hyväksyneen sensorin nimi ja ”imprimatur”. Viranomaisilla oli oikeus takavarikoida teokset, joista vaaditut merkinnät puuttuivat.²⁵ Kunigas vahvisti kansliakollegion päätöksen tammikuussa 1750. Samalla hän oikeutti konsistorit sensuroimaan itsenäisesti – ratkaisujaan kansliakollegiolle alistamatta – synodaaliväitöskirjoja, ruu-

²² Nordstrandh 1951, 80, jossa lainaus valtaneuvoston kirjeestä konsistoreille 13.7.1706.

²³ Nordstrandh 1951, 275-278, jossa luettelo julkaistuna. Luettelo sisälsi mm. Spenerin, Francken, Arnoldin, Dippelin, Hoburgin, Baxterin ja Böhmen teoksia.

²⁴ Vuoden 1719 kansliajärjestyksen § 17 oli jo sisältänyt määräyksen, että epäilyttävissä tapauksissa censor librorumin tuli kysyä lähimmän tiedekunnan neuvoa. [Styffe] 1856, 379, 403; Lext 1950, 62-63.

²⁵ Wilschman 1781-1782 I, 122; Bygdén 1884-1885, XVII.

missaarnoja ja muita pienehköjä kirjoituksia.²⁶ Teologista sensuuria koskevat määräykset kokosi yhteen kansliakollegio kirjeessään 12.2.1750. Siinä tähdennettiin erityisesti valvojen kollegiaalista vastuuta. Yksikään tarkastaja ei saanut myöntää painolupaa omin päin, vaan päätökset tuli antaa koko konsistorin tai tiedekunnan nimissä.²⁷

Vuosisadan alun tapaan sensorit pitivät vapaudenajallakin tarkimmin silmällä pietistien kirjoja. Maltillisesti pietistiset ja englantilaisperäiset hartauskirjat sensuuri yleensä hyväksyi, mutta kiistakirjoituksilleen pietistit saivat useimmiten turhaan anoa painolupia.²⁸ Radikaalipietistiset teokset sensuuri torjui jyrkästi, vaikkei pysyntykään estämään niiden luvaton painamista ja levittämistä.²⁹ Herrnhutilaiset saivat 1740-luvulla julkisuuteen sekä laulukirjansa (*Sions sånger*) että uskonoppinsa (*Hollatzin Nådens ordning*), jälkimmäisen myös suomenkielisenä Turun teologisen tiedekunnan luvalla.³⁰ Sama liike antoi kuitenkin aiheen kuninkaan kirjeeseen 2.5.1751, jossa varoitettiin ”herrnhutilaisen lahkon” harhasta ja kehoitettiin konsistoreita tehostamaan teologisen kirjallisuuden sensuuria.³¹

Suomenkielisen hengellisen kirjallisuuden on todettu merkittävästi lisääntyneen 1730-luvulla, jolloin myös lukutaito Suomessa vauraimmista seuduista alkaen yleistyi.³² Kirjat painettiin kuitenkin useimmiten Tukholmassa suomalaisten viranomaisten tietämättä. Arndtin Paratiisin yrittäjä kieli- ja painovirheistä Turun tuomio-

²⁶ *Wilskman* 1781-1782 I, 122 Kuninkaallinen kirje 16.1.1750.

²⁷ *Wilskman* 1781-1782 I, 122-123 Kansliakollegio konsistoreille 12.2.1750.

²⁸ *Nordstrandh* 1951, 121-122, 217-218; *Hellekant* 1944, 113-159.

²⁹ Kahden sensuroimattoman kirjasen julkaiseminen v. 1739 koitui radikaalipietisteille kohtalokkaaksi, kun rikkomuksesta aiheen saanut prosessi johti liikkeen johtomiehen Sven Rosénin maastakarkoitukseen. *Linderholm* 1911, 370-376, 389; *Benzelstjernas censorsjournal* 1737-1746 (1884-1885), 99, 119, 179, 272; *Pleijel* 1925, 20; *Lext* 1950, 69-71; *Staf* 1969, 172.

³⁰ *Benzelstjernas censorsjournal* 1737-1746 (1884-1885), 166, 194; *Jacobsson* 1908, 190, 198. Turussa 1745 painetun suomennoksen Armon järjestys aututehen hyväksyi nimiölehtimerkinnän mukaan dekaani, prof. Wallenius 12.8.1745.

³¹ *Levin* 1896, 280-282.

³² *M. Juva* 1968, 373.

kapituli sai aiheen pyytää kuninkaalta asetusta, joka olisi kieltänyt suomenkielisten kirjojen ja lentolehtisten painamisen Tukholmassa. Anomus juuttui kansliakollegion vastustukseen, mutta johti osittaiseen tulokseen suomalaispappien tehtyä asiassa aloitteen valtiopäivillä. Kuninkaan vuonna 1741 antaman päätöksen mukaan suomenkielisiä hengellisiä kirjoja saatiin vastedes julkaista vain sillä ehdolla, että jompikumpi Suomen konsistoreista valvoi painatusta ja huolehti oikoluvusta.³³ Samana vuonna sai Turun akatemia kuninkaalta yksinoikeuden suomenkielisten virsikirjojen painamiseen.³⁴

Suomessa toimi vapaudenajalla kaksi kirjapainoa, kumpikin Turussa.³⁵ Teologiset ja hengelliset kirjat sensuroi useimmiten Turun teologinen tiedekunta, julkaistiin teokset sitten akatemian piirissä tai sen ulkopuolella. Niistä ennen vuotta 1766 ilmestyneistä suomenkielisistä ensipainoksista, joihin imprimatur painettiin näkyviin, tiedekunta tarkasti kolme neljännestä.³⁶ Abraham Achreniuksen teoksia 1750- ja 1760-luvuilla kohdanneet painokiellot osoittavat, ettei sensuuri Turussa ollut pelkkä muodollisuus.³⁷

Tarkastustehtävien kasautuminen tuomiokapitulin sijasta teologiseen tiedekuntaan on huomion arvoinen, varsinkin kun käytäntö sittemmin vakiintui valliten Turussa 1820-luvun loppuun. Käytännön muotoutumiseen näyttävät lähinnä vaikuttaneen asetuksia täydentävät ohjesäännöt.³⁸ Vuoden 1719 kansliajärjestyksen mukaan censor librorumin tuli pyytää lähimmän (teologisen) tiedekunnan

³³ *Leinberg* 1902, 364 Kuninkaan päätös Porvoon hiippakunnan pappisedustajien valituksesta 14.7.1741; *Gardberg* 1948-1973 II, 74-76, 81-82; *Koivusalo* 1975, 18-20.

³⁴ *Gardberg* 1948-1973 II, 48.

³⁵ Vuodesta 1750 kirjapainoja oli vain yksi, kun Jacob Merckell oli ostanut akatemian kirjapainon. *Gardberg* 1948-1973 II, 101, 431-432.

³⁶ Tulokseen on päädytty HYK:ssa teokselta laskien. Kirjoihin on päästy käsiksi Vaseniuksen bibliografian aiheenmukaisen hakemiston avulla (*Vasenius* 1878, 217-235 hakusana 'Jumaluusoppi'). Imprimatur-merkinnän sisältäneistä 18 teoksesta teologinen tiedekunta oli tarkastanut 13, Turun piispa kaksi, filosofisen tiedekunnan professori "Pispan ja Consistoriumin käskyn jälkeen" yhden ja Mynämäen rovasti samoin yhden. Yksi tuomiokapitulin notaarin allekirjoittama imprimatur voitaneen tulkita kapitulin antamaksi. Poimitut teokset olivat vuosilta 1740-1766.

³⁷ *Ruuth* 1921, 113-114; *Widén* 1976, 283.

³⁸ Vrt. *Gardberg* 1948-1973 II, 31, joka selittää käytännön vain toteamalla, että tiedekunta ja tuomiokapituli olivat jäsenistöltään lähes identtiset.

lausunto painettavista teologisista kirjoista. Vuotta myöhemmin uudistetussa kansliajärjestyksessä määrättiin teologisten teosten ennakotarkastus tiedekuntien ja konsistorien tehtäväksi, kuten on todettu. Selkeimmin teologisen sensuurin tehtävänjako ilmaistiin kuitenkin kuninkaan kirjeessä 8.12.1749, jolloin tiukennettiin eräitä yliopistosensuuria koskevia määräyksiä. Kirjeessä tähdennettiin valvojen vastuuta myös muita kuin akateemisia teoksia julkaistaessa. Saarnoja ja muita hengellisiä kirjoja oli lupa painaa vasta sitten, kun yliopistokaupungissa teologinen tiedekunta tai muualla konsistori oli tarkastanut teoksen.³⁹ Tämän tulkinnan mukaan sensuuri Turussa kuului kiistattomasti teologiselle tiedekunnalle.

Vapaudenajan lopulla pääsivät kirjallisuuden valvonnassa tunnetusti vapauden aatteet voitolle. Vuodesta 1746 censor librorumina toiminut Nils von Oelreich toteutti jo käytännössä varsin liberaalia sensuuripolitiikkaa,⁴⁰ kunnes säädyt vuoden 1765–1766 valtiopäivillä hyväksyivät painovapauden periaatteen. Joulukuussa 1766 julkaistulla asetuksella⁴¹ kumottiin aikaisemmat sensuurimääräykset ja lakkautettiin kuninkaallisen sensorin virka. Teologinen sensuuri jäi kuitenkin voimaan. Tämän painovapautta rajoittavan poikkeuksen papisto oli viime hetkessä liittänyt lopulliseen asetusehdotukseen – ilmeisesti kristinuskon vastaisen radikalismien pelosta.⁴² Ulkomailta tuotavat teokset määrättiin kansliakollegion ja konsistorien valvontaan. Akateemisissa konstituutioissa erikseen säädettyyn yliopistosensuuriin asetuksessa ei kajottu.

Painovapausasetus vuonna 1766 säädetyssä muodossaan jäi lyhytaikaiseksi, eikä sen määräyksiin siksi ole syytä yksityiskoh-

³⁹ Kirje jäljennöksenä HYK TAA Kunink. ja kanslerin kirjeet 1738-1751. Sen muusta sisällöstä *Heikel* 1940, 126-127.

⁴⁰ von Oelreichista ja hänen ristiriidoistaan kansliakollegion ja kirkollisen sensuurin kanssa *Sylwan* 1893, 123-156.

⁴¹ Vuoden 1766 painovapausasetus julkaistuna *Klemming & Nordin* 1883, 309-314. Lähemmin *Rydin* 1859, 156-165 ja *Eek* 1942, 163-167.

⁴² Vain muutamaa viikkoa ennen asetustekstin valmistumista valtiopäiväpapisto oli ilmaissut muille säädyille huolensa vapaa-ajattelua edistävien kirjojen leviämisestä. *Levin* 1896, 133. Koko asetuksen syntyyn ratkaisevasti vaikuttanut Anders Chydenius näyttää papiston enemmistön ohella kannattaneen teologisen sensuurin säilyttämistä. Turun piispa Mennander jopa yleistä sensuuria. *Palmén* 1880, CX, CXXXII-CXXXVI. Asetuksen synnystä myös *Eek* 1943, 203-214.

taiseemmin puuttua. Teologisen sensuurin kannalta asetus jäi merkitykseltään pysyväksi. Siihen asti tiedekunta tai konsistori oli yleensä vain antanut lausunnon tarkastamastaan teoksesta. Vastedes ne joko myönsivät tai epäivät painoluvan. Teologinen sensuuri oli it-senäistynyt.

1.2. KUSTAVILAINEN AIKA

Vuoden 1766 painovapausasetus sisälsi määräyksen, joka turvasi sille ”järkkymättömän perustuslain” luonteen.¹ Vaikka määräys oli tarkoitettu säädöksen pysyvyyden takeeksi, se koitui ennen pitkää asetuksen kohtaloksi. Asetus näet raukesi yhtenä niistä perustuslaeista, jotka Kustaa III vallankaappauksensa yhteydessä kumosi.

Poliittisen tilanteen vakiinnuttua Kustaa III antoi 26.4.1774 uuden painovapausasetuksen. Säädös toisti useimmat vuoden 1766 määräykset, mutta rajoitti tuntuvasti varsinkin poliittisten kirjoittajien vapautta. Perustuslain suojaa asetus ei nauttinut.²

Vaikka Kustaa III olikin tunnettu valistusaatteiden suosijana, hän jätti teologisen sensuurin voimaan.³ Uuden asetuksen mukaan ”lähimmän konsistorin” tuli harhaoppien leviämisen estämiseksi tarkastaa käsikirjoitukset, jotka jossakin suhteessa koskivat kristillistä oppia. Tämänlaatuisten kirjoitusten luvattomasta julkaisemisesta uhattiin kirjanpainajia 200 hopeataalarin sakolla. Kiellettäviksi määrättiin kaikki ne kirjoitukset, jotka olivat ristiriidassa ”oikean uskontunnustuksen ja puhtaan evankelisen opin” kanssa. Niin ikään kiellettiin julkaisemasta sellaista, mikä edisti ilmeistä pahetta sekä oli vastoin luonnollista ja kristillistä siveysoppia. Jumalaa pilkkaavat sekä majesteettia ja perustuslakia loukkaavat teokset tuotti-

¹ *Klemming & Nordin* 1883, 314 V:n 1766 painovapausasetuksen § 14.

² Asetus julkaistuna *Klemming & Nordin* 1883, 317-322. Lähemmin *Boberg* 1951, 25-64.

³ Esim. Tanskassa oli v. 1771 painovapaus ulotettu koskemaan myös uskonnollista kirjallisuutta. Muutamaa vuotta aikaisemmin Kustaa III oli kruununprinssinä yksityiskirjeessään toivonut teologisen sensuurin poistamista. *Boberg* 1951, 16-17, 57-58.

vat syylliselle yleisessä laissa säädetyn rangaistuksen. Evankelisen uskon vastaisesta kirjoittelusta määrättiin 300 hopeataalarin sakko (§ 1–3).⁴

Ennen vuotta 1766 vallinneeseen tilanteeseen verrattuna teologisen sensuurin alue oli sekä laajentunut että supistunut. Konsistorien tarkastettaviksi oli nyt jätettävä myös ne uskonoppia sivuavat kirjoitukset, jotka eivät varsinaiselta sisällöltään olleet teologisia eivätkä hengellisiä. Sitä vastoin teosten uudet painokset voitiin — toisin kuin aiemmin — tulkita vapaiksi ennakkotarkastuksesta. Asetus näet velvoitti nimenomaan käsikirjoitusten sensurointiin.

Sanamuoto ”lähin konsistori” Kustaa III:n asetuksessa on myös huomion arvoinen. Kun vuoden 1720 kansliajärjestyksen mukaan tarkastusvelvollisuus kuului sille konsistorille, jonka alainen tekijä oli, nyt jäi avoimeksi, oliko lähin viranomainen määriteltävä tekijästä, painoluvan anojasta vaiko kirjapainon sijainnista katsoen. Julkaisijalle jäi näin ollen mahdollisuus toimituttaa käsikirjoitukset juuri sen viranomaisen tarkastettavaksi, joka etukäteen vaikutti hänestä suopeimmalta. Niin ikään on huomattava, ettei teologisia tiedekuntia enää mainittu tarkastajina konsistorien (tuomiokapitulien) ohella.⁵ Että sensuurista Turussa kuitenkin jäi huolehtimaan teologinen tiedekunta, johtui ilmeisesti vakiintuneesta käytän-

⁴ Teologisen sensuurin kannalta tärkeä § 1 kuului seuraavasti: ”Ingen vare tillåtet något skrifva eller genom trycket utgifva, som strider emot vår rätta Tros Bekännelse och then rena Evangeliska Lärän; Hvar, som thermed beträdes, vare til Tryhundrade Daler Silfvermynts böter förfallen.

Innehåller skriften smädelse emot Gud, varde dömd efter Almän Lag. Och på thet irrige Lärösaters insmygande thes bättre förekommas må. skola alla Manuscripter, som i någor mätto angå Lärän och våra Christendoms-stycken, förut af närmaste Consistorio öfverses, och ingen Boktryckare. vid Tu Hundrade Daler Silfvermynts vite, sig fördrista, at utan Consistorii påskrifne tillåtelse, hvilken ock tillika tryckas bör, sådane Skrifter genom trycket utgifva.”

⁵ *Nurmio* (1934, 98-99) selittää konsistoreilla tässä tarkoitetun sekä yliopistokonsistoreita (consistorium academicum) että tuomiokapituleita (consistorium ecclesiasticum). Tulkinta ei vastaa ainakaan sanan vapaudenaikaista käyttöä. Vuoden 1720 kansliajärjestyksessä sekä vuosien 1749 ja 1751 kuninkaallisissa kirjeissä, joihin edellä on viitattu, konsistoreilla ymmärrettiin vastaavissa yhteyksissä yksinomaan hiippakuntahallituksia. Asiasta myös *Widén* 1976, 236.

nöstä. Olihan tiedekunnalla yhä myös akatemian konstituutioissa säädetyt sensorinvelvollisuutensa.⁶

Vastuu painetuista kirjoituksista kuului vuoden 1774 asetuksen mukaan tekijöille. Vain auktorin jäädessä salaiseksi ja majesteettirikoksen ollessa kysymyksessä vastuu oli kirjanpainajan, jälkimmäisessä tapauksessa yhdessä tekijän kanssa (§ 4). Kuninkaan julistuksella vuonna 1780 pantiin kuitenkin kirjanpainajat muissa kuin poliittisissa rikkomustapauksissa yksin vastaamaan painetusta sanasta. Itse asiassa julistus merkitsi kirjanpainajien joutumista heille kiusalliseen sensorin asemaan.⁷

”Korvaukseksi” kirjanpainajille Kustaa III antoi vuonna 1785 lisämääräyksen, jolla taattiin heille yksinoikeus sanoma- ja aikakauslehtien julkaisemiseen. Määräys toi samalla privilegipakon lehdistön valvontaan: kirjanpainajien oli kutakin lehteä varten hankittava kuninkaalta tai kansliakollegiolta julkaisulupa.⁸ Hallitus oli jälleen kiristänyt otettaan julkaisutoimintaan, vaikka painovapaus useissa Euroopan maissa samanaikaisesti laajeni.⁹

Teologisesta sensuurista keskusteltiin 1780-luvulla sekä lehdistössä että valtiopäivillä. Tukholman lehdissä väiteltiin aiheesta vuosina 1783–1784, jolloin swedenborgilaisuus tarjosi virikkeet keskustelulle.¹⁰ Valistukselle ominaiseen tapaan kirjoituksissa vaadittiin avarampaa suvaitsevuutta, mutta vastapuolelta myös teologisen sensuurin tiukentamista.¹¹

⁶ Turun kapitulin pöytäkirjoihin on 1770-luvulla merkitty saapuneiksi useita painolupa-anomuksia, mutta kapitulit on kaikissa tapauksissa toimittanut käsikirjoituksen edelleen teologisen tiedekunnan dekaanille. TMA TTA Tklin pk 20.3.1771 § 13, 2.6.1773 § 5, 7.7.1773 § 17 ja 7.9.1774 § 18. Sanamuoto ”lähin konsistori” oli jo vuoden 1766 asetuksessa.

⁷ *Klemming & Nordin* 1883, 322–323. *Boberg* 1951, 169–173.

⁸ Määräys annettiin muodollisesti lisäyksenä v:n 1780 julistukseen, ja siinä ulotettiin enakkosensuuri koskemaan myös teatteriesityksiä. *Klemming & Nordin* 1883, 324; *Boberg* 1951, 216–236.

⁹ *Boberg* 1951, 232.

¹⁰ Sen jälkeen kun kuningas oli v. 1770 kieltänyt Swedenborgin teosten levittämisen, harhaoppiseksi tuomitun mystikon kannattajat olivat kätkeneet oppi-isänsä ajatuksia omiin teoksiinsa ja ikään kuin vahingossa saaneet niitä julki. *Wilskman* 1781–1782 II, 838–839; *Lenhammar* 1966, 85–86. Swedenborgin teokset oli julkaistu Lontoossa ja Amsterdamissa v. 1749–1771.

¹¹ *Lenhammar* 1966, 151–158, 185–197.

Vuoden 1786 valtiopäivillä jätti swedenborgilaisena tunnettu C. F. Nordenskiöld aatelissäädyille muistion, jossa esitettiin teologisen sensuurin poistamista. Aloite ei saanut kannatusta.¹² Papisto puolestaan totesi sensuurin toimineen liiankin tehottomasti. Säädyn kirkollisiasiain valiokunta oli havainnut, että eräät painolupa-anomuksissaan epäonnistuneet kirjanjulkaisijat olivat kääntyneet toisen konsistorin puoleen ja siten saaneet kiellettyjä kirjoituksiaan hyväksytyiksi.¹³ Valiokunnan mielestä saattoi yleisön keskuudessa näin syntyä käsitys, etteivät konsistorit olleetkaan yksimielisiä kaikissa uskonopillisissa kysymyksissä. Tilanteen korjaamiseksi säädyn plenum päätyi ratkaisuun, josta valtiopäiväpapisto ilmoitti kier-
tokirjeessään 23.6.1786. Sen mukaan tuli konsistorin, joka vastedes epäsi painoluvan joltakin kirjoitukselta, välittömästi ilmoittaa päätöksestään muille konsistoreille.¹⁴ Käytännössä ilmoituksia ei näytä yleisesti lähetetyn. Ainakin Tukholman konsistorin osalta vetoamus jäi lähes turhaksi.¹⁵

Osoituksena Kustaa III:n aikaisen sensuurin tehokkuudesta tutkijat ovat esittäneet, etteivät maan kirjapainot silloin tuottaneet ateistista tai deististä propagandaa ja että swedenborgilaisten oli siirrettävä julkaisutoimintansa ulkomaille.¹⁶ Toisaalta on osoitettu, että sensuurimääräyksiä myös laiminlyötiin; varsinkin lehtikirjoituksia ja pikku traktaatteja ilmestyi luvatta puhumattakaan kirjoituksista, joissa vain satunnaisesti kosketeltiin uskonopillisia kysymyksiä.¹⁷ Kaikkein helpointa näyttää olleen ulkomaansensuurin kiertäminen. Konsistorin ponnisteluista huolimatta maahan virtasi

¹² *Boberg* 1951, 238.

¹³ Näin oli käynyt mm. v. 1785, kun Zieguererin Jumalinen tutkistelemus oli painettu Tukholmassa Turun teologisen tiedekunnan luvalla. Sitä ennen Tukholman konsistori oli evännyt teokselta painoluvan havaittuaan kirjan sisältävän ”herrnhutilaisia harhakäsityksiä”. *Boberg* 1951, 271-272.

¹⁴ *Wallquist* 1794, 262; *Rehnberg* 1966, 43-44.

¹⁵ *Boberg* (1951, 272) toteaa konsistorin lähettäneen vain yhden ilmoituksen vuosina 1786-1791.

¹⁶ *Boberg* 1951, 297, 320-321; *Lenhammar* 1966, 320.

¹⁷ *Boberg* 1951, 273.

kiellettyjä vieraskielisiä teoksia. Saatettiinpa niitä kaupata sanomalehdissäkin.¹⁸

Kustaa III:n jälkeinen holhoojahallitus ryhtyi miltei ensi töikseen uudistamaan paino-oloja. Kesällä 1792 se antoi painovapausasetuksen, joka näytti hetkessä romuttavan Kustaa III:n järjestelmän. Säädöksessä näet julistettiin mitättömiksi kaikki ”vanhemmat ja uudemmat” sensuuriasetukset lukuunottamatta määräyksiä, jotka koskivat teologista sensuuria.¹⁹ Mahtipontisesti julistettua painovapautta rajoitettiin kuitenkin tuntuvasti jo muutaman kuukauden kuluttua, ja ennen kuin vuosisata ehti kulua umpeen, Kustaa III:n järjestelmä kirjanpainajan vastuineen ja privilegipakkoineen oli jälleen pääosin voimassa.²⁰

Upsalan kokouksen riemujuhlassa 1793 tähdennettiin muitten ajankohtaisten uskontokysymysten ohella teologisen sensuurin tarpeellisuutta. Ajan kirkollisen keskustelun ehkä näkyvin hahmo, kirkkoherra Johan Möller vaati kokoukselle jättämässään muistiossa, että teologinen sensuuri tuli säilyttää ja että konsistorien tuli huolehtia siitä asiaan kuuluvaa tarkkuutta noudattaen. Sensuurin tuli varjella seurakuntia eksytyksiltä, mutta myös sallia teologisen tutkimuksen kehitys. Siksi hyvältä kirjoitukselta ei pitänyt evätä painolupaa sillä perusteella, että se toisarvoisissa asioissa esitti tunnustuskirjoista poikkeavia ajatuksia. Möllerin mukaan oli toivottavinta, että sensorina toimi piispa. Preeseksen ollessa estynyt tehtävä tuli uskoa teologian professorille tai lehtorille. Missä taas sellaista ei ollut, tarkastajaksi tuli nimetä se konsistorin jäsenistä, jolla tunnustusti oli parhaat teologiset tiedot.²¹

Vuosisadan lopun kirkollista tilannetta leimasi valistushenkisen

¹⁸ Tukholman konsistori, joka tarkasti pääosan valtakuntaan saapuvista teologisista ja hengellisistä kirjoista, takavarikoi 1770- ja 1780-luvuilla mm. Voltairen sekä saksalaisien raamattukriitikkojen ja neologien teoksia. *Boberg* 1951, 335-337.

¹⁹ Asetus julkaistuna *Klemming & Nordin* 1883, 325-327. Lähemmin *Nyman* 1963, 74-77.

²⁰ *Klemming & Nordin* 1883, 327-329 Kuninkaan varoitus 21.12.1792 ja julistus 26.3.1798. *Nyman* 1963, 85, 100-102. Vuoden 1792 määräyksen lakiteknisistä puutteista johtuen jäi jossakin määrin epäselväksi, mitkä kohdat v:n 1774 asetuksesta olivat edelleen voimassa. Epäselvyys todettiin mm. Ruotsin uutta painovapausasetusta v. 1809 valmisteltaessa. *Nyman* 1963, 183.

²¹ *Wallquist* 1794, 439-441; *Lenhammar* 1966, 308.

neologian ja kantilaisen rationalismin tunkeutuminen teologiseen ajatteluun. Uudet suuntaukset vaikuttivat myös kirjallisuuden valvontaan. *Journal för prester*, vuodesta 1797 ilmestynyt neologinen aikakauskirja, sai ensi numeroistaan alkaen vastaansa johtavia kirkonmiehiä, ja N. O. Kastemanin väitöskirja uskonnon ja moraalin suhteista nostatti Upsalassa suoranaisen myrskyn. Samalla kääntyivät arkkikiispan johtaman opposition katseet hallituksen suuntaan.²²

Kustaa IV Aadolf oli saanut uskonnolliset vaikutteensa lähinnä ortodoksian taholta. Hallitsijanakin hän kuunteli halukkaimmin puhdasoppisia kirkonmiehiä. Hän vastusti kiihkeästi uusia virtauksia, varsinkin kantilaista rationalismia, jota hän piti yhteiskunnalle vaarallisena ”jakobinismina”.²³ Samalla kun modernit teologit — heidän joukossaan maltillisesti neologinen Jacob Tengström — vaativat lisää vapautta teologiselle keskustelulle,²⁴ hallitus antoi uusia sensuurimääräyksiä. Vuonna 1798 annetulla julistuksella palautettiin privilegipakko lehdistön valvontaan. Kuninkaan kirjeessä kansliakollegiolle 29.10.1799 muistutettiin teologisen sensuurin ulottumisesta myös kirja-arvosteluihin, joiden kohteina olivat uskonoppia käsittelevät teokset.²⁵ Avoimen-hyökkäyksen rationalismia vastaan sisälsi kuninkaan kiertokirje konsistoreille 27.12.1799. Kirje ei ollut ensisijaisesti sensuurimääräys, mutta siinä varoitettiin ajan ”nurjasta valistuksesta”. Siksi saarnoissa tuli välttää kaikkia uutuuksia, maallista moraalia ja sellaista filosofiaa, joka oli vaaraksi todelliselle kristillisyydelle.²⁶ Kirjeen papiston keskuudessa saamaa vastakaikua osoitti, että sääty vuoden 1800 kiertokirjeessään esiintyi ”filosofista opinmuotoa” vastaan.²⁷

Vuosisadan vaihduttua valtakunnan sensuurihallinnossa tapahtui merkittäviä uudelleenjärjestelyjä. Helmikuussa 1801 kunigas lakkautti kansliakollegion, jonka alaan painoasiat olivat kuu-

²² Hessler 1956, 76-77, 98; Rehnberg 1966, 319-334, 409.

²³ Nyman 1963, 99, 102; Rehnberg 1966, 325, 457.

²⁴ Hessler 1956, 78-79, 89-93. Tengström esiintyi anonymyminä *Journal för prester* -aikakauskirjassa.

²⁵ Nyman 1963, 102-104; Rehnberg 1966, 434-442.

²⁶ Hessler 1956, 107-108.

²⁷ Hessler 1956, 115-116.

luneet 1600-luvulta alkaen. Samalla ylisensorin valtuudet siirtyivät hovikanslerille.

Kuninkaan 23.2.1802 vahvistamassa hovikanslerin ohjesäännössä määrättiin valtakunnan kirjapainot, kirjakaupat, lainakirjastot ja kirjahuutokaupat hovikanslerin valvontaan. Joustava ohjesääntö jätti runsaasti varaa viranhaltijan harkinnalle. Niinpä hovikansleri saattoi keskeyttää minkä tahansa ”luvattomaksi” tai ”epäilyttäväksi” havaitsemansa teoksen painamisen. Jos tämän laatuinen kirja oli jo ehditty julkaista, hänellä oli oikeus painoksen takavariointiin. Tarkastustoimissa avusti erityinen kirjakauppa- ja kirjapainoasiamies, jolle turvattiin esteetön pääsy alan liikkeisiin ja laitoksiin. Kirjahuutokauppoja valvoi Tukholmassa hovikansleri, kun taas muissa kaupungeissa myyntiluettelot tarkasti akatemian kirjastonhoitaja tai tuomiokapituli.²⁸

Hovikanslerin sensorinvaltuuksia on sitemmin luonnehdittu ”lähes diktatorisiksi”.²⁹ Kirjakauppa- ja julkaisutoiminnan näkökulmasta lausuma ei liene liioiteltu. Sen ohella on kuitenkin huomattava, että hovikansleri sensorinakin noudatti varsin kuuliaisesti kuninkaan politiikkaa.³⁰

Suomessa toimi kustavilaisena aikana kaksi kirjapainoa: Frenckellin Turussa ja vuonna 1776 aloittanut Londicerin paino Vaasassa. Kummankin toiminta jatkui Venäjän vallan aikaan. Porvooseen oli tuomiokapituli useaan otteeseen puuhannut kirjapainoa, mutta hankkeet olivat aina rauenneet tuloksettomina.³¹

Kirjallisen elämän keskittyessä maan länsiosiin teologinen tiedekunta sai yhä kantaa päävastuun hengellisen kirjallisuuden valvonnasta. Niistä suomenkielisistä ensipainoksista, joihin imprimatur vuosina 1767–1808 painettiin näkyviin, tiedekunta tarkasti 73 %. Mikäli otetaan huomioon vain suomalaisten viranomaisten myöntä-

²⁸ Klemming & Nordin 1883, 332-335; Nyman 1963, 115-117.

²⁹ Rydin 1859, 187; Nurmio 1934, 15.

³⁰ Klemming & Nordin 1883, 330-350; Hessler 1956, 146.

³¹ Gardberg (1948-1973 II, 253-254) mainitsee Porvoon kapitulin anomukset vuosilta 1752, 1756, 1761, 1787 ja 1806. Frenckellin ja Londicerin painoista saman teoksen s. 149-273.

mät painoluvat, tiedekunnan osuus nousee 93 prosenttiin.³² Kaikista vuosina 1767–1808 ilmestyneistä suomenkielisistä ensipainoksista joka kahdeksas julkaistiin ilman lupamerkintää.³³ Teosten uusissa painoksissa toistettiin jokseenkin säännöllisesti ensipainoksen imprimatur.

Suomenkieliset hartauskirjat muodostivat tietenkin vain osan sensuurin alaisesta kirjallisuudesta. Erikielisten, sekä yliopistollisten että ei-akateemisten teosten lisäksi myös uskonoppia koskevat lehtikirjoitukset kuuluivat ennakkotarkastuksen piiriin. Miten ankaraa sensuuri oli, jää epäselväksi. Teologisen tiedekunnan pöytäkirjat ovat tuhoutuneet, ja muutenkin asiaa valaisevia lähteitä on käytettävissä niukalti. Gustaf Rancken, 1800-luvun alun ahkera kirjanjulkaisija, mainitsee omaelämäkerrassaan dekaanista, joka oli vaatinut sekä kieltä että sisältöä koskevia muutoksia hänen teoksensa *Autuuden oppi syndisille* (1808) käsikirjoitukseen.³⁴ Jacob Tengström taas näyttää tarkoittaneen lähinnä hallituksen sensuuripolitiikkaa purkaessaan huoltaan piispa Lindblomille kesällä 1802. Kirjeessään Tengström teki selkoa Turussa vireillä olevasta aikakauskirjahankkeesta ja ilmaisi huolensa siitä, että sensuuri kävi päivä päivältä yhä ankarammaksi ja ahtaammaksi.³⁵ Joka tapauksessa tiedetään sensuurin hyväksyneen maltillisesti neologiset äänenpainot sellaisina kuin ne tuntuivat Tengströmin avustamassa *Allmän litteratur-tidningissä*. Lehden ainoaksi jäänyt vuosikerta sisälsi toistakymmentä sellaista kirja-arvostelua, joitten alkuun oli merkitty teologisen tiedekunnan imprimatur.³⁶ Lehden äkillistä lakkaamista vuo-

³² Kirjat on kuten vapaudenajan sensuuria esiteltäessä poimittu HYK:ssa Vaseniuksen aiheennuukaisen hakemiston avulla. Ruotsissa – useimmiten Tukholmassa – on annettu painolupa 11 suomenkieliselle teokselle, jotka on myös painettu emämaan kirjapainoissa. Porvoon lukion teologian lehtori, Turun kapitulin notaari ja Mynämäen kontrahtirovasti ovat allekirjoittaneet kukin yhden imprimaturin. Useimmat 52 painoluvasta ovat notaarin allekirjoittamia. Puolet luvista on jätetty päiväämättä. – Ks. myös *Widén* 1976, 283.

³³ Lupamerkintä puuttuu Francken postillasta (Tukholma 1780-1781), Quirsfeldin teoksesta Taivallinen yrtti-tarhan-seura (Tukholma 1779) ja erinäisistä Suomessa painetuista pienkirjasista.

³⁴ *Akiander* 1861-1863 V, 298.

³⁵ *M.G. Schybergson* 1921, 60.

³⁶ *Allmän litteratur-tidning* 1803; *Nikander* 1913, 78-82.

den 1803 lopulla tuskin voidaan viedä ainakaan Turun sensorien tiiliin.³⁷ Tarkastajain kannanotoista muihin kirkossa vaikuttaneisiin virtauksiin todettakoon, että teologinen tiedekunta myönsi runsaasti painolupia sekä pietistisille³⁸ että herrnhutilaisille³⁹ hartauskirjoille.

Maahan tuotavien kirjojen valvonta oli vuodesta 1802 tukevasti hovikanslerin ja hänen asiamiestensä käsissä. Kun kuningas syksyllä 1803 poliittisista syistä kielsi tanskalaisten kirjojen tuonnin, hovikansleri pani määräyksen toimeen tiedottamalla siitä kiertokirjeessään kirjakauppiaille. Vuotta myöhemmin hovikansleri julistutti saarnatuoleista kuninkaan määräyksen, jolla kiellettiin ranskalaisten teosten tuonti.⁴⁰ Suomeen tuotavien kirjojen tarkastus näyttää olleen ensisijaisesti tulliviranomaisten huolena. Heidän tehtävänään oli teknisesti valvoa, että Tukholmasta annettuja kieltoja noudatettiin.⁴¹ Ratkaisevasti uuden merkityksen ulkomaansensuuri sai Suomessa sen jälkeen, kun Pohjanlahdesta oli tullut kuningas- ja keisarikuntien välinen raja.

³⁷ Historiallisessa kirjallisuudessa on toistettu Tengströmin veljenpojan jo esittämää väitettä, että lehti olisi lakannut ”korkealta” taholta annetusta salaisesta käskystä, jonka puolestaan olisi aiheuttanut lehdessä julkaistu arvostelu piispa Möllerin aikakauskirjasta. [*J. J. Tengström*] 1836, 262; *Wilh. Lagus* 1878, 42-43; *M.G. Schybergson* 1911, 448; *Hessler* 1956, 138.

³⁸ Turun teologisen tiedekunnan imprimatur on mm. seuraavissa pietistisissä teoksissa: *Hersleb*, Jumalan lasten jokapäiväinen edeskäyminen armo istuimen tygö (Vaasa 1779), *Terstegen*, Selitys uskosta ja vanhurskaksi tekemisestä (Vaasa 1781), *Lau*, Christuxen veren voima (Vaasa 1782), *Fritsch*, Jesuxen Christuxen rakkauden hartaat tutkistelemuxet (Turku 1799), *Björkqvist*, Uskon harjoitus autuuteen (Turku 1801), *Gouge*, Sana syndisille ja sana pyhille (Turku 1801), *Hamnerin*, Tien osottaja ijankaikkiseen elämään (Turku 1801) sekä *Ramuksen* anonyymi *Lyhy* ja *arvamatoin armon aika* (Turku 1808),

³⁹ Jumalan armo-valdakunnan hengellinen ehtollinen (Linköping 1793), *Sionin virret* (Tukholma 1790) ja *Zieguerer*, Jumalinen tutkistelemus (Turku 1793). *Zieguererin* teokselta oli Tukholman konsistori 1786 evännyt painoluvan kirjan ”herrnhutilaisiin harhakäsityksiin” viitaten. *Boberg* 1951, 271-272.

⁴⁰ *Nyman* 1963, 117-121.

⁴¹ *Nurmio* 1934, 39-40.

2. JÄRJESTELMÄ UUDISTUU (1809–1829)

2.1. HALLITUKSEN SENSUURI- JA USKONTOPOLITIikka

2.1.1. Sensuuria koskevat asetukset ja järjestelyt

Vuosien 1808–1809 tapahtumat vaikuttivat Suomen paino-oloihin monella tapaa merkittävästi.

Valloituksen myötä katkesi Suomen osalta se lainsäädännöllinen kehitys, joka entisessä emämaassa varsin pian johti todelliseen painovapauteen. Samalla kun ennakkosensuuri Ruotsissa tyystin lakkasi,¹ Suomessa jäivät voimaan vuosien 1774 ja 1792 asetukset. Tulevan kehityksen suunta jäi itsevaltiaan keisarin määrättäväksi. Perustuslain suojaa kustavilaisen ajan painoasetukset eivät Suomessa nauttineet.²

Maan sensuurihallinnossa valtiollinen muutos merkitsi välittömiä uudelleenjärjestelyjä. Kustavilaisen ajan lopulla kirjallisuuden valvonta oli kuulunut hovikanslerille, jota vastaavaa viranomaista ei Suomen hallintojärjestelmässä ollut. Puute korjattiin pääosaltaan elokuussa 1809. Keisarin silloin vahvistamassa hallituskonseljin (senaatin) ohjesäännössä määrättiin sensuuri, kirjakauppa ja kirjapainot kansliatoimituskunnan huolehdintaan. Ohjesäännön suppea lausuma jätti avoimeksi kysymyksen, miten ja millaisin valtuuksin toimituskunnan tuli painoasioita valvoa.³

¹ Ruotsissa ennakkosensuurin poisti v. 1810 julkaistu painovapausasetus. Sen mukaan myös uskonnolliset kirjat saatiin julkaista vapaasti. *Nyman* 1963, 231-236.

² Maan sivistyneistössä oli vallalla toinen käsitys. Ainakin akatemian konsistori v. 1819 ja A. I. Arwidsson v. 1821 lukivat painoasetukset perustuslakeihin kuuluviksi. *L. Castrén* 1951, 207-208 Perustuslakikysymyksestä *Jussila* 1969, 60-78, 107.

³ *Samling af placater* 1808-1812 (1821), 31. *Rauhala* 1915-1921 I, 36; *Nurmio* 1934, 26.

Vaikka Venäjällä olikin voimassa yleinen ennakkosensuuri,⁴ keisari ei runsaaseen vuosikymmeneen puuttunut Suomen painoasetuksiin. Status quon säilyttäminen tällä aralla hallinnonalalla oli sen mieltenvaltauspolitiikan mukaista, jota Aleksanteri I suuriruhkinaana aluksi noudatti. Sitä vastoin maan omat hallintoviranomaiset saivat tuota pikaa ryhtyä korjaamaan sensuurijärjestelmän puutteita. Reformin tarve kävi ilmeiseksi joulukuussa 1809, jolloin kenraalikuvernööri määräsi takavarikoitaviksi kaksi Ruotsista levinnyttä poliittista teosta. Samalla kun hallituskonselji ilmoitti kiellostakatemian konsistorille ja Porvoon tuomiokapitulille, se pyysi konsistorilta selvitystä akatemian sensuuroitinnasta. Paitsi siihenastisia tekemisiään konsistorin tuli kertoa käsityksensä siitä, miten kirjasensuuri maassa voitiin vastedes tarkoituksenmukaisimmin ja pienimmin kustannuksin järjestää.⁵

Konsistorin lausunto on huomion arvoinen, koska se valaisee aikakauden sensuurikäytäntöä sekä yleisesti että uskonnollisen kirjallisuuden kannalta. Lausunnon mukaan tiedekunnan dekaanit olivat sensuroineet yliopistossa julkaistavat väitöskirjat, niin kuin akatemian konstituutiot ja niitä täydentävät määräykset olivat edellyttäneet. Muut teologiset ja ”askeettiset” teokset oli tarkastanut ja imprimaturilla varustanut teologinen tiedekunta. Sen rinnalla oli tuomiokapituleilla oikeus sensuroida uskonnollisia kirjoja, mutta Turun kapitulie ei ollut ”pitkiin aikoihin” sitä käyttänyt.⁶ Akatemian kirjapainon ja kirjakaupan yleisestä valvonnasta huolehtivat erityiset tarkastajat. Sen sijaan ulkomailta saapuvien kirjojen valvonta ei

⁴ V. 1804 julkaistun venäläisen sensuuriasetuksen mukaan sensuuri oli uskottu yliopistoviranomaisista koostuville sensuurikomiteoille. Asetuksesta lähemmin *Nurmio* 1934, 21-22.

⁵ VA KanslIT Da 1 Kansliatoimituskunta akatemian konsistorille ja Porvoon tuomiokapitulille 15.1.1810. *Nurmio* 1934, 30.

⁶ Konsistorin väite, ettei Turun tuomiokapituli ollut pitkiin aikoihin sensuroinut kirjoja, antaa aiheen ainakin yhteen huomautukseen. Gustaf Ranckenin Autuuden oppi syn-disille (Turku 1808) on kirjaan merkityn imprimaturin mukaan hyväksytty Turun tuomiokapitulissa 25.5.1808 (Carl Plantin-Cavander). Kapitulin pöytäkirjassa ei asiasta mainita, mutta sen sijaan tiedetään piispa Tengströmin tutustuneen käsikirjoitukseen ja jättäneen sen edelleen prof. Gadolinin tarkastettavaksi. Gadolin oli professorina myös tuomiokapitulin jäsen. *Akiander* 1861-1863 V, 316 Tengström Ranckenille 17.11.1807.

kuulunut akatemian toimialaan, vaan hallitsija oli itse välittömästi tai hovikanslerinviraston avulla määrännyt, miltä kirjoilta tuontilupa oli tullut evätä. Kieltojen noudattamista valvoivat tullivirkamiehet, jotka Turussa kutsuivat neuvonantajakseen akatemian konsistorin jäsenen, muualla jonkun kirjoja lukeneen henkilön.⁷

Näin esittelemänsä sensuurijärjestelmän konsistori totesi niin onnistuneeksi, että vain harvoin mitään ”epämoraalista” tai ”harhappista” kirjaa oli päässyt lukijain käsiin. Pitkäaikaiseen kokemukseensa vedoten konsistori ehdotti valvonnan jatkamista entiseen tapaan.⁸

Saatuaan näin tilanteen kartoitetuksi hallituskonselji päätti ulkomaansensuurin järjestelyistä 9.4.1810. Tällöin se määräsi tuontikirjojen valvonnan konseljin prokuraattorin huoleksi. Prokuraattorin tuli henkilökohtaisesti tarkastaa Turkuun saapuvat kirjat. Muihin merikaupunkeihin hänen tuli asettaa asiamiehet vastaaviin tehtäviin. Kotimaassa julkaistavien painotuotteiden sensuurista oli akatemian konsistorin vastattava entiseen tapaan.⁹

Ulkomaisten sanomalehtien sensurointiin hallituskonselji ei päätöksessään puuttunut. Tästä poliittisesti tärkeästä tehtävästä vastasi kenraalikuvernööri miehityskaudesta lähtien. Häntä avusti postitirehtööri, jonka velvollisuutena oli pidättää hallitusta loukkaavat numerot.¹⁰

Päätöksen sanamuodosta arvelen hallituskonselji ei ollut aivan selvillä siitä, mitä asetukset määräisivät kotimaisen kirjallisuuden valvonnasta. Olivathan Suomessa julkaistavista painotuotteista sensuurin alaisia vain akateemiset, lääketieteelliset ja uskonnolliset teokset.¹¹ Sitä paitsi uskonnollinen kirjallisuus kuului ainakin yhtä velvoittavasti kirkon kuin yliopiston viranomaisten valvontaan. Vaikka akatemian konsistori joutuikin omista intresseistään käsin

⁷ VA Tal.os. KD 7/211 1810 Akatemian konsistori hallituskonseljille 16.2.1810.

⁸ VA Tal.os. KD 7/211 1810 Akatemian konsistori hallituskonseljille 16.2.1810.

⁹ VA Tal.os. pk 9.4.1810. *Nurmio* 1934, 40.

¹⁰ *Danielson-Kalmari* 1920, 352; *Nurmio* 1934, 64-65, 78, 264-265. Postisensuurin salaista luonnetta osoitti, ettei v. 1817 julkaistu postitirehtöörin ohjesääntö sisältänyt mainintaa sensuurista. *Samling af placater* 1817-1820 (1823), 18-22.

¹¹ Lääkintäkollegin (*Collegium Medicum*) tuli tarkastaa ne lääketieteelliset kirjoitukset, joitten laatijat eivät olleet asianmukaisen tutkinnon suorittaneita eivätkä graduoituja. Tämä määräys oli annettu kuninkaallisessa kirjeessä 2.5.1807. *Nurmio* 1934, 102.

valvomaan kirjanpainajansa töitä, sensoriksi sanan varsinaisessa mielessä se ei itseään tuntenut.

Epäselyys maassa vallitsevasta painovapaudesta ei rajoittunut yksin senaattiin ja ensimmäisiin valtiollisen murroksen vuosiin. Arkkipiispa Tengström Pipliaseuran puolesta jätti joulukuussa 1817 senaatille esityksen, jossa seura kiinnitti huomiota kirjepainojen valvonnassa havaitsemiinsa puutteisiin. Samalla kun se pyysi oman kirjapainonsa alistamista akatemian konsistorin valvontaan, se ehdotti erityisen ”kirjapainoseuran (Boktryckeri-societet)” perustamista yliopiston alaisuuteen. Tällaista seuraa anoja piti välttämättömänä, koska kirjapainojen määrä oli Suomessa lisääntynyt ja yhteys vastaavaan ruotsalaiseen seuraan katkennut.¹²

Pipliaseuran esitys kulki istunnosta toiseen sekä senaatissa että akatemian konsistorissa, jota senaatin plenum halusi kuulla asiassa. Perusteellisessa lausunnossaan konsistori päätyi puoltamaan kirjapainoseuran perustamista, mutta ilmaisi ihmetyksensä Pipliaseuran painoa koskevan pyynnön johdosta. Konsistorin mielestä anomus ei perustunut lakeihin, mikäli se tarkoitti yleisen sensuurin voimaanssaattamista. Senaatti oli konsistorin kanssa yhtä mieltä anomuksen laittomuudesta, mutta eri mieltä kirjapainoseuran tarpeellisuudesta. Pipliaseuran esitys tuli näin kummaltakin osin hylätyksi.¹³ Yleiseen sensuuriin Pipliaseura ja Tengström tuskin olivat anomuksellaan tähänneet. Vuosikymmenen lopulla laatimassaan valtiosääntöluonnoksessa Tengström luki ”kohtuullisen kirjoitus- ja painovapauden” kansalaisoikeuksiin kuuluvaksi.¹⁴

Oman erityisongelmansa kotimaansensuurin alalla muodostivat Vanhan Suomen eli Viipurin läänin paino-olot. Venäläisen järjestelmän mukaan alueen sensuuritoiminnasta vastasivat Tarton yliopisto ja kuvernementin koulutirehtööri.¹⁵ Vaikka alue julistettiinkin vuonna 1811 sekä Suomeen että Porvoon hiippakuntaan kuuluvak-

¹² VA Tal.os. KD 1/347 1818 Pipliaseura senaatille 5.12.1817. Tengström oli yksin allekirjoittanut esityksen.

¹³ VA Tal.os. KD 1/347 1818 Akatemian konsistorin lausunto 24.8.1819; VA Plen. pk 18.2.1822. *Nurmio* 1934, 109-115.

¹⁴ *Cederberg* 1914, 10.

¹⁵ *Kallio* 1901, 146-148; *Nurmio* 1934, 21-23.

si,¹⁶ läänin sensuurihallinto jäi lähes vuosikymmeneksi ennalleen. Kirkollisen sensuurin kannalta tilanne oli erityisen ongelmallinen. Alueella oli voimassa Aleksanteri I:n vuonna 1804 antama sensuuriasetus, mutta Porvoon tuomiokapituli oli Suomen lakien alainen. Epäselvyyden poisti 27.3.1819 annettu keisarillinen julistus. Sillä määrättiin läänin kirjapainot, kirjakauppa ja sensuuri senaatin kansliatoimituskunnan ja Suomen asetusten alaisiksi.¹⁷

Kotimainen julkaisutoiminta ei 1810-luvulla antanut aihetta uusiin määräyksiin. Tilanne muuttui 1820-luvun alussa, jolloin Turun romantikkojen esiintymistä seurasi kotimaisen sanomalehdistön nousu. Kun samanaikaisesti taantumus vahvisti asemiaan valtakunnan hallinnossa, julkaisuvapautta ryhdyttiin Suomessakin rajoittamaan. Keisarin suostumuksella lakkautettiin Arwidssonin *Åbo morgonblad* (1821) ja annettiin huomautukset kahdelle muulle lehdelle.¹⁸ Jupakoiden yhteisenä seurauksena syntyi valtiosihteeri Rehbinderin esityksestä keisarillinen kirje 8.9.1823. Siinä määrättiin prokuraattori huolehtimaan kotimaisten sanomalehtien valvonnasta. Hän sai nostaa syytteen julkaisijaa vastaan ja jopa lakkauttaa lehden silloin, kun sen sisältö antoi aihetta rangaistustoimiin. Prokuraattorin asema maan ensimmäisenä sensorina oli näin entisestään lujittunut.¹⁹

Aiemmin samana vuonna oli jo julkaistu asetus, joka nimettiin koski teologista sensuuria. Säädökseen oli antanut aiheen kirjanpainaja Londiceria vastaan nostettu oikeusjuttu. Sitä vireille panttaessa oli ilmennyt epäselvyyttä käsittelyjärjestyksestä; vuoden 1802 ohjesäännön mukaan hovikanslerin olisi tullut nostaa syyte uskonnollisen kirjan luvattomasta painamisesta, mutta tätä viranomaista ei Suomen hallintojärjestelmässä ollut. Lainsäädännöllinen aukko paikattiin 27.2.1823 päivätyllä asetuksella. Sen mukaan mainitunlaiset rikkomustapaukset kuuluivat paikkakunnan ensimmäisen tuomioistuimen tutkittaviksi. Alioikeuden päätöksestä syy-

¹⁶ Vuorela 1976, 64-67.

¹⁷ Ekman 1864, 163.

¹⁸ Nurmio 1934, 161-193.

¹⁹ *Samling af bref* 1821-1828 (1836), 86. Nurmio 1934, 200-202; Honka 1959, 74-75.

tetty sai valittaa hovioikeuteen ja edelleen senaatin oikeusosastoon.²⁰

Ulkomaisen kirjallisuuden valvonnan senaatti oli periaatteessa järjestänyt päätöksellään 9.4.1810. Käytännössä kesti kuitenkin vuosikymmenen, ennen kuin prokuraattori nimitti asiamiehet kaikkiin satamakaupunkeihin.²¹ Tämänkään jälkeen tuontikirjojen valvontajärjestelmä ei ollut aukoton. Helmikuussa 1823 prokuraattori Walleen valitti senaatille, että kirjakauppiaat olivat myyntiluettelossa tarjonneet yleisölle luvattomia kirjoja. Walleenin mielestä epäkohta johtui siitä, ettei lupamääräysten rikkomisesta ollut säädetty rangaistuksia. Valituksen pohjalta syntyi 2.8.1823 keisarillinen asetus. Sen mukaan Suomeen tuotavat painotuotteet oli jätettävä tullikamariin ja säilytettävä siellä, kunnes prokuraattori tai hänen asiamiehensä olivat todistaneet niiden luvallisuuden. Tarkastusta varten tuli teoksista laatia luettelot. Laittomasti tuotujen teosten myyjiä uhattiin kirjojen menetyksellä ja sakkorangaistuksilla. Toistuvasti rikkonutta odotti lisäksi kirjakauppaoikeuksien menetys.²²

Kirjatuontiasetusta täydensi hallitsijan määräys, joka ilmoitettiin prokuraattorille keisarillisessa kirjeessä 8.9.1823. Sen mukaan keisari oli käskenyt Venäjän sisäministeriä sekä kansanvalistus- ja uskontoasiain ministeriä saattamaan Suomen viranomaisten tietoon teokset, joilta Venäjän sensuuri vuodesta 1809 oli evännyt tuontiluvan. Ministerien tuli jättää kieltoluettelot Suomen asiain komitealle, jonka tehtävänä oli toimittaa ne edelleen prokuraattorinvirastolle. Venäjällä vastedes kiellettävistä kirjoista oli määrä ilmoittaa joko kuukausittain tai muuten sopivin väliajoin.²³

Ensimmäiset kiellettyjen teosten luettelot lähtivät Pietarista syksyn kuluessa. Niihin sisältyi 865 teosta, joista ainakin 60 oli teologisia tai hengellisiä.²⁴ Sittemmin ilmoituksia saapui jokseenkin säännöllisesti neljännesvuosittain.²⁵ Miten sitoviksi luettelot tuli kä-

²⁰ *Samling af placater* 1821-1824 (1826), 224. *Nurmio* 1934, 202-206. Oikeusjuttuun ja sen aiheuttaneeseen luvattomaan pienkirjaseen palataan tuonnempana.

²¹ *Nurmio* 1934, 142-150.

²² *Samling af placater* 1821-1824 (1826), 282-284. *Nurmio* 1934, 195-200.

²³ *Samling af bref* 1821-1828 (1836), 86.

²⁴ VA SensK Ba 1 Luettelot Venäjän sensuurin kieltämistä kirjoista.

²⁵ VA KKK Sal. asiak. n:ot 8/1824, 12/1825, 20/1826, 35/1827, 45/1828 ja 51/1829.

sittää, oli vielä syksyllä 1826 Suomen viranomaisille epäselvää. Tälöin keisari sattuneesta syystä antoi ymmärtää, että luettelot oli tar koitettu ehdottomiksi ohjeiksi myös Suomessa.²⁶

Vaikka määräys kieltoluetteloiden lähettämisestä olikin syntynyt Suomen viranomaisten pyynnöstä, se merkitsi askelta kohti Suomen ja Venäjän sensuuriperiaatteiden yhdenmukaistamista.²⁷ Arseni Zakrevskin nimittäminen kenraalikuvernööriksi syksyllä 1823 vahvisti tätä pyrkimystä. Varsinaisten painoasetusten yhtenäistämiseen ryhdyttiin pian Nikolai I:n valtaistuimellenousun jälkeen. Sysäyksen uudistukselle antoi prokuraattori Walleenin yksityiskirjaston myyntiluettelo, josta Zakrevski oli tavannut Venäjällä kiellettyjä teoksia. Samassa esittelyssä, jossa keisari antoi päätöksensä Walleenin asiassa, hän määräsi valtiosihteeri Rehbinderin vertaamaan Venäjän uusinta sensuurisäännöstä suomalaisiin asetuksiin. Paitsi havaitsemiaan erilaisuuksia valtiosihteerin tuli esittää suunnitelma siitä, miten poikkeamista aiheutuvat haitat voitiin ehkäistä.²⁸

Hallitsijan tarkoittama venäläinen sensuurisäännös oli vuodelta 1826 ja sisällöltään ilmeisen taantumuksellinen. Aikalaiset kutsuivat sitä ”rautaiseksi statuutiksi”; erään kärjistetyn arvostelun mukaan Isä meidän -rukouskin voitiin sen perusteella kieltää jakobiinisena.²⁹ Rehbinder sovelsi säännöstä sekä valvonnan yleisten periaatteiden että organisaation osalta. Hänen marraskuussa 1826 päiväämänsä ehdotus, jolta puuttui lakitekstin muoto, rakentui venäläiseen malliin yleisen ennakkosensuurin pohjalle. Valvontaelimeksi hän ehdotti erityistä sensuurikomiteaa senaatin kansliatoimistuskunnan alaisuuteen. Komitean oli määrä tarkastaa kaikki Suomessa julkaistavat teokset uskonnollisia, lääketieteellisiä ja yliopistollisia kirjoituksia lukuunottamatta. Luterilaiset uskonopin esitykset tuli sensuroida entiseen tapaan. Sitä vastoin ehdotus ortodok-

²⁶ VA VSV 1829 n:o 2 Zakrevski Rehbinderille 24.9.1826 v. 1. *Nurmio* 1934, 245-247.

²⁷ Esitystä perustellessaan Suomen asiain komitea oli ilmaissut pyrkivänsä valvonnan yhdenmukaistamiseen, joskin nimenomaan ulkomaansensuuria tarkoittaen. *Danielson-Kalmari* 1930, 185; *Nurmio* 1934, 199; *Korhonen* 1963, 353.

²⁸ VA VSV 1829 n:o 2 Zakrevski Rehbinderille 24.9.1826. *Danielson-Kalmari* 1930, 189-211; *Nurmio* 1934, 233-246.

²⁹ *Monas* 1961, 139-142. Säännöksen sisällöstä *Danielson-Kalmari* 1930, 210-218.

sisen kirjallisuuden valvonnasta oli uusi. Sen mukaan Suomessa oli sallittava vain sellaisten kreikkalaiskatolisten teosten painaminen, jotka oli aiemmin hyväksytty Venäjällä.³⁰

Rehbinderin esitys ei välittömästi johtanut jatkotoimiin. Hankkeen pitkittyminen johtui siitä, että Venäjällä oli havaittu vuoden 1826 säännös käymättömäksi ja ryhdytty valmistelemaan uutta painoasetusta.³¹ Huhtikuussa 1828 keisari vahvisti uuden venäläisen sensuurisäännöksen, joka oli määräyksissään monin tavoin edeltäjänsä lievämpi.³² Säännöksen mukaan sensuurista keisarikunnassa vastasi ylihallitus, jonka alaisina toimivat paikalliset sensuurikomiteat ja ulkomaisten kirjojen tarkastajat. Hengelliset kirjat tarkasti yleensä Pyhän synodin ja hengellisten oppilaitosten komission alainen ”hengellinen sensuuri”. Vähemmistökirkkojen viranomaiset saivat antaa lausunnon oman tunnustuskuntansa kirjoista.³³ Kiellettäviksi määrättiin muun muassa teokset, jotka pyrkivät horjuttamaan Venäjän oikeauskoisen kirkon oppeja, traditioita ja menoja tai olivat vaaraksi kristinuskon yleisille totuuksille ja dogmeille.³⁴

Heinäkuussa 1828 senaatti sai vihdoin valmistettavakseen ehdotuksen sensuuriasetukseksi Suomea varten. Keisarin määräyksestä senaatin tuli yhdenmukaistaa Suomen painoasetukset vuoden 1828 venäläisen säännöksen kanssa, sikäli kuin maan lait sen sallivat.³⁵ Senaatti laati ehdotuksensa kesän kuluessa. Venäläisestä säännöksestä poiketen esitys sisälsi vain ulkomaansensuuria koskevat määräykset. Niiden mukaan kirjojen tuontia valvoi sensuuriko-

³⁰ VA VSV 1829 n:o 2 Rehbinderin ehdotus 25.11.1829. *Danielson-Kalmari* 1930, 218-222.

³¹ *Nurmio* 1934, 329-330.

³² Tuntuva muutosta aikaisempaan ilmensi jo säännöksen tarkoituksenyhtälä. Kun v:n 1826 säännöksen mukaan sensuurin tuli muokata yleistä mielipidettä valtiollisten olojen ja hallituksen pyrkimysten mukaiseksi, uudessa säännöksessä riitti tavoitteeksi vähingollisen kirjallisuuden torjuminen. *Danielson-Kalmari* 1930, 231.

³³ Protestanttiset teokset, jotka aiemmin oli tarkastanut Tarton teologinen tiedekunta, kuuluivat nyt evankelisen konsistorin pappisjäsenten tutkittaviksi. Lopullisen painoluvan niille myönsi sensuurikomitea.

³⁴ VA VSV 1829 n:o 2 V:n 1828 sensuurisäännöksen ruotsinno.

³⁵ VA VSV 1829 n:o 2 Valtiosihtööri kenraalikuvernöörille 9.7.1828. *Danielson-Kalmari* 1930, 230.

mitea, joka oli toimistaan vastuussa sensuuriylihallitukselle. Ehdotuksen perusteluista kävi ilmi, ettei senaatti katsonut lakien sallivan kotimaansensuurin laajentamista. Maassa julkaistavaa kirjallisuutta tuli edelleen valvoa kustavilaisen ajan asetusten mukaan.³⁶

Kenraalikuvernööri antoi lausuntonsa asetusehdotuksesta huhtikuussa 1829. Siinä Zakrevski totesi Suomen painoasetukset riittämättömiksi, mikäli niillä pyrittiin estämään vahingollisen kirjallisuuden leviäminen. Hän viittasi etenkin Jaakko Juteinin teokseen *Anteckningar af tankar uti varianten ämnens*, joka oli ilmestynyt Viipurissa 1827 ilman tuomiokapitulin lupaa. Zakrevskin mielestä mainitunlaiset väärinkäytökset voitiin ehkäistä vain asetuksia tiukentamalla. Siksi hän senaatin alistuksesta poiketen ehdotti ennakkosen suurin ulottamista kaikkeen Suomessa julkaistavaan kirjallisuuteen.³⁷

Zakrevskin lausuntoon näyttää myös Reh binder yhtyneen. Lopullisen asetusehdotuksen Reh binder laati senaatin ehdotuksen pohjalta Zakrevskin lisäykset huomioon ottaen.³⁸ Lokakuussa 1829 keisari vahvisti sensuuria ja kirjakauppaa Suomessa koskevan asetuksen.³⁹ Sen yksityiskohtaisiin määräyksiin palataan tässä esityksessä tuonnempana.

Venäjään liitetyn Suomen paino-oloja säätelivät siis aluksi vuosien 1774 ja 1792 painovapausasetukset. Myös hovikanslerin ohjesääntöön ja eräisiin muihin kuninkaallisiin määräyksiin vedottiin, vaikka uusi tilanne aiheuttikin vaikeuksia niiden soveltamisessa. Kotimaassa painettavat uskonopilliset kirjat jäivät kustavilaisen ajan tapaan tuomiokapitulien ja teologisen tiedekunnan sensuroitaviksi. Sen sijaan ulkomailta tuotavat kirjat määrättiin prokuraattorin ja hänen asiamiestensä valvontaan.

Taantumuksellisen hallitussuunnan vahvistuttua 1820-luvun alkuvuosina Suomen painoasetuksia ryhdyttiin tiukentamaan. Hallitus pyrki yhä selvemmin mukauttamaan maan paino-olot venäläiseen järjestelmään. Venäjän ulkomaansensuurin kieltoluettelot

³⁶ VA VSV 1829 n:o 2 Senaatin alistus 15.9.1828.

³⁷ VA VSV 1829 n:o 2 Kenraalikuvernöörin lausunto 4.4.1829.

³⁸ *Danielson-Kalmari* 1930, 238.

³⁹ *Samling af placater* 1825-1829 (1831), 508-532.

määrättiin jo vuonna 1823 (1826) Suomessa ohjeellisiksi. Suomalaista sensuuriasetusta valmisteltaessa senaatti pyrki säilyttämään kotimaansensuurin vain uskonnollista, akateemista ja lääketieteellistä kirjallisuutta koskevana, mutta joutui antamaan periksi yleiseen ennakkosensuuriin tähtääville hallituksen pyrkimyksille. Teologisen sensuurin siirtämistä kirkolta maalliselle viranomaiselle ei missään uudistuksen vaiheessa esitetty.

2.1.2. Aleksanteri I:n ja Nikolai I:n uskontopoliitiikka

Yleisen sensuuripoliitiikan ohella uskonnollisen kirjallisuuden valvontaa säätelivät hallituksen uskontopoliittiset pyrkimykset.

Reunavaltioideansa mukaisesti valloittajakeisari kohteli Suomen kirkkoa alusta pitäen kunnioittavasti. Taatessaan Suomelle sen entiset lait ja säätyprivilegit hän vakuutti pitävänsä voimassa myös ”maasa olevan christillisen opin”.¹ Kirkolla oli uskonnollinen ja kulttuurinen itseisarvonsa, jota keisari ei halunnut loukata. Toisaalta kirkko oli hallitsijalle väline, jonka avulla hän piti yllä kuuliaisuutta valtakunnan asukkaissa. Tätä näkemystä havainnollisti salainen toimintaohje, jolla Aleksanteri syksyllä 1810 opasti kenraalikuvernööri Steinheilä. Ohjeen mukaan kenraalikuvernööriin tuli kaikin tavoin suosia papistoa, koska säädyllyä tunnetusti oli suuri vaikutusvalta kansaan.²

Aleksanteri I:n omaa uskonvakaumusta leimasi aluksi vapaa- mielisyys ja suvaitsevuus.³ Tämä valistushenkinen katsomus kuvastui selvästi vuoden 1804 sensuuriasetuksesta, jossa kiellettiin kirk-

¹ Lainausta Aleksanteri I:n hallitsijanvakuutuksen virallisen suomennoksen mukaan. *Juva & Niiemaa & Tommila* 1970, 14. Aleksanteri I:n reunavaltiopoliitiikasta *Korhonen* 1963, 15-20 ja *Korhonen* 1967, 19-24.

² *Danielson-Kalmari* 1920, 9; *Osmonsalo* 1939, 11-12. Myös Suomen hallituskonselji korosti kirkon ja papiston poliittista merkitystä. *Vuorela* 1976, 55.

³ *Müller* 1951, 10; *Smolitsch* 1964, 276.

kokuntien keskinäistä yhteyttä loukkaavat kirjat.⁴ Sittenkin Napoleonin sodat muuttivat Aleksanterin uskonnollisia käsityksiä kuten Venäjän hengellistä ilmapiiriä yleensäkin. Hovin valtasi uusi mystilissävyyinen uskonnollisuus, joka sai virikkeensä saksalaisesta herätyskristillisyydestä ja ajalle tyypillisistä kiliastisista odotuksista. Myös anglosaksinen raamattuseuraliike sai keisarista lämpimän suosijan. Hänen luvallaan perustettiin vuonna 1812 Venäjän raamattuseura, jonka toiminta pian ylitti tunnustuskuntain rajat.⁵ Kansainvälisen sovellutuksensa keisarin kristilliset aatteet saivat Pyhän allianssin asiakirjassa (1815). Siinä eri kirkkokuntiin kuuluvat monarkit tunnustautuivat yhteen kristilliseen kansaperheeseen ja lupasivat hallita alaisiaan rauhan ja rakkauden hengessä.⁶ Suomessa keisarin ekumeeninen henki ilmeni niissä monissa suosionosoituksissa, jotka Suomen kirkko ja sen johto saivat osakseen uskonpuhdistuksen riemuvuoden (1817) johdosta.⁷

Estääkseen länsimaisen ateismin ja materialismin leviämisen Venäjälle Aleksanteri pyrki luomaan uudenlaisen kristinuskon ja kulttuurin synteisiin. Tässä tarkoituksessa hän alisti kaikki keisarikunnan kirkot ja oppilaitokset yhden ministerin, Golitsynin, johtoon.⁸ Rationalismin juurittamiseksi hän käynnisti Tarton teologisen tiedekunnan puhdistuksen ja tuki evankelisen kirkon oppositioryhmää, joka pyrki kitkemään kirkollisista kirjoistaan valistususkonnollisuuden jäänteet.⁹ Muuten uskonnolliset kirjat saivat Golitsynin kaudella (1818–1824) levitä jokseenkin vapaasti.¹⁰

Vuoden 1818 politiikka herätti ennen pitkää vastustusta sekä keisarikunnassa että sen ulkopuolella. Kun Metternich vuonna 1822 sai Aleksanterin vakuuttumaan siitä, että pietistit pikemminkin edistivät kuin estivät kumouksellisuuden leviämistä, hallitus suostui

⁴ Müller (1951, 11) lainaa v:n 1804 asetusta: "Jedes Werk, in dem, unter dem Vorwand der Verteidigung oder Rechtfertigung einer der christlichen Kirchen, eine andere getadelt wird, wird verboten, da es den Bund der Liebe, die alle Christen durch den einen Geist in Christus verbindet, zerstört."

⁵ Benz 1950, 574, 592; Müller 1951, 11; Amburger 1961, 66-67.

⁶ Hermelink 1951, 304-305; Amburger 1961, 67.

⁷ Kansanaho 1963, 234; Vuorela 1976, 136-138.

⁸ Benz 1950, 594-596; Amburger 1961, 67-68.

⁹ Benz 1953, 81-83, 250-251; Amburger 1961, 68.

¹⁰ Monas 1961, 137-138.

kirkkopoliittiseen suunnanmuutokseen. Herätyshenkinen kansanvalistusministeri vapautettiin tehtävistään, ortodoksinen kirkko palautettiin hallinnolliseen erityisasemaansa ja saksalaiset pietistijohtajat poistettiin maasta.¹¹ Käännös näkyi myös hengellisen sensuurin tiukentumisena. Esimerkiksi Gossnerin raamatunselitysteos kiellettiin, vaikka sensuuri vastikään oli sallinut sen painamisen.¹²

Suomen herätysliikkeisiin Aleksanteri I otti kantaa kesällä 1823. Aiheen niiden käsittelyyn olivat antaneet Pohjois-Savossa ja Liperissä ilmenneet ”seurakunnan rauhan ja järjestyksen” häiriöt, joista piispa Molander oli tiedottanut Rehbinderille. Päätöksessään 2.8.1823 keisari kehotti piispaa suhtautumaan heränneisiin pitkämielisesti, kunhan liikkeissä ei esiintynyt yhteiskunnallisesti vaarallista. Sitä vastoin pappismies Henrik Renqvist tuli siirtää toiselle paikkakunnalle, koska hän oli toiminnallaan murentanut vakinaisen papiston arvovaltaa ja synnyttänyt hajaannusta seurakunnassa.¹³ Ajan paternalismin tapaan keisari pyrki näin Suomessakin lujittamaan valtiokirkkoa.

Aleksanterin seuraaja Nikolai I suhtautui kaikenlaisiin vapaamuotoisiin kansanliikkeisiin epäluuloisesti. Uskonnollisia liikkeitä hän piti vaarallisina varsinkin siksi, että monet dekabristikapinaan osallistuneista olivat olleet uskonnollisesti leimautuneita.¹⁴ Nikolai lakkautti Venäjän raamattuseuran (1826) ja karsi hallintokoneistosta evankelisen herätyskristillisyyden edustajat. Sitä vastoin ortodoksista valtiokirkkooan Nikolai suosi. Hänen järjestelmässään kirkon ensisijaisena tehtävänä oli pitää yllä moraalia, yhteiskunnallista järjestystä ja yksinvaltaista hallitusmuotoa. Täyttääkseen tehtävänsä kirkon tuli pysyä sisäisesti lujana ja yhtenäisenä. Siksi myös opilliset uutuudet oli torjuttava.¹⁵

Nikolai I:n paternalismia toteutti Suomessa aluksi kenraalikuvernööri Zakrevski (1824–1831). Toisin kuin edeltäjänsä Steinheil

¹¹ *Gummerus* 1931, 93-100; *Benz* 1950, 683-684, 690-693, 703-705.

¹² *Benz* 1950, 705; *Monas* 1961, 138.

¹³ *Akiander* 1861-1863 VII, 128-131 Rehbinder Molanderille 2.8.1823. *Osmonsalo* 1939, 12-14.

¹⁴ *Schiemann* 1908-1913 II, 93; *Osmonsalo* 1939, 20-21.

¹⁵ *Schiemann* 1908-1913 II, 92-93; *Amburger* 1961, 75; *Riasanovsky* 1961, 15-16, 85, 224-226.

hän puuttui rohkeasti myös kirkon ja tuomiokapitulien toimintaan. Ortodoksina Zakrevski pyrki erityisesti kohentamaan maan kreikkalaiskatolisen vähemmistön asemaa.¹⁶

Aleksanteri I:n yritys rakentaa kirkollinen yhtenäiskulttuuri tunnustustenväliselle ”sisäisen kristillisyyden” pohjalle ei siis onnistunut. Sen sijaan Pyhä allianssi ja sitä seurannut taantumuspolitiikka johtivat valtiokirkkojen aseman lujittumiseen. Kirkkojen tuli suvaita toisiaan Pyhän allianssin hengessä, mutta vähäisetkin hajaantumisilmiöt niiden sisällä ymmärrettiin uhkaksi kansan moraalille ja yhteiskunnan rauhalle. Siksi myös Suomen kirkko tuli säilyttää sekä opiltaan että järjestykseltään mahdollisimman ehyenä.

2.2. SENSUURIN PUITTEET JA KÄYTÄNTÖ

Valloituksen jälkeisinä vuosina kirjallinen elämä oli Suomessa vähäistä. Kumpikin maan kahdesta kirjapainosta, Frenckellin Turussa ja Londicerin Vaasassa, tuotti enimmältään virallisia painatteita. Joitakin hengellisiä kirjoja ja lentolehtisiä ilmestyi, mutta niistäkin pääosa oli tuttujen hartauskirjojen uusia laitoksia.¹

Myöhemmin 1810-luvulla julkaisutoiminta vilkastui, ja kolme uutta kirjapainoakin aloitti senaatin luvvin toimintansa. Anders Cedervallerin paino käynnistyi Viipurissa vuonna 1815. Sen alkuaikojen tuotantoa leimasivat virallisten töitten ohella Jaakko Juteinin kirjoitukset.² Kaksi vuotta myöhemmin Turkuun perustetulla Pipliaseuran painolla oli lupakirjan mukaan oikeus julkaista ”paitsi Pyhää Raamattua ja muita uskonnollisia ja koulukirjoja myös toisia teoksia, ei kuitenkaan suomenkielisiä katekismuksia ja virsikirjoja”.³ Kirkollisten kirjojen painamiskielto johtui Turun akatemian yksinoikeudesta ja koski myös muita maan kirjanpainajia Frenckel-

¹⁶ *Anthoni* 1923-1928 I, 200-203; *Lillja* 1948, 108, 255-256, 302; *Korhonen* 1963, 372-378.

¹ HYK Kirjapainojen painateluettelot 1809-1815; *von Bonsdorff* 1912, 429.

² *Gardberg* 1948-1973 II, 344-347; *Hirn* 1973, 224-225.

³ VA Tal.os. pk. 2.7.1816. *Gardberg* 1948-1973 II, 353-355.

liä lukuunottamatta. Kolmas 1810-luvun uusista kirjapainoista aloitti Helsingissä samoihin aikoihin kuin sinne muuttanut senaattikin. Paino kantoi perustajansa Simeliuksen nimeä ja tuotti aluksi miltei yksinomaan julkisia asiakirjoja.⁴

Ylivoimaisesti merkittävin osa Suomessa julkaistavasta kirjallisuudesta painettiin niin 1810- kuin 1820-luvuillakin Turussa Frencckellin koneilla. Frencckellin johtava asema perustui akatemian kanssa solmittuihin sopimuksiin, jotka takasivat kirjapainolle yksinoikeuden suomenkielisten virsikirjojen ja katekismusten julkaisemiseen.⁵ Turun palo syksyllä 1827 tuhosi liikkeen varastoineen jokseenkin täydellisesti. Vaikka Frencckell toipuikin onnettomuudesta suhteellisen pian, maan kirjapainokartta muuttui palon jälkeen huomattavasti. Vuosina 1828–1829 perustetuista kolmesta painosta kaksi aloitti uudessa yliopistokaupungissa Helsingissä ja yksi Porvoossa. ”Hajasijoitusta” oli edistänyt myös Hjeltin (Piipliaseuran) faktorin C. E. Barckin siirtyminen Ouluun ennen paloa.⁶

Kotimaassa julkaistavan uskonnollisen kirjallisuuden sensuuri oli valtaosaltaan akatemian *teologisen tiedekunnan* huolena. Hallinnollisena yksikkönä tiedekunnan muodosti aluksi kolme ja vuodesta 1811 neljä teologian professoria. Dekaanin tehtävät lankesivat kullekin professorille vuoroin vuodeksi kerrallaan.⁷ Koska tiedekunnan arkisto tuhoutui Turun palossa, noudatettua sensuurikäytäntöä ei voida seikkaperäisesti valaista. Niissä harvoissa tapauksissa, joissa menettelytavasta on säilynyt tietoja, dekaani toimi käsikirjoitusten ensisijaisena tarkastajana.⁸

⁴ Gardberg 1948-1973 II, 362-367.

⁵ V. 1805 tehty sopimus uudistettiin v. 1825 jälleen 20 vuoden ajaksi. Vuoden 1805 sopimus julkaistuna *Pipping* 1867, 348-352.

⁶ Gardberg 1948-1973 II, 372-380 sekä III, 3, 14-15, 63-64, 71-73. Uudet kirjapainot olivat Waseniuksen ja Frencckellin Helsingissä, Hjeltin filiaali Porvoossa ja mainittu Barckin paino Oulussa. Frencckellin uusi liike käynnistyi yliopiston muuton johdosta. Osan painokoneistaan Frencckell jätti edelleen Turkuun.

⁷ *Index praelectionum* 1809-1829; Heikel 1940, 322, 814. Vakinaisina professoreina toimivat v. 1809-1829 Gustaf Gadolin (1805-1828), Jacob Bonsdorff (1807-1829), Henrik Snellman (1812-1822), E. G. Melartin (1812-1833), A. J. Lagus (1824-1831) ja Benjamin Frosterus (v:sta 1829). Christian Cavander oli jo v. 1803 vapautettu virkavelvollisuuksistaan.

⁸ HYA Teol. tiedek. pk 1.12.1828 § 1 ja 28.2.1829 §1; VSL JOIR Henrik Renqvist Gustaf Ranckenille 18.2.1817.

Teologisilta katsomuksiltaan Turun viimeiset professorit edustivat lähinnä valistusystävällistä supranaturalismia. Rationalistina Turkuun saapunut E. G. Melartin kääntyi hankin kehityksessään konservatiiviseen suuntaan.⁹

Maan itäisessä hiippakunnassa teologinen sensuuri oli *Porvoon tuomiokapitulin* huolena. Piispoina ja kapitulin puheenjohtajina toimivat Venäjän vallan alkuaikoina Magnus Jacob Alopaeus (1809–1818), Zachris Cygnaeus (1819–1820) ja Johan Molander (1821–1837). Kirkon oppia ja järjestystä valvoessaan Alopaeus korosti rationalismin ja neologian vaaroja, Molander herännäisyyden hajottavaa vaikutusta.¹⁰ Cygnaeuksen Porvoon-kausi jäi tunnetusti lyhyeksi. Piispan ohella kapituliin kuuluivat tuomiorovasti ja paikallisen lukion lehtorit. Näitä oli aluksi viisi ja vuodesta 1815 kuusi.¹¹

Pöytäkirjojen mukaan Porvoon tuomiokapituli sensuroi 13 käsikirjoitusta vuosina 1809–1829. Näistä useimmat kapituli uskoi ensin joko historianlehtori Forsiuksen tai kaunopuheisuudenlehtori Molinin tarkastettaviksi.¹² Heidän lausuntojensa pohjalta ja aina niihin yhtyen kapituli antoi lopulliset päätöksensä. Joissakin tapauksissa ei tarkastajaa mainita lainkaan. Käsikirjoitus on tällöin joko etukäteen kiertänyt jäseneltä jäsenelle tai istunnossa ollut heidän silmäiltävänä.

Sensuuripäätösten laatua ei teologisen tiedekunnan osalta voida tarkoin määrittää. Säilyneitten yksityiskirjeitten haravointi on paljastanut kaksi tapausta, joissa tiedekunta näyttää hylänneen

⁹ *Räbergh* 1901, 188-219; *Ruuth* 1928, 150-161. Selvempänä rationalismi ilmeni filosofisessa tiedekunnassa. Siellä tätä suuntausta edustivat varsinkin pyhien kielten professorit Johan Bonsdorff ja H. H. Fattenborg. *Heikel* 1894, 264-273; *Heikel* 1940, 358-362.

¹⁰ *A[kiander]* 1855, 56-72, 98; *R[uuth]* 1927, 98-99; *Osmosalo* 1939, 13.

¹¹ Kapituliissa istuivat tuomiorovasteina Pehr Johan Alopaeus (1811-1814) ja Magnus Alopaeus (1817-1843) sekä lehtoreina Johan Borgström (1795-1836), Magnus Alopaeus (1804-1817), Joachim Adolf Cleve (1809-1818), Gustaf Nils Molin (1811-1824), Gustaf Henrik Forsius (1812-1842), Carl Georg Ekmark (1815-1819), Carl Elias Alopaeus (1817-1835), Carl Gustaf Ottelin (1818-1832), Ulrik Ollberg (1822-1825), Henrik Johan Lindström (1827-1836) ja Daniel Lindh (1828-1852). Toimivuodet *Collianderin* (1910, 8-9) mukaan.

¹² Forsius ja Molin olivat kumpikin toimineet teologian dosentteina Turussa. Heistä lähemmin *A. Hultin* 1920-1923 I, 250-251, 274, 330, 340 ja *Räbergh* 1901, 198.

painolupa-anomuksen.¹³ Myönnettyjen imprimaturien määrä jää niin ikään avoimeksi. Helsingin yliopiston kirjastosta on tavoitettu runsaat 40 ei-akateemista teosta, joihin on painettu teologisen tiedekunnan imprimatur vuosilta 1809–1829. Koska teokset on poimittu käyttäen apuna kirjapainojen vuosi-ilmoituksia, joissa on ilmennyt aukkoja,¹⁴ todellisuudessa hyväksytyjen teosten määrä on ollut suurempi. Lisäksi on otettava huomioon mahdollisuus, että sensuurin hyväksymiä kirjoituksia on jäänyt painamatta. Turun pallossa tuhoutui ainakin kaksi lähes valmista hengellistä kirjaa, joiden painoluvat eivät enää ole nimilehdeltä todennettavissa.¹⁵

Porvoon tuomiokapitulin sensuuripäätökset vuosina 1809–1829 käyvät ilmi asetelmasta:

	tapausten määrä
hyväksytty ehdoitta	5
hyväksytty korjauksin	2
hylätty	5
<u>päätös epäselvä</u>	<u>1</u>
yhteensä	13

Porvoossa teologinen sensuuri oli siis määrällisesti vähäisempää kuin Turussa. Hylkäystapausten osuus oli kuitenkin Porvoossa suhteellisen suuri: lähes puolet kaikista sensuuritapauksista. Hylkäämistään viidestä käsikirjoituksesta kapituli kielsi kolme kieli- ja käännösvirheisiin vedoten.

Kaikki tiedossa olevat hylkäyspäätökset niin Porvoossa kuin Turussakin koskivat suomenkielisiä käsikirjoituksia. Vaikka tarkastettujen ruotsin- ja vieraskielisten teosten määrä jäikin vähäiseksi,¹⁶ voitaneen todeta, että sensuuri kohteli ankarimmin juuri rahvaan käsiin tarkoitettuja teoksia. Tältä taustalta ovat ymmärrettävissä

¹³ Kysymyksessä ovat Renqvistin ”viinan asiasta” laatima kirjoitus sekä hänen suomen-tamansa tri Murrayn saarna, joitten hylkäämisestä Renqvist mainitsee kirjeissään. *Otteita Renqvistin kirjeistä* 1902, 175 Renqvist Greg. Monellille 25.8.1843; VSL JOIR Renqvist Gustaf Ranckenille 18.2.1817.

¹⁴ Esim. Hjeltin ilmoitukset vuosilta 1826–1827 puuttuvat kokonaan. HYK Kirjapainojen painateluettelot 1809–1829.

¹⁵ *Salonen* 1930–1931 I, 230–231.

¹⁶ Tiedossa olevista sensuuritapauksista 15 – runsas neljännes – koski ruotsin- tai vieraskielisiä teoksia.

myös sensorien toistuvat puuttumiset kieliseikkoihin. Suomea puhuva rahvas oli harjaantunut kirjoihin huonommin kuin ruotsia talkava kansanosa. Kielellisesti epäkelpo teos saattoi siksi helposti harhauttaa yksinkertaisen lukijansa.

Asetusten mukaan sensuurin lupamerkintä tuli painaa teoksessa näkyviin. Näin useimmiten myös tapahtui. ”Imprimatur” tai ”Gillas till tryckning” painettiin yleensä dateerattuna kirjan nimiölehdelle, joskus myös teoksen loppuun. Merkintä sisälsi säännöllisesti dekaanin tai notaarin allekirjoituksen. Huomattava määrä uskonnollisia kirjoja ilmestyi kuitenkin ilman näkyvää lupaa. Muun muassa Evankelisen seuran traktaateista saa useimmiten turhaan etsiä hyväksymismerkintää.¹⁷ Ilmeisesti vain osa seuran kirjasista sensuroitiin virallisesti; seuran pöytäkirjoissakin mainitaan sensuroinnista yleensä vain niitten kirjasten osalta, jotka myös nimiölehdiltä voidaan todeta tiedekunnan tarkastamiksi.¹⁸

Koska asetuksen katsottiin velvoittavan vain käsikirjoitusten ennakkotarkastukseen, kirjojen uusille painoksille ei yleensä annettu julkaisulupia. Sensorit näyttävät tulkinneen määräystä yhtä vapaamielisesti kuin julkaisijatkin. Porvoon tuomiokapituli totesi tarpeettomaksi sille vuoden 1818 lopulla osoitetun anomuksen, jossa pyydettiin painolupaa Millerin raamatunhistorian uudelle laitokselle.¹⁹ Kun uusintapainoksiin yleensä merkittiin ensipainoksen imprimatur, kirjan sensurointi- ja painovuosien väli saattoi venähtää jopa 70 vuoden mittaiseksi.²⁰ Sitä paitsi useat näistä painoluvista olivat Ruotsin viranomaisten antamia.

¹⁷ Lupamerkintä puuttuu Evankelisen seuran suomenkielisistä traktaateista n:ot 4-17, ruotsinkielisistä n:ot 1-6 ja 8-12 (traktaatit lueteltuina *Schmidt* 1952, 378-379, 387) sekä ainakin seuraavista uskonoppia käsittelevistä ensipainoksista: Arndtin Muutamia hengellisiä lauluja (Barck 1828), Rosenbackin Ne viimeiset muistutukset christillisille vanhemmille (Londicer 1822), B.J. Ignatiuksen Uusia suomalaisia kirkko-virsiä (Frenckell 1824) ja syytejuuttuun johtanut Judénin Anteckningar af tankar i varianta ämnen (Cedervaller 1827). Uusintapainoksista lupamerkinntä puuttuvat vielä yleisemmin kuin ensipainoksista.

¹⁸ TMA Suomen evankelisen seuran ja sen komitean pöytäkirjat 1818-1827. Mahdollisesti arkkipiispan suorittama tarkastus on katsottu riittäväksi. Viittaus arkkipiispaan tarkastajana esim. pk:ssa 21.4.1826.

¹⁹ VA PTA Tklin pk 24.2.1819 § 22.

²⁰ Turussa 1821 ilmestynyt Armon järjestys autuutehen oli hyväksytty 12.8.1745 ja Turussa 1822 julkaistu Abr. Achreniuksen Halullisten sieluin kysymys 8.8.1749.

Uskonopillisia lehtikirjoituksia näyttää ainakin teologinen tiedekunta tarkastaneen. Tunnetun esimerkin tarjoaa A. I. Arwidssonin anonyymi artikkeli, joka sisälsi ”huomautuksia” kirkollisten komiteain työskentelystä. Arwidsson lähetti käsikirjoituksensa keväällä 1819 *Mnemosynen* toimitukselle, joka tulkitsi artikkelin teologiseksi ja siksi tiedekunnan sensuroitavaksi. Tiedekunnan kannanotosta kirjoitukseen ei ole säilynyt tietoa.²¹

Kirjahuutokauppojen valvontaa määräsi autonomian ajan alussa vielä hovikanslerinohjesääntö vuodelta 1802. Sen mukaan huutokauppaluetteloiden tarkastus oli yliopistokaupungeissa akatemian kirjastonhoitajien ja muualla tuomiokapitulien huolena. Porvoon kapitulin pöytäkirjoissa mainitaan nelisenkymmentä kirjaluetteloa tarkastetuiksi vuosina 1809–1829. Yhdenkään teoksen myyntiä kapituli ei merkintöjen mukaan kieltänyt.

Kesti varsin pitkään, ennen kuin senaatin päätös *ulkomaisen kirjallisuuden* valvonnasta pantiin toimeen koko laajuudessaan. Prokuraattori kutsui syyskuussa 1810 lehtori Alopaeuksen valvomaan Porvoossa, ettei ”vahingollisia ja vietteleviä kirjoja teologian tai politiikan alalta” päässyt maahan.²² Alopaeuksen pyydettyä seuraavana vuonna vapautusta prokuraattori nimitti asiamiehen Helsinkiin, mutta muitten satamakaupunkien tullikamarit saivat lähes vuosikymmenen ajan — sikäli kuin kirjoja saapui — hankkia tuontiluvat vieraalta paikkakunnalta.²³ Maan ensimmäinen prokuraattori Mathias Calonius (1809–1816) ymmärsi sensorintehtävänsä jokseenkin vapaamielisesti. Uutta asiamiestä vuonna 1814 opastaessaan hän korosti, ettei sensuuri saanut estää ”hyödyllisen valistuksen” leviämistä, vaan sen tuli ainoastaan torjua ”se moninainen paha, minkä jumalattomien ja kapinallisten kirjojen maahantuonti

²¹ HYK SLF 59 Arwidsson E. A. Crohnsille 4.3. ja 20.4.1819; HYK Coll. 176 Arwidsson E. Ranckenille 22.4.1819. *L. Castrén* (1944, 238) ilmoittaa perusteluitta ylimalkaan, että kirjoitus havaittiin lehteen sopimattomaksi.

²² VA Prokur. Db 1 Calonius Magnus Alopaeukselle 4.9.1810.

²³ *Nurmio* 1934, 43–45. Nurmio katsoo prokuraattorin haluttomuuden asiamiesten nimitämiseen johtuneen siitä, että kirjakauppa 1810-luvulla oli vähäistä. Tätä käsitystä tukee *Lindströmin* (1905 liite, 35) tilasto. Sen mukaan kirjoja tuotiin tullikamarien kautta 37 pakettia ja yksi laatikko v. 1810, yksi paketti ja yhdeksän laatikkoa v. 1811 sekä yksi paketti v. 1812. Ruotsissa painetut kirkolliset kirjat ja yksittäin tuodut teokset eivät sisälly lukuihin.

saattoi aiheuttaa”.²⁴ Muuten Caloniuksen toiminnasta sensorina on säilynyt vain satunnaisia tietoja. Uskonnollisia teoksia hänen ei tiedetä kieltäneen.²⁵

C.E. Gyldenstolpen prokuraattorikaudella (1817–1822) asiamiesverkosto täydentyi merkittävästi. Prokuraattorinviraston muutettua Helsinkiin Gyldenstolpe nimitti kirjojen tarkastajat ensin Turkuun ja sitten 12 muuhun merikaupunkiin. Joitakin poikkeuksia lukuunottamatta asiamiehistö koostui kirkonmiehistä ja koulujen opettajista.²⁶ Vaikka valvoja olikin runsaasti, käytännössä vastuu lankesi valtaosaltaan Turun sensorille ja Helsinkiin asettuneelle prokuraattorille. Maan kahdeksasta 1820-luvun kirjakaupasta kuusi toimi joko Turussa tai Helsingissä.²⁷

Asiamiesten kirjeenvaihto Gyldenstolpen kanssa jäi vähäiseksi. Turun, Porvoon ja Loviisan sensorit kysyivät prokuraattorin kantaa eräistä epäilyttäviksi katsomistaan kirjoista, mutta yksikään tiedusteluista ei koskenut uskonnollista teosta.²⁸ Harvoin asiamiehillä oli asiaa myöskään Gyldenstolpen seuraajalle, syksyllä 1822 virkaan astuneelle C. J. Walleenille. Kun heidän kirjeensä yleensä sisälsivät vain saapuneitten teosten luetteloita, sensuurin kannanottoja on niistä vaikea lukea. Toimistaan Helsinkiin saapuvien kirjojen sensoreina prokuraattorit eivät pitäneet päiväkirjaa.

Kirjojen luvaton tuonti aiheutti 1810- ja 1820-luvuilla eräitä oikeusjuttuja. Nämä eivät koskeneet uskonnollista kirjallisuutta. Yksi yleisluonteinen tietoteos, kuusiosainen *Conversations lexicon*, julistettiin kuitenkin laittomaksi sen jälkeen, kun valtiosihteeri oli ilmoittanut sen sisältävän teologisesti arveluttavia kirjoituksia. Te-

²⁴ VA Prokur. Db 3 Calonius Zacharias Uhleniukselle 13.6.1814. *Wrede* 1917, 367.

²⁵ Myöskään prokuraattorinvirastoon saapuneissa asiamiesten ilmoituksissa ei mainita uskonnollisia kirjoja.

²⁶ *Nurmio* 1934, 143-149.

²⁷ Mainitut kahdeksan kirjakauppaa olivat Frenckell, Meyer ja Hjelt (v:sta 1827) Turussa, Delphin (v:sta 1821), Wasenius (v:sta 1823) ja Frenckell (v:sta 1828) Helsingissä, Väänänen Kuopiossa sekä Kelin (v:sta 1826) Vaasassa. Meyer siirsi v. 1827 liikkeensä Helsinkiin. *Mustelin* 1948, 110, 122; *Virtanen* 1958, 63-64; *Tommila* 1967, 153-154, 161, 169-172.

²⁸ VA Prokur. KD 290/35 1820 Joh. Fredr. Wallenius prokuraattorille 10.6.1820, 309/35 1821 G. H. Forsius prokuraattorille 21.6.1821 ja 357/48 1822 C. A. Hougberg prokuraattorille 23.7.1822.

osta luvatta kaupannut kirjakauppias Delphin tuomittiin Helsingin kämnerinoikeudessa kymmenen hopearuplan sakkoihin.²⁹

Uskonnollisten ulkomaanlehtien sensuroinnista ei Venäjän vallan alkuvuosikymmeniltä ole säilynyt tietoja. Ainakaan postin kautta ei uskonnollisia lehtiä näytä tilatun.³⁰

2.3. SENSUURITOIMIA

2.3.1. Kirjojen kieliasu

Venäjän vallan alkuaikoina sensuuri kiinnitti suhteellisen runsaasti huomiota käsikirjoitusten kieliasuun. Kirjoituksia jopa hylättiin niiden muodollisiin puutteisiin vedoten.

Kielestä oli kysymys jo joulukuussa 1815, jolloin Valkjärven kirkkoherra Johan Stråhlman jätti Porvoon kapitulin sensuroitavaksi käsikirjoituksensa *Finnische Sprachlehre für Finnen und nicht Finnen*. Vaikka teos olisi kuulunut Tarton yliopiston sensuroitavaksi,¹ kapituli otti sen tarkastaakseen. Painoluvan kapituli myönsi ehdolla, että havaitut asia- ja kielivirheet korjattiin.²

Henrik Renqvistin suomennos Gustaf Murrayn saarnasta oli Porvoon kapitulin tarkastettavana kesällä 1816. Kapituli päätti palauttaa käsikirjoituksen ilman painolupaa. Päätöksen mukaan suomentajan tuli tarkentaa käännöstään, mikäli aikoi saada sen julkaisuksi.³

Renqvist reagoi päätökseen toimittamalla käsikirjoituksen teo-

²⁹ Danielson-Kalmari 1930, 187-188 Reh binder Walleenille 30.6.1825; Nurmio 1934, 53-60, 221-222.

³⁰ Nurmio 1934, 63 liite; Nurmio 1938, 56-57.

¹ Vuoden 1804 sensuuriasetuksen mukaan Viipurin kuvernementin paino-oloja valvoi vielä Tarton yliopisto. Kallio 1901, 147.

² VA PTA Tklin pk 6.12.1815 § 4, 13.12.1815 § 15 ja 10.1.1816 § 13. Lähemmin Nurmio 1934, 100-101. Stråhlmanin teos painettiin Pietarissa 1816 varustettuna sensori, hovineuvos Sohnnin luvalla ja Johann Strahlmannin tekijännimellä.

³ VA PTA Tklin pk 26.6.1816 § 14 ja 27.6.1816 § 2.

logisen tiedekunnan tarkastettavaksi. Tässäkään yrityksessä hän ei onnistunut. Helmikuussa 1817 hän kirjoitti ystävälleen Gustaf Ranckenille, että tiedekunta oli estänyt käännöksen julkaisemisen. ”Epäselvässä” lausunnossaan dekaani oli ilmoittanut, että suomentajan tuli korjata käännös tai jättää se jonkun toisen parannettavaksi. Tarkempaa selkoa suomennoksen virheistä dekaani oli Renqvistin mukaan kieltäytynyt antamasta.⁴

Renqvistin pyynnöstä Rancken laati saarnasta uuden suomennoksen. Hän lähetti aikaansaannoksensa akatemian suomenkielen dosentille, lehtori Gustaf Renvallille, jonka tuli toimittaa se edelleen professori Melartinin sensuroitavaksi. Ihmetyksekseen Rancken sai kirjoituksen takaisin hylättynä, niin kuin hän tapauksen tulkitsi. Tästä tuohtuneena hän kääntyi piispa Tengströmin puoleen. Hän lähetti piispan arvioitavaksi sekä käsikirjoituksen että Renvallin ja Melartinin siihen liittämät huomautukset. Renvallin muistutuksiin hän ilmoitti yhtyvänsä, varsinkin kun ne näyttivät kumoavan pääosan Melartinin huomautuksista.⁵

Kirjeessään piispalle Rancken otti kantaa myös eräisiin konkreettisiin kieliseikkoihin, joihin sensuuri oli tarttunut. Hän myönsi käyttäneensä tietyissä verbimuodoissa lyhyttä loppuvokaalia pitkän asemesta (esimerkiksi ’mene’ pro ’menee’). Silti hän katsoi tarkastajan takertuneen pikkuseikkoihin. Oli turha kiistellä murteellisuuksista, kun ei suomen kielen ortografiasta ollut olemassa säännöksiä. Kielikysymyksiin kajoamista sinänsä Rancken ei pitänyt sensuurille kuulumattona; esimerkiksi taivutusvirheitä ja svetisismejä oli hänen mielestään uskonnollisissa kirjoissa liiankin runsaasti. Kaiken kaikkiaan hän totesi sensorin vaatimat muutokset ”vakaumuksensa” vastaisiksi ja ilmoitti piispalle, ettei hän suomennoksen laatijana aikonut niihin suostua.⁶

Tengström vastasi Ranckenille marraskuussa 1817. Hän ilmoitti neuvotelleensa Melartinin kanssa ja tulleen siihen käsitykseen, että Melartin oli huomautuksissaan esittänyt lähinnä yksityisiä mielipiteitään. Ranckenin taipumattomuudesta kuultuaan Melartin

⁴ VSL JOIR Renqvist Ranckenille 18.2.1817.

⁵ VSL JOIR Rancken Tengströmille 21.10.1817, konsepti.

⁶ VSL JOIR Rancken Tengströmille 21.10.1817, konsepti.

oli luvannut merkityttää näkemyksensä tiedekunnan pöytäkirjaan, mutta ehdottaa käännöksen hyväksymistä sellaisenaan painettavaksi. Omankin kantansa Tengström ilmaisi kirjekumppanilleen. Hänen mielestään useimmat sensorin osoittamista kohdista olivat tulkinnanvaraisia. Eihän maassa tunnettu tuomioistuinta, johon kielikiistoissa olisi voitu vedota.⁷

Tämän pitempään ei Murrayn saarnan suomennoksesta kiisteltä. Käsikirjoitus hyväksyttiin tiedekunnassa 12.11. ja painettiin sittemmin nimellä *Niiden ihmisten sielun vaara jotka parannuxessa viivyttävät*. Ainakin vokaalien pituutta koskevassa kiistassa Rancken sai tahtonsa läpi.⁸

Renqvist ei ollut jäänyt murehtimaan kahdesti kielletyn käännöksensä kohtaloa. Toukokuussa 1817 hän sai Porvoon kapitulilta painoluvan suomentamalleen Ruotsin evankelisen seurana traktaatile.⁹ Joitakin viikkoja myöhemmin oli samassa kapitulissa esillä Lavaterin rukouskirjan suomennot, jonka Renqvist niin ikään oli laatinut. Kapituli totesi käännöksen sekä kieleltään että sisällöltään puutteelliseksi. Päätöksen mukaan Renqvistin tuli korjata käännöksensä, jos aikoi sen julkaista.¹⁰ Renqvist ei kuitenkaan näytä noudattaneen kehoitusta. Ainakaan Porvoon kapitulille hän ei Lavateriaan enää tarjonnut.

Jaakko Juteinin *Lasten kirja* oli Porvoon kapitulin tarkastettava helmikuussa 1819. Käsikirjoitukseen perehtynyt lehtori Molin esitti useita ”kieltä ynnä muuta” koskevia huomautuksia. Koska teos hänen mielestään ei sisältänyt mitään uskonnon ja hyvien tapojen vastaista, kapituli päätti sallia sen julkaisemisen.¹¹

Niukalti säilyneet lähteet eivät kerro, puuttuiko teologinen tiedekunta sensorina kieliseikkoihin 1820-luvulla. Porvoon kapituli hylkäsi vuosikymmenen lopulla yhden suomennotoksen kielivirheisiin

⁷ *Akiander* 1861-1863 V, 337-338 Tengström Ranckenille 5.11.1817.

⁸ *Murray* 1822. Havainnot on tehty kirjan alkusivuilta.

⁹ VA PTA Tklin pk 21.5.1817 § 15. Renqvist oli vihitty papiksi joitakin päiviä aikaisemmin. *Salonen* 1930-1931 I, 72.

¹⁰ VA PTA Tklin pk 9.7.1817 § 15. Pöytäkirjan konseptin (PTA Cc 9) mukaan tarkastaja, lehtori Molin, oli antanut käsikirjoituksesta lausunnon: ”Först i anseende till Ortophien högst däl; sedan i anseende till stilen högst puerilt.”

¹¹ VA PTA Tklin pk 24.2.1819 § 21.

vedoten. Lars Linderotin saarnakirjasesta *Se uusi virsi* kapituli totesi, ettei käsikirjoituksen suomenkieli ollut painokelpoista.¹²

Kielihistoriallisessa tutkimuksessa 1800-luvun alkuvuosikymmeniä on luonnehdittu murroskaudeksi, jolloin yksipuolisesti lounaismurteisiin rakentunut kirjasuomi, pipliasuomi, arvioitiin uudelleen.¹³ Myös ajan kirkonjohtajien kirjeenvaihdossa murrekohu sai osakseen huomiota.¹⁴ Sensuurin kannalta on kuitenkin huomattava, etteivät painoasetukset oikeuttaneet teosten kielelliseen sensurointiin. Vuoden 1774 asetuksen mukaan painokirjoituksessa oli lupa käyttää mitä tahansa kieltä tai kirjoitustapaa, kunhan teos ei sisältänyt sellaista, mikä oli asetuksessa selvästi kielletty.¹⁵ Vuoden 1792 painovapausasetus oikeutti niin ikään tarkastajat hylkäämään vain sellaiset kirjoitukset, jotka sisällöltään olivat määräysten vastaisia.¹⁶ Selostettujen tapausten nojalla voidaan siis todeta, että sekä teologisen tiedekunnan dekaani (Melartin) että Porvoon tuomiokapituli ymmärsivät sensorinvaltuutensa laajemmiksi kuin painoasetukset edellyttivät. Huoli kirjojen kieliasusta kuului kirkon ja yliopiston omiin, pedagogisiin pyrkimyksiin, joihin valtiovalta ei sensoreita velvoittanut.

2.3.2. Brita Gustafsdotters uppenbarelse

Vuonna 1821 ilmestyi Vaasassa hengellinen kirjanen, joka aiheutti sekä oikeusjutun että tarkistuksia painoasetuksiin. Teos oli

¹² VA PTA Tklin pk 19.8.1829 § 23 ja 26.8.1829 § 20. Otsikko oli pöytäkirjan mukaan *Se uusi virsi*, jota ej yksikään opi paitsi niitä, kuin maasta ostetut ovat. Väkevänä herätyssaarnaajana tunnetusta Linderotista *Olsson* 1943, 116-119.

¹³ *Rapola* 1969, 99-103; *Pulkkinen* 1972, 9-18. Tutkimus on korostanut Juteinin ja varsinkin Gustaf Renvallin ansioita uuden kirjoitustavan vakiinnuttamisessa.

¹⁴ Pietarin luterilaisten piispa Cygnaeus näki murrekohun myös sensuurikysymyksenä. Kirjessään arkkipiispa Tengströmille 23.4.1821 (HYK Coll. 234) hän viittasi erääseen Evankelisen seuran traktaattiin ja kummasteli, miksi seura murrekohusta huolimatta julkaisi moista Turun ”rospigskaa”.

¹⁵ Asetuksen § 5 kuului tältä osin seuraavasti: ”- - bör alt hvad theremot [§ 1-3] icke klarligen strider, anses lofgifvit at skrifva och trycka, på hvad språk eller uti hvad skrifart thet kan vara författat, antingen uti Theologiska ämnen, Sedoläran, Historien - -”. *Klemming & Nordin* 1883, 319.

¹⁶ *Klemming & Nordin* 1883, 320.

anonyymi ja nimeltään *Bonde-hustrun Brita Gustafsdotters i Höglyckan uppenbarelse i martii månad år 1815*. Londicer oli julkaissut sen ilman lupamerkintää.¹

Brita Kustaantyttären ilmestyskirja oli 50-sivuinen. Se oli jäljennetty teoksen kolmannesta painoksesta, joka oli julkaistu Tukholmassa kaksi vuotta aikaisemmin.² Kirjanen sisälsi nimihenkilön ilmestyksen ja kolmisenkymmentä siihen liittyvää ”todistusta”. Näyssä Jumala oli ilmaissut Britalle lähteen, jonka vesi kykeni parantamaan uskovien sairauksia. Siksi loppujaksossa esiin vyörytetty todistajat, joukossa valtiokirkon pappi, kertoivatkin parantuneensa kuka kihdistä, kuka sokeudesta. Paitsi opastusta lähteelle Brita sai tehtävän varoittaa ja nuhdella maanmiehiään. Hänen tuli julistaa, että tietyt tavat ja esivallan toimet tuottivat kansalle vain kirousta ja kärsimystä. Näitä pahennuksen aiheita olivat pyhäpäiviä vähentänyt kalenteriuudistus, kirkollisten kirjojen muuttaminen, serkuk-sien keskeiset avioliitot ja viinanpoltto. Viimeisenä mainittiin roko-tus. ”Ääni” sanoi huomanneensa, että tämä ”ihmiskeksintö” oli tehnyt lapsista sairaalloisia ja raajarikkoisia, eräissä tapauksissa joh-tanut kuolemaankin. Koska hän kaikkietävyyydessään oli asettanut sairauden ihmisluontoon, hänellä oli oikeus lähettää sairaus milloin tahtoi.³

Sensuurin tietoon vaasalaispaine tuli syksyllä 1822, kun Ilmajoen kirkkoherra E.J. Frosterus lähetti kappaleen sitä Turun tuomiokapitulille. Kapitulitotesi kirjasen luvatta painetuksi, mutta otti kantaa myös sen sisältöön. Kapitulin mielestä teos edisti hurmahenkisyyttä ja hämmensi varsinkin oppimattomien lukijain käsityksiä. Kirjanen näytti myös lisäävän vastahakoisuutta esivallan ”viisaita ja hyvää tarkoittavia” toimia kohtaan. Siksi kapitulituli päätti saattaa tapauksen prokuraattorin tietoon ja pyytää, että tämä ryhtyisi toi-

¹ Tietävästi ainoa säilynyt kappale v:n 1821 painosta on liitteenä aktissa VA Oik.os. AD pag. 107 1824 (*Londicer*). *Nurmiolta* (1934, 202-208) on jäänyt huomaamatta tämä akti, joka sisältää myös pääosan jutun asiakirjoista.

² Käyttämänsä kappaleen v:n 1819 painosta *Londicer* toimitti senaatille 10.6.1824 antamansa selityksen ohessa. VA Oik. os. AD pag. 107 1824 (*Londicer*).

³ Rokotusta koskeva kohta on v:n 1821 painoksen sivulla 22.

miin sopivan muistutuksen antamiseksi Londicerille. Edelleen kapitulituli pyysi prokuraattoria huolehtimaan siitä, ettei kirjasesta mahdollisesti laadittavaa suomennosta päästy levittämään.⁴

Prokuraattori Walleen tarttui asiaan pian kapitulin kirjeen saatuaan. Hän määräsi Vaasan kaupunginviskaalin takavarikoimaan luvattoman painoksen.⁵ Syyte Londiceria vastaan ei kuitenkaan ollut yhtä helposti nostettavissa. Vuoden 1802 hovikanslerinohjesäännön mukaan tuli hovikanslerin tutkia rikkomustapaukset, jotka koskivat hengellisten kirjain luvatonta painamista. Walleenin mielestä menettely muuttuneissa oloissa oli periaatteessa selvä: koska hovikansleria vastaavaa viranomaista ei maassa ollut, asia oli annettava yleisen oikeusistuimen tutkittavaksi. Syytetoimiin Londiceria vastaan ryhdyttiin kuitenkin vasta sen jälkeen, kun hallitsija helmikuussa 1823 oli antanut menettelytapaa koskevan asetuksen.⁶

Lainsäädännöllisen esteen poistuttua Londicer haastettiin Vaasan kämnerinoikeuteen, joka antoi päätöksensä kesäkuun lopussa. Oikeus katsoi syytetyn ilman ennakkosensuuria ja tuomiokapitulin lupaa painaneen teoksen, joka huomattavassa määrin koski kristillistä oppia. Tästä rikkomuksesta oikeus vuoden 1774 painovapausasetuksen §:n 1 perusteella tuomitsi Londicerin 200 hopeataalarin sakkoihin. Teoksen sisältöön päätöksessä ei otettu kantaa. Takavarikoidut kirjat tuli säilyttää kämnerinoikeuden arkistossa, kunnes toisin määrättiin.⁷

Londicer valitti tuomiostaan. Vaasan hovioikeus käsitteli valituksen maaliskuussa 1824. Hovioikeus katsoi tuomitun rikkoneen sensuurimääräyksiä, mutta tahattomasti ja useiden lieventävien asi-anhaarojen vallitessa. Hovioikeuden mielestä Londicer oli erehtynyt laiminlyöntiinsä siksi, että kirjaa oli vapaasti tuotu Ruotsista eikä

⁴ VA Prokur. KD 504 1822 Turun tkli prokuraattorille 30.10. 1822; TMA TTA Tklin pk 30.10.1822 § 30.

⁵ VA Prokur. Db 11 Walleen kaupunginviskaali Tegengrenille 20.11.1822.

⁶ Asetus syntyi Walleenin aloitteesta. Lähemmin *Nurmio* 1934, 205-206.

⁷ VA Oik.os. AD pag. 107 1824 (Londicer) Ote Vaasan kämnerinoikeuden pk:sta 27.6.1823.

ruotsalaisen laitokseen ollut painettu minkäänlaista lupaa.⁸ Londicerilla ei myöskään ollut riittävää kykyä arvioida, miten vuoden 1774 painovapausasetusta oli tulkittava silloin, kun Ruotsissa ilmestynyttä teosta ryhdyttiin painamaan Suomessa. Siksi hovioikeus päätti ”tällä kertaa” vapauttaa Londicerin vastuusta ja kumota kämnerinoikeuden tuomion. Takavarikoidut kirjat tuli luovuttaa julkaisijalle sen jälkeen, kun hän oli esittänyt Turun tuomiokapitulin luvan teoksen julkaisemiseen ja levittämiseen.⁹

Hovioikeuden päätös ei jäänyt lopulliseksi. Prokuraattorin teettämästä valituksesta senaatti kumosi päätöksen ja palautti kämnerinoikeuden tuomion voimaan.¹⁰ Londicer vetosi vuorostaan hallitsijan tahtoon. Hänen armonanomuksensa oli esillä Suomen asiain komiteassa tammikuussa 1825. Toisin kuin juttua käsitelleet oikeusistuimet komitea otti kantaa myös kiistanalaisen teoksen sisältöön. Komitean mielestä kirjoitus oli tendenssiltään hurmahenkinen ja sisälsi ajatuksia, jotka saattoivat hämmentää valistumattomien uskonopillisia käsityksiä. Vaikka teos olikin Ruotsissa sallittu, Londicerilla ei ollut oikeutta painaa sitä ilman erityistä lupaa. Komitea uskoi rikkomuksen tapahtuneen tietämättömyydestä, mutta ehdotti keisarille, että senaatin vahvistama kämnerinoikeuden päätös jätettäisiin voimaan.¹¹ Keisarin päätös oli komitean esityksen mukainen.¹²

Londicerin juttu oli näin loppuun käsitelty. Tuomion viralliseksi perusteluksi jäi muodollinen rikkomus, uskonnollisen kirjan luvaton painaminen. Voidaan kuitenkin pitää varmana, että myös kirjan sisältö vaikutti prosessin kulkuun. Olihan Turun tuomiokapituli jo ilmiäntokirjeessään todennut teoksen hurmahenkiseksi ja op-

⁸ Valituskirjelmässään Londicer oli korostanut, että po. kirjasta oli tuotu maahan kenenkään siihen puuttumatta (opålt). Tästä hän oli päätellyt, että sensuuri oli myös Suomessa todennut teoksen vaarattomaksi. Kämnerinoikeudelle Londicer oli ilmoittanut saancensa kirjan tuntemattomalta henkilöltä v. 1820. VA Oik.os. AD pag. 107 1824 (Londicer) Ote Vaasan kämnerinoikeuden pk:sta 16.5.1823 ja Londicerin valitus Vaasan HO:lle 12.7.1823.

⁹ VA Oik. os. AD pag. 107 1824 (Londicer) Vaasan HO:n päätös 26.3.1824.

¹⁰ VA Oik. os. pk 29.7. ja 30.7.1824.

¹¹ VA VSV Suomen asiain komitean pk 15.1.1825.

¹² VA VSV Da 14 Valtiosihteeri kenraalikuvernöörille 27.1.1825.

pimattomia lukijoita hämmentäväksi. Myös Suomen asiain komitea oli hallitsijan edessä viitannut kirjasen hurmahenkiseen sisältöön. Mitkä kohdat Londicerin painatteessa eniten arveluttivat viranomaisia, ei käy asiakirjoista selvästi ilmi. Voitaneen kuitenkin yhtyä aiemmin jo esitettyyn arveluun, että nimenomaan rokotusta koskevat kohdat olivat ärsyttäneet ilmiantajaa. Olihan Ilmajoen rovasti tunnettu rokotusta edistävästä pyrkimyksistään.¹³ Toisaalta myös kirjoittajan hyökkäykset kalenterireformia ja kirkollisten kirjain uudistusta vastaan saattoivat olla viranomaisille liikaa. Rokotuksen ohella ne olivat niitä esivallan ”viisaita ja hyvää tarkoittavia” toimenpiteitä, joihin Turun kapituli oli kannanotossaan viitannut.¹⁴

2.3.3. Frenckellin viralliset virsikirjat

Suomenkielisten virsikirjojen ja katekismusten julkaiseminen oli 1740-luvulta lähtien Turun akatemian yksinoikeutena. Tämän privilegium exclusivumina akademia oli edelleen vuokrannut kirjanpainajalleen. Viimeisin konsistorin ja Frenckellin sopimus oli vuodelta 1805, jolloin oikeuksista ja velvollisuuksista oli sovittu 20 vuodeksi.¹

Sekä virsikirjaa että virallista (Svebiliuksen) katekismusta kohtaan tunnettiin Venäjän vallan alkuaikoina tyytymättömyyttä. Kirjoja pidettiin kieleltään ja sisällöltään vanhentuneina,² minkä lisäksi niiden painoasua moitittiin kelvottomaksi.³

¹³ Nurmio 1934, 204.

¹⁴ Turun tuomiokapitulin toimista rokotuksen edistämiseksi *Anthoni* 1923-1928 II, 468-469.

¹ Sopimus julkaistuna *Pipping* 1867, 348-352.

² Kumpaakin kansankirjaa uudistamaan oli v. 1817 asetettu komiteat. *Ingman* 1917, 5-6, 19-20; *Hallio* 1928, 3-4.

³ Tyytymättömyyttä kuvasti mm. piispa Cygnaeuksen kirje arkkipiispa Tengströmille 1.6.1821. Siinä Cygnaeus lausui: ”Ropet mot [Frenckells] monopolier — Psalmboken, Catechesen, ABC Boken — är stiget till himmelen. -- Jag blir tröstlös när jag tänker på de uplagor af Finska Böcker som ett halft århundrade från Frenckells Tryckeri orenat kyrkan och Församlingen.” HYK Coll. 234.

Turun tuomiokapituli puuttui kirkollisten kirjojen julkaisemiseen kesällä 1825, jolloin akatemian ja Frenckellin sopimus oli menossa umpeen. Kuninkaallisen kirjeen 7.1.1697 nojalla kapituli katsoi velvollisuudekseen valvoa, että virsikirjat painettiin mahdollisimman virheettöminä. Siksi kapituli kääntyi konsistorin puoleen ja ehdotti, että määräys otettaisiin huomioon uutta kirjapainosopimusta solmittaessa. Ehdotuksen mukaan kirjanpainaja tuli velvoittaa jättämään virsikirjojen ja katekismusten oikaisuviedokset tuomiokapitulille, ennen kuin kirjat lopullisesti painettiin. Vastaava määräys oli kapitulin tietämän mukaan annettu puoli vuosisataa aikaisemmin, mutta sittemmin unohdettu.⁴

Konsistori suostui ehdotukseen *mutatis mutandis*.⁵ Kesäkuussa 1825 allekirjoitetussa sopimuksessa Frenckellille vuokrattiin seuraaviksi 20 vuodeksi akatemian kirjanpainajan oikeudet sekä yksinoikeus suomenkielisten virsikirjojen ja katekismusten julkaisemiseen. Kirkollisia kirjoja painaessaan kirjanpainajan tuli jättää tarkistusarkit (akatemian) konsistorille, jonka tehtävänä oli huolehtia niiden tarkastamisesta.⁶

Turun pappeinkokouksessa syyskuulla Frenckellin huolimattomuuksille omistettiin runsaasti huomiota. Katsauksessaan kirkon tilaan arkkipiispa ilmoitti, että tuomiokapituli oli toistuneitten valitusten johdosta joutunut puuttumaan virsikirjojen ja katekismusten julkaisemiseen. Hän toivoi kuitenkin uuden kirjapainosopimuksen korjaavan tilanteen. Tammelan kirkkoherra Nils M. Tolpo liitatti pöytäkirjaan muistion, johon hän oli koonnut karkeimmiksi katsomansa virheet. Erityisen valitettavina hän piti evankeliumikirjan puutteita. Kirkkotekstien painovirheet olivat hänen mielestään monin paikoin muuttaneet Raamatun sisältöä, olipa kokonaisia rivejäkin pudonnut pois. Kun monet kokouksen osanottajista vielä

⁴ VA Prokur. KD 425 1826 Jäljennös Turun tklin kirjeestä akatemian konsistorille 6.6.1825; TMA TTA Tklin pk 6.6.1825 § 6.

⁵ HYK TAA Konsistorin pk 15.6.1825 § 3. *Gardberg* 1948-1973 II, 376, 417.

⁶ VA Prokur. KD 425 1826 Jäljennös akatemian konsistorin ja Frenckellin sopimuksesta 27.6.1825. — Kapitulin täytyi v:n 1827 alussa uudelleen ehdottaa konsistorille, että kirjapaino toimittaisi po. tarkistusarkit myös tuomiokapitulille. Konsistori suostui ehdotukseen. HYK TAA Konsistorin pk 10.2.1827 § 5. *Gardberg* 1948-1973 II, 376, 417.

yhdyivät Tolpon huomautuksiin, arkkipiispa lupasi ottaa ne tuomio-
kapitulissa harkittaviksi.⁷

Tyytymättömyys Frencckellin virsikirjoihin purkautui pian
myös itäisessä hiippakunnassa. Helmikuussa 1826 Viaporin vanki-
lansaarnaaja C. J. Brusin jätti Porvoon pappeinkokoukselle muis-
tion, jossa hän hyökkäsi vuoden 1819 virsikirjapainoksen julkaisi-
jaa vastaan. Kun kirja nimiön mukaan oli julkaistu ”Keisarillisen
Majesteetin armollisella vapaudella”, Brusin kysyi ironisesti, millä
oikeudella niin puutteellinen teos oli painettu. Kirjasta oli näet jä-
tetty pois useita virsikirjaan aiemmin sisältyneitä lukuja. ”Ajan tie-
don” puuttumista Brusin piti valitettavana siksi, että kansa juuri
siitä ammensi tietonsa historiasta. Sitä paitsi luku tarjosi talonpoi-
kaisperheen pyhäpäivään hyödyllistä ajanvietettä. Vastaavin perus-
tein Brusin paheksui kuvauksen ”Jerusalemین hävityxestä” karsi-
mista. Tätä kertomusta hän piti dogmaattisestikin merkittävänä,
koska se auttoi lukijaa ymmärtämään Raamatun profetioita. Luth-
erin Vähää katekismusta Brusin taas kaipasi mukaan siksi, että
kansa tarvitsi sitä katekismussaarnoja kuunnellessaan.⁸

Puuttuvien lukujen ohella oli myös rukouksia ja eräitä käsikir-
jan kappaleita kohdeltu Brusinin mielestä armottomasti. Kirjan suu-
rimpana vikana hän piti kuitenkin painovirheitten kohtuutonta mää-
rää. Kaiken esittämänsä nojalla hän ehdotti, että hiippakunnan
johto käyttäisi arvovaltaansa harhauttavan virsikirjan saattamiseksi
myyntikieltoon.⁹

Brusinin muistiota ei synodaalikokous pöytäkirjan mukaan kä-
sitellyt.¹⁰ Sen sijaan Porvoon tuomiokapituli palasi asiaan joittenkin
kuukausien kuluttua. Istunnossaan 30.8. se totesi Brusinin huomau-
tukset paikkansa pitäviksi. Samalla se päätti lähettää muistion pro-
kuraattorille mahdollisia toimenpiteitä varten.¹¹

Prokuraattorinvirasto pyysi muistion johdosta selityksen Frenc-

⁷ *Handlingar af prestmötet i Åbo* 1825 (1826), 41-42.

⁸ VA Prokur. KD 425 1826 Porvoon tkli prokuraattorille 30.8.1826. Brusinin muistio
on kirjeen liitteenä.

⁹ VA Prokur. KD 425 1826 Porvoon tkli prokuraattorille 30.8.1826. Lähemmin *Nurmio*
1934, 225-226.

¹⁰ VA PTA Cg 4:1 Porvoon pappeinkokouksen pk 22.2. — 1.3.1826.

¹¹ VA PTA Tklin pk 29.3.1826 § 35 ja 30.8.1826 § 19.

kelliltä ja lausunnon Turun tuomiokapitulilta.¹² Selityksessään Frencckell myönsi painaneensa typistetyin virsikirjan sekä vuonna 1819 että viisi vuotta myöhemmin. Brusinin syytökset hän kuitenkin torjui suurimmalta osin aiheettomina. Hän korosti, että hänellä oli jatkuvasti ollut varastossaan myös täydellisiä virsikirjoja. Useimmat väitetyistä painovirheistä olivat hänen mielestään vain heijastumia erilaisista käsityksistä, joita suomen kielen ortografian alalla vallitsi.¹³

Turun tuomiokapituli totesi kirjan virsien osalta eheäksi, mutta muuten monella tapaa vajaaksi. Frencckellin typistystyksiä kapituli piti niin huomattavina, ettei kirjaa olisi saanut julkaista ilman erillistä lupaa. Kapituli myönsi, etteivät ”Ajan tieto” ja kertomus Jerusalemin hävityksestä sisällöltään kuuluneet uskonnolliseen käsikirjaan. Sitä vastoin Lutherin Vähä katekismus tuli ehdottomasti säilyttää virsikirjan osana. Kapituli yhtyi ilmiantajaan myös todetessaan, että rukouksia oli kohtuuttomasti karsittu ja että painovirheitä oli kirjassa liikaa. Siksi kapituli pyysi prokuraattoria tai mahdollisesti oikeusstuina kielteämään kirjan myynnin, kunnes ainakin pääosa puuttuvista kappaleista oli liitetty teokseen.¹⁴

Lausuntoonsa kapituli oheisti muistion, jossa se kertoi sekä Turun pappeinkokouksessa ilmaistuista mielipiteistä että omista toimistaan virsikirjojen ja katekismusten korjaamiseksi. Samalla kapituli esitti prokuraattorin harkittavaksi, miten vastaavat epäkohdat tulevaisuudessa voitiin välttää.¹⁵

Prokuraattorinvirastoa edemmäs kiista Frencckellin kirjoista ei johtanut. Asia sai lopullisen ratkaisunsa kesäkuussa 1829. Päätöksessään prokuraattori totesi saaneensa selville, että Frencckell oli painanut supistetun virsikirjansa neljästi eli vuosina 1799, 1803, 1819 ja 1824. Sitä paitsi lähes yhtä suppea laitos oli julkaistu Tukholmassa jo vuonna 1764. Näin ollen Frencckell ei enää ollut osannut epäillä kirjan luovallisuutta. Prokuraattorin mielestä oli nyt aihetta odottaa, että virsikirjat vastedes painettiin huolellisemmin ja

¹² VA Prokur. Db 15 Prokuraattori Turun tkille 18.10.1826.

¹³ VA Prokur. KD 425 1826 Frencckellin selitys 23.11.1826.

¹⁴ VA Prokur. KD 425 1826 Turun tkli prokuraattorille 17.1.1827.

¹⁵ VA Prokur. KD 425 1826 Turun tklin muistio prokuraattorille 17.1.1827.

että lyhennettyjä laitoksia julkaistiin vain tuomiokapitulin luvalla. Kohun aiheuttanutta kirjaa ei tarvinnut julistaa myyntikieltoon, koska sen koko varasto oli Turun palossa tuhoutunut.¹⁶ Turun kapitulin alistus jäi niin ikään prokuraattorinviraston arkistoon. Kiista, jossa kirkko oli omissa pyrkimyksissään vedonnut yliopiston ja valtiiovallan apuun, oli sillä erää tauonnut.

2.3.4. Juteinin Anteckningar af tankar uti varianta ämnen

Aikakauden ehkä kohutuimman sensuurijupakan aiheutti Jaakko Juteinin mietekirja *Anteckningar af tankar uti varianta ämnen*. Kirja, jolle ei ollut haettu tuomiokapitulin lupaa, ilmestyi Viipurissa vuonna 1827 Anders Cedervallerin painamana.

Kirjan ensimmäistä ilmiantajaa on etsitty niin Viipurin santarmien kuin kirkonmiestenkin joukosta, mutta varmaa näyttöä ei tutkimus ole kyennyt esittämään.¹ Kenraalikuvernöörin tietoon tapauksen saattoi Venäjän santarmikunnan ja salaisen poliisin päällikkö A. von Benckendorff. Kirjeessään Zakrevskille 8.8.1827 hän kertoi ilman ”hallituksen” lupaa ilmestyneestä teoksesta, josta hän oli saanut vihjeen ”yksityisten huhujen” perusteella. von Benckendorffin mukaan kirjassa käsiteltiin moraalia, suomen kieltä ja erilaisia ”joutavuuksia”. Kirjan pääsisällön muodostivat hänen mielestään kuitenkin uskonnolliset järkeilyt, jotka olivat epäkristillisiä ja Raamatun oikean opetuksen vastaisia. Hän viittasi erälle kirjan si-

¹⁶ VA Prokur. Db 18 Prokuraattori Walleen Porvoon tklille 25.6.1829. Vielä vähän ennen paloa Walleen oli yksityiskirjeessään arkkipiispalle paheksunut, että niin ”pilattu, typistetty ja vääristetty” virsikirja oli päästetty julkisuuteen, vieläpä akatemian kirjapainosta ja tuomiokapitulin silmäin alla. HYK Coll. 234 Walleen Jacob Tengströmille 4.6.1827.

¹ Nurmio (1934, 249) epäilee ilmiantajiksi lähinnä Viipurin santarmeja, joiden kanssa hän tietää Juteinin käräjoineen. Teperi (1972, 145) pitää ”loogisesti perusteltuna” käsitystä, että ensimmäinen ilmianto olisi tullut papiston taholta. Kirkonmiesten provokaatioon uskoo kirjallisuudenhistoriallisessa yleisesityksessään myös Kaukonen (1964, 54).

vuille ja katsoi siten osoittaneensa, että teos oli syntynyt ”arvostelu-tarkoituksessa”.²

Zakrevski lähetti Juteinin teoksen prokuraattorille kirjeessään 4.9.³ Ilmeisesti Walleen oli kuullut asiasta etukäteen, sillä jo päivää aikaisemmin hän oli määrännyt Viipurin kaupunginviskaalin ryhtymään syytetoimiin. Prokuraattorin mielestä Juteini ja Cedervaller olivat vuoden 1774 painovapausasetuksen §:n 1 vastaisesti julkaisseet luvatta teoksen, joka monissa kohdin koski kristillistä oppia ja oli ristiriidassa Suomessa tunnustetun uskon kanssa. Syytteen perusteluiksi prokuraattori esitti näkemyksiään kirjan opillisista erheistä. Hänen mielestään kirjoittaja kuvasi Kristuksen lunastustyön pelkäksi allegoriaksi, jonka kristityt olivat ymmärtäneet väärin.⁴ Lunastusopin Walleen katsoi tulleen hylätyksi myös kohdassa, jossa tekijä asetti moraalisen mielenmuutoksen armon edellytykseksi.⁵ Uskolta kiellettiin sen luja perusta, kun ihminen pantiin Jumalan edessä turvautumaan omiin tekoihinsa. Itse asiassa prokuraattorin poimimat kohdat olivat juuri niitä, joihin von Benckendorff jo oli viitannut.⁶

² VA KKK Sal. asiak. n:o 208 1827. Kuulemansa perusteella von Benckendorff kertoi lisäksi virheellisesti, että painos oli ollut 500 kappaleen suuruinen ja että tekijä oli sen itse jakanut, kun kirjakauppiaat olivat kieltäytyneet tehtävästä.

³ VA KKK Sal. asiak. n:o 208 1827.

⁴ Walleenin tarkoittama kohta on Juteinin kirjassa seuraava: ”De [första Christne] hafva materialiserat offrets allegorie i Christi död till underpant för den förmenta försoningen genom offerblod, utan afseende å efterföljd af läran, som visar vägen till Gud genom bättring. De hafva eftersatt förbättringen och sökt qvittera synden genom Frelsarens förtjenst såsom pris för alla laster. Så äfven de följande Christne; i stället för en gudomlig Medlare genom den saliggörande läran, och förgätande Skriftens allegorie om det sista stora offret, en allegorie, som torde varit nödvändig för de svaga sinnen i den ännu spåda församlingen, hafva de gjort Christus endast till ett lekamligt offer, till utplånande äfven af deras uppsåtligaste synder.” *Judén* 1827, 21.

⁵ Walleen tarkoittanee seuraavia kohtia kirjan luvussa ”Om syndens förlåtelse”:
– ”Ja efter skedd moralisk sinnes förändring kan Gud skänka syndaren sin mildhet och sitt välbehag – —.”
– ”Om han ock för sin bättring, som är en absolut skyldighet, likaså litet som dygden själf och Englarne i himmelen icke kan förtjena belöning, kan han likväl nu med mera sinneslugn öfver sitt eviga öde, än uti ett lastfullt tillstånd, nalkas Gud, – han kan sålunda blifva mera värdig Guds nåd.” *Judén* 1827, 37-38.

⁶ *TalviOja* 1915, V-VIII Walleen kaupunginviskaali Krogerukselle 3.9.1827. Myös prokuraattorinviraston konseptissa (VA Prokur. Db 16) kirje on dateerattu 3.9.

Saatuaan jutun näin vireille Walleen määräsi hovikanslerinohjesäännön nojalla Juteinin kirjan takavarikoitavaksi. Hän velvoitti Viipurin läänin maaherran ottamaan haltuunsa painoksen ja kokoaan jo jaetut kappaleet läänin alueelta.⁷ Viipurin kämnerinoikeus käsitteli asian alustavasti syyskuussa ja lopullisesti lokakuussa. Pöytäkirjaan jättämässään lausunnossa tekijä kiisti kirjoittaneensa mitään uskontunnustuksen tai evankelisen opin vastaista. Sitä vastoin hän piti mahdollisena, että hän oli paikoin ilmaissut ajatuksiaan hämäästi ja epätavallisesti. Hän väitti käsitelleensä teoksessaan vain moraalia yleensä; näkökulma oli ollut filosofinen ja yleisuskonnollinen eikä lainkaan kristinopillinen. Syytekirjelmässä mainitut kohdat oli hänen mielestään irrotettu yhteyksistään ja tulkittu niiden alkuperäisestä tarkoituksesta poikkeavasti. Kaiken kaikkiaan hän pyysi vapautusta kirjan sisältöä koskevasta syytteestä. Myös kirjanpainajan osalta hän katsoi kanteen aiheettomaksi.⁸

Kämnerinoikeuden päätös 2.10.1827 oli kummallekin syyte-tylle langettava. Oikeus katsoi Juteinin kirjoittaneen uskonnollisista aiheista Suomen kirkon opinkäsityksen vastaisesti ja tuomitsi hänet vuoden 1774 painovapausasetuksen §:n 1 nojalla 300 hopeataalarin sakkoihin. Lisäksi se määräsi Anteckningar-teoksen koko painoksen takavarikoitavaksi ja hävitettäväksi. Cedervallerin tuomion syynä mainittiin kristinoppia käsittelevän kirjan luvaton painaminen. Hänen rangaistukseksaan oikeus määräsi 200 hopeataalaria.⁹

Molemmat tuomitut vetosivat Turun hovioikeuteen. Valituskirjelmässä Juteini pyrki täsmentämään eräitä kiistan alaisia käsityksiään. Muun muassa hän vakuutti kristillisen siveellisyyden olevan periaatteessa ylevämpi kuin se ”filosofinen” hyve, josta hän väitti kirjassaan puhuneensa.¹⁰ Vaikka prokuraattori kenraalikuvernöörin malttamattomuuden vuoksi kehottikin kiirehtimään ratkaisua,¹¹ ho-

⁷ *TalviOja* 1915, IV-V Walleen Ramsaylle 5.9.1827.

⁸ *TalviOja* 1915 liite, A-G Otteet Viipurin kämnerinoikeuden pk:sta 18.9. ja 25.9.1827.

⁹ *TalviOja* 1915 liite, H-I Viipurin kämnerinoikeuden päätös 2.10.1827.

¹⁰ VA Oik.os. AD pag. 383 1830 (Cedervaller & Judén) Cedervallerin ja Juteinin valitus Turun HO:lle 31.10.1827.

¹¹ *TalviOja* 1915, 94h-i; *Nurmio* 1934, 251.

vioikeuden päätös lykkääntyi marraskuuhun 1828. Vuoden 1780 julistukseen vedoten hovioikeus katsoi vastuun kuuluvan yksinomaan kirjanpainajalle ja antoi Juteinin osalta vapauttavan päätöksen. Cedervallerin tuomion hovioikeus pysytti ennallaan, samoin päätöksen luvattoman painoksen tuhoamisesta.¹²

Suomen kirjallisuuden vaiheissa ainutlaatuinen hävitystuomio pantiin toimeen tammikuussa 1829, kun 200 kappaletta Juteinin Anteckningar-teosta poltettiin Viipurin kaupunginvoudin valvonnassa.¹³ Prokuraattorin teettämän valituksen johdosta Juteinin-Cedervallerin jutun lopullinen ratkaisu siirtyi lokakuuhun 1831, jolloin senaatin oikeusosasto vahvisti hovioikeuden päätöksen. Sitä ennen hovioikeus oli senaatin pyynnöstä ilmaissut kantansa Juteinin kirjan sisällöstä. Hovioikeuden mielestä teoksen uskonoppia koskevat kohdat eivät olleet sen laatuksia, että tekijää niiden vuoksi olisi voitu rangaista.¹⁴ Juttu oli näin loppuun käsitelty. Yhdenkään kirkollisen viranomaisen mielipidettä ei prosessin aikana ainakaan virallisesti ollut kysytty.

Aatehistoriallinen tutkimus on korostanut Jaakko Juteinia ihmisjärjen ihailijana, käytännön moralistina ja suvaitsevuuden julistajana. Uskonnollisesti hänen on katsottu kallistuneen lähelle deismia.¹⁵ Mikäli Anteckningar-kirjoitelmia arvioidaan teologisesti, voidaan todeta, että ainakin luterilainen käsitys Jumalan edellytyksetömmästä armosta on niissä hämärtynyt. Kristinuskon perustotuuk-sia Juteinin tuskin voidaan katsoa kieltäneen; moralistisen peruskat-somuksensa mukaisesti hän pyrki arvostelemaan enemmän uskon

¹² *TalviOja* 1915, I-III Turun HO:n päätös 19.11.1828. Painoksen hävittämistä koskevalta osalta hovioikeus katsoi Juteinin tyytyneen kämnerinoikeuden päätökseen.

¹³ *TalviOja* 1915, L-M, jossa otteita tapausta koskevista maistraatin asiakirjoista. Takavarikointitoimien perusteellisuutta osoittavat konseptit prokuraattorin kirjeistä Oulun, Kuopion, Heinolan ja Turun maaherroille (VA Prokur. Db 16). Kirjeitten mukaan maaherrojen tuli vaatia Juteinin teos mm. maisteri Fabritiuksetta Kiteeltä, paroni Wredeltä Anjalasta, professori Renvallilta Uskelasta ja tohtori Rönnbäckiltä Mynämäeltä.

¹⁴ VA Oik. os. AD pag. 383 1830 (Cedervaller & Judén) Turun HO:n päätös 18.9.1830 ja lausunto senaatille 4.12.1830; VA Oik.os. pk 21.10.1831. *Nurmio* 1934, 251.

¹⁵ *Tarkiainen & Kauppinen* 1962, 118-119; *Kaukonen* 1964, 53-54; *Teperi* 1972, 12-13. Muotoutunutta kuvaa vastaa Juteinin kämnerinoikeudelle antama lausunto (*TalviOja* 1915, F), jossa hän tunnusti: ”En ole ateisti enkä uskonnonhalveksija, mutta en myöskään kannata sokeasti toisten mielipiteitä.”

tunnustajia kuin itse oppeja. Rohkean omintakeista hänen uskonnollinen ajattelunsa epäilemättä oli. Siksi myös Zakrevskilla oli aihetta pelätä, että luvaton kirja häiritsi kirkon ja yhteiskunnan rauhaa.

2.3.5. Jeesuksen lapsuuden kirja

Porvoon tuomiokapituli sai 1820-luvun lopulla kahdesti tarkastettavakseen käsikirjoituksen, jonka otsikko jo ilmaisi teoksen legendaperäisen sisällön. Kirjoitus oli suomennos ja nimeltään *Meidän Herran ja Vapahtajan Jesuxen Christuxen lapsuden kirja; ynnä yxi vähäinen historian selitys Joakimista ja Annasta, mistä säädystä ne syntyneet olit ja samalla muotoa heidän tyttärensä Neitzzy Marian lapsuden aika ja elämä*.¹

Ensimmäistä kertaa suomennos oli kapitulin sensuroitavana joulukuussa 1827, jolloin Cedervaller anoi sille painolupaa. Lehtori Forsius totesi tarkastajana käännöksen oikeaksi, mutta piti itse teosta julkaistavaksi sopimattomana, koska se sisälsi ”taruja” Jeesuksesta. Forsiuksen kantaan yhtyen kapituli katsoi kirjan julkaisemisen arveluttavaksi ja hylkäsi anomuksen.²

Heinäkuussa 1828 teos oli sensuroitavana haminalaisen kirjansitoijan E. Nygrenin pyynnöstä. Käsikirjoituksesta kävi ilmi, että suomennoksen oli laatinut Joh. Gerh. Wester ruotsalaisen laitoksen pohjalta. Tälläkin kertaa kapituli totesi kirjan sopimattomaksi ja sen painamisen arveluttavaksi.³

Kapitulin kahdesti kieltämä kirja antaa aiheen lähempään tarkasteluun, varsinkin kun sensuuri myöhemminkin tuli siihen puuttumaan. Teoksen sisältö oli peräisin sekä apokryfisistä lapsuusevan-

¹ Otsikko Porvoon tuomiokapitulin 23.7.1828 hylkäämän käsikirjoituksen (VA PTA Eb 308) mukaan.

² VA PTA Tklin pk 5.12.1827 § 17 ja 19.12.1827 § 21.

³ VA PTA Tklin pk 23.7.1828 § 26. Käsikirjoitus kotelossa VA PTA Eb 308. Suomentajan nimi on käsikirjoituksen lopussa.

keliumeista että kanonisista evankeliumeista.⁴ Niiden pohjalta lukijalle kerrottiin Jeesuksen hurskaista esivanhemmista, neitsyt Marian yliluonnollisesta syntymästä, Marian ja leskimies Joosefin kihlauksesta sekä pyhän perheen ihmeellisestä Egyptin-matkasta. Lukija sai myös tietää, miten Jeesus-lapsi Nasaretissa elävöitti savilinnun, venytti lyhyeksi mitoitettun rakennushirren tai herätti kuolleista kiveä pudonneen leikkitoverin. Kirja päättyi äidin ja lapsen vuoropuheluun, jossa lapsi ilmoitti tulevan kärsimisensä. Esipuheessa kehoitettiin lukijoita muistamaan Paavalin neuvoa: ”Koetelkat kaikki, ja pitäkät se parhas”.⁵

Suomeen lapsuudenkirja oli tullut Ruotsista, jossa kirkko ja painoviranomaiset olivat voimattomina todenneet sen leviämisen.⁶ Vuonna 1825 Frenckell oli painanut ruotsinkielisen laitoksen Turussa, mutta sensuroimattomana ja ilman lainmukaista lupamerkin-tää.⁷ Sitä ennen oli suomennosta levitetty käsikirjoituksina, mistä varsinkin Pohjanmaan mystikoiden jäämistöt ovat todisteina.⁸

Kuten todettu Porvoon kapituli kielsi Lapsuudenkirjan teoksen legendaperäisyyteen viitaten. Kapituli piti kirjaa uhkana Raamatun arvovallalle, johon myös kirkon oppi perustui. Ilmeisesti myös kirjan kansanomaisuus vaikutti sensuurin jyrkkään kannanottoon. Op-pimaton ei osannut erottaa sitä ”parasta”, mikä esipuheen mukaan oli kirjasta valittava.

⁴ Ks. *Hennecke & Schneemelcher* 1959, 275-302 ja *Gärtner* 1972, 82-93. Jeesuksen lapsuuden kirjasta (Jesu barndomsbok) erityisesti *Olsson* 1941, 18-19 ja *Lenhammar* 1974, 41-42.

⁵ Lainaus käsikirjoituksen VA PTA Eb 308 mukaan.

⁶ *Lenhammar* 1974, 41-42. *Linnström* (1883-1884 I, 605) tuntee 14 ruotsalaista painosta vuosilta 1776-1829.

⁷ *Vår Herres och Frälsares Jesu Christi barndoms-bok*. Åbo 1825. Nimiölehden painosmerkintä Vesterås 1817. Oikea painopaikka ja -vuosi on merkitty kirjan loppuun.

⁸ *J. O. I. Rancken* 1855, 245, 249. Pohjanmaan mystikoista ja heidän kirjoistaan myös *Grönroos* 1971, 77-81.

2.4. SENSUURIN LÄPÄISSEITÄ KIRJOJA

Edellä on kosketeltu niitä 1810- ja 1820-lukujen sensuuritapauksia, joissa viranomaiset joko kielloin tai huomautuksin puuttuivat uskonnollisen kirjallisuuden levittämiseen. Saatu kuva kaippaa täydennyksekseen silmäystä sensuurin läpäisseihin teoksiin. Seuraavassa esitettävät havainnot pohjautuvat ulkomaansensuurin osalta *Åbo allmänna tidningen/Åbo tidningarin* myynti-ilmoituksiin sekä säilyneisiin kirjakauppalaskuihin.¹

Maahan tuoduista hengellisistä kirjoista oli J. H. Jung-Stillingin *Christna religionens seger*, josta Frenckell ilmoitti lehdesään kesällä 1810, epäilemättä ajankohtaisimpia. Siinä tekijä selitti Ilmestyskirjaa aikansa maailmantapahtumia, kuten Ranskan valankumousta ja Napoleonin sotia, eskatologisesti tulkiten.² Raamatun näkymien laajentamiseen tähtäsivät Frenckellin niin ikään kauppaamat apokryfikirjaset *Vår Herres och Frälsares Jesu Christi barndoms-bok* (1814) ja *Nicodemi evangelium* (1818).³ Pietistisiä ja herrnhutilaisia teoksia turkulaislehden ilmoituksissa esiintyy sekä 1810- että 1820-luvulla runsaasti. Esimerkiksi Hollatzin *Nådens ordning till saligheten* (1816) ja *Sions nya sånger* (1821) saivat vielä vapaasti kulkea suomalaisten lukijain käsiin.⁴ Waseniuksen lastuista päätellen myös Toppin raju herätyskirja *En ropande röst i öknen* levisi Suomeen 1820-luvun lopulla.⁵

Teologisia teoksia kirjakauppiaat välittivät sekä yliopiston että muun sivistyneistön tarpeisiin. Vuonna 1811 Frenckell ilmoitti ruotsalaisen romantikon E. G. Geijerin kirjasta *Om falsk och sann upplysning med afseende på religionen* (Stockholm 1811).⁶ Teos oli suunnattu valistuksen sens commun -filosofiaa ja neologiaa vastaan, mutta poikkesi väittämissään myös kirkon perinteisestä

¹ ÅT 1809, 1820-1829; ÅAT 1810-1819; HYK Coll. 149 Meyerin kirjakaupan laskut v. 1821; TYK Waseniuksen kirjakaupan laskut v. 1823-1829.

² ÅAT 1810 n:o 82; *Lenhammar* 1974, 43-44. Jung-Stillingin vaikutuksesta Länsi-Suomen rukoilevaisuuteen *Heino* 1976, 150-156.

³ ÅAT 1814 n:ot 91, 106 sekä 1818 n:o 129.

⁴ ÅAT 1816 n:o 127 ja ÅT 1821 n:ot 55, 58.

⁵ TYK Waseniuksen kirjakaupan laskut v. 1828.

⁶ ÅAT 1811 n:o 147, liite.

opetuksesta. Varsinkin tekijän lausumat ilmoituksesta, lankeemuksesta ja sovituksesta olivat kirkon opin kannalta arveluttavia.⁷ Kuten prokuraattori Walleen vuoden 1826 huutokaupassaan sai kokea, kirja kuului keisarikunnassa kiellettyihin.⁸

Selvää rationalismia edusti vuorostaan lentokirjanen *Tillfredsställelse-grunder i anseende till de nya förändringarna i protestantiska kyrkans lärobegrepp* (Stockholm 1810), jota Frencckell kessällä 1812 kauppasi Åbo allmänna tidningin lukijoille.⁹ Porvoon piispa Alopaeus huomasi ilmoituksen ja ilmaisi huolensa siitä piispa Tengströmille. Alopaeuksen mielestä kirjasessa pilkattiin luterilaisia tunnustuskirjoja ja sociniolaisittain hylättiin ”koko sovitusoppi”.¹⁰ Välittikö Tengström terveiset prokuraattori Caloniukselle, ei käy lähteistä ilmi. Ainakaan syytetoimiin asiassa ei näytä ryhdytyn.

Caloniuksen prokuraattorikaudella Frencckell ilmoitti myös A. H. Niemeyerin kirjasta *Handbok för christliga religions-lärare I* (1810) ja H. C. A. Hänleinin teoksesta *Inledning till Nya testamentets heliga skrifter* (1814).¹¹ Kumpikin edusti selväpiirteistä neologiaa.¹² Caloniuksen seuraajien aikana rationalistisen ja neologisen kirjallisuuden tuonti jatkui, osin ennestään tuttujen teosten muodossa.¹³ Uutuuksista olivat sensuurin kannalta mainittavimmat De Wetten ”opinto-opas” *Religion och theologie* (1822)¹⁴ — De Wetten teoksia Venäjän sensuuri kielsi 1820-luvulla runsaasti¹⁵ — sekä Raamatun alkukertomuksia arvosteleva pamfletti *Var Adam den första menniskan?* (1828).¹⁶

⁷ [Geijer] 1811, 62-65; Liedgren 1946, 148, 158.

⁸ Danielson-Kalmari 1930, 202.

⁹ ÄAT 1812 n:o 78, 93, 110. Kirjasesta ja sen Ruotsissa synnyttämästä kohusta Liedgren 1946, 103-105 ja Lenhammar 1974, 33-36.

¹⁰ HYK Coll. 234 M. J. Alopaeus Tengströmille 17.9.1812. Kirjeen konsepti julkaistuna Neovius 1890-1891, XLV-XLVI.

¹¹ ÄAT 1810 n:o 133 ja 1814 n:o 70.

¹² Liedgren 1946, 107. Niemeyerin kirjan Venäjän sensuuri kielsi 1820-luvun lopulla. VA SensK Ba 1 Luettelo Pietarin sensuurikomitean kieltämistä kirjoista, n:o 1941.

¹³ Esim. Hänlein ÄT 1827 n:o 61.

¹⁴ ÄT 1822 n:o 33, 41, 49.

¹⁵ VA SensK Ba 1 Luettelo Pietarin sensuurikomitean kieltämistä kirjoista, n:o 553, 1833, 1957, 1958. Religion och theologie ei kuulunut Venäjällä kiellettyihin.

¹⁶ TYK Waseniuksen kirjakaupan laskut v. 1828.

Teosten esiintyminen sanomalehti-ilmoituksissa tai kirjakauppalaskuissa ei tietenkään riitä osoittamaan, että kirjat oli asianmukaisesti tarkastettu ja hyväksytty. Olihan esimerkiksi Delpinin luvatta kauppaama *Conversations-lexicon* ilmiannettu juuri lehti-ilmoituksen perusteella. On kuitenkin huomattava, etteivät tässä luetellut kirjat julkisestikaan levitettyinä johtaneet syytetoimiin.¹⁷ Samalla kun prokuraattorit keskittyivät poliittisesti vaarallisen kirjallisuuden valvontaan,¹⁸ teologiset ja hengelliset kirjat saivat levitä jokseenkin vapaasti.

Kotimaassa julkaistuista kirjoista olivat jyrkimmin rationalistisia filosofisen tiedekunnan professorien Johan Bonsdorffin ja H. H. Fattenborgin teokset; väitöskirjansa *De plagis Aegyptiacis* painattamisessa Bonsdorffilla oli sensuurivaikeuksia.¹⁹ Näitten latinankielisten teosten vaikutus rajoittui kuitenkin yliopiston piiriin. Sitä laajemmalle levisivät maltillisen valistususkonnollisuuden, neologian, läpitunkemat teokset. Jacob Bonsdorffin saarna-luonnokset (*Utkast till predikningar*, Åbo 1811–1814) ja Matthias Gottlundin raamatunselitys (*Försök till en omarbetad finsk tolkning af apostlarnes sändebref*, Åbo 1821) kuuluivat niistä tyyppillisimpiin.²⁰

Pääosan aikakauden uskonnollisista uutuuskirjoista muodostivat ulkomaisten hartauskirjojen suomennokset. Sensorien ”ekumeenista” asennetta kuvatkoon Henrik Renqvistin tuotanto vuosilta 1815–1829: neljä englantilaisperäistä herätyskirjasta,²¹ kaksi reformoidun mystikon (Tersteegen) tutkielmaa,²² Tuomas Kempi-läisen kirjoista poimittu ”Pieni Kempin”²³ ja kahdeksan muuta suomennosta, joukossa sekä tyyppillistä pietismää (Fresenius) että

¹⁷ Ainakaan prokuraattorinviraston asiakirjat eivät kerro po. teoksia koskevista tuontirikkomuksista.

¹⁸ Valtiosihteeri antoi vielä v. 1823 prokuraattorille ohjeen, että tämän tuli kiinnittää sensorina päähuomionsa poliittiseen kirjallisuuteen. *Korhonen* 1963, 353.

¹⁹ *Heikel* 1894, 264–273; *Heikel* 1940, 358–362.

²⁰ *Helander* 1901, 78–81, 95–98. Gottlundin teokseen on merkitty teologisen tiedekunnan 17.11.1818 myöntämä painolupa. Bonsdorffin niteistä merkinnät puuttuvat.

²¹ *Pipping* 1856–1857, n:ot 2105, 2108, 2297, 2367.

²² *Pipping* 1856–1857, n:ot 2265, 2366.

²³ *Pipping* 1856–1857, n:o 2524.

herrnhutilaisuutta (Spangenberg).²⁴ Silti on huomattava, etteivät julkaistut kirjat vierasperäisinäkään sisältäneet luterilaisuuden vastaisia korostuksia. Esimerkiksi baptisti John Bunyanin *Yhden kristityn vaelluksesta* (Turku 1809) saa turhaan etsiä kasteopillisia kannanottoja.²⁵

Jos Venäjän vallan alkuaikojen uskonnollista sensuuria tarkastellaan kokonaisuutena, ulkomaansensuurin teologinen vapaa-
mielisyys on selvimmin todettavissa. Kotimaisten julkaisujen ennakotarkastusta sävyttivät toisaalta kieliseikkoihin ulottuva pik-
kutarkkuus, toisaalta huomiota herättäneet konfliktitapaukset,
jotka paljastivat valvontajärjestelmän puutteellisuuksia. Näitä
puutteita korjaamaan pyrki osaltaan vuoden 1829 sensuuriasetus.

²⁴ *Pipping* 1856-1857, n:ot 2073, 2106, 2107, 2149, 2179, 2364, 2365, 2367. Hagerupin marttyyrihistoriaa lukuun ottamatta teoksiin on merkitty asianmukainen painolupa.

²⁵ Havainto *Tuulilän* (1961, 236).

3. LINJAT HAHMOTTUVAT (1830–1839)

3.1. UUSI JÄRJESTELMÄ

3.1.1. Vuoden 1829 sensuuriasetus

Uusi sensuuriasetus, jonka Nikolai I vahvisti 14.10.1829, määräsi sensuuria ja kirjakauppaa Suomessa vuoden 1830 alusta.¹

Asetuksen nojalla perustettiin Helsinkiin kaksi painoasiain virastoa: sensuuriylihallitus ja sensuurikomitea. Ylihallituksen muodostivat yliopiston sijaiskansleri puheenjohtajana, senaatin kansliatoimituskunnan päällikkö ja senaatin prokuraattori. Nämä kutsuivat palvelukseensa sihteerin, asiamiehen ja tarvittavan kansliahenkilökunnan (§ 61-63, 70). Ylihallituksen tehtävänä oli yleisesti valvoa sensuuriasetuksen noudattamista (§ 65-70), käsitellä kiistanalaisia sensuuritapauksia koskevat alistukset ja valitukset (§ 49, 65) sekä tutkia ja ratkaista rikkomustapaukset, jotka koskivat kirjojen luvatonta painamista tai levittämistä (§ 73). Varsinaisissa sensuuriasioissa eli kirjojen sisältöä koskevissa tulkintakysymyksissä ylihallituksella oli korkein ratkaisovalta. Muissa asioissa ylihallituksen päätöksistä voitiin valittaa senaatin oikeusosastoon (§ 77).

Sensuurikomitean tehtävänä oli tarkastaa maassa painettavat ja maahan tuotavat kirjat sekä pääkaupungissa julkaistavat sanomalehdet. Komitea oli toimistaan vastuussa ylihallitukselle, mutta

¹ Uuden asetuksen mukainen sensuurikomitea kokoontui ensimmäiseen istuntoonsa 2.2.1830. Päivää myöhemmin säädös merkittiin saapuneeksi Turun ja Porvoon tuomiokapitulien pöytäkirjoihin. VA SensK Pk 2.2.1830; VA PTA Tklin pk 3.2.1830 § 1; TMA TTA Tklin pk 3.2.1830 § 5. Asetus julkaistuna *Samling af placater* 1825-1829 (1831), 508-532.

sen puheenjohtajan ja neljä jäsentä, sensoria, nimitti senaatti. Komitealla oli apunaan sihteeri ja paikalliset sensorit (särskilte Censorer) Turussa, Viipurissa, Vaasassa ja Oulussa (§ 12-14). Paikalliset sensorit määrättiin tarkastamaan muualla kuin Helsingissä ilmestyviä sanomalehtiä. Heidän tuli myös avustaa komiteaa kirjassensuurin teknisissä tehtävissä (§ 23, 27-29, 41).

Sensuurin alaisiksi määrättiin kaikki kotimaassa painettavat ja ulkoa tuotavat kirjallisuuden, tieteen ja taiteen tuotteet. Täsmennyksenä mainittiin, että valvonta koski sekä käsikirjoituksia että jo painettuja teoksia. Näin ennakkosensuuri ulotettiin myös uudelleen painettaviin kirjoihin (§ 1-2, 21).

Kirkolliseen sensuuriin uusi asetus vaikutti sekä käytännön että periaatteiden osalta. Tuomiokapitulien — ei enää konsistorien — tarkastettaviksi määrättiin hengelliset kirjat (böcker af egentligen andeligt innehåll), jotka sisälsivät kristillisten uskonoppien esityksiä, raamatunselityksiä, saarnoja tai muuta vastaavaa. Moraalia käsittelevät teokset tulkittiin tarkastajaan katsoen rajatapauksiksi. Kirjan sisältäessä moraalisia arvostelmia, joita tuettiin raamatunlausein, sensuuri kuului maalliselle viranomaiselle. Jos kuitenkin kirjassa esiintyi köhtia, joiden sisältöä voitiin pitää ”kokonaan hengellisenä”, kirja tuli jättää tuomiokapitulin sensuroitavaksi (§ 17). Kirjojen sisällön määrittely oli lähes sanatarkasti venäläisen sensuurisäännöksen mukainen.² Toisin kuin Rehbinde oli ehdottanut, kreikkalaiskatolisen kirjallisuuden tarkastuksesta ei määrätty erikseen.

Sensuurin toiminnalliset periaatteet lueteltiin asetuksen kolmannessa pykälässä. Kiellettäviksi määrättiin kaikki ne kirjallisuuden, tieteen ja taiteen tuotteet, jotka sisälsivät ”puhtaan evankelisen opin” ja ”oikean uskontunnustuksen” vastaisia ajatuksia. Samoin oli kiellettävä teokset, joissa sanouduttiin irti kristinuskon perustuuksista ja johdettiin lukijoita ateismiin, materialismiin tai Raamatun halveksintaan. Toisten kristillisten kirkkokuntien opinkatsomuksia oli lupa esitellä, kunhan ei pyritty kumoamaan ”maassa vallitsevan kirkon” dogmeja, oppeja ja traditioita (§ 3).

² Vrt. v:n 1828 säännöksen § 23 mom. 2-3. Säännös ruotsinnettuna VA VSV 1829 n:o 2.

Kristinuskon ja valtiokirkon ohella asetus pyrki suojaamaan hallituksen koskemattomuutta. Siksi sensuurin tuli kieltää teokset, jotka loukkasivat keisarillista majesteettia, maan hallitusta tai perustuslakeja. Muut säädöksen kieltoperusteista tähtäsivät siveellisyyden varjeluun: hyviä tapoja, säädyllisyyttä ja yksityisen kansalaisen kunniaa ei saanut painotuottein loukata (§ 3).

Asetuksen mukaan sensuurin tuli kiinnittää erityistä huomiota tarkastettavan teoksen henkeen ja kirjoittajan ”näkyviin tarkoituksiin” (§ 4). Tarkastajan oli erotettava toisistaan ”hyvää tarkoittavat mielipiteet”, jotka perustuivat teologiseen tai luonnontieteelliseen tietoon, sekä toisaalta ”uhkarohkeat ja julkeat mietiskelyt”, jotka olivat ristiriidassa niin oikean uskon kuin tosi filosofian kanssa. Tarkastajan tuli ottaa huomioon, oliko teos osoitettu oppineille vaiko yleiseen käyttöön (§ 5). Sitä vastoin hän ei saanut tutkia, osuivatko kirjoittajan mielipiteet oikeaan tai tuottivatko ne hyötyä, kunhan ne eivät olleet määräysten vastaisia. Kirjallisen esitystavan heikkoudet eivät myöskään kelvanneet hylkäämisen perusteiksi (§ 9).

Kotimaassa julkaistavat teokset sensorien tuli tarkastaa kolmen kuukauden kuluessa anomuksen jättämisestä. Aikakauslehden tarkastuksessa määräaika kuitenkin rajattiin lehden ilmestymisvälin mittaiseksi (§ 30). Havaitessaan teoksen tai artikkelin julkaisukelpoiseksi sensorin tuli merkitä siihen painolupa. Päinvastaisessa tapauksessa hänen tuli jättää käsikirjoitus anojalle korjattavaksi tai, mikäli koko teos tai artikkeli oli kiellettävä, alistaa asia komitean kollegiaalisesti ratkaistavaksi (§ 24-31). Kielletyt kirjoitukset komitean tuli pidättää arkistoonsa (§ 33). Erikseen ei mainittu, sitoiko säädetty tarkastuskäytäntö myös tuomiokapituleita.

Uudessa järjestelmässä kotimaansensuurin tehtävät eivät rajoittuneet pelkkään ennakkotarkastukseen. Painotyön valmistuttua kirjanpainajan tuli jättää julkaisunsa kaksin kappalein sensuurikomitealle (tuomiokapitulille), minkä jälkeen sensorin velvollisuutena oli tarkastaa, että tuote oli täsmälleen hyväksytyn käsikirjoituksen mukainen (§ 26). Levittämislupa (tillstånds-billett) tuli myöntää tai evätä kolmen päivän kuluessa, aikakautiselle tuotteelle kuitenkin vuorokauden sisällä (§ 34).

Uusien sanomalehtien ja aikakauskirjojen julkaisuluvista, samoin kuin kirjapainojen ja kirjakauppojen privilegeistä, päätti vastedes senaatti sensuuriylivaltuudesta kuultuaan. Valtuudet ulotuivat myös lehtien lakkauttamiseen; aiheen ilmaantuessa senaatilla oli oikeus peruuttaa julkaisulupa (§ 20, 71).

Vastuun painetusta sanasta uusi asetus sälytti viime kädessä kirjanpainajille. Julkaistessaan teoksen, jota sensuuri ei ollut tarkastanut ja hyväksynyt, kirjanpainaja sai varautua 25–100 hopearuplan sakkoihin. Rikkomuksen toistuessa rangaistus kaksinkertaistui. Määräyksistä piittaamattomalta kirjanpainajalta saatettiin peruuttaa toimilupa (§ 84).

Maahan tuotavat kirjat määrättiin niiden sisällöstä riippumatta sensuurikomitean tarkastettaviksi. Määräys ei koskenut sanoma- ja aikakauslehtiä, joiden tuontitarkastus pysytettiin postilaitoksen huolena. Yliopisto professoreineen sai hankkia kirjansa ohi sensuurin. Akatemian erioikeus perustui vuoden 1828 statuutteihin ja rajoittui teoksiin, jotka eivät käsitelleet ajankohtaisia poliittisia kysymyksiä. Vastaanottamistaan kirjoista yliopistomiesten tuli ilmoittaa sensuurikomitealle (§ 36, 81).³

Maahantuojien, tullikamarien ja eräissä kaupungeissa paikallisten sensorien velvollisuutena oli toimittaa komitealle kirjojen lähetysluettelot, faktuurat. Luettelot oli jätettävä kaksin kappalein. Tarkastuksen jälkeen komitean tuli palauttaa toinen niistä ja ilmoittaa, mitkä teokset olivat sallittuja, mitkä kiellettyjä ja mitkä oli lähetettävä komitean tutkittaviksi. Kirjojen hyväksymiseen riitti yhden tarkastajan suostumus, mutta kieltotapaukset sensorien tuli alistaa koko komitean ratkaistaviksi. Jokaisesta kielmästään kirjasta komitea lunasti yhden kappaleen arkistoonsa. Sitä vastoin tullissa odottavat kappaleet oli omistajan laskuun toimitettava pois maasta (§ 36-46).

Ulkomaansensuurista annetut määräykset koskivat soveltuvin kohdin lainakirjastoja ja kotimaassa kaupattavia kirjakokoel-

³ Vrt. v:n 1828 statuuttien § 8. *Samling af placater* 1825-1829 (1831), 378-379. Samojen statuuttien §:n 149 (s. 418) mukaan kielletyt kirjat tuli säilyttää yliopiston kirjastossa erillisenä kokoelmana, ja niihin oli käyttöoikeus vain yliopiston professoreilla ja apulaisilla.

mia (§ 36, 39). Myös ulkomailta saapuvien matkustajien oli alistettava tuliais kirjansa sensuurikomitean tarkastukseen (§ 43).

Vuoden 1829 sensuuriasetus syntyi, kuten todettiin, hallituksen yhdenmukaistamispyrkimysten tuloksena. Tämä pyrkimys, joka avoimesti ilmaistaan asetuksen johdantoluvussa,⁴ näkyi myös asetuksen sisällössä. Komiteamalli ja täydellisen ennakkosensuurin periaate olivat isäntämaasta annettuja, olivatpa useat kieltoperusteetkin suoraan venäläisestä säännöksestä lainattuja.⁵ Kirkollista sensuuria lähimmin koskevat periaatteet tulivat kuitenkin asetukseen senaatin esittäminä.

Asetustekstistä päätellen uskonnollisen kirjallisuuden valvonnan tuli tähdätä ensisijaisesti kirkon opin suojelemiseen. Nimenomaan varoitettiin evankelisen opin ja Raamatun arvovallan loukkaamisesta, ateismista ja materialismista. Sen sijaan säädöksestä saa turhaan etsiä korostusta, joka olisi selvästi suunnattu kirkollisen tavan ja järjestyksen vaarantajia vastaan. Esimerkiksi papiston arvovaltaa, jota hallitus oli pietistikiistoissa pyrkinyt varjelemaan, ei erityismääräyksen suojeltu. Ilmeisesti rationalismi oli säädöksen laatijoille pietismää vastainen huolenaihe.

3.1.2. Valtaistuimen ja alttarin liitto

Uusi sensuurijärjestelmä otettiin käyttöön aikana, jota eri puolilla Eurooppaa leimasivat poliittiset rauhattomuudet. Heinäkuun vallankumous ja sitä seurannut Puolan kapina tuntuivat Suomenkin viranomaisen kirjeenvaihdossa. Elokuussa 1830 Zakrevski kehotti sensuuriylihallitusta erityisesti tarkkaamaan teoksia, jotka koskivat Ranskan kumouksellisia tapahtumia.¹ Saattoipa hal-

⁴ *Samling af placater* 1825-1829 (1831), 508.

⁵ Vrt. v:n 1828 venäläisen säännöksen § 3, 8 ja 15. VA VSV 1829 n:o 2.

¹ VA SensY KD 44 1830 Kenraalikuvernööri sensuuriylihallitukselle 24.8.1830. Myös Venäjällä vuosien 1830 ja 1831 tapahtumat tiukensivat sensuuria. *Schiemann* 1908-1913 II, 95 ja III, 224; *Monas* 1961, 149.

litus ohjailla sensuuria myös yksittäisiä teoksia nimeltä mainiten, kuten Lamennais'n kirjoista syksyllä 1834 varoittaessaan.² Muuten hallitus katsoi valvontajärjestelmän päteväksi. Ainakaan sensuuria-setusta ei 1830-luvulla muutettu.

Nikolai I:n politiikka tähtäsi tunnetusti järjestyksen säilyttämiseen. Hallituksen ideologiset päämäärät tiivistä sisäministeri Uvarov kolmeen iskusanaan: itsevaltius, oikeauskoisuus, kansallisuus. Keisari suosi lämpimästi ortodoksista valtiokirkkoaan, joka puolestaan auttoi yhteiskunnallisen rauhan ylläpitämisessä. ”Valtaistuimen ja alttarin liitto”, eräs Pyhän allianssin pääperiaatteita, toteutui Nikolain järjestelmässä johdonmukaisesti.³

Suomessa keisarilla oli liittolaisenaan luterilainen valtiokirkko. Sillekin hallitsija osoitti suosiotaan, mikä ilmeni varsinkin Augsburgin tunnustuksen riemujuhlan (1830) yhteydessä.⁴ Samalla keisari kantoi huolta kirkon sisäisestä tilasta. Keväällä 1837 hän antoi arkkipiispa Melartinin audienssilla ymmärtää, että arkkipiispan tehtävänä oli pitää yllä järjestystä papistossa. Vastaavat terveiset Melartin sai välittää vt. kenraalikuvernööri Thesleffille, jonka tuli huolehtia yliopiston rauhasta.⁵

Hallituksen virallisia kannanottoja suomalaiseen pietismiin ei 1830-luvulta tunneta. Todettakoon kuitenkin, että Helsingin herännäisylioppilaista tehtiin Menšikoville ilmianto ja että Venäjän sisäministerikin oli kuullut yliopistossa vaikuttavasta liikehännästä.⁶ Vastineissaan Thesleff ja Rehbinder puolestaan vakuuttivat, ettei liikkeeseen sisältynyt poliittisia vaaroja.⁷

² VA SensY KD 53/25 1834 Vt. kenraalikuvernööri Thesleff sensuuriylhallitukselle 19.11.1834.

³ von Rauch 1953, 76-77, 86-87; M. Juva 1966, 140-141.

⁴ Juhlan kunniaksi keisari myönsi 600 000 ruplan lainan Helsingin Nikolainkirkon rakennusrahastoon. M. Juva 1966, 141-142.

⁵ Osmonsalo 1939, 81 Melartin Thesleffille 9.9.1837.

⁶ Osmonsalo 1939, 30-31, 75-78.

⁷ Osmonsalo 1939, 76-77, 79 Rehbinder Thesleffille 27.1.1838 ja Thesleff Menšikoville 25.1.1838.

3.2. SENSUURIN KÄYTÄNTÖ, MÄÄRÄ JA LAATU

3.2.1. Kotimaansensuuri (tuomiokapitulit)

Vuonna 1830, jolloin uutta sensuuriasetusta ryhdyttiin sovelta-
maan, Suomessa toimi yhdeksän kirjapainoa. Niistä kolme sijaitsi
Helsingissä ja kaksi Turussa. Yhden kirjapainon kaupunkeja olivat
Vaasa, Oulu, Porvoo ja Viipuri. Toisin kuin aiemmin kirjapainojen
enemmistö oli ryhmittynyt Porvoon hiippakunnan alueelle. Luku-
määräisesti tilanne pysyi ennallaan vuosikymmenen loppuun,
vaikka omistajat kahdella paikkakunnalla vaihtuivatkin.¹

Asetuksen mukaan kotimaassa julkaistavat hengelliset kirjoi-
tukset tuli tarkastuttaa sen hiippakunnan tuomiokapitulissa, jonka
alueella ne tultiin painamaan.² Turun hiippakunnassa sensuuri oli jo
1820-luvun lopulla siirtynyt teologiselta tiedekunnalta tuomiokapi-
tulit huoleksi. Muutoksen olivat sanelleet sekä käytännön syyt että
säädösten tulkinnat. Yliopiston siirryttyä Helsinkiin tiedekunta ei
enää edustanut ”lähintä konsistoria” Turusta katsoen, mistä joh-
tuen tuomiokapituli oli nimennyt puheenjohtajansa vuoden 1829
käsikirjoitusten sensoriksi.³ Tiedekunta oli vielä uudessa olinpaikas-
saan sensuroinut eräitä hartauskirjoituksia,⁴ mutta arvioinut tehtä-
vänsä uudelleen vuoden 1828 yliopistostatuutteihin tutustuttuaan.

¹ Vuosikymmenen puolivälissä Hjelt luopui sivuliikkeestään ja Petter Widerholm aloitti kirjapainotoiminnan Porvoossa. Vaasassa Londicer lakkautti painonsa saatuaan C. G. Wolffista v. 1838 kilpailijan. *Gardberg* 1948-1973 III, 73-74, 90.

² *Samling af placater* 1825-1829 (1831), 512 V:n 1829 sensuuriasetus § 17.

³ TMA TTA Tklin pk 7.1.1829 § 33. Pöytäkirjojen mukaan Tengström tarkasti v. 1829 vain yhden kirjoituksen (9.3. § 2).

⁴ HYA Teol. tiedek. pk 1.12.1828 § 1 ja 28.2.1829 § 1. Tarkastetut kirjoitukset olivat A. J. Nehrmanin saarna ja Jeremias Risslerin *Betraktelse öfver Guds vishet i Jesu död på korsset*.

Tällöin se oli tullut johtopäätökseen, että säännökset oikeuttivat sen vain akateemisten kirjoitusten sensurointiin.⁵

Yliopiston muuton jälkeen tuomiokapituli oli jonkin aikaa joutunut toimimaan varamiehisenä. Vuoden 1830 alkaessa se oli kuitenkin saavuttanut vakinaisen vahvuutensa, kun uuden lukion lehtorit olivat ryhtyneet tehtäviinsä.⁶ Kapitulin puheenjohtajana tässä siirtymävaiheessa toimi iäkäs arkkipiispa Tengström. Hänen kuoltuaan vuonna 1832 nimitettiin arkkipiispaksi dogmatiikan professori Erik Gabriel Melartin, joka otti vastaan preeseksen tehtävät helmikuussa 1834. Kapitulin varapuheenjohtajana toimi tuomiorovasti Gustaf Gadolin sekä notaareina J. G. Chydenius vuoteen 1835 ja Wilhelm Forssman vuodesta 1836.⁷

Vaikka asetuksen mukaan sensuurikomitean jäsenet saivat myöntää painoluvat itsenäisesti, tuomiokapituli käsitteli imprimatur-anomukset alusta pitäen kollegiaalisesti. Ilmeisesti tähän vaikutti sekä kapitulille yleensä ominainen kollegiaalinen työkentelytapa että aikaisempi sensuurikäytäntö; olihan Ruotsin vallan aikana nimenomaan määrätty, että päätökset painoluvista tuli antaa koko tuomiokapitulin tai tiedekunnan nimissä.

⁵ Tulkinnasta mainitsee jo vt. professori Benjamin Frosterus kirjeessään arkkipiispa Tengströmille 4.3.1829 (HYK Coll. 234). Kirjeen mukaan tiedekunta oli pohtinut asiaa edellisenä päivänä. Puoli vuotta myöhemmin tiedekunta palautti sille jätetyn uskonnollisen kirjoituksen v:n 1828 statuuttien §:ään 123 viitaten. Viitekohta kuului statuutteissa seuraavasti: "Hvarje Facultet är tillåtet att åt Decanus uppdraga magt att i Facultetens namn censurera Disputationer och Theser i de ämnen, som höra till Facultetens Vetenskapliga område —; och äga Decanerne att härvid ställa sig gällande Författningar till efterrättelse." HYA Teol. tiedek. pk 24.9.1829 § 3; *Samling af placater* 1825-1829 (1831), 407-408.

⁶ *Tigerstedt* 1919, 1, 4; *Anthoni* 1923-1928 I, 211-212; *Tiensuu* 1976, 315-316.

⁷ Kapitulin lehtorijäseninä toimivat 1830-luvulla

Johan Matthias Sundvall.....	1829-1833
Erik Elfgrén	1829-1844
Gustaf Wilhelm Rönnbäck	1829-1834
Carl Josef Estlander	1829-1840
Anders Gustaf Simelius	1830-1831
Edvard Bergenheim	1833-1850
Johan Efraim Ahlstedt.....	1834-1851
Henrik Heikel.....	1835-1861

Colliander 1910, 2-6; *Tiensuu* 1976, 323.

Tarkastustehtävien jakautumista kapitulin jäsenten kesken 1830-luvun istuntopöytäkirjat valaisevat niukasti. Parhaiten tunnistettavissa ovat *Ecclesiastikt intelligensbladin*, Turussa vuonna 1839 ilmestyneen kuukausijulkaisun sensorit. Lehden käsikirjoituksista Melartin tarkasti 11 ja teologianlehtori Edman kaksi. Muitten painolupa-anomusten esittelijöistä mainitaan vain Tengström ja Gadolin kolmesti vuonna 1830 ja Melartin kerran vuosikymmenen lopulla. Nämä hajatiedot eivät luonnollisestikaan oikeuta johtopäätökseen, että sensuuri olisi ollut yksinomaan arkkipiispan, tuomiorovastin ja teologianlehtorin huolena. Yhtä perusteetonta olisi otaksua, että näitten kannanotot olisivat sanelleet kapitulin ratkaisut.⁸ Siellä täällä tapaa pöytäkirjoissa maininnan, että tarkastettava teos oli kiertänyt kapitulin jäsenten luettavana.

Anomuskirjelmien ja pöytäkirjojen merkinnöistä päätellen kapituli käsitteli painolupa-anomukset nopeasti. Peräti 95 tapauksessa sadasta päätökset annettiin kuukauden kuluessa anomuksen jättöpäivästä, vaikka tarkastettavat teokset olivat usein satojen sivujen laajuisia. Asetuksessa säädetyn kolmen kuukauden määräajan kapituli tiettävästi ylitti kahdesti. Tällöin pitkittyminen johtui joko anojasta tai kapitulissa sattuneesta sekaannuksesta.⁹

Painotuoreille kirjoille anotut myyntiluvat kapituli myönsi 1830-luvulla aina ulkopuolella pöytäkirjan. Mahdollisia anomuskirjelmia ja asetuksen edellyttämiä kirjanpainajain todistuksia ei myöskään ole tältä ajalta säilynyt.

Porvoon tuomiokapitulin tehtävänä oli tarkastaa Helsingin, Porvoon ja Viipurin kirjapainoissa julkaistavat teokset. Kapitulin puheenjohtajana toimi vuoteen 1837 piispa Molander ja lokakuusta 1838 piispa Carl Gustaf Ottelin. Varapuheenjohtajana oli koko

⁸ *Tiensuun* (1976, 343) mukaan Melartin jäi vähemmistöön kaikkiaan 29:ssä niistä 114 äänestyksestä, joihin hän kapitulissa osallistui. Dominoivaa asemaa hänellä ei siis yleensä näytä kapitulissa olleen.

⁹ Laskennassa on pohjaututtu niihin 80 teokseen, joita koskeva anomus 1830-luvulta on säilynyt. Anomuskirjelmät taltioiduina kotelossa TMA TTA F I 1:1a.

vuosikymmenen ajan tuomiorovasti Magnus Alopaeus ja notaarina Carl Magnus Kjellman.¹⁰

Entiseen tapaansa kapituli päätti julkaisuluvista istunnoissaan; uusi sensuuriasetus ei siis saanut kapitulia luopumaan kollegiaalisesta käytännöstä. Kapitulin ehdoton pääsensori koko 1830-luvun ajan oli historianlehtori, sittemmin teologianlehtori Gustaf Henrik Forsius. Niistä 102 teoksesta, joiden esittelijästä tältä kaudelta on säilynyt tieto, Forsius tarkasti peräti 80. Jäljelle jäävästä osuudesta huolehtivat lähes yksinomaisesti teologianlehtori Borgström (14) ja kaunopuheisuudenlehtori Lindström (6). Työnjako määräytyi aluksi siten, että Forsius tarkasti suomenkieliset, Borgström ja Lindström ruotsinkieliset kirjoitukset.¹¹ Tästä käytännöstä poikettiin yleensä vain silloin, kun painolupaa anottiin samanaikaisesti jonkin teoksen erikielisille painoksille. Borgströmin ja Lindströmin kuoltua myös ruotsinkieliset teokset ohjattiin Forsiuksen tutkittaviksi. Kymmenluvun lopulla Forsius sai lausua asiantuntijan sanan jokseenkin kaikista kapitulin sensuroimista teoksista.¹²

Edellä esitelty käytäntö koski kirjoja ja käsikirjoituksia, jotka aiottiin julkaista erillisinä niteinä. Niiden ohella kapituli joutui tarkastamaan uskonnollisia lehtikirjoituksia.

Kun heränneitten viikkolehti *Tidningar i andeliga ämnens / Hengellisiä sanomia* tammikuussa 1836 alkoi ilmestyä, tuomiokapituli uskoi sen sensuurin kokonaan lehtori Forsiuksen huoleksi. Toi-

¹⁰ Kapitulin lehtorijäsenenä toimivat 1830-luvulla

Johan Borgström	1795-1836
Gustaf Henrik Forsius	1812-1842
Carl Elias Alopaeus	1817-1835
Carl Gustaf Ottelin	1818-1832
Henrik Johan Lindström	1827-1836
Daniel Lindh	1828-1852
Alexander Ferdinand Borenus	1833-1870
Carl Fredrik Ticcander	1836-1849
Johan Ludvig Runeberg	1837-1857
Johan Edvard Öhman	1839-1856

Colliander 1910, 7-10; *A. Hultin* 1920-1923 I, 298-301.

¹¹ Tämä jako on todettu sensuuria tapauksittain eriteltäessä. Sopimusta tehtävien jaosta ei pöytäkirjoissa esiinny.

¹² Kapitulin v. 1837-1839 tutkimista 43 teoksesta 39 on merkitty Forsiuksen tarkastamiksi. Lopuissa neljässä tapauksessa sensoria ei mainita.

mitus sai jättää käsikirjoitukset suoraan sensorille, jonka oikeutena oli hyväksyä tai hylätä ne kapitulia kuulematta. Forsiuksen hyväksymiin artikkeleihin tuli notaarin merkitä *imprimatur*.¹³ Kapitulin päätös merkitsi selvää poikkeamista sensuuriasetuksen §:n 31 määräyksestä. Sen mukaan sensorin tuli alistaa kollegiaaliseen käsittelyyn ne artikkelit, jotka hän aikoi kokonaan kieltää. Kuten tuonnempana tullaan näkemään, Forsius katsoi joskus aiheelliseksi kysyä kapitulin kantaa arveluttavimmista kirjoituksista. Vuonna 1839, jolloin lehti ilmestyi nimellä *Evangeliskt veckoblad*, Forsius jätti kiellettävät artikkelit jo kapitulin käsiteltäviksi, vieläpä mainittuun sensuuriasetuksen pykälään vedoten.¹⁴

Maallisiin sanomalehtiin tarkoitettuja uskonnollisia kirjoituksia saapui Porvoon kapitulin tarkastettaviksi verrattain vähän. Esimerkiksi Runebergin Vanhan puutarhurin kirjoituksia ja Stenbäckin niihin laatimaa vastinetta helsinkiläinen sanomalehtisensori ei pitänyt niin hengellisinä, että niiden julkaisemiseen olisi tarvittu kirkon viranomaisen suostumus.¹⁵ Niistä seitsemästä sanomalehtikirjoituksesta, joiden painoluvat kapituli 1830-luvulla myönsi tai kielsi, ainakin kuusi kulki Forsiuksen käten kautta.

Vuosikymmenen lopulle asti kapituli päätti painolupa-asioista yksimielisesti tarkastajan lausunnon perusteella. Äänestyksiin turvauduttiin vasta vuonna 1839, jolloin jäsenten mielipiteet neljästi kävivät ristiin. Erimielisyyden aiheina olivat silloin eräät *Evangeliskt veckobladin* kirjoitukset.¹⁶ Näistäkin tapauksista kahdessa päädyttiin lopulta esittelijän kannan mukaiseen ratkaisuun. Kaiken kaikkiaan esitarkastajat siis vaikuttivat kapitulin sensuuripäätöksiin ratkaisevasti.

Ellei lehtisensuuria oteta lukuun, kapitulin 1830-luvulla käsittelemistä painolupa-anomuksista 60 % sai ratkaisunsa kuukauden ku-

¹³ VA PTA Tklin pk 20.1.1836 § 23.

¹⁴ VA PTA Tklin pk 8.6.1839 § 19.

¹⁵ *Helsingfors morgonblad* n:ot 98-99/1837 ja 5-6/1838. Lehtiin painettujen merkintöjen mukaan numerot tarkasti sensuurikomitean jäsen Carl N. Keckman.

¹⁶ VA PTA Tklin pk 19.6.1839 § 29, 20.11.1839 § 43 ja 21.12.1839 § 37.

luessa jättöpäivästä lukien.¹⁷ Vastaava suhde Turun kapitulissa oli, kuten todettu, 95 %. Käsittelyn selvä hitaammuus Porvoossa johtui ilmeisesti tehtävien keskittämisestä yhdelle sensorille, jolla lisäksi oli viikoittaisena huolenaan lehtikirjoitusten valvonta. Kolmea kuu-kautta pitempään Porvoon kapitulin ratkaisu viipyi keskimäärin seitsemässä tapauksessa sadasta. Erästä Renqvistin suomennosta kapituli (lehtori Alopaeus) piti hallussaan lähes kaksi vuotta, ennen kuin antoi päätöksensä.¹⁸

Myyntiluvat Porvoon kapituli myönsi 1830-luvulla useimmiten ulkopuolella pöytäkirjan. Vain vajaa kolmannes niistä – mikäli myyntilupaa kaikille teoksille anottiin – mainitaan käsitellyiksi.¹⁹ Kaikissa tunnetuissa tapauksissa kapituli päätti myöntää levittämisluvan, yhdelle teokselle kuitenkin korjausvaatimuksin.²⁰ Painetun kirjan tarkasti yleensä se tuomiokapitulin jäsenistä, joka oli perehtynyt teokseen jo ennen painatusta.

Vuoden 1829 sensuuriasetuksessa oli eräitten rajatapausten osalta määriteltä, milloin tarkastettava teos kuului hengellisen, milloin maallisen sensuurin piiriin. Silti rajanveto jätti sijaa myös viranomaisten tulkinnoille.

Porvoon kapituli otti 1830-luvulla tarkastettavakseen kaikki sille jätetyt kirjat ja käsikirjoitukset. Sitä vastoin Turun kapituli palautti kaksi kirjoitusta maalliselle sensuurille kuuluvina. Näistä toinen käsitelti taivaankappaleita, toinen, lehteen tarkoitettu, heränteitten puolesta pidettäviä esirukouksia.²¹ Vastaavasti todettakoon, että sensuurikomitea palautti joitakin kirjoituksia hengelliselle sensuurille kuuluvina,²² mutta myönsi painoluvan hengelliselle virsiko-

¹⁷ Laskelman pohjana ovat ne 86 tapausta, joita koskeva anomuskirjelmä on säilynyt. Turun käytännöstä poiketen anomuskirjelmät on arkistoitu saapuneiden asiakirjojen yleissarjan koteloihin (VA PTA Eb) eikä omaksi kokoelmakseen.

¹⁸ Kysymyksessä oli Schulteniuksen epistolapostillan suomennos. VA PTA Tklin pk 14.9.1831 § 10 ja 5.6.1833 § 37.

¹⁹ Laskennassa on pohjaututtu niihin Porvoossa hyväksytyihin 79 teokseen, jotka painettiin vuosina 1830-1839.

²⁰ VA PTA Tklin pk 10.9.1834 § 41.

²¹ TMA TTA Tklin pk 4.5.1836 § 17 ja 21.4.1838 § 32. Jälkimmäinen oli tarkoitettu vastineeksi Åbo tidningarissa n:o 18/1838 julkaistun artikkeliin.

²² VA SensK Ab 2 Diaari 1831 ja Ab 3 Diaari 1834.

koelmalle ja Jeesuksen lapsuuden kirjalle.²³ Lapsuudenkirjaa toistamiseen tarkastaessaan komitea pyysi Turun tuomiokapitulilta lausunnon niistä kirjan kohdista, jotka olivat sisällöltään hengellisiä.²⁴

Taulukko 1

Tuomiokapitulien tarkastamat teokset vuosittain 1830–1839

	Turun tkli kpl	niistä hylätty kpl	Porvoon tkli kpl	niistä hylätty kpl
1830	5	-	7	-
1831	6	-	1	-
1832	7	1	10	1
1833	10	1	15	2
1834	19	3	14	1
1835	19	3	20	-
1836	21	3	8	-
1837	9	-	5	-
1838	10	3	17	-
1839	29	9	21	1
yhteensä	135	23	118	5

Kummassakin kapitulissa tarkastustehtävät painottuivat vuosikymmenen puoliväliin ja loppuun. Turun kapitulin osalta voidaan todeta myös sensuurin tuntuva kiristyminen vuosina 1838 ja 1839, jolloin miltei kolmannes tarkastetuista teoksista kiellettiin.

Taulukko 2

Painolupia uskonnollisille teoksille anoneet vuosina 1830–1839²⁵

	käsi- kirjoi- tukset %	uudelleen painet- tavat %	yhteensä %
tekijöitä tai kääntäjiä	40	6	24
hengellisiä seuroja	18	-	9
kirjanpainajia	26	77	50
muuta	16	17	16
yhteensä %	100	100	99
yhteensä kpl	122	112	234

²³ VA SensK Ab 1 Diaari 1830 ja komitean pk 18.3.1835 § 6.

²⁴ VA SensK Pk 24.8.1836 § 9; TMA TTA E V 9 Sensuurikomitea tkliille 24.8.1836. Komitea sovelsi ratkaisussaan v:n 1829 sensuuriasetuksen §:n 17 toisen momentin toista kohtaa.

²⁵ Taulukko käsittää teokset, joita koskeva anomuskirjelmä on säilynyt tai joitten osalta anojasta on jäänyt tieto tuomiokapitulien merkintäkirjoihin. Ryhmään "muuta" saattaa sisältyä anonyymien teosten tekijöitä tai kääntäjiä.

Taulukosta havaitaan, että käsikirjoituksille anoivat useimmin painolupaa niiden laatijat. Mitään ratkaisevaa enemmistöä anojien joukossa he eivät kylläkään muodostaneet. Sitä vastoin uusintapainoksia koskevista lupa-anomuksista runsaat kolme neljännestä saapui kirjanpainoista. Kaikista painoluvan anojista 1830-luvulla joka toinen oli kirjanpainaja.

Taulukko 3

Tuomiokapitulien ratkaisemat sensuuritapaukset vuosina 1830–1839

päätös	Turun tkli %	Porvoon tkli %	yhteensä %
teos hyväksytty ehdoitta	73	92	82
teos hyväksytty korjauksin	10	3	7
teos hylätty	17	4	11
yhteensä %	100	99	100
yhteensä kpl	135	118	253

Turun kapitulisi hylkäsi painolupa-anomuksia huomattavasti tiheämpään kuin Porvoon kapitulisi. Kaiken kaikkiaan 1830-luvun kirkollinen sensuuri epäsi painoluvan 11 teokselta sataa kohti. Todettakoon, että maallinen sensuuri hylkäsi vastaavasti vain kolme prosenttia tarkastamistaan kotimaisista kirjoista.²⁶

Koska Turun sensorit joutuivat ottamaan kantaa vain osaksi samoihin teoksiin kuin porvoolaiset kollegansa, hylkäysprosentit eivät vielä varmasti osoita, että sensuuri oli Turussa ankarinta. Siksi on syytä poimia erilleen ne kymmenen teosta, jotka vuosikymmenen kuluessa olivat kummankin kapitulin tarkastettavina. Päättöksi toisiinsa verrattaessa saadaan asetelma:²⁷

Turun kapitulisi ankarampi	6
Porvoon kapitulisi ankarampi	1
kapitulien ratkaisut yhtenevät	3
yhteensä	10

²⁶ Toimintakertomusten mukaan sensuurikomitea tarkasti v. 1830-1839 230 teosta, joista se hylkäsi kahdeksan. VA SensY Da 1-3. Kertomukset on päivätty vuosittain helmikuulla.

²⁷ Eräät mainituista kymmenestä teoksesta olivat 1830-luvulla tarkastettavina useammin kuin kahdesti. Yhteensä ne edustavat 29 sensuuritapausta.

Näitten lukujen ja taulukon 3 perusteella voidaan varmasti todeta, että 1830-luvun kirkollinen sensuuri oli tiukinta Turussa.

Taulukko 4

Suomen- ja muunkielisten teosten sensuuri tuomiokapituleissa vuosina 1830–1839²⁸

päättös	Turun tkli		Porvoon tkli		yhteensä	
	suom. %	muut %	suom. %	muut %	suom. %	muut %
hyväksytty ehdoitta . . .	65	81	91	95	79	87
hyväksytty korjauksin .	15	5	4	2	9	4
hylätty	19	14	5	2	12	10
yhteensä %	99	100	100	99	100	101
yhteensä kpl	72	63	77	41	149	104

Turun kapitulin tarkastamista suomenkielisistä teoksista peräti kolmannes määrättiin painokieltoon tai korjailtaviksi, muunkielisistä joka viides. Myös Porvoossa sensuuri hankaloitti enemmän suomenkielistä kuin muuta julkaisutoimintaa. Tästä voitaneen päätellä, että tuomiokapitulit pitivät tarkimmin silmällä niitä teoksia, jotka oli tarkoitettu vähiten oppia saaneiden käsiin.

Taulukko 5

Käsikirjoitusten ja uudelleen painettavien kirjojen sensuuri tuomiokapituleissa vuosina 1830–1839

päättös	Turun tkli		Porvoon tkli		yhteensä	
	käsik. %	uud.p. %	käsik. %	uud.p. %	käsik. %	uud.p. %
hyväksytty ehdoitta . . .	80	58	89	95	84	79
hyväksytty korjauksin .	8	15	5	2	7	7
hylätty	11	27	5	3	9	14
yhteensä %	99	100	99	100	100	100
yhteensä kpl	87	48	55	63	142	111

Taulukko osoittaa yllättävästi, että Turun kapituli sensuroi kirjojen uudet painokset huomattavasti ankarammin kuin ensipainokset. Myös kokonaisuutena kirkollinen sensuuri torjui uusintapainok-

²⁸ Yhtä kreikankielistä tekstikirjaa lukuunottamatta tuomiokapitulien 1830-luvulla tarkastamat teokset olivat pelkästään suomen- ja ruotsinkielisiä.

set herkimmin. Havainnot selittyvät siitä uudesta tilanteesta, jonka vuoden 1829 sensuuriasetus aiheutti. Vanhan painoasetuksen mukaan vain käsikirjoitukset olivat olleet ennakkosensuurin alaisia, kun taas aiemmin julkaistuja teoksia oli voitu painaa uudelleen, tah-toivat viranomaiset tai eivät. Uusi asetus ulotti yhtäkkiä sensuurin myös painettuihin teoksiin ja vapautti sensorit sidonnaisuudesta vuosien ja vuosikymmenten takaisiin ratkaisuihin. Taulukon lu-vut osoittavat, että muutos kapitulien kannalta vastasi tarvetta.

Yleensä tuomiokapitulit perustelivat sensuuripäätöksiään niu-kasti. Turun kapituli tyytyi painokielloissaan useimmiten toteamuk-siin: ”ei syytä suostua anomukseen”, ”sopimaton”, ”arveluttava”. Porvoon kapituli kielsi eräät Evangeliskt veckoblad -artikkelit sel-västi sensuuriasetuksen pykäliin ja momentteihin viitaten, mutta varsinaisista teoksista sekin ilmaisi kantansa enimmältään yleis-luonteisin määrein. Pöytäkirjoista, käsikirjoituksiin tehdyistä mer-kinnöistä ja teosten sisällöstä päätellen 1830-luvun painokieltojen aiheet ryhmittyivät lukumäärittäin:

	Turun tkli	Porvoon tkli	yh- teensä
kirjan legendaperäisyys	3	1	4
pietismia ruokkiva sisältö	9	-	9
yleensä sopimaton sisältö	8	1	9
kieli- ja muutoseikat	3	3	6
yhhteensä	23	5	28

Pietismia edistäviksi on tässä luettu teokset, jotka sensuuri lei-masi pietistisiksi tai jotka muuten tunnettiin Suomen heränneitten julkaisemiksi tai suosimiksi. Mukana on näin ollen paitsi pietistisiä myös eräitä englantilaisia, herrnhutilaisia ja ortodoksian ajan har-tauskirjoja. Näistä teoksista käytetään tuonnempana yleisnimeä ”herännäiskirjallisuus”. Kielletyt herännäiskirjat olivat yhtä lukuun ottamatta käännöksiä, ja runsaat puolet niistä oli Ruotsin vallan ai-kaisia. Ryhmittelyssä on lisäksi huomattava, että raja pietismia edistävien ja muitten ”sopimattomien” teosten välillä on epätarkka; kummatkin kiellettiin useimmiten sisällöltään arveluttavina.

Osan (7 %) tarkastamistaan teoksista kapitulit hyväksyivät edellyttäen, että tietyt kohdat niistä joko korjattiin tai kokonaan poistettiin. Muutosvaatimukset jakautuivat seuraavasti:

	Turun tkli	Porvoon tkli	yh- teensä
osa sisällöstä poistettava	-	1	1
kieltä parannettava	7	-	7
ortografiaa tai typografiaa korjattava	6	-	6
muutoksen aihe epäselvä	1	3	4
yhhteensä	14	4	18

Ainakin Turussa huomautukset kohdistuivat valtaosaltaan muodollisiin seikkoihin.

Pöytäkirjojen mukaan kapitulit epäivät painoluvan 15 lehti-kirjoitukselta vuosina 1830–1839. Koska vain osa artikkeleista tarkastettiin istunnoissa, ei lehtisensuurin ankaruutta voida kuvata hylkäysprosenttein. Mainitut 15 tapausta jakautuivat kieltoperusteit-tain:

	Turun tkli	Porvoon tkli	yh- teensä
harhaoppinen tai sopimaton sisältö	3	4	7
sopimaton esitystapa	-	5	5
anomuksen muodollinen puutteellisuus	-	1	1
syy epäselvä	-	2	2
yhhteensä	3	12	15

Kahta Turussa kiellettyä artikkelia lukuunottamatta kirjoituk-set olivat pietistisiä tai pietistisiin lehtiin tarkoitettuja. Tarkkaa rajaa sisältöä ja esitystapaa koskevien perusteitten välille ei voitane vetää.

Ylin sensuurihallinto ja teologinen sensuuri. Vuoden 1829 sensuuriasetuksen mukaan kotimaisten sanoma- ja aikakauslehtien jul-kaisuluvista päätti senaatti. Sensuuriylihallituksen ratkaistaviksi taas lankesivat kaikki ne kanteet ja valitukset, jotka kirjepaino- ja sensuuritoiminta aiheutti.

Senaatti käsitteli 1830-luvulla neljä sellaista privilegianomusta, joissa pyydettiin lupaa uskonnollisen lehden julkaisemiseen. Näistä ensimmäisen, viikkolehteä *Tidningar i andeliga ämnen/Hengellisiä sanomia* koskevan, senaatti hyväksyi vasta kuultuaan Porvoon tuo-miokapitulia itse anomuksesta sekä yliopiston konsistoria ja sensuu-riylihallitusta lehden sensuurin järjestämisestä.²⁹ Toisen anomuksen,

²⁹ Konsistori puolestaan tiedusteli teologisen tiedekunnan kantaa lehden sensuroinnista, jota anomuksessa oli ehdotettu tiedekunnan huoleksi. Yliopiston statuuttien §:iin 8, 28, 123 ja 133 sekä sensuuriasetuksen §:ään 17 viitaten tiedekunta katsoi, ettei se voinut ottaa vastuulleen lehden sensuuria. HYA Teol. tiedek. pk 9.5.1835 § 1.

jossa pyydettiin ilmestymislupaa Åbo tidningarin liitteelle *Ecclesiastikt intelligensblad*, senaatti hyväksyi lausuntoja pyytämättä. Loput anomuksista koskivat Tidningar i andeliga ämnen -lehden muuttamista *Evangeliskt veckobladiksi* ja Ecclesiastikt intelligensbladinn laajentamista itsenäiseksi julkaisuksi. Näihin senaatti suostui muita viranomaisia kuulematta.³⁰

Sensuuriylihallitus sai 1830-luvulla käsiteltäväkseen kaksi valitusta, jotka koskivat uskonnollisen kirjallisuuden sensuuria. Kumpainkin oli antanut aiheen Porvoon tuomiokapitulin määräämä painokielto. Toisen valituksista ylihallitus ratkaisi julkaisijan eduksi. Toisen se hylkäsi todeten, etteivät valittajan perustelut olleet riittävät.³¹

Uskonnollisen kirjan luvattomasta painamisesta nostettiin 1830-luvulla yksi kanne. Syytetty oli viipurilainen kirjanpainaja Cedervaller, syytteen nostaja sensuurikomitea, joka oli havainnut Jeesuksen lapsuuden kirjan ilmestyneen kahdesti samalla luvalla. Sensuuriylihallitus tuomitsi rikkomuksen mahdollisimman lievästi; ”satuneesta syystä” kanne sai raueta, ja Cedervaller pääsi laiminlyönnistään varoituksella.³²

3.2.2. Ulkomaansensuuri (sensuurikomitea, postitirehtööri)

Ulkomaiset kirjat tarkasti vuoden 1830 alusta sensuurikomitea. Komitea sai ensimmäiset jäsenensä yliopiston ja senaatin virka-

³⁰ VA Tal.os. pk 21.7.1835, 6.11.1838, 4.12.1838 ja 22.10.1839; VA Tal.os. AD 708/13 1834 Porvoon tklin lausunto 11.3.1835, yliopiston konsistorin lausunto 23.5.1835 ja sensuuriylihallituksen lausunto 6.7.1835; *Tommila* 1963a, 321.

³¹ VA SensY Pk 1.3.1833 ja 20.11.1839. Valitukset koskivat Waseniuksen ruotsinkielistä virsikirjaa ja kahta Evangeliskt veckobladin artikkelia.

³² VA SensY Pk 24.7.1837.

miehistä. Yhtään teologia ei 1830-luvulla kuulunut tuontikirjojen tarkastajiin.¹

Uskonnollisen kirjallisuuden valvontaa sensuurikomitea näyttää aluksi vierastaneen. Vaikeus tuli ilmi syyskuussa 1830, jolloin komitea anoi muutosta tuontikirjojen valvontajärjestelmään. Kirjelmässään sensuuriylihallitukselle komitea esitti, että vaikka asetuksessa määrittiinkin hengellisen kirjallisuuden valvonnasta erikseen vain kotimaansensuurin osalta, samat määräykset näyttivät soveltuvan myös ulkoa tuotaviin teoksiin. Siksi komitea pyysi ylihallitusta harkitsemaan, eikö olisi ollut sensuuriasetuksen hengen mukaista antaa hengelliset tuontikirjat tuomiokapitulien sensuroitaviksi.² Vastauksessaan ylihallitus kuitenkin totesi, että asetus määräsi kaikki ulkomailta tuotavat teokset sensuurikomitean tarkastettaviksi. Määräys oli ylihallituksen mielestä niin selvä, ettei se kaivannut täsmennyksiä.³

Käytännössä ulkomaansensuurin piiriin kuuluivat sekä ulkomailta saapuvat että kotimaan kirjahuutokaupoissa myytävät teokset. Kun kirjakauppoja oli 1820-luvulla ollut vain Turussa, Helsingissä, Kuopiossa ja Vaasassa, 1830-luvulla niitä perustettiin lisäksi Ouluun, Porvooseen ja Viipuriin.⁴ Tuonnin kannalta merkittävimpiä

¹ Komitean puheenjohtajina toimivat 1830-luvulla esittelijäsihteerit Jakob Snellman 1830-1832 ja Pehr Jonas Törnqvist 1832-1865 sekä jäseninä

professori C. E. Ekelund 1830-1836

lehtori Fredrik Granbom 1830-1848

professori J. M. af Tengström 1830-1847

esittelijäsihteeri A. J. Wasenius 1830-1832

professori A. G. Sjöström 1832-1836

lehtori C.N. Keckman 1836-1838

kirjastonamanuensi S. J. Backman 1836-1844

senaatin kopisti H. V. N. Furuhielm 1838-1839

protokollasihteeri Henric Widenius 1839-1841

Komitean sihteereinä toimivat professori J. J. Nordström 1830-1837 ja yliopiston amanuensi G. A. Uhlenius 1837-1865. VA SensK Pk 1830-1839; *Tommila* 1963a, 90.

² VA SensY KD 50 1830 Sensuurikomitea sensuuriylihallitukselle 11.9.1830. Aloitteen komiteassa teki prof. Ekelund, jolla oli juuri tarkastettavanaan Friedrich Schleiermacherin dogmatologinen pääteos. VA SensK Pk 11.9.1830 § 6.

³ VA SensK Ea 1 Sensuuriylihallitus sensuurikomitealle 19.10.1830.

⁴ *Virtanen* 1958, 90; *Tommila* 1967, 164, 166, 172-173.

olivat uuden yliopistokaupungin Helsingin (Wasenius, Frenckell, Delphin) ja Turun (Frenckell, Hjelt) kirjakaupat.

Tarkastettavia kirjaluetteloita toimittivat sensuurikomitealle useimmiten paikalliset sensorit ja – varsinkin Helsingissä – kirja-kauppiaat. Myös muita yksityisiä henkilöitä ja tulliviranomaisia mainitaan lähettäjinä.⁵ Luettelot toimitettiin kaksin kappalein komitean sihteerille, joka jakoi ne edelleen komitean jäsenille. Diaareista päätellen sensorit tarkastivat luetteloita kuta kuinkin vuorotellen; tarkkaa vuorojärjestystä tai muuta selvää periaatetta tehtävien jaoissa ei näytä noudatetun. Läpi käymiinsä luetteloihin sensorit merkitsivät, mitkä teokset olivat sallittuja, mitkä tuli kieltää ja mitkä vaatia nähtäviksi. Komitealle lähetetyt kirjat sihtööri välitti kulloinkin sille sensoreista, joka oli vaatinut teoksen katsottavakseen. Siten kaikki sensorit joutuivat tarkastamaan myös uskonnollisia kirjoja.

Asetuksen mukaan komiteaan saapuneet luettelot ja kirjat oli merkittävä erityisiin diaareihin. Näin myös useimmiten tapahtui. Diaarien mukaan komitea tarkasti 1830-luvulla vuosittain 100–142 kirjaluetteloja, joihin sisältyi yleensä kymmeniä, usein satojakin teoksia.⁶ Sensorit vaativat nähtäväkseen keskimäärin joka 40. kirjan ja vastaavasti kielsivät joka 200. teoksen tuonnin tai myynnin.⁷ Tarkastetut teokset olivat pääosaltaan historiallisia ja kaunokirjallisia; uskonnollisiksi niistä voidaan otsikoitten perusteella tunnistaa vain joka viidestoista. Jokseenkin samaan suhteeseen päädytään, jos kiellettyjen uskonnollisten kirjojen lukua verrataan kaikkien kiellettyjen teosten määrään.

Pöytäkirjojen mukaan sensuurikomitea kielsi 1830-luvulla 26

⁵ Havainnot on tehty saapuneitten kirjaluetteloiden diaareista VA SensK Ab 1 (1830) ja Ad 2 (1835).

⁶ Diaareihin (VA SensK Ab 1 ja Ad 1-3) merkityt tuontierien suuruudet ilmaisevat, montako eri teosta kulloinkin on tuotu. Maahan tuotujen niteitten yhteismäärä on ollut tuntuvasti suurempi.

⁷ Luvut on saatu tarkastettujen ulkomaisten kirjojen diaareista (VA SensK Ab 1 ja Ac 1-5) sekä sensuuritoimen vuosikertomuksista laskien. Pohjana on ollut v. 1830-1839 tarkastettujen kirjannimien yhteismäärä 10.177. Laskennassa on jätetty huomioon ottamatta v:n 1834 vajaa Ac-diaari. Sensuuritoimen vuosikertomukset sisältyvät kirjeisiin VA SensY Da 1-3 Sensuuriylhallitus senaatille 22.2.1831, 28.2.1832, 1.3.1833, 1.2.1834, 14.2.1835, 1.3.1836, 7.2.1837, 16.2.1838, 8.2.1839 ja 5.2.1840.

sellaista teosta, jotka otsikoistaan voidaan tunnistaa teologiseksi tai hengelliseksi. Vuosittain nämä 26 kieltä jakautuivat seuraavasti:

	kieltoja		kieltoja
1830	4	1835	3
1831	5	1836	2
1832	1	1837	3
1833	4	1838	1
1834	3	1839	—

Kiellot siis painottuivat vuosikymmenen alkupuoliskolle. Komitea perusteli ratkaisujaan yksityiskohtaisemmin kuin tuomiokapitulit painokieltojaan. Monissa päätöksissään se luetteli ne teoksen sivut, jotka lähinnä olivat aiheuttaneet hylkäämisen. Toisaalta komitea kielsi eräitä teoksia ylimalkaan harhauttavina tai loukkavina. Joistakin tulkinnallisista tapauksista huolimatta kieltojen aiheet voitaneen ryhmittää asetelmaksi:

teologinen rationalismi	12
swedenborgilaisuus	3
”mystiset haaveilut”	3
pietismi	1
poliittiset syyt	7
yhteensä	26

Numerot osoittavat lukumääriä. Poliittisin perustein kielletyiksi on luettu muun muassa kirjat, joissa käsiteltiin jesuiittaveljistöä ja Lamennais’n kristillistä sosialismia tai arvosteltiin Venäjän kirkkoa tai hallitusta. Kaikkiaan 11 tapauksessa komitea perusteli kieltonsa vetoamalla Venäjän sensuurin aikaisempaan ratkaisuun, joten vain runsaat puolet kieltopäätöksistä oli itsenäisiä. Varsinkin sensuurin antirationalistista suuntaa voidaan pitää Pietarista saneltuna.⁸ Pietististen teosten vähyys 1830-luvun kiellettyjen tuontikirjojen joukossa on niin ikään huomion arvoinen.

Sensuuriasetuksen §:ien 10 ja 44 mukaan komitean tuli alistaa sensuuriylihallituksen käsittelyyn teokset, joissa pyrittiin kumoamaan jonkin kielletyn kirjan ajatuksia tai joitten luvallisuudesta ko-

⁸ Niistä 11 teoksesta, joita kieltäessään komitea vetosi Venäjän sensuurin ratkaisuun, ilmeisesti seitsemän oli kielletty rationalistisina.

mitea oli epävarma.⁹ Tästä syystä ylihallitus päätti 1830-luvulla kolmen uskonnollisen kirjan tuontiluvista. Lisäksi ylihallituksen asiamies esitti kiellettäväksi joukon lainakirjastoista tapaamiaan teoksia, joista neljä käsitteli uskonnollista aihetta. Sekä komitean että asiamiehen esittämät kirjat ylihallitus määräsi levittämiskieltoon. Kieltojen syyt olivat neljässä tapauksessa poliittiset, kolmessa teologiset.

Kirkon viranomaiset eivät 1830-luvulla ainakaan virallisesti vaikuttaneet ulkomaansensuurin päätöksiin. Tosin pyrkimystä siihen suuntaan esiintyi. Turun tuomiokapituli päätti kesäkuussa 1835 ehdottaa sensuurikomitealle, että komitea pyytäisi vastedes tuomiokapitulin lausunnot uskonnollisista tuontikirjoista. Kapituli oli näet havainnut, että kirjakaupoissa oli vapaasti myyty erästä Ruotsista tuotua, kapitulin mielestä ”pietistisiin harhakäsityksiin” johtavaa teosta.¹⁰ Kirje komitealle jäi kuitenkin lähettämättä.

Sensuuriasetuksen §:n 81 mukaan yliopisto ja sen professorit saivat hankkia kirjansa ohi sensuurin, kunhan jälkikäteen ilmoittivat niistä sensuurikomitealle. Tästä määräyksestä sensuuriylihallitus joutui huomauttamaan vuoden 1832 lopulla. Ylihallitus oli havainnut, ettei sensuurikomitean kuukausiraporteissa ollut mainittu yliopistolle hankituista kirjoista. Siksi se kehotti komiteaa valvomaan, että professorit ilmoittivat, milloin ja mitä tietä kirjoja oli heille saapunut.¹¹

Tutkittuaan asiaa sensuurikomitea sai selville, että professorit olivat ilmoittaneet kirjahankinnoistaan osalta vuotta 1831, mutteivät lainkaan vuodelta 1832. Komitea pyysi puuttuvia tietoja yliopiston rehtorilta.¹² Maaliskuussa 1833 rehtorinvirasto lähetti luettelot neljän professorin vuosina 1831–1832 hankkimista teoksista.¹³ Ylihallitus hyväksyi komitean menettelyn, mutta täsmensi samalla

⁹ *Samling af placater* 1825-1829 (1831), 510, 518.

¹⁰ Teos, jonka painamisen kapituli juuri oli kieltänyt, oli Quirsfeldin Yrttitarhanseuran ruotsinnos. TMA TTA Tklin pk 5.6.1835 § 2. *Takolander* 1927, 134.

¹¹ VA SensK Ea 3 Sensuuriylihallitus sensuurikomitealle 5.12.1832.

¹² VA SensK Pk 20.12.1832.

¹³ VA SensK Ea 4 E. G. Melartin sensuurikomitealle 7.3.1833. Luetteloita olivat allekirjoittaneet professorit J. G. Linsén, J. J. Tengström, G. G. Hällström ja F. W. Pipping. VA SensY Ea 2 Sensuurikomitea sensuuriylihallitukselle 7.3.1833.

tuontimääräyksiä. Vastedes tuli myös yliopistomiesten faktuurat toimittaa sensuroitaviksi, kun niihin sisältyi ajankohtaisia poliittisia teoksia.¹⁴ Käytännössä määräys merkitsi sitä, etteivät professorit enää jälkikäteen ilmoittaneet kirjahankinnoistaan.¹⁵

Ulkomaisten sanoma- ja aikakauslehtien sensuurista huolehti postitirehtööri. Kieltämistään lehtinumeroista hän ilmoitti kuukausittain sensuuriylihallitukselle ja -komitealle. Ulkomaanlehtien sensuuri oli ankarinta heinäkuun vallankumouksen jälkeisinä vuosina.¹⁶ Uskonnollisten lehtien tuontiin sensuuri puuttui 1830-luvulla tietävästi vain kerran: marraskuussa 1836 postitirehtööri Wulfert ilmoitti *Missions-tidningin* numeron 10/1836 kieltämisestä.¹⁷ Missä määrin maallisten lehtien takavarikoinnit johtuivat niissä julkaisuista uskonnollisista kirjoituksista, ei käy lähteistä ilmi.

3.3. SENSUURIN KANNANOTTOJA

3.3.1. Poliittisia kysymyksiä

Sensuurikomitea ja -ylihallitus saivat 1830-luvulla tarkastettavakseen joukon kirjoja, joissa uskonnollisen teeman puitteissa esitettiin poliittisesti arkaluonteisia ajatuksia. Näihin kirjoihin sensorit ottivat tiukimmin kantaa vuosikymmenen alussa.

Jesuiittojen sääntöjulkaisun *Instructions secrètes des jésuites* sensuurikomitea sai käsiinsä Turun meritullikamarilta, jossa teosta oli säilytetty takavarikoitujen kirjojen joukossa. Komitea kielsi kirjajasen maahantuonnin todettuaan, että se oli jo Venäjällä kielletty.¹

¹⁴ VA SensK Ea 4 Sensuuriylihallitus sensuurikomitealle 16.4.1833.

¹⁵ Yliopistolle ja professoreille luovutetuista kirjapaketeista raportoi Helsingin meritullikamari kuukausittain sensuurikomitealle. VA SensK Ea 4-10 Saapuneet kirjeet 1833-1839.

¹⁶ *Tommila* 1963a, 105-106.

¹⁷ VA SensK Ea 7 Wulfert sensuurikomitealle 4.11.1836.

¹ VA SensK Pk 12.6.1830 § 4. Teos oli painettu Pariisissa 1824.

Yhtäläisen tuomion saivat sensuuriylihallitukselta ruotsinnokset *Jesuiternas historia* ja *Jesuiternas hemliga instructioner*, jotka ylihallituksen asiamies oli tavannut Kokkolan ja Leppävirran lainakirjastoista.² Ylihallitus ei perustellut päätöstään. Voitanee kuitenkin pitää varmana, että keisarikunnan uskontopolitiikka vaikutti ratkaisuun. Jesuiitat oli karkotettu Venäjältä kymmenen vuotta aikaisemmin.³

Katolista kirkkoa sinänsä sensuuri pyrki puolustamaan, niin kuin Pyhän allianssin henki edellytti. Lausunnossaan Helvetiuksen *Oeuvres complètes* -kokoelman toisesta osasta sensuurikomitea totesi ylihallitukselle, että teos sisälsi herjaavia lausumia katolisesta kirkosta. Komitean mielestä niissä kuvattiin katolisuus pelkäsi epäjumalien palvonnaksi. Samaten komiteaa arvelutti jakso, jossa kirjoittaja väitti uskonnon vain vähäisessä määrin edistävän moraalila ja hyvinvointia valtakunnassa.⁴ Komitean lausunnon ja sensuuriasetuksen §:n 3 ensimmäisen momentin perusteella ylihallitus kielsi teoksen levittämisen.⁵

Carl Friedrich Hempelin kirkkohistoriasta *Geschichte der christlichen Religion 2*. (Leipzig 1830) oli sen tarkastaja professori Ekelund löytänyt useita ”arveluttavia” ilmaisuja. Hän huomautti komitealle muun muassa kohdista, joissa mainittiin Aleksanteri I:n taipumuksesta mystisismiin, väitettiin Venäjän pappeja sivistymättömiksi ja paheksuttiin ortodoksien kuvainpaltontaa. Niin ikään Ekelund viittasi sivuille, joilla tekijä leimasi keisarinna Elisabetin hurskastelijaksi ja otti puheeksi Pietari Suuren ”riettaat kujeet”. Komitean mielestä kaikki Ekelundin esittämät kohdat eivät olleet sen laatuksia, että tuontilupa näitten nojalla olisi pitänyt evätä. Kun kuitenkin eräät kohdista ja varsinkin muuan kertomus Pietari Suuresta

² VA SensY Pk 17.7.1830 § 4. Jesuiternas historia oli todennäköisesti Pet. Phil. Wolfin laatima. Wolfin saman niminen teos oli julkaistu Kristianstadissa 1817. Jesuiternas hemliga instructioner tunnetaan Jean Etienne Marie Portalisin kirjoittamaksi. *Silander* 1936, 264.

³ *Stählin* 1935-1939 III, 274.

⁴ VA SensK Pk 24.1.1831 § 13.

⁵ VA SensK Ea 2 Sensuuriylihallitus sensuurikomitealle 8.6.1831. Mainitun momentin mukaan sensuurin tuli kieltää mm. teokset, joissa lukijoita johdettiin ateismiin, materialismiin tai Raamatun halveksintaan. *Samling af placater* 1825-1829 (1831), 509.

olivat sopimattomia yleisesti luettaviksi, komitea katsoi kiellon aiheelliseksi.⁶

K. G. Bretschneiderin tutkielmalta *Simonismen och kristendomen* (Norrköping 1834) ja F. de Lamennais'n pamfletilta *Paroles d'un croyant* (Bruxelles 1834) komitea epäsi tuontiluvat siksi, että teokset oli aiemmin kielletty Venäjällä.⁷ Kirjojen poliittinen vaarallisuus oli komitealle muutenkin selvä. Ennestään se oli todennut eräät saintsimonismia esittelevät teokset yhteiskuntajärjestyksestä vaarantaviksi⁸ ja saanut korkealta taholta määräyksen, että kaikki Lamennais'n kirjat oli sensuroitava erityisen ankarasti.⁹ Paroles-teosta vastaan suunnatun Louis-Eugène-Marie Bautainin kirjan kielsi myöhemmin sensuuriylihallitus.¹⁰

Frans Michael Franzénin runoelma *Tron och förnufvet* (Hernösand 1835) sisälsi katsauksen kristikunnan tilaan keväällä 1835. Sensori Sjöströmin mielestä kirjan pääsy Suomeen oli estettävä, koska tekijä eräissä säkeissään rohkeni epäillä Pyhän allianssin kristillisyyttä.¹¹ Sensuurikomitea pidättäytyi kannanotosta, mutta ylihallitus, jolle komitea alisti asian, määräsi kirjan kiellettäväksi. Päätöksen perustelut olivat Sjöströmin esityksen mukaiset.¹²

Edellä on jo viitattu kirjeeseen, jossa postitirehtööri Wulffert ilmoitti *Missions-tidningin* numeron 10/1836 kieltämisestä.¹³ Tämänkin sensuuriitoimen syyt olivat poliittiset. Pidätetyssä numerossa selostettiin Cornelius Rahmnin Ruotsissa pitämää esitelmää, jonka ai-

⁶ VA SensK Pk 10.8.1831 § 1.

⁷ VA SensK Pk 24.9.1834 § 6 ja 18.3.1835 § 8.

⁸ VA SensK Pk 10.8.1831 § 1 ja 31.8.1832 § 4. *Silander* 1936, 265.

⁹ VA SensY KD 53/25 1834 Thesleff sensuuriylihallitukselle 19.11.1834; VA SensK Pk 25.11.1834 § 1.

¹⁰ VA SensK Ea 6 Sensuuriylihallitus sensuurikomitealle 18.4.1835. Bautainin teos oli *Réponse d'un chrétien aux Paroles d'un croyant* (Bruxelles 1834).

¹¹ VA SensK Pk 19.8.1835 § 13. Sjöströmin tarkoittama kohta (*Franzén* 1835, 35) oli seuraava: "Men äfven de som honom (=Napoleon) fällde/Och heligt nämde sitt förbund,/Männ de väl stodo på en christlig grund,/Då de mot ljusets fria gång sig ställde?"

¹² VA SensY Pk 18.9.1835.

¹³ VA SensK Ea 7 Wulffert sensuurikomitealle 4.11.1836.

heena oli evankelinen lähetystyö Siperiassa.¹⁴ Ulkomaisia lähetystyöntekijöitä ei Nikolai I:n Venäjällä enää suvaittu.¹⁵

Selostetuista tapauksista voidaan poimia eräitä poliittisia näkökohtia, joita 1830-luvun ulkomaansensuuri piti silmällä uskonnollista kirjallisuutta tarkastaessaan. Jesuiittojen toimintaa, saintsimonismia ja Lamennais'n kristillistä sosialismia esittelevät kirjat kiellettiin, koska niitä ei saanut Venäjälläkään levittää. Pyhän allianssin periaatteet oli pidettävä kunniassa, eikä Venäjän ortodoksisista kirkkoa sopinut arvosteluin loukata. Venäjän kirkon koskemattomuutta puolusti myös se ainoa tuontikielto, jonka sensuuri vuosikymmenen kuluessa kohdisti lähetysaiheiseen julkaisuun.

Kirkollisen sensuurin kannanotoissa poliittiset kysymykset eivät korostuneet. Todettakoon kuitenkin, että muuan lehtikirjoitus kiellettiin Porvoossa saintsimonistisena¹⁶ ja että herännäisyydelläkin oli yhteiskunnalliset ulottuvuutensa. Vuosikymmenen puolivälissä maassa virinnyt lähetysharrastus ei alkuaikoinaan aiheuttanut sensuuritoimia.¹⁷

3.3.2. Rationalismi

Suomalaista teologiaa leimasi 1830-luvulla edelleen rationalismin ja supranaturalismin välinen jännitys.¹ Vaikka väittely näistä virtauksista rajoittuikin yliopiston piiriin eikä tuntunut tuomiokapitulien sensuuritoiminnassa, sensuurikomitea sai kirjojen tuonnin valvojana tarkastaa useita rationalistisia, osin radikaaliteologisiakin teoksia.

¹⁴ *Missions-tidning* 1836 n:o 10. Lehti sisälsi myös liitteen Ruotsin lähetysseuralle tiliteyistä varoista, joskaan suomalaisten tilityksiä ei siinä mainittu.

¹⁵ *Amburger* 1961, 97.

¹⁶ *Akiander* 1861-1863 VI, 260 G. H. Forsius J. F. Berghille 22.11.1836. Kirjoitus oli tarkoitettu heränneitten lehteen.

¹⁷ *Remes* 1976, 20-58.

¹ *Ruuth* 1928, 161-168.

Turun tullin takavarikoima Joh. Bapt. Schadin *Lebens- und Klostersgeschichte* (Altenburg 1828) oli sensuurikomitean tarkastettavana kesällä 1830. Alaotsikon mukaan kirjassa käsiteltiin vaaroja, joita munkkilaitos tuotti valtiolle ja kirkolle. Komitea totesi teoksen evankelisen opin ja kristinuskon perustotuuksien vastaiseksi. Erityisen raskauttavana sensorit pitivät kirjan kohtaa, jossa tekijä hyökkäsi augustinolaista perisyntikäsitystä ja siihen liittyvää satisfaktio-oppia vastaan. Komitea kielsi kirjan tuonnin.²

Saman vuoden lopulla komitea antoi lausunnon Jonas Hallenbergin teoksesta *Historiska anmärkningar öfver Uppenbarelse boken* (Stockholm 1800), jonka sensuuriylihallituksen asiamies oli saanut käsiinsä lainakirjastoja tarkastaessaan. Kirjoittajan näkökulma tässä 1700-sivuisessa Ilmestyskirjan selityksessä oli aikahistoriallinen; Raamatun viimeisen kirjan kuvailmaisuja pyrittiin tulkitsemaan niiden juutalaisesta syntymätaustasta käsin. Sensuurikomitea, jolta ylihallitus oli pyytänyt lausuntoa teoksen ensimmäisestä ja kolmannelta osasta, totesi tarkastamansa niteet sisällöltään vaaratomiksi.³ Siitä huolimatta ylihallitus kielsi kirjan levittämisen. Sen mielestä kirjan sisältämä ”historiallinen selitys sovituspöytä” heikensi kristinuskon perustaa, ellei sitä peräti kumonnut.⁴

Raamatun ensimmäisen kirjan ongelmista oli kysymys kesällä 1831, kun komitea tarkasti Theodor Sundlerin pamfletin *Var Adam den första menniskan?* (Stockholm 1828).⁵ Teos oli kulkeutunut Suomeen jo ilmestymisvuotenaan,⁶ mutta herättänyt sensuurin huomiota vasta uutta hankintaerää maahan tuotaessa. Komitean mielestä kirjassa kiellettiin Raamatun alkukertomusten todenperäisyys, kun siinä selitettiin ”dogmit” maailman luomisesta ja vedenpaisuudesta vain runollisiksi kuvauksiksi. Erityisesti komitea viittasi

² VA SensK Pk 12.6.1830 § 4; *Schad* 1828, 199–201. Tekijä oli entinen munkki, joka oli kääntynyt luostarilaitoksen ja katolisen kirkon vastustajaksi. Hänen käsityksiään näyttää varsinkin Kantin filosofia mullistaneen. *Liepmann* 1890, 493–494.

³ VA SensK Pk 17.12.1830 § 4. Hallenbergin teos oli ilmestyttyään saanut Ruotsissa vastaansa sekä kuninkaan että yliopistoteologit, minkä vuoksi sitä oli jouduttu levittämään yksityisiä teitä. Esim. Turkuun teosta oli saatu Mathias Caloniuksen välityksellä. *Ström* 1938, 22, 37–43.

⁴ VA SensY Pk 8.6.1831.

⁵ Tekijä mainitaan KB:n luettelossa.

⁶ TYK Waseniuksen kirjakaupan laskut 1828.

sivuille, joilla tekijä väitti, että luomistapahtuma oli kestänyt vuosituhansia, että Eedenin paratiisi oli myyтинkeksijän mielikuvitusta ja että vedenpaisumus oli tapahtunut vain osassa muinaista maailmaa. Pyhän kirjan uskottavuutta heikensi sensorien mielestä myös kirjoittajan otsikkokysymykseensä antama vastaus: Raamatun Aadam ei ollut ensimmäinen ihminen. Komitea katsoi velvollisuudekseen kieltää kirjasen maahantuonnin.⁷

Raamattua ja tunnustuskirjoja jyrkästi arvosteleva *Christus und Vernunft* (Braunschweig 1792)⁸ oli sensuurikomitean käsiteltävänä syksyllä 1831. Tämän anonyymien teoksen oli sensori af Tengström tavannut luettelosta, jossa tarjottiin kaupaksi edesmenneen professori Jacob Bonsdorffin kirjakokoelma. Komitea totesi kirjan ”ylen epäkristilliseksi” hengeltään ja päätti kieltää sen levittämisen. Näytteinä kirjan hengestä komitea mainitsi sivut, joilla lueteltiin Jeesuksen vuorisäärnan ”erehdyksiä”, kiistettiin hänen juma-luutensa ja väitettiin Sokrateen olleen Jeesusta jalompi ihminen ja opettaja.⁹

Teologianhistoriallisesti edellisiä merkittävämpiä olivat W. M. L. De Wetten *Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in die Bibel* (Berlin 1829–1833) ja H. E. G. Pauluksen *Exegetisches Handbuch über die drei ersten Evangelien* (Heidelberg 1830–1832). Kummaltakin teokselta sensuurikomitea epäsi tuontiluvat siksi, että kirjat oli aiemmin kielletty Venäjällä.¹⁰ Tekijöistä Paulus tunnetaan johdonmukaisena rationalistina, De Wette häntä positiivisempänä historiallis-kriittisen raamatuntutkimuksen edustajana.¹¹ De Wetten nimi ei näytä sensuurikomiteaa pelottaneen; hänen siveys- ja uskonopillisia teoksiaan tuotiin maahan luvallisesti.¹²

⁷ VA SensK Pk 20.6.1831 § 4; [Sundler] 1828, 13-14, 17, 19, 22.

⁸ Christus und Vernunft oder Prüfung der Wahrheit und Göttlichkeit der Lehre Jesu Christi, des christlichen Lehrbegriffs und der symbolischen Bücher. 1-2. Braunschweig 1792.

⁹ VA SensK Pk 26.9.1831 § 9; *Christus und Vernunft* 1792, 13-15, 21-22, 25, 27, 33-34, 92-104. Kirjoittajan mielestä Jeesus oli erehtynyt mm. opettaessaan avioliiton elinikäisyyttä ja saarnatessaan ”mosaistisesti” viimeisestä tuomiosta.

¹⁰ VA SensK Pk 26.9.1831 § 6, 27.9.1833 § 4 ja 17.10. 1834 § 5.

¹¹ Hirsch 1954, 27-33, 357-363; Stephan & Schmidt 1960, 71, 85-91.

¹² VA SensK Ab 1 ja Ac 1-4 Tarkastettavien ulkomaisten kirjojen diaarit 1830, 1831 ja 1836.

Pauluksen teologiseen ajatteluun liittyi läheisesti J. Ch. Greilinin teos *Das Leben Jesu von Nazareth* (Halle 1813), jonka tuonnin sensuurikomitea kielsi syksyllä 1832. Komitean mielestä kirja sisälsi rationalistisia ja evankelis-luterilaisen kirkon dogmien vastaisia käsityksiä Jeesuksen elämästä.¹³

”Heidelbergiläisen antisupranaturalistin” *Versuch einer Anleitung zur mathematischen Lehrart in der Theologie* (Mannheim 1829) sensuroitiin syksyllä 1833. Komitea totesi teoksen ”ylen neologiseksi”. Erityisesti tarkastajia arvelutti tekijän kaitselmuskäsitys, jonka mukaan Jeesuksen syntymäkin oli ymmärrettävä luonnolliseksi tapahtumaksi. Tämänkään teoksen tuontiin komitea ei katsonut voivansa suostua.¹⁴

H. Zschokken hartauslukemisto *Stunden der Andacht* oli komiteassa esillä 1830-luvulla kahdesti. Teos edusti käytännön hurskauselämään sovellettua rationalismia ja nautti Saksassa poikkeuksellisen suurta suosiota.¹⁵ Komitea hyväksyi niteet 1-7, mutta epäsi tuontiluvan kahdeksannelta osalta, jonka Venäjän sensuuri oli kieltänyt.¹⁶ Koko teoksen kieltäminen vuosikymmenen lopulla johtui siitä, että teos oli silloin esillä yksiin kansiin sidottuna.¹⁷

Rationalismin ”normaalidogmatiikaksi”¹⁸ mainittua J. A. L. Wegscheiderin *Institutiones*-teosta ei sensuurikomitean diaareissa esiinny. Myöskään teologisen radikalismien ohjelmakirjoitus, D. F. Straussin *Das Leben Jesu*, ei 1830-luvulla ennättänyt Suomen viranomaisten tarkastettavaksi. Sensuurikomitean kanta Straussin teokseen oli kuitenkin jo valmiiksi saneltu. Venäläisen ilmoituksen perusteella teos kirjattiin komitean kieltoluetteloihin syyskuussa 1836.¹⁹

¹³ VA SensK Pk 31.10.1832 § 9. *Schweitzerin* (1906, 50) mukaan teos oli ”ganz durch die Kommentare des [H. E. G.] Paulus inspiriert”.

¹⁴ VA SensK Pk 27.9.1833 § 4; *Versuch einer Anleitung* 1829, 71-73.

¹⁵ *Stephan & Schmidt* (1960, 63) mainitsee teoksen levikiltään suurimpana protestanttisena hartauskirjana Arndtin jälkeen.

¹⁶ VA SensK Pk 20.8.1830 § 13. Aaraussa 1826 painetun kahdeksannen osan otsikkona oli *Das Reich Jesu auf Erden. Betrachtungen über die Schicksale unserer Religion*.

¹⁷ VA SensK Pk 28.8.1837 § 13.

¹⁸ *Stephan & Schmidt* 1960, 64.

¹⁹ VA SensK Ba 19 Luettelot kielletystä kirjallisuudesta 1830-1839 ja Ba 2 Aakkoselliset luettelot kielletystä ulkomaisesta kirjallisuudesta 1830-1853.

Esiteltyt tapaukset osoittavat selvästi ulkomaansensuurin anti-rationalistisen suunnan. Kuten Paulusta, De Wetteä ja Zschokkea koskeneista kannanotoista kävi ilmi, tämä suuntaus oli Venäjän sensorien määräämä. Silti sensuurikomitea pyrki myös itsenäisissä ratkaisuissaan puolustamaan vallitsevaa raamattukäsitystä ja luterilaisuuden keskeisiä oppeja.

3.3.3. Apokalyptinen maailmantulkinta

1830-luvun alkupuolella ilmestyi eri puolilla Eurooppaa kirjasia, jotka liittyivät kauhunsekaiseen puheenaiheeseen, vuodeksi 1835 odotettuun Halley'n pyrstötähden ilmestymiseen. Yksi näistä oli Tukholmassa 1833 julkaistu *Denna jordens sista ve*, jonka sensuurikomitea sai tarkastettavakseen saman vuoden lopulla. Kirjassa pyrittiin Raamatun profeettojen, evankeliumien ja Ilmestyskirjan avulla osoittamaan, että lähivuosina oli tulossa maailmanhistoriallinen käänne, jolloin onnettomuuden ajat lopullisesti vaihtuivat pelastuksen kauteen. Sensuurikomitea katsoi kirjaseen sisältyvän ”mystisiä haaveiluja” ja päätti kieltää sen tuonnin.¹ Saman kohtelun saivat komitealta eräät maallisetkin komeettakirjaset.²

Ajan eskatologiset odotukset saivat virikettä toiseltakin taholta. J. A. Bengel ja häneen liittyen J. H. Jung-Stilling olivat ennustaneet, että Kristuksen tuhatvuotinen herruus oli alkava vuonna 1836. Suomessa nämä laskelmat tunnettiin lähinnä Jung-Stillingin teoksen *Christna religionens seger* ja sen suomenkielisten, käsinkirjoitettujen lyhennelmien pohjalta.³ Bengelin ja Jung-Stillingin laskelmiin liittyi vuorostaan ruotsalainen kreivi Edvard Fredrik von Salza, jonka teos *En gammal mans försök till förklaring öfver Johan-*

¹ VA SensK Pk 17.1.1834 § 6. Kirjoituksen koko otsikko oli *Denna jordens sista ve, när de börja och sluta, eller förklaringar ur profeterne, evangelisterne och Johannes uppenbarelsebok öfver de händelser, som tima på jorden från år 1831 till 1837, samt om tusenåriga riket. Efter 2:dra tyska upplagan. Lähemmin Olsson 1941, 88-89.*

² *Silander* 1936, 268-269.

³ *Heino* 1976, 150-157. Ruotsinnoksen leviämisestä Suomeen on ollut puhetta vuosien 1809-1829 sensuuria käsiteltäessä.

nis uppenbarelse (Stockholm 1834) oli sensuurikomiteassa esillä kesällä 1835. Komitea totesi kirjan ”mitä suurimmassa määrin haaveilevaksi ja harhauttavaksi” ja kielsi sen tuonnin. Saman päätöksen yhtäläisin perustein komitea ulotti myös G. H. Mellinin teokseen *Den tänkandes bok* (Stockholm 1834).⁴

Oman virikeryhmänsä 1830-luvun apokalyptisessä ilmastossa muodostivat ruotsalaisen teosofin ja näkijän Emanuel Swedenborgin kirjoitukset. Niitä oli levinnyt Venäjän vallan alkuaikoina myös Suomeen, olivatpa eräät lainakirjastotkin hankkineet niitä kokoelmiinsa. Sensuuri puuttui Swedenborgin teosten levittämiseen ensi kerran kesällä 1830. Tällöin sensuurikomitea karsi vaasalaisen kuolinpesän myyntiluettelosta kirjan *Tankar och syner i andeliga ämnen* (Stockholm 1819).⁵ Samoihin aikoihin sensuuriylivaltio kielsi Swedenborgin tutkielman *Om himmelen och dess underbara ting samt om helvitet* (Stockholm 1821), jonka ylihallituksen asiamies oli tavannut Vaasan lukukirjaston luettelosta.⁶ Kumpikaan päätös ei sisältänyt perusteluja. Sen sijaan sensuurikomitea perusteli ratkaisunsa evätessään vuonna 1836 tuontiluvan ruotsinnokselta *Om yttersta domen och om det förstörda Babylon* (Stockholm 1835). Kirjoitus oli julkaistu ilman tekijän, Swedenborgin, nimeä. Komitea totesi teoksen mystiseksi ja vaarallisten mietiskelyjen täyttämäksi.⁷

Sensuurikomitea tapasi Swedenborgin ajatuksia myös muitten tekijäin kirjoituksista. Gustaf Knösin anonyymien tutkielman *Försök att utreda några viktiga frågor* (Upsala 1827) se määräsi tuontikieltoon siksi, että teos sisälsi pitkiä otteita Swedenborgin kielletyistä kirjoituksista.⁸ Knösin teos oli tarkoitettu lisäykseksi kirjaan *Samtal med mig sjelf om verlden, menniskan och Gud*, jonka tuonnin komitea oli sallinut muutamaa vuotta aikaisemmin.⁹ Pöytäkirjaan merkityistä viitekohdista voidaan todeta, että useimmat komiteaa arvelutaneet lainaukset olivat Swedenborgin teoksesta *Apocalypsis reve-*

⁴ VA SensK Pk 18.7.1835 § 8; *Lenhammar* 1974, 235-236.

⁵ VA SensK Pk 12.6.1830 § 1.

⁶ VA SensY Pk 17.7.1830 § 4. Otsikko *Linnströmin* (1883-1884 II, 579) tuntemaan v:n 1848 painoksen mukaan.

⁷ VA SensK Pk 24.8.1836 § 8. Swedenborgin ajattelusta *Lenhammar* 1966, 15-20.

⁸ VA SensK Pk 1.4.1833 § 8.

⁹ VA SensK Ac 1 Tarkastetun ulkomaisen kirjallisuuden diaari 1831.

lata ja että Knös yleensä yhtyi lainaamiinsa ajatuksiin. Viitesivujen asiasisältö oli muutenkin tyypillisesti swedenborgilaista: tapakristillisyyttä arvostelevaa ”sisäisen kristillisyyden” korostamista, mutta myös oppimestarin allegorista raamatuntulkintaa ja kolminaisuusopin kritiikkiä.¹⁰

Sensuuri kielsi siis mystisinä ja haaveilevina joukon teoksia, joissa Raamatun apokalyptista aineistoa sovellettiin 1830-luvulle ominaisiin maailmanlopun odotuksiin. Myös Swedenborgin ajatusten levittäminen estettiin. Kirjoja kielsivät sekä sensuurikomitea että -ylihallitus, mutta kirkon viranomaiset eivät joutuneet niihin kajoamaan. Swedenborgin torjuntaan saattoivat osaltaan vaikuttaa Venäjän sensuurin ratkaisut. Eräitä hänen teostensa lyhennelmiä oli näet aiemmin kielletty Pietarissa.¹¹

3.3.4. Legendat ja Raamattu

Kiinnostus apokryfistä *Jeesuksen lapsuuden kirjaa* kohtaan oli 1820-luvulla ilmennyt sekä onnistuneina (Frenckell) että epäonnistuneina (Cedervaller, Nygren) julkaisuyrityksinä. Viimeksi oli Frenckell julkaissut ruotsinkielisen laitoksen vuonna 1829, silloinkin sensuroimattomana.¹

Vuoden 1829 painoksesta huolimatta ruotsinnosta tuotiin jatkuvasti myös Pohjanlahden takaa. Sallittujen tuontikirjojen luetteloon se merkittiin heinäkuussa 1830.² Vuotta myöhemmin G. O. Wasenius haki teoksen painamiseen sensuurikomitean lupaa. Tällöin komitean jäsen af Tengström totesi kirjan hengelliseksi ja palautti anomuksen.³

¹⁰ VA SensK Pk 1.4.1833 § 8; [Knös] 1827, 250-251, 268-270, 447-449.

¹¹ VA SensK Ba 1 Luettelo Pietarin sensuurikomitean kieltämistä kirjoista 1818-1830, n:o 1030.

¹ Jäljellä olevan varaston v:n 1825 painosta, 800 kappaletta, Frenckell oli menettänyt Turun palossa. *Nikander* 1929, 330.

² VA SensK Bb 8 (1830-1836); TYK Waseniuksen kirjakaupan laskut 1829.

³ VA SensK Ab 2 Tarkastettavan kotimaisen kirjallisuuden diaari 1831.

Suomenkielisen Lapsuudenkirjan saivat molemmat tuomiokapitulit tarkastettavakseen kesällä 1833. Turkuun oli imprimatur-anomuksen toimittanut kuopiolainen kruununvouti Jacob Johan Malmberg. Kapituli totesi kirjan taikauskoon johtavaksi eikä myöntänyt painolupaa.⁴ Porvoon kapitulissa suomenkos oli esillä kirja-painonhoitaja Rosenblomin anomuksesta. Aikaisemmista päätöksistään huolimatta kapituli ei suoraan hylännyt anomusta, vaan antoi käännöksen Forsiuksen sensuroitavaksi. Sitten kapituli epäsi painoluvan Forsiuksen ilmoitettua, että teos oli ristiriidassa puhtaan evankelisen opin ja hyvien tapojen kanssa.⁵

Kirkollisen sensuurin yksimielisestä torjunnasta huolimatta suomenkos pääsi julkisuuteen, kun Cedervaller painoi sen Viipurissa vuonna 1835. Viipurin paikallinen sensori oli välittänyt käsikirjoituksen sensuurikomitealle, jonka puolesta professori Sjöström oli myöntänyt painoluvan.⁶

Tapahtuneessa oli huomion arvoista jo se, että Sjöström otti kirjan tarkastaakseen. Olivathan sekä kumpikin tuomiokapituli että yksi sensuurikomitean jäsenistä jo tulkinneet kirjan hengelliseksi. Tapausta ei voitane viedä vain Sjöströmin huomaamattomuuden tiiliin. Voimassa olevassa sensuuriasetuksessa mainittiin hengellisinä kirjoituksina uskonopin esitykset, raamatunselitykset ja saarnat, eikä ainoakaan näistä esimerkeistä soveltunut sellaisenaan Jeesuksen lapsuuden kirjaan. Tulkinnan vaikeus kävi selvästi ilmi elokuussa 1836, jolloin Oulun paikallinen sensori oli lähettänyt teoksen suomenkielisenä käsikirjoituksena tarkastettavaksi Helsinkiin. Komitean jäsen, lehtori Keckman ilmoitti silloin käsityksensä, että vaikka kirja olikin lähinnä historiallis-moraalinen, se sisälsi sekä Raamattuun että legendaan ja runouteen pohjautuvia aiheita. Epävarmana siitä, miten anomuksen suhteen olisi tullut menetellä, hän jätti asian komitean ratkaistavaksi.⁷

Komitea tulkitsi teoksen vain osaksi maalliselle sensuurille

⁴ TMA TTA Tklin pk 31.7.1833 § 28.

⁵ VA PTA Tklin pk 3.7.1833 § 21, 30.10.1833 § 23 ja 27.11.1833 § 35. Käsittelyn lykkäytyminen syksyyn johtui siitä, ettei anomukseen ollut liitetty ruotsinkielistä originaalia.

⁶ VA SensK Pk 18.3.1835 § 6.

⁷ VA SensK Pk 24.8.1836 § 9.

kuuluvaksi. Se päätti pyytää Turun tuomiokapitulin lausunnon niistä käsikirjoituksen kohdista, jotka olivat sisällöltään hengellisiä.⁸ Kapituli puolestaan totesi kirjoituksen ”mauttomien runojen” täyttämäksi. Sen mielestä oli aihetta pelätä, että teos ”yksinkertaisimman rahvaan kielellä” levitettyinä ymmärrettiin samanarvoiseksi kuin evankeliumien alkuperäiset todistuskappaleet. Aikaisemman päätöksensä mukaisesti kapituli katsoi kirjan taikauskoon johtavaksi ja ilmoitti mielipiteenään sensuurikomitealle, ettei kirjan painamista tullut sallia.⁹

Kapitulin lausunnon saatuaan sensuurikomitea ei tyytynyt vain Oulun käsikirjoituksen kieltämiseen,¹⁰ vaan ryhtyi ottamaan selvää siitä Lapsuudenkirjan painoksesta, johon se vuonna 1835 oli antanut luvan Cedervallerille. Koska kirjanpainaja ei ollut toimitanut komitealle asianmukaista tarkistuskappaletta, komitea kehotti Viipurin sensoria huolehtimaan sen lähettämisestä. Siinä tapauksessa, ettei Cedervaller vielä ollut painanut teosta, sensorin tuli vaatia häneltä käsikirjoitus ja toimittaa se viipymättä komitealle.¹¹

Näillä toimillaan komitea sai selville, että Cedervaller oli painanut Lapsuudenkirjan sekä vuonna 1835 että 1836, vaikka lupa oli myönnetty vain yhteen painokseen. Koska komitean valtuudet eivät riittäneet rikkomustapausten selvittelyyn, se ilmoitti asian sensuuriylihallitukselle.¹² Ylihallitus käsitteli asian syytetyltä vaatimansa selityksen ja asiamiehensä Clayhillsin lausunnon perusteella. Vaikka asiakirjat osoittivatkin rikkomuksen tapahtuneen, ylihallitus päätti ”sattuneesta syystä” katsoa syytteen rauenneeksi. Cedervalleria tuli silti vakavasti varoittaa laiminlyönnistä.¹³

⁸ VA SensK Pk 24.8.1836 § 9. Komitea nojautui ratkaisussaan sensuuriasetuksen §:n 17 toisen momentin toiseen kohtaan. Sen mukaan moraalisen teoksen sisältäessä kohtia, joita voitiin pitää kokonaan hengellisinä, komitean tuli jättää teos näiltä osin tuomiokapitulin tarkastettavaksi. Lopullista ratkaisua tehdessään komitean tuli menetellä kapitulin lausunnon mukaisesti. *Samling af placater* 1825-1829 (1831), 512.

⁹ VA SensK Ea 7 Turun tkli sensuurikomitealle 14.9.1836; TMA TTA Tklin pk 14.9.1836 § 10.

¹⁰ Lopullinen hylkäämispäätös päivättiin 24.1.1837.

¹¹ VA SensK Pk 18.10.1836 § 7 ja 24.1.1837 § 11.

¹² VA SensK Pk 16.12.1836 § 4 ja 22.3.1837 § 1.

¹³ VA SensY Pk 25.4.1837 § 5, 2.6.1837 § 1 ja 24.7.1837 § 3. Cedervallerin selitys ja Clayhillsin lausunto aktissa VA SensY KD 15/44 1837.

Sensuuriylihallitus oli käsitellyt Cedervallerin tapauksen muodollisena rikkomuksena; päätöksen mukaan kirjanpainaja oli julkaissut uuden painoksen ilman sensuurin lupaa. Sen sijaan ylihallitus ei ollut ottanut kantaa kirjan sisältöön. Niinpä sensuurikomitea sai vielä marraskuussa 1837 käsiteltäväkseen anomuksen, jossa pyydettiin lupaa suomenkielisen Lapsuudenkirjan julkaisemiseen. Anomus koski kirjan ”kolmatta painosta”, ja sen oli allekirjoittanut Cedervallerin leski.¹⁴ Komitea myönsi sallineensa teoksen ensimmäisen painoksen julkaisemisen, mutta katsoi tilanteen muuttuneen Turun tuomiokapitulin ilmaistua kielteisen kantansa. Johanna Cedervallerin anomus tuli näin ollen hylätyksi.¹⁵

Kotimaisten julkaisijoiden yritykset levittää Jeesuksen lapsuuden kirjaa ”yksinkertaisimman rahvaan kielellä” oli näin lopulta torjuttu. Kirjan ruotsinkieliselle laitokselle haettiin 1830-luvulla painolupaa vain kerran sen jälkeen, kun af Tengström oli palauttanut Waseniuksen anomuksen kirkolliselle sensuurille kuuluvana. Vaasalaisen C. G. Wolffin aikeet vuonna 1839 kaatuivat kuitenkin Turun kapitulin hylkäävään päätökseen.¹⁶ Sitä vastoin sensuurikomitean luetteloissa ruotsinnos pysyi koko vuosikymmenen ajan sallittuna tuontikirjana. Sikäli kuin osittain säilyneistä laskuista voidaan päätellä, Jesu barndoms-bok oli pääkaupungin johtavassa kirjakaupassa vuosikymmenen myydyin uskonnollinen tuontikirja.¹⁷

Samansuuntaisia kuin selostetut sensuuripäätökset olivat vieranomaisten kannanotot toiseen apokryfiseen kansankirjaseen, juutalaiskristillisiä Sibyllan ennustuksia (Oracula Sibyllina) sisältävään kokoelmaan. Ruotsalaisen laitoksen *Sibyllernas spådomar och prophetior* (Kristianstad 1831) sensuurikomitea hyväksyi maahan tuotavaksi kesällä 1833.¹⁸ Vuosikymmenen lopulla Turun kapituli vastasi kieltävästi C. G. Wolffin anomukseen, jossa pyydettiin lupaa ruotsinnoksen *Sibyllae prophetia* (Jönköping 1836) uudelle

¹⁴ Anders Cedervaller oli kuollut elokuussa 1837. *Gardberg* 1948-1973 III, 80.

¹⁵ VA SensK Pk 16.11.1837 § 4.

¹⁶ TMA TTA Tklin pk 23.10.1839 § 18. Kapituli perusteli päätöstään vain toteamalla kirjan levittämisen arveluttavaksi.

¹⁷ TYK Waseniuksen kirjakaupan laskut 1830-1839. Laskut ovat säilyneet vuosilta 1830, 1834 ja 1839.

¹⁸ VA SensK Bb 8 Luettelot sallitusta ulkomaisesta kirjallisuudesta 1830-1836.

painokselle. Kapitulin mielestä teoksen levittäminen yleisön keskuuteen oli arveluttavaa.¹⁹ Samoihin aikoihin sensuurikomitea esti vaasalaisen kirjansitojan C. Engmanin aikeet julkaista uudelleen suomenkielinen *Sibillan ennustus kirja*. Päätöksessään komitea huomautti, ettei anoja ollut näyttänyt toteen oikeuttaan teoksen julkaisemiseen.²⁰

Voidaan siis todeta, että Jeesuksen lapsuuden kirjan ja yleensäkin apokryfisten kansankirjasten tulkitseminen hengellisiksi oli sensoreille ongelma. Tuomiokapitulien kanta Lapsuudenkirjan luvallisuuteen oli selvä: teos oli kiellettävä taikauskoon johtavana (Turku) sekä evankelisen uskon ja hyvien tapojen vastaisena (Porvoo). Varsinkin rahvaan kielellä levitettyä kirjan pelättiin heikentävän Raamatun yksinomaista arvovaltaa. Sen sijaan sensuurikomitean mielipide teoksesta oli horjuva. Komitea salli ensin suomennoksen julkaisemisen, mutta muutti kantaansa Turun kapitulua kuultuaan. Vaikka Turun kapituli ulotti kieltonsa myös kirjan ruotsinkieliseen laitokseen, teosta tuotiin koko vuosikymmenen ajan Ruotsista luvallisesti.

3.3.5. Pietismi

3.3.5.1. Hartaus- ja herätyskirjat

Suomalaisen pietismin vaiheissa 1830-luku oli tunnetusti konfliktien aikaa, jolloin niin maallisten kuin hengellistenkin viranomaisten suhteet heränneisiin kärjistyivät. Yleisesti myös tiedetään, että herännäiskirjallisuuden julkaisemista silloin rajoitettiin.¹ Miten ankaraa ja yksimielistä sensuuri todellisuudessa oli, on kuitenkin

¹⁹ TMA TTA Tklin pk 23.10.1839 § 18.

²⁰ VA SensK Ab 4 Kotimaisen tarkastettavan kirjallisuuden diaari 1839 sekä komitean pk 16.5.1839 § 6. Komitea viittasi v:n 1829 sensuuriasetuksen §:ään 83, jonka mukaan sensuurikomitean yhdessä ylläpidon kanssa tuli valvoa, ettei tekijänoikeuksia loukattu. Sibillan ennustus kirjan oli Londicer aiemmin painanut Vaasassa sine loco et anno (*Pipping* 1856-1857, n:o 4034).

¹ *Neovius* 1891; *Rosendal* 1902-1915 II, 171-173; *Tiitilä* 1961, 437-438.

jäänyt osoittamatta. Seuraavassa tarkastellaan herännäiskirjallisuuden sensuuria ensin niitten kirjoitusten osalta, jotka aiottiin julkaista erillisinä niteinä.

Heti aluksi on todettava, että maan itäisessä hiippakunnassa pietistien kirjat saivat 1830-luvulla ilmestyä jokseenkin vapaasti. Renqvistin ”Suomeksi käändäjän muistutuksen” Arndtin ensimmäiseen kirjaan Porvoon tuomiokapituli vuonna 1832 hylkäsi,² mutta tuskin pietismin vuoksi. Sikäli kuin Renqvistin oma tulkinta päätöksestä oli oikea, kirjoittajan kajoaminen ajankohtaiseen kole-raepidemiaan aiheutti kiellon.³ Sitä paitsi tiedetään, että myös leh-tien kirjoittelua kolerasta pyrittiin noihin aikoihin rajoittamaan.⁴ Renqvistin uuden esipuheen, josta viittaukset kulkutautiin oli pois-tettu, kapituli sittemmin hyväksyi.⁵

Muusta kuin teoksen varsinaisesta sisällöstä johtui pääasial-lisesti sekin painokiekto, jonka Porvoon kapituli langetti Schul-teniuksen epistolapostillan suomennokselle.⁶ Tämän Renqvistin käännöksen sensurointiin palataan tuonnempana.

Läntisessä hiippakunnassa herännäiskirjallisuuden julkaise-mista ryhdyttiin rajoittamaan vuosikymmenen puoliväliin tultaessa. Ensimmäiset hylkäyspäätökset Turun kapituli merkitytti pöytäkir-joihinsa vuonna 1834, jolloin kapituli esti kahdesti Theofilus Granin kirjasen *Ylistys Jumalan lasten ja imeväisten suusta* painamisen. Kirjanen oli julkaistu Tukholmassa 19 vuotta aikaisemmin ja kertoi kuolevan lappalaistytön Jeesus-ilmestyksestä. Hylkäämisen peruste-lut olivat kummallakin kerralla niukat: kirjoitus ei kapitulin mielestä ollut sopiva julkaistavaksi. Ilmeisesti kapituli pelkäsi kirjan synnyt-tävän levottomuutta, vaikkei teos sisältänytkään tyypillisesti pietis-tisiä korostuksia.⁷

² VA PTA Tklin pk 1.2.1832 § 23. Kapituli perusteli päätöstään toteamalla, ettei esi-puhe ollut kaikilta osin julkaisukelpoinen.

³ Kirjeessään J.F. Berghille 31.3.1832 (RSK) Renqvist ilmoitti joutuneensa poistamaan esipuheesta kaiken, mitä hän oli kirjoittanut kolerasta.

⁴ Kesällä 1831 oli kenraalikuvernööri kehottanut sensuurikomiteaa erityiseen valppau-teen koleraa koskevien kirjoitusten sensuroinnissa. VA SensY Pk 8.10.1831.

⁵ VA PTA Tklin pk 14.3.1832 § 14.

⁶ VA PTA Tklin pk 5.6.1833 § 37.

⁷ TMA TTA Tklin pk 15.3.1834 § 6 ja 22.10.1834 § 30. Kirjan sisällön arviointi *Holm-grenin* (1948, 147-148).

Selvemmin pietismii vastaan kapituli suuntasi päätöksensä keväällä 1835, jolloin se tarkasti Johann Quirsfeldin kirjan *Himmelska örtegarðs-sällskap*. Tätä rohkeasta morsiusmystiikastaan ja helvettikuvauksistaan tunnettua teosta oli tuotu Ruotsista sensuurikomitean luvalla.⁸ Frencckellin painolupa-anomuksen johdosta kapituli totesi, että kirjan levittäminen yleisön keskuuteen oli arvelutavaa, koska kirja helposti johti ”pietistisiin harhakäsityksiin”. Frencckellin anomus tuli näin hylätyksi.⁹

Kapituli ei tällä kerralla tyytynyt vain painoluvan epäämiseen. Se oli näet todennut, että sen juuri kieltämää Quirsfeldin teosta oli myyty avoimesti Suomen kirjakaupoissa. Kapituli päätti saattaa epäkohdan sensuurikomitean tietoon ja pyytää, ettei komitea sallisi hengellisten kirjain tuontia, ennen kuin oli hankkinut niistä tuomiokapitulin lausunnon.¹⁰ Jostakin syystä kirje Helsinkiin jäi kuitenkin lähettämättä. Sitä vastoin Frencckell toimi ripeästi. Hän hankki Quirsfeldilleen Porvoon kapitulin painoluvan ja julkaisi kirjan Turun kiellosta välittämättä.¹¹ Teoksen painopaikaksi hän merkitsi nokkelasti Helsingin ynnä Turun.¹²

Elokuussa 1836 oli Turun tuomiokapitulin sensuroitavana kaksi heränneitten suosimaa teosta: *Muutamat sen oikian uuden syndymisen ja hengen uudistuksen tundomerkit* ja Thomas Wilcoxin *Kallihit hunajan pisarat kalliosta Christuksesta*. Näistä ensimmäinen, ”yksinkertaisen talonpojan” alkuaan saksaksi laatima, oli sisällöltään tyypillisen pietistinen ja ilmestynyt vuodesta 1732 lukuisina suomenkielisinä painoksina.¹³ Wilcoxin teos oli hengeltään evankelisempi. Se oli julkaistu 19.6.1779 myönnetyllä luvalla viimeksi Oulussa 1832 (Sic!), minkä jälkeen Porvoon kapituli oli hy-

⁸ VA SensK Bb 8 Luettelot sallitusta ulkomaisesta kirjallisuudesta 1830-1836. Quirsfeldin teos oli merkitty sallituksi heinäkuussa 1830 ja uudelleen elokuussa 1831. Kirjasta lähemmin *Tiililä* 1961, 197-199.

⁹ TMA TTA Tklin pk 23.5.1835 § 11 ja 5.6.1835 § 2.

¹⁰ TMA TTA Tklin pk 5.6.1835 § 2. Ks. myös *Takolander* 1927, 134.

¹¹ VA PTA Tklin pk 9.9.1835 § 25. Porvoossa kuten Turussakin oli originaalina Örebrossa 1827 painettu kappale.

¹² *Qvirsfeld* 1836.

¹³ *Nordstrandh* 1951, 118; *Kansanaho* 1952, 122-123; *Tiililä* 1961, 89-90. Suomenkoski oli julkaistu viimeksi Turussa 1822 Dentin Totisen kääntymisen harjoitukseen liitettyinä.

väksynyt sen ruotsinkielisenä.¹⁴ Siitä huolimatta kirjanpainaja Hjel-
tin anomus jäi molempien teosten osalta turhaksi. Enemmittä perus-
teluitta Turun kapituli totesi, ettei anomukseen ollut syytä suostua.¹⁵

Päätöksen ylimalkaisuudesta huolimatta voitaneen pitää sel-
vänä, että kirjojen yhteydet herännäispiireihin aiheuttivat niiden hyl-
käämisen.¹⁶

Johannes Gossnerin autuudenoppi *Weg zur Seligkeit* sensuroi-
ttiin vuosikymmenen lopulla kolmena erikielisenä laitoksena. Saksa-
lainen originaali (Leipzig 1832) sai sensuurikomitealta tuontiluvan
syyskuussa 1837.¹⁷ Ruotsinnos *Vägen till saligheten* painettiin vielä
samana vuonna Porvoon tuomiokapitulin luvalla,¹⁸ mutta suomen-
nosta *Tie autuuteen* ei Turun kapituli suostunut hyväksymään. Ka-
pituli totesi teoksen julkaisemisen arveluttavaksi ja hylkäsi
Frenckellin anomuksen.¹⁹

Hylätty käsikirjoitus on säilynyt kapitulin taltioimana.²⁰ Sen
osat on alkusanan jälkeen otsikoitu seuraavasti: 1. Synti-viheli-
äisyyden tunnosta, 2. Uskosta Kristuksen päälle, 3. Pyhityk-
sestä ja uskon hedelmistä. Tarkastaja on merkinnyt lyijy-
kynällä pukkinsa muun muassa kohtiin, joissa kirjoittaja aset-
taa synnintunnon ja rikkomusten tunnustamisen anteeksianta-
muksen ehdoiksi sekä väittää synnin todellisen kauhistavuuden
paljastuvan vasta ”evangeliumin kautta”. Vanhan testamentin
pitaalisäännösten (3 Moos 13) sovellutukset synnistä saas-
tuneen hengelliseen elämään tarkastaja on leimannut asiaan
kuulumattomiksi. Jokunen kielikuvakin on jäänyt sensorin seu-
laan: ”Mene Getsemaaniin o! syntinen! ja kahto siellä, kuinka
Vapahtaja väänteleé ihtiänsä niinkuin yksi mato synnin kuor-
man alla.”

Tarkastajan kaikki huomautukset ovat 37-sivuisen käsikirjoi-
tuksen kahdeksalla ensimmäisellä sivulla. Siitä arvellen hän on
jo alkujakson perusteella tehnyt johtopäätöksensä koko kirjoi-
tuksen sisällöstä.

¹⁴ VA PTA Tklin pk 6.5.1835 § 27.

¹⁵ TMA TTA Tklin pk 27.8.1836 § 18.

¹⁶ Kirjoista ja niiden asemasta herätysliikkeissä *Kuokkanen* 1938, 344-346 ja *Tiitilä*
1961, 85, 89-90, 201-207.

¹⁷ VA SensK Ac 4 Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaari 1837.

¹⁸ VA PTA Tklin pk 18.10.1837 § 26. Kirja painettiin Helsingissä.

¹⁹ TMA TTA Tklin pk 3.10.1838 § 24.

²⁰ TMA TTA F I I:1a Tkille saapuneet imprimatur-anomukset.

Huhtikuussa 1839 Turun kapituli sai kirjansitoja Randénin anomuksesta tarkastettavakseen kaksi Ruotsissa julkaistua teosta. Näistä toinen, Hollatzin *Nådens ordning till saligheten*, sisälsi armonjärjestyksen, jossa syntinsä tuntevaa opastettiin Kristuksen ikävöimiseen ja armon vastaanottamiseen. Teos tunnetaan yleisesti herrnhutilaisten uskonoppina. Toinen kirjoista, Petter Toppin *En ropande röst i öknen*, oli ankaraa parannussaarnaa, josta papitkin saivat osansa. Kumpikin kirja oli tuotu maahan sensuurikomitean luvalla,²¹ ja kummankin oli Porvoon kapituli kelpuuttanut Suomessa painettavaksi, Toppin kirjan myös suomenkielisenä (Huutavan ääni korvesa).²² Silti Turun kapituli vastasi Randénin anomukseen kieltävästi. Päätökseksi merkittiin, että kirjojen sisällön vuoksi kapituli katsoi painoluvan myöntämisen arveluttavaksi.²³

Että kapituli pyrki päätöksellään hillitsemään herännäisyyttä, oli tällä kertaa päivänselvää. Renqvistin suomentamaa ”Huutavan ääntä” oli levitetty vuodesta 1833 ennätyspainoksin,²⁴ olipa se mainittu Kalajoen käräjien syytekirjelmässään (1838) heränneitten mielikirjana.²⁵ Myös Hollatzin Armonjärjestystä oli, kiitos Barckin luvattomien painosten, ollut jatkuvasti heränneitten saatavissa.²⁶

Mainittujen lisäksi kirkollinen sensuuri otti 1830-luvulla kantaa moniin muihinkin herännäiskirjoihin. Porvoosta saivat painoluvan muun muassa Renqvistin teokset *Lyhykäinen itse-koettelemus ja parannuxen neuvo* (1830), *Lyhykäinen tutkinto rukouksen tarpeellisuudesta* (1835) ja *Viinan kauhistus* (1835), Francken *Postilla* (1835) sekä laulukirja *Sions sänger* (1838).²⁷ Turun kapitulin hyväksymiin kuuluivat Hoburgin *Tuntematoin Kristus* (1833), Goss-

²¹ Hollatzin teoksen ulkomaansensuuri oli hyväksynyt elokuussa 1837, Toppin elokuussa 1830. VA SensK Bb 8-9 Luettelot sallitusta ulkomaisesta kirjallisuudesta.

²² VA PTA Tklin pk 24.10.1832 § 48, 6.3.1833 § 14 ja 31.10.1838 § 40.

²³ TMA TTA Tklin pk 27.4.1839 § 9. Kirjoista lähemmin *Hallbäck* 1915, 167-170 ja *Tiililä* 1961, 99-105, 328-332.

²⁴ *Alvar Renqvist* (1956, 34) ilmoittaa teosta painetun 18.000 kappaletta kolmena suomenkielisenä laitoksena. *Pipping* (1856-1857, n:o 2620) tuntee 1830-luvulta painokset Helsinki 1833, Porvoo 1835 ja Helsinki 1836.

²⁵ *Rosendal* 1902-1915 II, 75.

²⁶ Teos oli painettu Oulussa luvatta vuosina 1832 ja 1838.

²⁷ VA PTA Tklin pk 7.4.1830 § 30, 7.1.1835 § 27, 13.5.1835 § 19, 26.8.1835 § 31 ja 31.1.1838 § 24.

nerin *Totinen christillisyys* (1834), Fritschin *Rucous-kirja* (1836), Zieguerin *Jumalinen tutkisteleemus* (1839) ja Gröndaalin *Katuvainen rippi-lapsi* (1839).²⁸ Vuonna 1836 kieltämänsä Wilcoxin *Kallihit hunajan-pisarat* kapituli hyväksyi painettavaksi touko-kuussa 1839. Frenckell oli anomuksessaan ilmoittanut, että hän aikoi julkaista kirjan Pietarin raamattuseuran pyynnöstä.²⁹

Ulkomaansensuurin vapaamielisyys hartauskirjallisuuden valvonnassa lieene jo edellä käynyt ilmi. Sensuurikomitea kielsi 1830-luvulla vain kaksi pietismiin vivahtavaa teosta. Gossnerin kotihartauskirjalta *Schatz Kästchen* (Leipzig 1830) komitea epäsi tuontiluvan siksi, että kirjan edellinen painos oli kielletty Venäjällä.³⁰ Pietarissa annettu kielto taas näyttää johtuneen siitä, että tekijä oli Aleksanteri I:n loppuvuosina karkotettu Venäjältä.³¹ J. Cobbinin saarnan *Det syndiga, fäfängliga och skadliga i skådespel* (Stockholm 1828) komitea kielsi vuonna 1838 selvästi pietismiin viitaten. Komitean mielestä näet kirjaa leimasi ”liiallinen pietistinen into”.³² Kirjan aihepiiri, näyttämötaiteen ”synnillisuus, turhuus ja vahingollisuus”, oli Suomessa tullut ajankohtaiseksi, kun parantuneet liikenneyhteydet olivat houkutelleet ulkomaisia teatteriseurueita vierailuille.³³

Kun herännäiskirjojen sensuuria vuosina 1830-1839 tarkastellaan kokonaisuutena, Turun kapitulin ja muitten sensuuriviranomaisten katsomukset erottuvat selvästi toisistaan. Sensuurikomitea, tapasi yhdessä teoksessa liiallista pietististä intoa, mutta muuten hyväksyi pietistien kirjat, ellei Venäjän sensuuri ollut niitä kieltänyt. Porvoon tuomiokapituli suhtautui heränneitten hartauskirjoihin yhtä vapaamielisesti kuin sensuurikomiteakin. Sitä vastoin Turun kapituli määräsi painokieltoon heränneitten ehkä eniten suosimat kirjat, niiden joukossa Wilcoxin *Hunajanpisarat*, Hollatzin *Armon-*

²⁸ TMA TTA Tklin pk 31.7.1833 § 28, 16.7.1834 § 56, 23.12.1836 § 31, 13.2.1839 § 15 ja 9.10.1839 § 37.

²⁹ TMA TTA Tklin pk 4.5.1839 § 34; TMA TTA F I 1:1a Frenckellin anomus 2.5.1839.

³⁰ VA SensK Pk 15.9.1837 § 8; VA SensK Ba 2 Aakkosellinen luettelo kielletystä ulkomaisesta kirjallisuudesta 1830-1853.

³¹ *Dalton* 1878, 271-280. Karkotuksen muodollisena syynä oli ollut Gossnerin raamatunselitysteos, jonka vastustajat olivat leimanneet harhaoppiseksi.

³² VA SensK Pk 25.1.1838 § 8.

³³ *Qvarnström* 1946, 38-39. Höyrylaivayhteys Tukholman ja Turun (Helsingin) välillä oli avattu v. 1836.

järjestyksen ja Toppin Huutavan äänen. Ylimalkaisesti muotoiluissa päätöksissään kapituli ei ilmaissut, mikä missäkin kirjassa oli sen mielestä sopimatonta tai arveluttavaa. Hylkäämistapaukset painottuivat ylivoimaisesti vuosikymmenen loppupuoliskolle. Vuodesta 1835 Turun kirkollinen sensuuri pyrki selvästi hillitsemään pietismin leviämistä.

Viranomaisten linjaerimielisyydet herännäiskirjojen valvon-
nassa synnyttivät ainakin Turussa tarvetta sensuurin yhtenäistämiseen. Vuosikymmenen puolivälissä Turun kapituli päätti jo eräistä tähän viittaavista toimista, mutta aloite jäi tekemättä. Koko 1830-luvun ajan sensuuriviranomaiset tekivät ratkaisunsa toisistaan tietämättä, ehkä osin myös toisistaan välittämättä.

3.3.5.2. Heränneitten viikkolehdet

Tidningar i andeliga ämnen / Hengellisiä sanomia (1836-1838). Senaatti sai joulukuussa 1834 käsiteltäväkseen anomuksen, jossa Nurmijärven kappalainen Johan Fredrik Bergh ja Helsingin pitäjän kirkkoherranapulainen Carl Aspegren pyysivät lupaa hengellisen aikakauslehden julkaisemiseen.¹ Anomus oli lähtöisin herännäispiireistä ja sisälsi yksityiskohtaisen julkaisusuunnitelman. Sen mukaan lehteä *Tidningar i andeliga ämnen / Hengellisiä sanomia* aiottiin julkaista viikoittain, puolen arkin kokoisena ja erikseen kummallakin kielellä. Papeista jo muodostetun ”pienen ryhmän” lisäksi oli tarkoitus antaa papistolle laajemmaltikin tilaisuus esiintyä kirjoituksillaan. Lehti tuli käsittelemään muun muassa armonjärjestyksestä, tosikristittyjen elämää ja kuolemaa, ”armonvaltakunnan” tapahtumia sekä erilaisia ”väärän” kristillisyyden ja lahkolaisuuden ilmentymiä. Anomuksen lopuksi pyydettiin, että lehden sensuurista huolehtisi siihen määrätty viranomainen joko Helsingissä tai Porvoossa, mieluiten kuitenkin Helsingissä.²

¹ Anomuskirjelmä aktissa VA Tal.os. AD 708/13 1834. Lehtihankkeesta lähemmin *Krook* 1947, 69-73 ja *Tommila* 1963 b, 151-152.

² VA Tal.os. AD 708/13 1834 Berghin ja Aspegrenin anomus 22.12.1834. Lehden ohjelma oli pääosaltaan Jonas Laguksen ehdotuksen mukainen. *Krook* 1947, 70.

Senaatti pyysi anomuksen johdosta lausunnon Porvoon tuomiokapitulilta ja sittemmin — nimenomaan sensuurijärjestelyjen osalta — myös yliopiston konsistorilta ja sensuuriylivaltuutukselta. Lausunnossaan tuomiokapituli totesi Berghin ja Aspegrenin hankkeen ”ylistettäväksi ja rohkaisua ansaitseväksi”. Koska julkaisijan kannalta oli suotuisinta tarkastuttaa käsikirjoitukset Helsingissä, kapituli ehdotti, että lehden sensuuri uskottaisiin teologisen tiedekunnan huoleksi.³ Sitä vastoin yliopiston konsistori esitti sensuuri-tehtävän antamista Porvoon tuomiokapitulille. Tätä ratkaisua puolisivat konsistorin mielestä sekä sensuurimääräykset että eräät käytännön näkökohdat.⁴ Sensuuriylivaltuutus puolestaan ilmoitti, ettei sillä ollut mitään lehden julkaisemista vastaan. Lehden sensuuria järjestettäessä ei kuitenkaan ylivaltuutuksen mielestä ollut aihetta poiketa asetuksista, jonka mukaan hengelliset kirjoitukset kuuluivat tuomiokapitulin tarkastettaviksi.⁵

Maan ensimmäinen hengellinen lehti sai ilmestymislupansa heinäkuussa 1835. Privilegikirjassa senaatti velvoitti julkaisijat mitä huolellisimmin noudattamaan sensuuria ja painovapautta koskevia asetuksia. Lehden sensuuri määrättiin Porvoon piispan ja tuomiokapitulin huoleksi.⁶

Itäisen hiippakunnan johto oli jo lausunnossaan ilmaissut myönteisen kantansa herännäispappien lehtihankkeeseen. Sama suopeus kuvastui vuoden lopulla päivätyistä kiertokirjeistä, joissa tuomiokapitulit julkaisijain pyynnöstä suosittelivat lehteä papistolle.⁷ Tämän yllättävän myönteisyyden on arveltu johtuneen siitä, etteivät viranomaiset vielä ymmärtäneet lehden todellista tarkoitusta.⁸ Arveluun on syytä yhtyä.

Jo saman vuoden joulukuussa oli Porvoon tuomiokapitulissa

³ VA Tal.os. AD 708/13 1834 Porvoon tkli senaatille 11.3.1835.

⁴ VA Tal.os. AD 708/13 1834 Yliopiston konsistori senaatille 23.5.1835. Konsistorin mielestä lehden sensurointi Helsingissä olisi ollut erityisen vaikeaa yliopiston lomakausina, jolloin professorit asuivat palkkapäijissään.

⁵ VA Tal.os. AD 708/13 1834 Sensuuriylivaltuutus senaatille 6.7.1835.

⁶ VA PTA Ea 2:11 Senaatti tkllille 21.7.1835. Privilegikirjan jäljennös VA PTA Eb 365 Istunnon 18.11.1835 asiakirjat.

⁷ VA PTA Tklin pk 18.11.1835 § 36; TMA TTA Tklin pk 25.11.1835 § 12; *Borgå circulärbref* n:o 55 18.11.1835; *Åbo circulärbref* n:o 272 2.12.1835.

⁸ *Rosendal* 1902-1915 I, 359.

esillä uuteen julkaisuun tarkoitettuja kirjoituksia. Niistä lehtori Borgström oli tarkastanut ruotsinkieliset ja lehtori Forsius suomenkieliset. Artikkelit hyväksyttiin, koska kummallakaan tarkastajalla ei ollut niitä vastaan huomautettavaa.⁹ Näin *Tidningar i andeliga ämnen / Hengellisiä sanomia* pääsi kahtena erikielisenä painoksena ilmestymään vuoden 1836 alusta. Koska painokset myös sisällöltään tulivat poikkeamaan toisistaan, ne on syytä tulkita kahdeksi eri lehdeksi.¹⁰

Kuten edellä jo todettiin, tuomiokapituli uskoi ennen pitkää kummankin lehden sensuurin historianlehtori Forsiuksen huoleksi. Ratkaisu sai aikaan tyytyväisyyttä myös toimituksen piirissä. Niinpä Jonas Lagus päätti helmikuisen kirjeensä J. F. Berghille sanoihin: ”Ylistetty olkoon Jumala, joka tohtori Forsiuksessa on antanut meille valistuneen ja vapaamielisen sensorin!”¹¹

Lehtien vastaava toimittaja J. F. Bergh pyrki varsinkin alkuaikoina säilyttämään hyvät suhteet sensoriinsa. Niinpä hän vastoin Laguksen kantaa karsi alkuosan erästä L. J. Achrénin kirjoituksesta, koska pelkäsi sen sarkastisena pikemminkin katkeroittavan kuin parantavan.¹² Lagus taas joutui tuon tuostakin pettymään todetessaan, ettei toimittaja ollut kelpuuttanut lehtiin kaikkia hänen avustuksiaan.¹³

Valtuuksistaan huolimatta Forsius tiedusteli silloin tällöin myös tuomiokapitulin kantaa tarkastamistaan kirjoituksista. Kesällä 1836 toimitus aikoi julkaista artikkelin, joka koski erästä vt. kenraalikuvernööri Thesleffin kirjelmää. Thesleff oli edellisenä syksynä kiinnittänyt Turun tuomiokapitulin huomiota pohjalaisten tapaan kantaa puukkoa vyöllään, ja tämän kirjeen artikkelin laatija pyrki nyt saattamaan yleisön tietoon. Koska kirjoittajan esitystapa

⁹ VA PTA Tklin pk 19.12.1835 § 5 ja 22.12.1835 § 21.

¹⁰ Ruotsinkielinen laitos näyttää olleen varsinainen päälehti, suomenkielinen taas siitä yksinkertaistettu mukaelma. *Tommila* 1963b, 152; *Remes* 1976, 30.

¹¹ *Akiander* 1861-1863 VI, 247-248 Lagus Berghille 15.2.1836.

¹² HYK Coll. 6 Achren Berghille 28.1.1836; *Akiander* 1861-1863 VI, 249 Lagus Berghille 23.4.1836; *Krook* 1931 II, 96. Achrenin artikkeli oli nimeltään *Några ord till herrar prästcandidater*.

¹³ HYK Coll. 6 Lagus Berghille 23.4.1836 (Akianderilta puuttuva kohta); *Jonas Lagus* 1933-1935 I, 29 Lagus Jacob Wegeliukselle 16.4.1836. *Krook* 1947, 77.

oli kapitulin mielestä sopimaton, kapituli kehotti Forsiusta kieltämään artikkelin julkaisemisen.¹⁴

Kuukautta myöhemmin Forsius kysyi kapitulin kantaa artikkelin *Försök till försvar af den så kallade secterismen i Kajana län* johdosta. Siinä kirjoittaja sensorin mielestä vailla riittävää malttia ja hengelliseen lehteen sopimattomin ilmaisuin pyrki vastaamaan huomautuksiin, joita Elias Lönnrot oli Helsingfors morgonbladissa esittänyt Kajaanin seudun ”lahkolaisista”.¹⁵ Kapituli piti kirjoitusta sopimattomana ja kielsi sen painamisen. Käsikirjoituksen se päätti palauttaa toimitukselle.¹⁶

Säilyneistä herännäisappien kirjeistä voidaan todeta, että hylätyn artikkelin oli kirjoittanut Loimaan kirkkoherransijainen Otto Emanuel Stenberg ja ettei kapitulin kielteinen päätös tullut toimitukselle yllätyksenä.¹⁷

Stenbergin kirjoituksen hylkäämisen jälkeen Hengellisten sanomien sensuurista ei enää mainita kapitulin pöytäkirjoissa. Sensorin ja toimituksen välisestä kirjeenvaihdosta on säilynyt yksi kirje, Forsiuksen 22.11.1836 lähettämä. Siinä lehtori ilmoitti hylänneensä kolme viimeksi vastaanottamaansa artikkelia. Samalla hän esitti toimittajalle pyynnön, että tämä tarkastaisi ja tarvittaessa korjaisi lehteen lähetetyt artikkelit, ennen kuin antoi ne sensuroitaviksi. Forsius luetteli Berghille myös perustelut hylkääviin päätöksiinsä. Kirjoitus *Menniskans stöd*¹⁸ oli hänen mielestään teemaltaan hurskaan kristillinen, mutta teeman muunnelmien osalta saintsimonistinen. Artikkelia *Upplysningen* hän piti kristillisestä aiheesta laadittuna ”tavallisena ainekyhäelmänä”, mutta kaipasi korjauksia sen ajatuksiin ja

¹⁴ VA PTA Tklin pk 8.6.1836 § 37. Thesleffin kirjelmästä *Takolander* 1927, 38.

¹⁵ Lönnrotin artikkeli oli julkaistu kesällä 1835. Siitä lähemmin *Anttila* 1931, 326-329 ja *Kares* 1936, 94-103.

¹⁶ VA PTA Tklin pk 6.7.1836 § 21.

¹⁷ HYK Coll. 6 O. E. Stenberg J. F. Berghille 17.2.1836 ja Lagus Berghille 14.7.1836 (Akianderilta puuttuva kohta). Jälkimmäisessä Lagus kirjoitti mm. seuraavaa: ”Icke anser jag för redligt att tvista med Consist. Borg. om Past. Sten[berg]s uppsatts. Visst göra de illa, då de vägra dess införande, så vida de personliga utfallen äro så lindrige, att de icke ens af alla Läsare torde förstås.” — *Hyske* (1957, 149) erehtyy väittäessään kirjoitusta Malmbergin laatimaksi.

¹⁸ Evangeliskt veckobladin n:oissa 33 ja 34/1839 julkaistu saman niminen artikkeli on merkitty C. J. L. Almqvistin laatimaksi.

ilmaisuihin. Kirjoittajan johtopäätökset olivat hänen mielestään eksyttäviä ja harhauttivat varsinkin yksinkertaisia lukijoita. Kolmas artikkeli *Tidens tecken* sisälsi totuudenmukaisia huomautuksia, mutta osoitti sovellutuksissaan kirjoittajansa hengellistä ylimielisyyttä. ”Hän luulee korkeuksistaan voivansa Rooman paavien tavoin lähetellä pannanuoliaan yli kaikkien säätyjen, kyntömiehistä valtiolaivan ruorimiehiin, jos vain nämä eivät hyväksy sitä uskonnollista puoluetta, jonka asiaa kirjoittaja ajaa.”¹⁹

Forsiuksen kritiikki suuntautui pikemmin artikkelien kirjoittajiin kuin toimittajaan, jonka arvostelukykyyn hän luottavaisesti vetosi. Vaikka kaksi juuri kielletyistä kirjoituksista, Upplysningen ja *Tidens tecken*, olivat olleet Laguksen laatimia, pääavustajan asenne sensoriin oli yhä myönteinen. Joulukuisessa kirjeessään Berghille Lagus piti Forsiusta henkilökohtaisesti syyttömänä tapahtuneeseen, samalla kun ilmoitti sillä erää jättävänsä kirjoittamisen.²⁰

Hengellisten sanomien ja *Tidningar i andeliga ämnen*in käsikirjoituksia on vuodelta 1836 säilynyt parisenkymmentä. Niissä on Forsiuksen merkitsemien ja notaarin vahvistamien imprimaturien ohella joitakin yliviivauksia. Yksi merkittävä poisto voitaneen viedä sensorin tiliin. Tuntematon avustaja oli lähettänyt laajan ruotsalaisen kirja-arvostelun ja liittänyt siihen oman huomautuksensa, jossa kirjoituksen kritiikkiä sovellettiin Suomen oloihin. Lähettäjän saatesanoissa saivat osansa erityisesti Suomen ”pimeän” kirkon ”puolisivistyneet” papit, jotka lähettäjän mielestä tiesivät elävästä kristillisyydestä vähemmän kuin mistään muusta. Huomautus on kokonaisuudessaan viivattu yli.²¹

Lehtien toinen ilmestymisvuosi alkoi siltä osin lupaavasti, että tuomiokapituli suostui ilmoittamaan siitä kiertokirjeessään.²² Sensuurin vaiennettua lehtien ahkerimman avustajan toimitus joutui

¹⁹ *Akiander* 1861-1863 VI, 260 Forsius Berghille 22.11.1836.

²⁰ *Akiander* 1861-1863 VI, 259-261 Lagus Berghille 16.12.1836. Lagus lupasi tarvittaessa lähettää jotakin ”viattoman mitätöntä (oskyldigt ingenting)” — termi oli sensuurin niin ikään vaientaman A. I. Arwidssonin —, kunhan joku toinen huolehti puhtaaksikirjoituksesta.

²¹ VA SKHS A 55. Arvostelu oli lainattu Svenska litteraturföreningens tidningistä. Suomalaisen lähettäjän huomautuksen alla oli nimimerkki ”—s—f—g”.

²² *Borgå circulärbref* n:o 63 21.12.1836.

kuitenkin entistä useammin julkaisemaan otteita hartauskirjoista.²³ Tällöin myös ristiriidat sensorin kanssa vähenivät. Ainoat alkupe-
räiskirjoitukset, joihin Forsiuksen voidaan todeta vuonna 1837
puuttuneen, olivat kaksi nimimerkki ”S”:n (Lars Stenbäckin) ajatel-
maa. Toisessa niistä nimimerkki leimasi aikansa runouden pakanal-
liseksi ja kysyi, mahtoiko runous koskaan tässä maailmassa kään-
tyä, uudestisyntyä ja pyhittyä.²⁴

Säilyneistä toisen vuosikerran käsikirjoituksista voidaan edel-
leen havaita, että sensori on karsinut joitakin Luther-sitaatteja. Osa
näistä poistoista on luettavissa uskonpuhdistajan karkean kielen-
käytön tiliin.²⁵ Eri syystä on kuitenkin kielletty luku, jonka otsikoksi
on pantu ”Missä on christillinen seurakunta?” Siinä vastataan otsi-
kon kysymykseen raamatunlauseella ”Te tuletta vihattavaksi kai-
kilta minun nimeni tähden (Matt. 10:22)” sekä saman kohdan para-
fraasiksi tarkoitettulla Lutherin tekstillä.²⁶ Sitaattien valikoijasta ei
jääne epäilyksiä. Kirjoittaessaan Berghille loppuvuodesta 1837 La-
gus viittasi tuon tuostakin Lutheriin. Samalla hän mainitsi sensorin
”ynseydestä” — asenne Forsiukseen oli jo muuttunut —, jota vastaa-
vaa hänen mielestään tuskin katolisissakaan maissa tavattiin. ”Jos
[katolisissa maissa] tahdottaisiin painaa otteita Tridentin kokouksen
asiakirjoista, lupa luultavasti myönnettäisiin. Mutta Suomessa on
Luther käynyt vanhanaikaiseksi.”²⁷

Lehtien kolmannen vuosikerran sensuurista on saatavissa var-
sin vähän tietoja. Artikkelien käsikirjoitukset vuodelta 1838 ovat

²³ *Krook* (1947, 98) on vuosikertoja 1837-1838 selatessaan todennut mm. seuraavat
lainatut auktorit: Luther, Arndt, Nohrborg, Schartau, Tollesson, Pontoppidan, Ram-
bach, Fresenius, Spener, Francke, Boos, Tersteegen ja Giers.

²⁴ VA SKHS A 55 TAA:n käsikirjoitus n:o 29/1837. Ajatelmat voidaan tunnistaa Sten-
bäckin kynän tuotteiksi myös käsialan perusteella. Niiden loppuun on kirjoitettu
toisella, ilmeisesti Berghin käsialalla: ”Utstruket af Censuren”. Vastaavasti on liitetty
huomautus ”Utstr. af J. F. B.” kolmanteen nimimerkki ”S”:n ajatelmaan, jossa hän
vääntää Lutherin kirjoitusten johtavan synnin vähättelyyn, ellei lukijaa ohjaa ymmärrys
ja Jumalan Henki.

²⁵ Näin esim. kohdissa, joissa Luther höystää vakavaa asiaa vertauksella täistä tai rinnas-
taa ”monen” kauppiaan varkaaseen, koska nämä eniten omistavina antavat vähiten.

²⁶ VA SKHS A 55 HS:n käsikirjoitus n:o 18/1837.

²⁷ *Akiander* 1861-1863 VI, 265-271 Lagus Berghille 27.9. ja 7.12.1837.

hävinneet, eikä Laguskaan enää kirjeissään käsittele lehtiasioita.²⁸ Vuoden lopulta on kuitenkin säilynyt jokunen maininta. Ruotsinkielisten ”Sanomien” numerossa 48 (7.12.) toimitus ilmoitti, että sensuuri oli ”varsinkin viime aikoina” hylännyt suurehkon määrän artikkeleita, minkä vuoksi lehden ilmestyminen saattoi lähiaikoina viivästyä.²⁹ Mitä nämä kirjoitukset ovat olleet, jää yhtä jatkoartikkelia lukuunottamatta epäselväksi. Kirjeessään F. G. Hedbergille 5.12. Bergh näet kertoo käyneensä vastikään Porvoossa ja saaneensa piispalta nuhteita Hengellisten sanomien johdosta. Nuhteitten aiheina olivat Berghin mukaan olleet lehden pietismille suosiollinen henki ja varsinkin siinä julkaistu kirjoitus, joka sisälsi J. Ph. Freseniuksen ajatuksia hengellisistä kokouksista. Tämän artikkelin jatko-osan Bergh sanoi tulleen kielletyksi piispan käskystä. Ottelinin käsialan hän oli tunnistanut myös hylätyn käsikirjoituksen marginaalista, johon oli jäljennetty otteita vuosien 1726 ja 1751 konventikkeliasetuksista.³⁰

Evangeliskt veckoblad (1839-). Herännäislehtien kolmas vuosikerta jäi alkuperäisessä muodossaan viimeiseksi. Marraskuussa 1838 oli Porvoon kapituli saanut tiedoksi senaatin päätöksen, jossa hyväksyttiin uusi julkaisusuunnitelma. Päätöksessä myönnettiin Berghille ja Aspegrenille oikeus muuttaa ruotsinkielistä lehteä siten, että sivistyneistön odotukset tulivat paremmin huomioon otetuiksi. Samalla lehti sai luvan vaihtaa nimeä. Uudeksi otsikoksi tuli vuoden 1839 alusta *Evangeliskt veckoblad*.³¹

Näin toimeenpannut muutokset eivät rajoittuneet vain lehden nimen ja osoitteen vaihdoksiin. Veckobladia varten oli koottu yliopiston herännäispiiristä uusi toimituskunta: Lars Stenbäck, Julius Immanuel Bergh ja Carl Gustaf von Essen, jolta Porvoon tuomio- kapituli oli vastikään evännyt papiksivihkimisen. Päätoimittajan

²⁸ Luther-sitaattiansa kohtalon todettuaan Lagus näyttää jättäneen toimitustyön kokonaan Berghin ja hänen satunnaisten avustajiensa huostaan.

²⁹ TAA n:o 48 7.12.1838.

³⁰ HYK Coll. 225 Bergh Hedbergille 5.12.1838. Julkisuuteen päässeessä alkuosassa (TAA n:o 47 30.11.1838) oli puolustettu hartauskokouksia vetoamalla pyhään yhteyteen sekä uskovien velvollisuuteen kehottaa ja varoittaa lähimmäisiään. Suomenkielisessä lehdessä artikkeleita ei ollut julkaistu.

³¹ VA PTA Tklin pk 21.11.1838 § 4; VA PTA Ea 2:12 Senaatti tkille 6.11.1838.

tehtävät uskottiin Stenbäckille.³² Suomenkielistä lehteä aiottiin vielä jatkaa entiseen tapaan.³³

Veckobladin koenumeron kohtalosta on säilynyt maininta J. F. Berghin kirjeessä Hedbergille 5.12.1838. Sen mukaan sensuuri oli karsinut "väkevimmän osan" ensimmäisestä artikkelista.³⁴ Muutamia päiviä myöhemmin von Essen kutsui Hedbergin lehden avustajaksi huomauttaen samalla, että kirjoittajien tuli ottaa huomioon entistä ankarammaksi käynyt sensuuri. von Essenin mielestä oli parempi "Vanhaa Aatua" loukkaamatta sanoa jotakin kuin joutua kokonaan vaiennetuksi.³⁵ Myös Stenbäckin asenne sensoriin oli aluksi varova.³⁶

Toimituksella olikin aihetta aristeluun. Marraskuussa julkaisemassaan paimenkirjeessä Ottelin oli ilmaissut huolensa siitä, että rauha niin kirkossa kuin yhteiskunnassakin oli horjumassa.³⁷ Että hän tarkoitti erityisesti pietismistä, kävi ilmi sekä paimenkirjeen viitauksista konventikkeleihin että hänen samanaikaisista yksityiskirjeistään.³⁸ Piispan pietisminvastaista asennetta oli osaltaan voimistanut hänen keväällä lukemansa "erityisen nurinkurinen" artikkeli, joka oli laadittu vastineeksi Runebergin Vanhan puutarhurin kirjeisiin.³⁹

Samalla kun suomenkielinen Hengellisiä sanomia tilaajien puutteessa odottamatta lakkasi, Evangeliskt veckoblad alkoi ilmes-

³² *Aspelin* 1900, 263; *Krook* 1931 II, 245; *Mårtenson* 1949, 299-309. — Stenbäck oli jo syyskesällä 1837 Berghin lupomisaikeista kuultuaan lupautunut päätoimittajaksi, ellei Bergh enää olisi suostunut jatkamaan. ÅAB E. V. Knapes saml. Stenbäck Berghille 27.8.1837.

³³ Näin vielä HS n:o 49 21.12.1838.

³⁴ HYK Coll. 225.

³⁵ HYK Coll. 225 von Essen Hedbergille 9.12.1838.

³⁶ Stenbäck kirjoitti avustajalleen L. J. Achrénille Porvoon piispan osoittautuneen "möröksi (buse)" häntä kohtaan ja jatkoi lehteä tarkoittaen: "Vi måste till en början hafva den så löst som möjligt". HYK Coll. 217 Stenbäck Achrénille 3.2.1839.

³⁷ *Borgå circularbref* n:o 81 21.11.1838. Paimenkirjeestä lähemmin *Ruuth* 1953, 124-129.

³⁸ Ks. otteita Ottelinin ja E. A. Crohnsin kirjeenvaihdosta *H. Hultin* 1914, 159-161.

³⁹ HYK SLF 413 Ottelin E. A. Crohnsille 25.6.1838. Ottelin näyttää tarkoittaneen Stenbäckin tammikuussa (Helsingfors morgonblad n:o 5-6/1838) julkaisemaa vastinetta.

tyä vuoden 1839 alusta.⁴⁰ Kirjoitusten ennakkotarkastuksessa jäi entinen käytäntö voimaan. Menettely oli toimituksen kannalta hankala, koska lehti sensuroitiin vieraalla paikkakunnalla. Tammi-kuussa Bergh ja Aspegren anoivatkin sensuuriylhallitukselta, että joku yliopistoteologeista valtuutettaisiin tuomiokapitulin puolesta tarkastamaan kirjoitukset. Ylihallitus hylkäsi anomuksen senaatin päätökseen ja privilegikirjaan viitaten.⁴¹

Forsius siis jatkoi tehtävässään entisin valtuuksin. Veckobladin sensuurista sen ensi kuukausina on säilynyt tietoja kirjeessä, jonka Stenbäck osoitti langolleen L. J. Achrénille helmikuun lopulla. Siinä Stenbäck kertoi, että hänen viimeksi Helsinkiin tultuaan sensuuri oli joko kokonaan kieltänyt tai ”onnettoman pahoin tuhrinut” melkein kaikki kirjoitukset, jotka hän oli laatinut tai lähettänyt. Achrénin oman artikkelin Stenbäck ennusti viipyvän pitkään kieroksellaan kapitulissa. Hän oli jo kuullut kirjoitusta mainittavan niin sarkastiseksi, että sillä tuskin oli mahdollisuuksia läpäistä.⁴²

Ensimmäiset Veckobladin sensuuria koskevat merkinnät kapitulin pöytäkirjoissa ovat toukokuun 1839 lopulta. J. F. Bergh, joka yhä vastasi lehden muodollisista asioista, oli lähettänyt kaksi Forsiuksen hylkäämää kirjoitusta pyytäen niistä kapitulin päätöstä. Siinä tapauksessa, että päätös tulisi olemaan kieltävä, Bergh pyysi valitusosoitusta.⁴³ Kapitulit ratkaisi kantansa molempiin artikkeleihin 8.6. ”Lähetetyksi” merkityn kirjoituksen *Några ytterligare anmärkningar öfver de så kallade mystiska rörelserna i vår tid* se totesi sisältävän useita väittämiä, jotka olivat ristiriidassa sensuuriasetuksen §:n 3 kanssa. Artikkelit *Trons bekännelse* sisälsi kapitulin mielestä perusteettomia lausumia ja oli ristiriidassa asetuksen §:ien 4-5 kanssa. Näin kapitulit päätti evätä painoluvan kummaltakin kirjoi-

⁴⁰ HS:n tilauksia v:lle 1839 oli kertynyt 60. Veckoblad oli saanut 141 tilaajaa. Tommila 1963b, 155, 158.

⁴¹ VA SensY Pk 31.1.1839. Kirjakauppias G. O. Wasenius oli jo keväällä 1838 anonut teologiselta tiedekunnalta, että tämä ryhtyisi suunnitteilla olevan Evangeliskt veckobladin sensoriksi. Tiedekunta oli silloin kieltäytynyt tehtävästä sensuuriasetukseen ja yliopiston kesälomiin vedoten. HYA Teol.tiedek. pk 20.3.1838 § 2.

⁴² HYK Coll. 217 Stenbäck Achrénille 25.2.1839. *Aspelin* 1900, 274.

⁴³ VA PTA Tklin pk 29.5.1839 § 18.

tukselta. Valitusosoituksen antamiseen se ei katsonut asetuksen velvoittavan.⁴⁴

Molemmat käsikirjoitukset ovat säilyneet kapitulin arkistossa.⁴⁵ Niistä edellinen on nimimerkki ”sfn”:ⁿ vastaus Borgå tidningissä julkaistuun kirjoitukseen, jossa oli arvosteltu pietismii ”evangelisen kristillisyyden” nimissä. Vastattuaan ensin uskonelämän järki- ja tunnepuolta koskeviin väittämiin kirjoittaja tulee pääkysymykseensä ”Mitä on evankelinen kristillisuus?”, jota hän käsittelee laajasti tunnustuskirjoja lainaten. Sitaattien kohdalle marginaaliin tarkastaja on merkinnyt useita pukkeja. Runsaimmat reunahuomautukset ovat kohdassa, jossa nimimerkki tähdentää Jeesuksen sovintokuoleman merkitystä. Kirjoittajan mukaan Jeesuksen *oppi* ei ole riittävä autuuden perusta, ei myöskään hänen *elämänsä*⁴⁶ seurattavana esikuvana, koska ihminen on itsessään täysin kykenemätön sitä noudattamaan. Kysymyksensä tarkastelussa kirjoittaja päätyy vastaukseen: Raamatun perustotuksista tunnustuskirjain mukaisesti kiinni pitävinä juuri pietistit edustavat evankelista kristillisyyttä.

Kirjoitus Trons bekännelse on edellistä lyhyempi. Sensoria arveluttaneet kohdat keskittyvät yhden teeman ympärille: — Mikään ei ole vihatumpaa ja loukkaavampaa kuin kristinusko. — Epäusko ja tottelemattomuus Jumalan sanalle ovat pikemmin suositus kuin este kunniapaikoille ja maailmallisiin seuraupiireihin pääsemiseksi. — Tietoviisaille ja seuranhaluisille papillekin usko on vain sivuasias. — Kristus, kuten häneen tunnustautuvakin, on yhä vihattu, halveksittu, maailman hylkäämä.⁴⁷

Julkaisijat eivät tyytyneet kapitulin ratkaisuun. Valitusosoituksen puuttumisesta huolimatta he anoivat päätökseen muutosta sensuuriylihallitukselta. J. F. Berghin allekirjoittamassa valituskirjelmässä kiinnitettiin huomiota erityisesti päätöksen perusteluihin. Kirjelmän mukaan tuomiokapituli ei ollut lainkaan ilmoittanut, miten ja miltä osin artikkelit olivat ristiriidassa viitepykälien kanssa.⁴⁸ Vetoa-

⁴⁴ VA PTA Tklin pk 8.6.1839 § 18.

⁴⁵ VA PTA Eb 395 Istunnon 8.6.1839 asiakirjat.

⁴⁶ Korostukset hylätyn artikkelin kirjoittajan.

⁴⁷ Kohdat on käsikirjoituksessa alleviivattu (sensorin) lyijykynällä. VA PTA Eb 395 Istunnon 8.6.1839 asiakirjat.

⁴⁸ VA SensY KD 54/61 1839 J. F. Berghin valitus 21.9.1839. Kapituli oli sitä ennen sallinut Berghin jäljentää pidätetyt käsikirjoitukset. VA PTA Tklin pk 17.7.1839 § 36.

minen ylihallitukseen ei kuitenkaan tuottanut tulosta. Kapitulin ilmoitettua, ettei sillä ollut päätökseensä mitään lisättävää, ylihallitus hylkäsi valituksen.⁴⁹

Kesäkuussa 1839 kapitulissa oli esillä kolme muutakin Veckobladiin tarkoitettua artikkelia. Kirjoituksen *Om Tysklands christliga tidskrifter* Forsius oli ensin palauttanut toimitukselle korjattavaksi. Kun tekijä ei ollut suostunut vaadittuihin muutoksiin, Forsius oli ehdottanut artikkelin hylkäämistä sensuuriasetuksen §:n 3 kolmannen momentin nojalla.⁵⁰ Kapituli joutui äänestämään kirjoituksesta. Avustava jäsen, lukionapulainen Lindfors ehdotti imprimaturia, samoin lehtorit Öhman, Runeberg ja Borenus. Sitä vastoin lehtorit Lindh ja Forsius sekä piispa Ottelin kannattivat kirjoituksen hylkäämistä. Katsaus Saksan kristilliseen lehdistöön tuli näin ollen hyväksytyksi mahdollisimman niukasti.⁵¹

Otsikolla *Fridsröster* varustettua kirjoitusta Forsius oli ehdottanut hylättäväksi sensuuriasetuksen §:n 5 perusteella.⁵² Tämän artikkelin kohtalosta kapituli oli yksimielinen. Kirjoitusta ei voitu silloisessa asussaan päästää lehteen.⁵³

”Rauhanäänien” käsikirjoitus on säilynyt. Ainakin puhtaaksi kirjoituksen osalta se on Stenbäckin käsialaa. Kirjeen muotoon laadittu sanoma on osoitettu masentuneelle ystävälle, jota kirjoittaja rohkaisee uskomaan syntisiä armahtavaan Jumalaan. Muutamat tekijän ajatukset tarkastaja on merkinnyt reunaviivoin: — ”Sinä ja minä ja kaikki Jumalan lapset istumme kerran Jeesuksen kanssa tuomitsemassa maailmaa.” — ”Jos tahdot nähdä, miten asiamme edistyy, älä katso vain herroja ja maisereita, rouvia ja mamselleja, vaan katso köyhiä talonpoikia. Miten eläviä he ovatkaan! — — Oppimattomat nousevat ja riistävät taivasuuden meiltä oppineilta, koppavilta, uskottomilta haihattelijoilta.” Kolmannessa tarkastajan merkitsemässä koh-

⁴⁹ VA SensY KD 54/6 1839 Porvoon tkli sensuuriylihallitukselle 9.10.1839; VA SensY Pk 20.11.1839.

⁵⁰ Momentin mukaan sensuurin oli kiellettävä teokset, joissa loukattiin hyviä tapoja tai säädylisyyttä.

⁵¹ VA PTA Tklin pk 8.6.1839 § 19 ja 19.6.1839 § 29. Kirjoitus julkaistuna EV 1839 n:o 26. *Rosendal* (1902-1915 II, 248) pitää sitä J. I. Berghin laatimana.

⁵² Pykälässä viitattiin ”uhkarohkeisiin ja julkeisiin mietiskelyihin”, jotka oli kiellettävä oikean uskon ja tosi filosofian vastaisina. *Samling af placater* 1825-1829 (1831), 509.

⁵³ VA PTA Tklin pk 8.6.1839 § 19 ja 19.6.1839 § 30.

dassa kirjoittaja kauhistelee niitä oppineita, jotka spekuloiivat autuudenjärjestyksestä kuin mistäkin filosofisesta systeemistä.⁵⁴

Kolmas 19.6. käsitellyistä artikkeleista oli nimeltään *Vittnesbörd af Skriften och erfarenheten*. Forsius oli käsikirjoitukseen perehtyessään todennut artikkelin samaksi, jonka kapituli vuotta aikaisemmin oli hylännyt. Otsikko vain oli edellisellä kerralla ollut toinen. Kapituli piti kiinni aikaisemmasta päätöksestään eikä myöntänyt painolupaa. Käsikirjoituksen se talletti arkistoonsa.⁵⁵

Forsiuksen havainto oli oikea. Otsikkoa lukuunottamatta kirjoitus oli sanatarkasti sama kuin kapitulin 30.5.1838 kieltämä *Några ord i anledning af närvarande tids tecken*.⁵⁶ Kuten tuonnonpana sanomalehtikirjoituksia käsiteltäessä tullaan osoittamaan, artikkeli oli F. G. Hedbergin ja tarkoitettu alkuaan vastineeksi Runebergin Vanhan puutarhurin kirjeisiin.

Kaksikymmensivuinen Vittnesbörd-käsikirjoitus on säilynyt. Kirjoituksen temana on se vastustus ja vaino, jonka Jeesus ennusti seuraajiensa osaksi. Lähtien apostoleista ja kristikunnan ensimmäisistä marttyyreista kirjoittaja seuraa ennustuksen toteutumista kirkon historiassa. Esityksensä tueksi hän lainaa paitsi Raamattua myös Augustinusta, Lutheria, Arndtia, Franckea ja Boosia. Tähän historialliseen jaksoon sensori ei ole merkinnyt huomautuksia. Sitä vastoin tarkastaja on löytänyt sopimattomuuksia artikkelin jälkiosasta, jossa kirjoittaja soveltaa Raamatun ja kirkkohistorian todistuksia aikansa ilmiöihin. Kirjoittajan väitteen, että sivistyneistö hengellisesti koke mattomana pitää herätyksiä vaarallisena hurmahenkisyytenä, tarkastaja on reunannut pukilla. Muutenkin sensorille näyttävät olleen liikaa kohdat, joissa kirjoittaja — Runeberg mieles sään — moittii oppineita heidän hengellisestä sokeudestaan.⁵⁷

Vaikka tuomiokapituli olikin kuukauden kuluessa hylännyt neljä Veckobladin artikkelia, toimitus uskoi vielä lehden tulevaisuuteen. Kirjeessään Achrenille 20.9. Stenbäck ennusti lehdelle sensuu-

⁵⁴ VA PTA Eb 395 Istunnon 19.6.1839 asiakirjat.

⁵⁵ VA PTA Tklin pk 12.6.1839 § 13 ja 19.6.1839 § 31.

⁵⁶ Vrt. käsikirjoituksia VA PTA Eb 395 (Vittnesbörd af Skriften och erfarenheten) ja TMA TTA F I 1:1a (*Några ord i anledning af närvarande tids tecken*).

⁵⁷ VA PTA Eb 395 Istunnon 19.6.1839 asiakirjat.

rin kannalta hyviä aikoja. Toisessa, vähän myöhemmässä (?) kirjeessään hän kertoi juuri väitelleensä Porvoossa Forsiuksen ja Runebergin kanssa, jolloin Runeberg oli osoittautunut toimitukselle suosiolliseksi. Siksi Stenbäck kehotti lankoaan kirjoittamaan rohkeasti ja lainkaan ajattelematta sensuuria.⁵⁸

Toiveet sensuurin lievenemisestä joutuivat kokeeseen viimeistään marraskuussa, jolloin kapituli päätti kahden Veckoblad-käsikirjoituksen kohtalosta. Ensin oli esillä kirja-arvostelu, jossa käsiteltiin myönteisesti erästä Ignaz Lindlin teosta. Kapituli joutui äänestämään asiassa. Lindfors, Öhman, Runeberg ja Borenus olivat valmiit hyväksymään kirjoituksen. Sitä vastoin Lindhin, Forsiuksen ja Ottelinin mielestä artikkeli oli hylättävä sensuuriasetuksen §:ien 4-5 nojalla.⁵⁹ Enemmistön mukaisesti kapituli päätti suostua kirja-arvostelun julkaisemiseen.⁶⁰

Myös kirjoitus *Aphorismer hvilka af vår tid ofta stämplas såsom kätterska* äänestyi kapitulia. Lindfors huomautti, että varsinkin ensimmäinen ja kolmas aforismeista sisälsivät opillisesti harhauttavia ilmaisuja. Siksi hänen mielestään vain osa kirjoituksesta oli hyväksyttävä. Samanlaisen lausunnon antoivat Öhman ja Runeberg. Lindforsin huomautuksiin Borenus lisäsi, että kirjoittajan ”pilaileva ja halveksuntaan johtava” tapa muunnella raamatunlausetta oli ristiriidassa sensuuriasetuksen §:n 3 ensimmäisen momentin kanssa.⁶¹ Siksi kirjoitus oli siinä asussaan hylättävä. Lindh ja Forsius yhtyivät Boreniuksen kantaan. Ottelinin mielestä kirjoitus oli ymmärrettävä kokonaisuudeksi ja hylättävä sensuuriasetuksen §:ien 4-5 perusteella. Kapituli päätti näin ollen kieltää artikkelin kokonaisuudessaan. Käsikirjoituksen se pidatti arkistoonsa.⁶²

Sensorien tarkoittamassa ensimmäisessä aforismissa kirjoittaja totesi ”opit”, joita Jumalan lasten tuli pitää tärkeimpinään. Ne

⁵⁸ HYK Coll. 217 Stenbäck Achrenille 20.9.1839 ja sine dato. *Aspelin* 1900, 275.

⁵⁹ Asetuksen §:n 4 mukaan sensorin tuli kiinnittää erityistä huomiota tarkastettavan kirjan henkeen ja tekijän näkyviin tarkoituksiin. Viides pykälä kielsi uhkarohkeat ja julkeat mietiskelyt. *Samling af placater* 1825-1829 (1831), 509.

⁶⁰ VA PTA Tklin pk 20.11.1839 § 43. Lindlin kirjasen aiheena oli synty Pyhää Henkeä vastaan. Arvostelu julkaistuna EV 1839 n:ot 49-50.

⁶¹ Momentin mukaan sensuurin oli kiellettävä mm. teokset, jotka loukkasivat Raamatun arvovaltaa.

⁶² VA PTA Tklin pk 20.11.1839 § 43; VA PTA Eb 398 Istunnon 20.11.1839 asiakirjat.

olivat Jumalan pyhyys ja vanhurskaus sekä Jumalan rakkaus ja armahtavuus. Joka asetti yhdenkään muun opin niitten rinnalle tai yläpuolelle, kuului pimeyden valtakuntaan. Hylkäämiseen niin ikään vaikuttaneessa kolmannessa aforismissa kirjoittaja väitti, että omassatunnossaan herännyt murehti synneistään ja tuomionalaisuudestaan enemmän kuin lähiomaisten kuolemasta tai isänmaan, kunnian ja omaisuuden menetyksestä. Eniten hän taas iloitsi Jeesuksessa tarjotusta Jumalan armosta, jonka rinnalla kaikki muu oli arvotonta. Joka ei tähän ollut päässyt, oli vielä suruttomuudessaan nukkuma perkeleen lapsi.⁶³

Joulukuun alkupäivinä Veckobladin toimitus jätti tuomiokapitulille kolmen artikkelin käsikirjoitukset. Näistä *Ödmjukast till protokollet* oli loppulausunto, jonka syytetyt herännäispapit olivat sanelleet pöytäkirjaan vastikään päättyneillä Kalajoen käräjillä. Koska kirjoitus oli osa heränneitten jutusta laadittuja asiakirjoja eikä toimitus kyennyt osoittamaan lupaa niiden painattamiseen, kapituli ei katsonut voivansa antaa lausuntoa asiasta.⁶⁴

Kirjoituksista *Den första sammankomsten* ja *Läran om djefvulen enligt Skriften* kapituli äänesti muutamaa viikkoa myöhemmin. Lindforsin mielestä molemmat kirjoitukset oli hylättävä sensuuriasetuksen §:ien 4-5 nojalla. Öhman oli samaa mieltä, kun taas Runeberg halusi hyväksyä kirjoituksista jälkimmäisen. Koska Borenus, Lindh, Forsius ja Ottelin vuorostaan yhtyivät Lindforsin kantaan, kapituli päätti evätä painoluvan molemmilta artikkeleilta.⁶⁵

Den första sammankomsten on Stenbäckin puhtaaksikirjoittama ja todennäköisesti myös hänen laatimansa.⁶⁶ Artikkelinsa alkuosassa kirjoittaja tarkastelee heränneitten kokousten luonnetta ja perustelee niiden tarpeellisuutta. Jälkiosassa hän kuvaa kaunokirjallisesti, nimiä ja tapahtumapaikkaa mainitsematta,

⁶³ VA PTA Eb 398 Käsikirjoitus "Aphorismer".

⁶⁴ VA PTA Tklin pk 4.12.1839 § 29 ja Eb 398 Istunnon 4.12.1839 asiakirjat. Kirjoitusta pidetään Laguksen laatimana. Sen on julkaissut *Akiander* 1861-1863 VI, 332-345. *Krook* 1947, 141-142.

⁶⁵ VA PTA Tklin pk 21.12.1839 § 37. Molemmat käsikirjoitukset taltioituina VA PTA Eb 398 Istunnon 21.12.1839 asiakirjat.

⁶⁶ Kirjoitus on vähän muunnettuna julkaistuna Stenbäckin toimittamassa kokoelmassa *Evangeliska misceller* (1841, 60-68). Ks. myös *Akiander* 1861-1863 VII, 559; *Rosendal* 1902-1915 IV, 156-158; *Kares* 1936, 81-82.

Paavo Ruotsalaisen ja N. G. Malmbergin kohtaamista Nivallassa helluntaina 1834. Tarkastaja on merkinnyt sopimattomiksi vain kirjoituksen alkuosaan kuuluvia kohtia: — Seuroille on ominaista niiden tavanomaisesta poikkeava ja vapaaehtoinen luonne. Kirkkoon lähtevät useimmat tavan vuoksi, kun taas seuroihin hakeutuvaa ajaa sisäinen tarve. Seurat eivät silti vahingoita eivätkä halvenna yhteistä jumalanpalvelusta, vaan pikemmin elävöittävät sitä. Seuroissa kävijät ovat myös mitä ahkerimpia ja innokkaimpia kirkossakävijöitä. On profeetalista, että Jumalan sanaa tutkitaan ja uskonasioita tarkastellaan myös virantoimitusten ja julkisten tilaisuuksien ulkopuolella.⁶⁷

Tekijältään tuntematon *Läran om djefvulen* on tähdätty valistuksen latteaa saatanakäsitystä vastaan. Tarkastajan viivaamia kohtia on vain kirjoituksen alkulehdellä: — Tahto, jossa hyvä ja paha sijaitsevat, edellyttää persoonallisuutta, jolle se kuuluu. Kuten kaikki hyvä on lähtöisin Jumalasta, joka yksin on hyvä, samoin on paha lähtöisin perkeleestä. Niin kuin hyvä jo sinänsä todistaa Jumalasta, pahakin kertoo perkeleen vallan todellisuudesta. Langettaessaan ihmisen syntiin perkele perusti valtakuntansa maan päälle.⁶⁸

Runsaan kuukauden sisällä kapituli oli siis hylännyt neljä *Vec-kobladin* kannalta merkittävää artikkelia. *Stenbäckin* syksyllä lausumat toiveet sensuurin lievenemisestä olivat vuoden loppuun mennessä haihtuneet.

Edellä selostetun pohjalta voidaan hahmotella herännäislehtien sensuurissa vuosina 1836–1839 tapahtunut kehitys. Koko puheena olevan ajan lehdet sensuroi Porvoon tuomiokapitulin puolesta lehtori Forsius, joka kuitenkin alisti arveluttavimmat tapaukset kapitulin ratkaistaviksi. Ensimmäisistä lehdistä (*Tidningar i andeliga ämnen* ja *Hengellisiä sanomia* 1836–1838) karsi väkevimmät avustajien kirjoitukset jo toimittaja J. F. Bergh, joka näin pyrki vaalimaan suhteita sensoriin. Silti Forsius ja tuomiokapituli joutuivat kokenaan tai osittain hylkäämään lukuisia kirjoituksia. Painokieltöjen syinä olivat lähinnä sopimaton (maltiton, ylimielinen) esitystapa,

⁶⁷ VA PTA Eb 398 Istunnon 21.12.1839 asiakirjat. Vrt. *Evangeliska misceller* 1841, 62–63, jossa myös sensorin sopimattomiksi merkitsemät kohdat julkaistuina.

⁶⁸ VA PTA Eb 398 Istunnon 21.12.1839 asiakirjat, käsikirjoitus ”*Läran om djefvulen*”.

valtiokirkon ja papiston arvostelu, heränneitten kulttuuri- ja maailmankielteisyys sekä konventikkeliin puolustaminen. Sensuurin karstittua tuntuva osan alkuperäiskirjoituksista toimitus joutui lisääntyvässä määrin tarjoamaan otteita hartauskirjoista, mikä puolestaan vähensi lehden levikkiä.

Vuoden 1839 alusta ruotsinkielinen lehti muuttui enemmän sivistyneistöön tähtääväksi, samalla kun suomenkielinen Hengellisiä sanomia tilaajien puutteesta lakkasi. Uusi lehti, Lars Stenbäckin toimittama Evangeliskt veckoblad joutui ensi numeroistaan alkaen sensuurin puristukseen. Vuoden kuluessa oli kapitulin istunnoissa esillä kymmenen kirjoitusta, joista kahdeksan kiellettiin. Artikkelit hylättiin pääosin samoista syistä kuin Hengellisten sanomien kirjoitukset edellisinä vuosina. Lisäksi aiheuttivat painokieltoja ihmisen moraalisesta kykenemättömyyden korostaminen sekä Saatanan ja hänen valtakuntansa aktualisointi. Kieltoja perustellessaan kapitulit vetosi toistuvasti sensuuriasetukseen ja varsinkin sen §:iin 4-5, joiden mukaan sensuurin tuli kiinnittää huomiota kirjoitusten henkeen ja kielteä ”julkeat mietiskelyt”. Viidestä istunnoissa käsitellyistä kirjoituksista kapitulit joutui äänestämään. Tällöin lehtorit Forsius ja Lindh sekä piispa Ottelin asettuivat kaikissa tapauksissa kiellon kannalle, kun taas lehtori Runeberg olisi kieltänyt viidestä artikkelista vain yhden. Stenbäckin syksyllä 1839 lausuma arviointi Runebergin vapaamielisyydestä osoittautui siis paikkansa pitäväksi. Sitä vastoin Laguksen vuonna 1836 vapaamieliseksi ylistämä Forsius oli tiukentanut kantaansa.

3.3.5.3. Sanomalehtikirjoitukset

Herännäislehtien ohella tuomiokapitulit sensuroivat joukon sanomalehtikirjoituksia, jotka liittyivät keskusteluun herännäisyydestä tai sisälsivät pietistisiä korostuksia.

Syyskuussa 1835 Turun tuomiokapituli tarkasti anonyymien artikkelien, joka käsitteli ”lahkolaisuutta”. Kirjoitus oli tarkoitettu *Åbo underrättelseriin*, ja aiheesta päätellen sen taustana oli Lönnro-

tin vastikään julkaisema artikkeli Kajaanin seudun heränneistä.¹ Nyt tarkastamansa kirjoituksen kapituli totesi hyvää tarkoittavaksi, rikassisältöiseksi ja opettavaksi. Vaikka artikkelin kirjoittaja ei pitänytkaan lahkolaisuutta oikeana, hän kapitulin mielestä tavallista suuremmassa määrin puolusti heränneitä. Erityisesti kapituli pelkäsi, että kirjoitus väärin ymmärrettynä olisi halventanut luvattomista kokouksista annettuja määräyksiä. Koska seurakunnissa valitseva järjestys ja kirkollinen tapa näin olisivat joutuneet vaaraan, kapituli päätti kieltää artikkelin julkaisemisen.²

Vuoden 1837 lopulla J. L. Runeberg julkaisi *Helsingfors morgonbladissa* novellinsa *Den gamle trädgårdsmästarens bref* (Vanhan puutarhurin kirjeet). Käsikirjoituksen oli hyväksynyt sensuurikomitean jäsen C. N. Keckman. Kirjeiden jatkoksi tarkoitetut Stenbäckin ja Runebergin puheenvuorot julkaistiin niin ikään tuomiokapituleita kuulematta.³ Runoniekkojen vaiettua kirkollinen sensuuri sai tarkastaakseen kolme samaan keskusteluun liittynyttä lehtikirjoitusta. Näistä kaksi oli tähdätty Runebergin viimeisintä kirjoitusta vastaan.

Toukokuussa 1838 Porvoon tuomiokapituli otti kantaa anonyymiin artikkeliin *Några ord i anledning af närvarande tids tecken*. Käsikirjoitukseen perehtynyt Forsius ilmoitti havaintonaan, että kirjoittaja pyrki soveltamaan aikaansa eräitä raamatullisia oppeja ja jatkamaan Helsingfors morgonbladissa aloitettua kiistaa kääntymyksestä ja pyhityksestä. Päähuomautuksensa Forsius kohdisti kirjoittajan esitystapaan. Forsiuksen mielestä kiista oli nyt edennyt siihen tavanomaiseen vaiheeseen, jossa väittelijäin into muuttuu katkeruudeksi ja ylimielisyydeksi. Koska tällainen käytös sopi huonosti maltilliselle ”Siionin muurien vartijalle” ja oli vahin-

¹ Helsingfors morgonblad:n n:oissa 49-52/1835 julkaistu Lönnrotin kirjoitus oli otsikoitu nimellä *Om sekterismen i trakterna af Kajana*. Anttila 1931, 326-328.

² TMA TTA Tklin pk 5.9.1835 § 9. Kirjoituksen laatijasta ei ole varmaa tietoa. N. G. Malmbergin papereissa säilyneeseen samanaiheiseen kirjoitukseen (*Kares* 1936, 99-102) tuntomerkit tuskin kauttaaltaan sopivat.

³ Keckman oli tarkastanut myös Stenbäckin vastineen, kun taas Porvoon sensori G. A. Ancherus oli hyväksynyt Runebergin toisen kirjoituksen. *Helsingfors morgonblad* 1837 n:ot 98-99, 1838 n:ot 5-6 ja 23-24 sekä *Borgå tidning* 1838 n:ot 19-21. Kiistasta *Rosendal* 1902-1915 II, 33-55 ja *Laurila* 1937.

gollisuudessaan verrattavissa niihin mietiskelyihin, jotka sensuuria-setuksen §:n 5 mukaan tuli kieltää, Forsius ehdotti artikkelin hylkäämistä. Kapituli yhtyi ehdotukseen.⁴

Några ord -artikkelin sisältöä on selostettu edellä Evangeliskt weekblad:n yhteydessä. Säilyneistä yksityiskirjeistä voidaan todeta, että artikkeli oli tarkoitettu Etelä-Suomen herännäisjohtajien yhteiseksi vastaukseksi Runebergille. Kirjoituksen oli laatinut Lohjan kirkkoherranapulainen F. G. Hedberg, kun taas J. F. Berghin tehtävänä oli saattaa se julkisuuteen kirjoittajan nimeä paljastamatta. Myös Stenbäck tiesi artikkelista ja piti sitä ilmeisen onnistuneena, koska toivoi sille heränneitten lehteä laajempaa julkisuutta. Porvoon päätöksestä kuultuaan pietistipapit harkitsivat kirjoituksen painattamista Ruotsissa, mutta luopuivat ajatuksesta, koska kirjoitus Berghin mielestä tunnettiin jo liian hyvin Helsingissä. Saadakseen kirjoituksen julkaistuksi Suomessa he päättivät vielä anoa painolupaa Turun kapitulilta.⁵

Turussakin heränneet naamioivat hankkeensa. Bergh lähetti artikkelin jäljennöksenä Frenckellille, joka laati imprimatur-anomuksen omissa nimissään. Kapituli vastasi kuitenkin anomukseen kieltävästi. Perusteluiksi se ilmoitti ylimalkaan, että painoluvan myöntäminen oli arveluttavaa.⁶ Käsikirjoituksen kapituli talletti arkistoonsa.⁷

Kiittäessään Hedbergiä Några ord -artikkelista Stenbäck oli maininnut toisenkin herännäismiehen yrityksestä vastata Runebergille: Julius Immanuel Berghin. Stenbäck oli samalla esittänyt arvelunaan, että Berghin kirjoitus tuskin tuli läpäisemään sensuuria.⁸

”Vanhan puutarhurin ystävälle” osoitetun nimimerkki ”-s-g-h”-n vastineen jätti J. F. Berghin asiamies Porvoon kapitulille toukokuun 1838 lopulla. Vaikka kirjoitus oli tarkoitettu sanomalehteen, kapituli viivytti tarkastustaan kuuden viikon ajan. Lausunnos-

⁴ VA PTA Tklin pk 25.4.1838 § 29 ja 30.5.1838 § 24. Kirjoitus oli tarkoitettu Helsingfors morgonbladiin, ja sen oli jättänyt kapitulille pedagogionrehtori H. J. Paldani.

⁵ HYK Coll. 225 Stenbäck Hedbergille 4.4.1838 ja J. F. Bergh Hedbergille 24.7.1838.

⁶ TMA TTA Tklin pk 15.8.1838 § 47. Berghin tarkoituksena oli julkaista kirjoitus joko Åbo tidningarissa tai erillisenä kirjasena. HYK Coll. 225 Bergh Hedbergille 24.7.1838.

⁷ TMA TTA F I 1:1a.

⁸ HYK Coll. 225 Stenbäck Hedbergille 4.4.1838.

saan 11.7. Forsius huomautti kahdesta seikasta. Ensinnäkin kirjoittaja näytti ajoittain unohtaneen Paavalin neuvon, että vastustajia tuli ojentaa sävyisästi. Toiseksi ne raamatunkohdat, joilla kirjoittaja perusteli käsitystään ihmisen ”uskonnollisista tiloista” — Bergh oli vastineessaan puuttunut armonjärjestykseen —, olivat sensorin mielestä yleisemmin tulkittavissa. Koska kirjoitus ei kuitenkaan dogmaattisesti ollut ristiriidassa seurakunnan uskon kanssa, Forsius ehdotti painolupaa. Tähän kapituli myös suostui.⁹

Joitakin kuukausia myöhemmin kapituli tarkasti vielä nimerkki ”C”:n vastineen, joka oli tarkoitettu Helsingfors morgonbladiin. Kirjoituksessa otettiin välittävästi kantaa väittelyssä esitettyihin mielipiteisiin. Kapituli hyväksyi kirjoituksen.¹⁰

Borgå tidning oli kesällä 1838 julkaissut kirja-arvostelun, joka koski *Tidningar i andeliga ämnen* -lehden ensimmäistä vuosikertaa. Siinä nimeltä mainitsematon kriitikko, J. F. Berghin mukaan ”Forsiuksen neuvonantaja” J. G. Norring,¹¹ oli puuttunut eräisiin herännäislehden kirjoituksiin, joita hän piti käsittämättöminä, opillisesti harhauttavina tai siveellisesti vaarallisina. Erityisesti arvostelijaa oli vaivannut lehdessä ilmennyt ”alituinen melu papeista”.¹² Porvoossa julkaistuun arvosteluun oli tuntematon heränneitten taholta laatinut vastineen, jonka *Helsingfors morgonblad* oli julkaissut sensorinsa luvalla.¹³ Kaikkeaa sanottavaansa herännäislehden puolustaja ei kuitenkaan ollut saanut julki. Niinpä amanuenssi Clas Molander anoi elokuussa saman kirjoituksen katkelmalle painolupaa Porvoon kapitulilta. Anomuskirjelmän mukaan fragmentti oli poistettu Morgonbladin kirjoituksesta, koska lehden sensori oli todennut sen hen-

⁹ VA PTA Tklin pk 30.5.1838 § 21 ja 11.7.1838 § 34; VA PTA Eb 388 Istunnon 30.5.1838 asiakirjat. Kaikkiaan 15 palstaa täyttänyt kirjoitus julkaistiin Helsingfors tidningarin n:o 80/1838 lisälehdessä. Muista keskustelun puheenvuoroista sen erotti selvimmin raamatunlauseitten runsaus.

¹⁰ VA PTA Tklin pk 10.10.1838 § 45. Kirjoitus julkaistuna *Helsingfors morgonblad* n:o 80/1838 Bihang. *Aspelin* 1900, 245.

¹¹ HYK Coll. 225 Bergh Hedbergille 24.7.1838. Berghin väite, että Norring olisi Borgå tidningin sensorina hyväksynyt oman kirjoituksensa, on perätön.

¹² *Borgå tidning* 1838 n:ot 48-49. Arvostelija oli viitannut mm. TAA:n n:oissa 31-32/1836 julkaistuun kirjoitukseen ”Männe en oomvänd och lastbar lärare kan något bidraga till Jesu församlings verkliga nytta?”

¹³ *Helsingfors morgonblad* 1838 n:ot 52-53.

gelliseksi ja tuomiokapitulin valvontaan kuuluvaksi.¹⁴ Forsius tarkasti katkelman ja totesi sen sisältävän papistoon suunnattuja herjauksia. Hän ehdotti anomuksen hylkäämistä, mihin kapituli myös suostui. Käsikirjoituksen kapituli päätti palauttaa tekijälle tai hänen asiamiehelleen.¹⁵

Huhtikuussa 1839 *Borgå tidning* julkaisi lyhyen kirjoituksen, johon oli antanut aiheen muuan Evangeliskt veckobladin artikkeli. ”Kysymykseksi” otsikoidussa kirjoituksessaan lähettäjä napakasti tiedusteli, kuuluiko raamatunlauseitten typistely Veckobladin mielestä oikeaan käsitykseen kristillisyydestä. Kirjoittaja piti kysymystään aiheellisena nimenomaan siksi, että hän tiesi Veckobladin yleensä esiintyvän puhtaan kristinuskon puolesta.¹⁶

Borgå tidning sai Veckobladin (J. F. Berghin) vastauksen vielä samassa kuussa, mutta lehden lukijoille ”Kysymys” jäi avoimeksi. Sensuuri oli toiminut poikkeuksellisella tavalla. Sikäli kuin lehden toimittajan, lehtori Öhmanin selonteko on oikea, toimittaja oli näyttänyt käsikirjoitusta piispa Ottelinille, joka oli todennut sen sisältävän solvauksia ja muita asiaan kuulumattomia lausumia. Piispa oli myös suositellut luopumista vastauksen julkaisemisesta, vaikka kirjoitus olisikin läpäissyt sensuurin. Muutamia päiviä myöhemmin Ottelin oli antanut Öhmanille pikku kyhäelmän liitettäväksi Berghin vastaukseen. Kumpakaakaan kirjoitusta toimitus ei julkaissut, mutta Veckobladin tekijät tunsivat tämän jälkeen entistä paremmin Porvoon piispaa. Öhmanin kirjeestä Berghille he näet lukivat, että juuri Ottelin oli ollut Borgå tidningin ”Kysymyksen” takana.¹⁷

Kesäkuussa 1839 *Helsingfors morgonblad*in toimitus lähetti Porvoon kapitulin tarkastettavaksi kirjoituksen *Anmärkning* vid *circulair brefvet n:o 81 till Borgå stifts presterskap*. Pöytäkirjasta päättäen asian käsittely jäi lyhyeksi. Koska artikkelia ei ollut jättänyt valtuutettu asiamies ja koska kirjoituksen laatija ei ollut il-

¹⁴ VA PTA Tklin pk 22.8.1838 § 28.

¹⁵ VA PTA Tklin pk 12.9.1838 § 38.

¹⁶ *Borgå tidning* 1839 n:o 26 (5.4.). Veckobladin kirjoituksessa oli lainattu jaetta Room 14:1 vain osittain.

¹⁷ HYK Coll. 6 J. E. Öhman Berghille 29.4.1839 ja Jonas Lagus Berghille 23.5.1839 (Akianderilta puuttuva osa).

maissut nimeään, kapituli ei katsonut voivansa ottaa kantaa anomukseen.¹⁸

Vaikka kapituli ei virallisesti puuttunutkaan artikkelin sisältöön, tapausta on syytä tarkastella lähemmin. Ensinnäkin on huomattava, ettei kapituli palauttanut käsikirjoitusta, vaan pidatti sen arkistoonsa kuten kielletyt manuskriptit.¹⁹ Toiseksi kapituli sisällytti artikkelin siihen kieltämiensä kirjoitusten luetteloon, jonka se vuoden 1840 alussa lähetti sensorikollegoilleen Turkuun ja Helsinkiin.²⁰ Kun näitten seikkojen ohella vielä otetaan huomioon kirjoituksen arkaluonteisuus – olihan kysymyksessä piispan paimenkirjeen arvostelu –, voitaneen perustellusti väittää, että kapitulin kannattomuus oli näennäistä.

Tor Krook on löytänyt toisen kappaleen Anmärkningarkäsikirjoitusta Jonas Laguksen kokoelmista ja tulkinut sen Laguksen laatimaksi. Rohkeassa arvostelussaan kirjoittaja leimaa kiliastisiksi ne paimenkirjeen kohdat, joissa piispa julistaa ihmisluvulle valoisaa tulevaisuutta järjen ja sydämen vähittäisen jalostumisen myötä. Arvostelijan toisena hallitsevana teemana ovat heränneitten kokoukset, joihin piispa oli tervehdyksessään puuttunut. Arvostelijan mukaan konventikkeleita vastustaa kaksi tahoja: Saulin henkeä uhkuvat ”nykyajan ortodoksit” sekä kirkon johtomiehet (andeliga Styresmän). Nämä hyväksyvät tanssiklubit ja näytelmät, mutta korottavat äänensä sitä ”vähäistä joukkoa” vastaan, joka kokoontuu Raamatun mukaisesti kehottamaan toinen toistaan. Piispan väitteen, että hänen aikansa kristityt laiminlöivät arkista työtään, arvostelija leimaa valheeksi, mikäli on kysymys heränneistä. Rohkea on myös lagusmainen loppupäätelmä piispan kirjeen perimmäisestä tarkoituksesta: ”Mihin tähtää nyt tämä paimenkirje – —? Epäilemättä tukahduttamaan maassa leviävää elävää kristillisyyttä ja kahlitsemaan sitä jääkylmän puhdasoppisuuden rautaikein.”²¹

¹⁸ VA PTA Tklin pk 19.6.1839 § 32.

¹⁹ PTA:ssa on säilynyt myös sensuurin hyväksymiä käsikirjoituksia (El 1-2). Nämä ovat kuitenkin poikkeuksetta painosta ilmestyneitten teosten manuskriptejä, mistä päätellen ne ovat joutuneet arkistoon myyntitilupaa anottaessa. Anmärkningarkäsikirjoitus talti-
oituna VA PTA Eb 395.

²⁰ TMA TTA E IV 1 Luettelo Porvoon tklin v. 1835-1839 kieltämistä kirjoista. Luetteloon palataan tuonnempana.

²¹ VA PTA Eb 395 Istunnon 19.6.1839 asiakirjat. Arvostelu julkaistuna *Jonas Lagus* 1933-1935 II, 97-100. *Krook* 1947, 323.

Artikkelia luettaessa vahvistuu vaikutelma, että kirjoittajan puuttuminen piispan arvovaltaan ja hänen kärjekäs esitystapansa estivät artikkelin julkaisemisen. Myös kirjoittajan luvattomia koukousia puolustava tendenssi oli kirkkopoliittisesti sopimaton. Ilmeisesti myös Morgonbladin toimitus oivalsi hylkäämispäätöksen todelliset vaikuttimet. Utta, muodoltaan oikeata anomusta ei kapitulille enää tässä asiassa toimitettu.

Åbo tidningarin numero 93/1839 oli jo painettu, kun lehden sensori, lehtori Henrik Heikel huomasi, että yksi artikkeleista olisi kuulunut tuomiokapitulin tarkastettavaksi. Sensorin erehdyistä ei Frenckell enää suostunut korjaamaan. Estääkseen kirjoituksen levittämisen sensori joutui ostamaan koko sen päivän painoksen.²²

Heikelin säikähdyttänyt kirjoitus oli lyhyt ja ulkonaisesti vaatimaton. Se sisälsi otteen Ruotsissa juuri ilmestyneestä J. O. Wallinin teoksesta *Johannis evangelium och epistlar*.²³ Otteessa Wallin selitti raamatunkohtaa, jossa Kristuksen opin omaksuneita kehoitettiin välttämään tuttavuutta vääräoppisten kanssa (2 Joh 10-11). Wallinin mukaan kehoitus oli tarkoitettu koskemaan vain ensimmäisten vuosisatojen kristittyjä. Nyt, kun harhaopit eivät enää kyenneet järkyttämään kristinuskoa, hurmahenkisiä ”nurkkasaarnaajiakin” oli kohdeltava suvaitsevammin.²⁴

Wallinin eksegeesin julkaisemisesta Frenckell ei hevin luopunut. Kaksi viikkoa myöhemmin katkelma oli tarkastettavana sekä Porvoossa – Helsingfors morgonbladiin aiottuna – että Turussa. Porvoon kapituli hyväksyi kirjoituksen, koska se ei näyttänyt sisältävän mitään Raamatun vastaista.²⁵ Sen sijaan Turun kapituli totesi painoluvan myöntämisen arveluttavaksi ja kielsi kirjoituksen julkaisemisen *Åbo tidningarissa*.²⁶ Tarkempia perusteluja kieltoon

²² VA SensK Ea 10 Heikel sensuurikomitealle 23.11.1839; VA SensK Pk 28.11.1839 § 2.

²³ Afl. erkebiskop Wallins tolkning af och anmärkningar vid Johannis 2:dra epistels 10 och 11 verser. *Åbo tidningar* 1839 n:o 93 (23.11.). Tietävästi ainoa säilynyt kappale numeroa Heikelin kirjeen 23.11. (VA SensK Ea 10) ohessa. Lähdeteos mainittuna TMA TTA Tklin pk 4.12.1839 § 24.

²⁴ Vrt. *Rosendal* 1902-1915 II, 173, jossa toisenlainen tulkinta tapauksesta. Katkelma julkaistuna *Takolander* 1927, 135-136.

²⁵ VA PTA Tklin pk 4.12.1839 § 10.

²⁶ TMA TTA Tklin pk 4.12.1839 § 24.

kapituli ei ilmoittanut, mutta todennäköisesti se katsoi kirjoituksen kirkkopoliittisesti sopimattomaksi. Silloisessa tilanteessa katkelma olisi näet helposti tulkittu neuvoksi, jonka mukaan kirkon johdon tuli kohdella heränneitä. Kapitulin tiukka kannanotto ilmeisesti vaikutti, että katkelma jäi Helsingfors morgonbladissakin julkaisematta.²⁷

Vaikka pietismi olikin vuodesta 1835 sanomalehtien yleisimpiä keskustelunaiheita, tuomiokapitulien sensuroitaviksi tarjottiin vuosikymmenen loppuun mennessä vain kymmenkunta aiheeseen liittyvää artikkelia. Esimerkiksi Lönnrotin, Runebergin ja Stenbäckin tunnetut puheenvuorot julkaistiin paikallisten sanomalehtisensorien luvun. Kapitulien tarkastamista artikkeleista puolet jäi ilman painolupaa. Hylkäämistapausten suhteellinen runsaus antaa aiheen otakseen, että kirkollisen sensuurin kantaa kysyttiin vain arveluttavimmista kirjoituksista.

Kirjoitukset kiellettiin kutakuinkin samoin perustein kuin herännäislehtien artikkelit. Painokieltoja aiheuttivat piispan arvovaltaan puuttuminen, papiston ”solvaaminen”, luvattomien kokousten puolustaminen, kirkollisen tavan ja järjestyksen vaarantaminen sekä kirjoittajan maltiton esitystapa. Opillista huomautettavaa kapitulit eivät kirjoituksista löytäneet. Toisin kuin hartauskirjojen osalta on todettu, kapitulit noudattivat yhteistä jyrkkää linjaa pietistisiä sanomalehtikirjoituksia sensuroidessaan.

Jos 1830-luvun herännäiskirjallisuuden valvontaa vielä tarkastellaan kokonaisuutena, havaitaan, että kirkollinen sensuuri suuntautui pietismää vastaan sekä aikaisemmin että jyrkemmin kuin hallituksen sensuuri. Missä määrin tuomiokapitulien kannanottoja sanelivat niiden omat ja missä määrin valtiovallan järjestystä korostavat pyrkimykset, on vaikeammin osoitettavissa. Ilmeisesti kapitulit pyrkivät sensoreina varjelemaan sekä kirkon että yhteiskunnan rauhaa.

²⁷ Sittemmin Åbo tidningarin toimitus anoi vielä Turun kapitulilta painolupaa pöytäkirjanotteelle, jolla kapituli oli ilmoittanut hylkäyspäätöksestään ja johon kielletty Walinin katkelma oli sellaisenaan jäljennetty. Kapituli ei kuitenkaan suostunut anomukseen. TMA TTA Tklin pk 25.1.1840 § 8.

3.3.6. Kielen ja muodon kysymyksiä

3.3.6.1. Hartauskirjat

Vuoden 1829 sensuuriasetuksen mukaan sensorien tehtävänä oli tutkia, etteivät painokirjoitukset sisältäneet ajatuksia, jotka asetuksessa oli erikseen kielletty. Sitä vastoin tarkastajia varoitettiin kajoamasta kirjoitusten muodollisiin puutteisiin, kuten tyylin tai kirjallisen esitystavan heikkouksiin.¹

Uuden asetuksen vaikutusta näkyi lausunnossa, joka heinäkuussa 1830 merkittiin Porvoon tuomiokapitulin pöytäkirjaan. Renqvistin suomentaman Richard Lucasin *Päivä-kirjan* tarkastanut lehtori Forsius ilmoitti, että vaikka käännös useissa kohdin poikkesikin alkutekstistä, teoksessa ei esiintynyt mitään uskonnon ja hyvien tapojen vastaista eikä poliittisesti vaarallista. Lausunnon perusteella kapituli myönsi painoluvan.²

Yhtä helposti Renqvist ei saanut läpi suomennostaan, jonka hän vuoden 1832 lopulla jätti Porvoon kapitulin sensuroitavaksi. Käännös oli nimeltään *Salattu elämä Christuxen kanssa Jumalasa. Jonka se jumalinen JOHANNES BERNIERI on ensin franskan kielellä sängen evangeliumillisesti selittänyt ja kirjoittanut. Siitä sitte saxan ja ruotsin kielexi ja nyt ruotsin kielestä suomexi käännetty*.³ Vaikka Renqvist ei ollutkaan laatinut suomennostaan alkutekstistä, kapituli tarttui käännösvirheeseen. Renqvist oli näet tulkinut ruotsalaisen ilmaisun ”thenne verldenes Store” sanoin ”tämän mailman korkiat virkamiehet”, mitä kapituli piti vääränä käännöksenä. Kapituli päätti jättää anomuksen lepäämään ja palata asiaan, kun suomentaja oli korjannut kohdan sananmukaiseksi.⁴

¹ Asetuksen yhdeksännessä pykälässä määrättiin asiasta seuraavasti: ”— — Censuren icke bör fästa sig vid stilsens eller författarens misstag i litterairt hänseende, allenast ordens tydliga mening icke är förbud underkastad.” *Samling af placater* 1825-1829 (1831), 509-510.

² VA PTA Tklin pk 14.7.1830 § 55.

³ Otsikko *Pippingin* (1856-1857, n:o 2659) mukaan.

⁴ VA PTA Tklin pk 15.8.1832 § 21 ja 5.12.1932 § 29.

Renqvistin uusi ehdotus oli kapitulin käsiteltävänä seuraavana keväänä. Hänen mielestään muoto ”tämän mailman Suuret (Herrat)” vastasi alkutekstiä ja oli suomalaisten lukijain ymmärrettävissä. Kapituli myönsi painoluvan ehdolla, että Renqvistin sulkeisiin merkitsemä sana ”Herrat” jätettiin pois.⁵ Kapitulin tiukka kanta selittynee kontekstistä, joka vuoden 1834 painoksessa sai seuraavan asun: ”Tämän mailman suuret ovat kaikkein viheliäisimmät, sillä he ovat enimmästi vajonneet maallisiin kappaleihin.”⁶ Pelkän tekstiuskollisuuden puolesta kapituli ei siis vaatimuksellaan kiivaillut.

Renqvistin suomennos Samuel Schulteniuksen epistolapostillasta oli Porvoon kapitulin tutkittavana kesällä 1833. Jostakin syystä oli teoksen tarkastaja, lehtori Carl Elias Alopaeus pitänyt käsikirjoitusta hallussaan lähes kaksi vuotta. Käännökseen ja sen ruotsalaiseen originaaliin tarkoin perehtynyt Alopaeus esitti 21 huomautusta, jotka koskivat käännösvirheitä sekä suomentajan omia lisäyksiä ja poistoja. Lisäksi tarkastaja ehdotti poistettaviksi eräitä auktorin jo esittämiä lausumia, kuten väitteen pappien rakkaudettomuudesta. Alopaeuksen huomautuksista kapituli hylkäsi suurimman osan. Jäljelle jääneet seitsemän käännösvirhettä suomentajan tuli korjata. Oikaistu käsikirjoitus tuli sitten toimittaa uudelleen kapitulin tarkastettavaksi.⁷

Porvooseen Renqvist ei Schulteniustaan enää lähettänyt. Sen sijaan on käsikirjoituksen tarkastuksesta maininta Turun kapitulin pöytäkirjassa toista vuotta myöhemmin. Painolupa myönnettiin silloin C. L. Hjeltin anomuksesta.⁸

Renqvistin käännösten ohella Porvoon kapituli puuttui 1830-luvulla vain yhden teoksen kieleen. Tapaus oli vuodelta 1839 ja koski Pietarissa 1830 julkaistua suomennosta *Doktori M. Lutheruksen Isä meidän selitys*, jonka G. O. Wasenius aikoi painaa uudel-

⁵ VA PTA Tklin pk 3.4.1833 § 19; VA PTA Eb 346 Renqvist tklille 16.3.1833.

⁶ *Bernieri* 1834, 90.

⁷ VA PTA Tklin pk 14.9.1831 § 10 ja 5.6.1833 § 37.

⁸ TMA TTA Tklin pk 24.9.1834 § 28. Turussa hyväksytyn epistolapostillan jälkipuolen Renqvist oli kääntänyt Johannes Gossnerin teoksesta *Andan af Jesu Christi Iefverne och lära*. Postilla painettiin Turussa 1836. *Akiander* 1861-1863 VII, 203-204 Renqvistin kirje 20.3.1833.

leen. Kapitulin mielestä teos sisälsi useita huonosti sopivia ja harhauttavia ilmaisuja. Kun vielä kirjan saksalainen originaali puuttui, kapituli päätti kieltää suomennoksen julkaisemisen sen silloisessa asussa.⁹

Forsiuksen tarkastama kappale vuoden 1830 painosta on säilynyt.¹⁰ Kirjan marginaaliin on tehty lyijykynämerkinnät seuraaviin kohtiin:

— ”Tiedä, he (Perkeleen palvelijat) eivät tee mitään muuta kuin jos Pappi juottais emä sikaa pyhästä kalkista, elikkä lois sillä mädännyttä sondaa.”

— ”Sentähden jos ylpeys olis kuollut, niin olisivat kaikki synnit vahingota ja suuresti tarpeelliset.”

Edellinen lienee esimerkki huonosti sopivasta, jälkimmäinen puolestaan harhauttavasta ilmaisusta.

Turun kapituli vaati niin ikään muutoksia sekä käsikirjoitusten että uudelleen painettavien kirjojen kieleen. Lopen kirkkoherra C. H. Strandberg anoi kesällä 1832 Turun kapitulin painolupaa suomennokselleen *Tuomas Kempiläisen neljä kirjaa Kristuksen seuraamisesta*. Samalla hän huonosti suomea taitavana pyysi, että joku kapitulin jäsenistä korjaisi käännöksen virheet. Kumpaankaan pyyntöön kapituli ei suostunut. Painokiellon syyksi se esitti suomennoksen kielivirheet.¹¹

Kuopiolainen kruununvouti Jacob Johan Malmberg sai vuotta myöhemmin julkaisuluvat kolmelle suomennokselleen, jotka hän oli laatinut eräistä Bunyanin, Hoburgin ja Tollessonin teoksista. Kapitulin päätös oli ehdollinen: kielioppivirheitten korjaamiseksi suomentajan tuli kääntyä kielitaitoisen avustajan puoleen.¹²

Syksyllä 1833 kapituli tarkasti Johan Wegeliuksen postillan *Se*

⁹ VA PTA Tklin pk 4.9.1839 § 27 ja 25.9.1839 § 36. Vuoden 1830 painoksen oli sen suurikomitea hyväksynyt todettuaan, että Pietarin evankelinen konsistori oli jo tarkastanut teoksen. VA SensK Pk 20.4.1830 § 4.

¹⁰ VA PTA Eb 396 Istunnon 25.9.1839 asiakirjat.

¹¹ TMA TTA Tklin pk 5.12.1832 § 8; TMA TTA F I 1:1a Strandbergin anomus 25.7.1832.

¹² TMA TTA Tklin pk 31.7.1833 § 28. Kapitulin ehdollisesti hyväksymät käsikirjoitukset olivat Bunyanin Kristityn lesken ja lasten vaellus, Hoburgin Tuntematon Kristus ja Tollessonin Kristillinen uuden vuoden liitto. Bunyanin teos painettiin Oulussa 1834 ja Hoburgin samassa paikassa vuotta myöhemmin. Tollesson-suomennoksen näyttää jääneen julkaisematta.

pyhä evangeliumillinen valkeus. Teos oli painettu Tukholmassa vuosina 1747–1749, ja sen uudelle laitokselle oli anonut julkaisulupaa C. L. Hjelt. Kapituli suostui anomukseen, mutta velvoitti julkaisijan lukuisiin kielellisiin uudistuksiin. Hjeltin tuli huolehtia siitä, että vanhassa painoksessa yhtenään toistuvat svetisismit poistettiin. Varsinkin ruotsista lainatut ”pronominaalipartikkelit” olivat kapitulin mielestä turhana painolastina. Muutenkin julkaisijan tuli oikaista teoksen ortografia suomen kielen kehityksen mukaiseksi.¹³

Postillan korjaaminen kapitulin tarkoittamalla tavalla osoittautui monista syistä hankalaksi. Jo teoksen laajuus – 2300 sivua – kysyi työhön ryhtyvältä aikaa ja sitkeyttä. Erityisen ongelman tuotti lukijain kiintymys kirjan vanhaan sanamuotoon.¹⁴ Kun teoksen toinen painos vihdoinkin vuosina 1836–1838 ilmestyi, voitiin todeta sanojen ja lauserakenteiden pysyneen lähes ennallaan. Näkyvimmäksi muutokseksi jäi eräitten vanhentuneitten äännemerkkien korvaaminen uusilla (c > k, x > ks jne.).¹⁵

Kapitulin puuttuminen Wegeliuksen postillan kieleen sai merkitystä myös ennakkotapauksena, jonka mukaan määräytyi seuraavina vuosina useitten muittenkin vanhojen kirjojen sensuuri. Kun Hjelt kesällä 1835 pyysi lupaa Achreniuksen ja Gerhardin ”tutkistelemusten” uusiin laitoksiin, hän sai vastaukseksi lähes samansisällöisen korjauskehotuksen kuin Wegeliusta painoon puuhatessaan.¹⁶ Vuotta myöhemmin Frenckell sai tyytyä ehdolliseen lupaan anoesaan imprimaturia Achreniuksen vanhuudenteokselle *Tarpellinen ja yksinkertainen itsekoettelemus*.¹⁷ Muutokset, joita mainittuihin

¹³ TMA TTA Tklin pk 25.9.1833 § 22.

¹⁴ Uudistuksen vaikutusvaltaisiin vastustajiin lukeutui myös Paavo Ruotsalainen. Kirjeessään J. F. Berghille 22.7.1834 hän lausui: ”Mitä ensimmäiseksi tulee teidän vaatimiseenne Wegeliuksen postillan sanain muuttamisesta, niin tässä pyhässä kirjassa ei ole tarvista muuttaa yhtäkään sanaa selvemmäksi kuin se on kerran suomeksi kirjoitettu.” *Akiander* 1861-1863 VI, 129; *Kansanaho* 1950, 88.

¹⁵ *Wegelius* 1747-1749; *Wegelius* 1836-1838. Havainnot on tehty painosten ensimmäisiltä lehdistä.

¹⁶ TMA TTA Tklin pk 3.6.1835 § 17. Achreniuksen Rukouksesta ja sen kuulemisesta tarpellinen tutkisteleminen oli painettu Turussa 1760 ja Gerhardin Pyhät tutkistelemukset viimeksi Turussa 1818.

¹⁷ TMA TTA Tklin pk 20.7.1836 § 49.

Achreniuksen kirjoihin tehtiin, jäivät yhtä vähäisiksi kuin Wegeliuksen postillan korjaukset.¹⁸ Gerhardin teosta ei Hjeltille myönnetyllä luvalla painettu. Frencckellin vuonna 1836 julkaisemasta laitoksesta voidaan kuitenkin todeta, että myös tämän teoksen vanhahtavia äänneomalelujejä korvattiin uusilla.¹⁹

Vuoden 1836 lopulla kapituli otti kantaa Mattias Salamniuksen messiadin *Ilo-laulu Jesuxesta* uudelleen painamiseen. Kysymyksessä oli Salamniuksen kalevalamittaisen runoelman 14. painos. Kapitulin mielestä oli sopimatonta levittää yleisön keskuuteen teosta, jossa Vapahtajan elämäkertaa käsiteltiin satuna. Kun kirjan vielä havaittiin sisältävän ”ortografisia ja muita vielä painavampia” virheitä, kapituli päätti vastata Frencckellin anomukseen kieltävästi.²⁰

Salamniuksen Ilo-laulun on todettu syntyneen aikana, jolloin kirkollinen puhdasoppisuus hiljalleen alkoi hyväksyä kansanrunoutta.²¹ Teosta kohdannut painokielto osui puolestaan ajankohtaan, jolloin Kalevalan ensimmäinen painos oli juuri saanut ensimmäiset lukijansa.²² Voitaneen olettaa, että Ilo-laulun kieltäminen oli jollakin tavoin yhteydessä kansalliseepoksen ilmestymiseen. Pelkäsihän kapituli, ettei Ilo-laulun kalevalaista muotoa kyetty erottamaan sen kristillisestä sisällöstä.

Saatuaan Turun kapitulilta kieltävän vastauksen Frencckell anoi Ilo-laululle Porvoon kapitulin painolupaa. Kapituli hyväksyi anomuksen.²³ Turun ja Porvoon sensorien erimielisyyttä Frencckell ei kuitenkaan sillä kertaa käyttänyt hyväkseen. Salamniuksen teos jäi toistaiseksi painamatta.²⁴

Vuosikymmenen lopulla Turun kapituli löysi kielen ja ilmaisun puutteellisuuksia vielä kolmesta teoksesta, joista yksi oli ruotsinkie-

¹⁸ Vrt. esim. *Achrenius* 1760 ja *Achrenius* 1836.

¹⁹ *Gerhard* 1818 ja *Gerhard* 1836. Frencckellin anomuksen kapituli hyväksyi huomautuksesta. TMA TTA Tklin pk 28.5.1836 § 27.

²⁰ TMA TTA Tklin pk 30.11.1836 § 3. Ilo-laulu oli julkaistu ensipainoksena Turussa 1690 ja viimeksi Turussa vuosina 1818, 1825 ja 1828.

²¹ *V. Suomi* 1963, 285.

²² Kalevalan ensimmäinen painos oli ilmestynyt joulukuussa 1835 ja maaliskuussa 1836. Merkkitapauksesta ja sen synnyttämistä kannanotoista *Anttila* 1931, 236-248 ja *Kaukonen* 1956, 425-445.

²³ VA PTA Tklin pk 22.2.1837 § 32. Teoksen oli tarkastanut lehtori Forsius.

²⁴ *Pippingin* (1856-1857, n:o 288) mukaan seuraava painos ilmestyi vasta v. 1852.

linen. Lundgrenin katekeettisen teoksen suomennoksen kapituli totesi alkutekstistä poikkeavaksi, ortografialtaan huolimattomaksi ja muutenkin niin epätäydelliseksi, ettei sen julkaisemista voitu sallia.²⁵ Gröndaalin uudelleen suomennetun ehtoolliskirjan *Katuvainen rippi-lapsi ja mahdollinen ehtollisen-vieras* kapituli hyväksyi, vaikka katsoikin sen aikaisempaa käännöstä huonommaksi; anojan tuli vain huolehtia käännöksen asianmukaisesta korjaamisesta.²⁶ Herslebin rukouskirjan *Guds barnas dageliga framträdande till nådestolen* (Jönköping 1834) puutteet kapituli luetteli kohta kohdalta. Painolupa myönnettiin ehdolla, että psalmisitaatit mukautettiin Suomessa voimassa olevaan käännökseen, rukoukset kuninkaan puolesta vaihdettiin rukouksiksi keisarin puolesta ja painovirheet korjattiin.²⁷

1830-luvun kirkollinen sensuuri tarttui siis toistuvasti teosten kielellisiin puutteisiin, jopa epäsi painolupia niihin vedoten. Menettely oli vuoden 1829 sensuuriasetuksen vastainen, mutta sai tukea Ruotsin vallan aikaisesta käytännöstä.²⁸ Porvoon kapituli pyrki korjaamaan lähinnä uusien suomennosten käännösvirheitä. Turun kapitulille taas olivat ominaisia puuttumiset vanhojen hartauskirjojen, kuten Wegeliuksen, Achreniuksen ja Gerhardin teosten sanalliseen asuun. Yhtä poikkeusta lukuunottamatta korjattavat kirjat olivat suomenkielisiä.

Kielellisestä ja kirjallisesta asusta oli kysymys myös kapitulien kannanotoissa Salamniuksen messiadiin Ilo-laulu Jesuxesta. Tämän kirjan tarkastuksessa sensorien mielipiteet kävivät ristiin. Turun kapituli paheksui Jeesuksen elämäkerran sovittamista kansanrunon muotoon, mutta Porvoon kapituli hyväksyi kirjan huomautuksista.

²⁵ TMA TTA Tklin pk 2.5.1838 § 24. Painolupaa oli anonut lukion venäjänopettaja J. F. Wallin.

²⁶ TMA TTA Tklin pk 9.10.1839 § 37. Vrt. *Pipping* 1856-1857, n:o 712.

²⁷ TMA TTA Tklin pk 23.10.1839 § 18.

²⁸ Asiasta v. 1741 annettu kuninkaallinen määräys (*Wilskman* 1781-1782 I, 123 ja *Ekman* 1864, 165) lienee myös ollut kapitulien tiedossa.

3.3.6.2. Virsikirjat ja katekismukset

Frenckellin virsikirjoista vuonna 1825 noussut kiista oli katkennut prokuraattorin vapauttavaan päätökseen. Keväällä 1830 asia saatiin lopullisestikin päiväjärjestykseen, kun Turun kapituli hyväksyi painettavaksi professori Renvallin johdolla tarkistetun virsikirjan.¹ Sen jälkeen suomenkieliset virsikirjat eivät 1830-luvulla antaneet aihetta sensuuritoimiin.

Keväällä 1832 Porvoon tuomiokapituli, Frenckellin kirjan ilmiantaja, puuttui vuorostaan ruotsinkielisen virsikirjan julkaisemiseen. Aiheen sensuuritoimeen antoi ruotsalainen vuoden 1695 virsikirja, jolle G. O. Wasenius anoi painolupaa. Waseniuksella oli mallinaan Tukholmassa vuonna 1826 julkaistu laitos, johon hän aikoi liittää muutamia rukouksia ja kertomuksen Jerusalemin hävityksestä.² Kapitulin mielestä mainitunlaisen kirjan päästäminen yleisön keskuuteen oli arveluttavaa, koska se rukousten osalta poikkesi Suomessa käytettävästä virsikirjasta. Kapituli päätti kieltää teoksen, ellei anoja suostunut liittämään siihen vanhan virsikirjan rukouksia ja käsikirjaa.³

Wasenius valitti päätöksestä sensuuriylhallitukseen. Hänen mielestään tuomiokapituli ei ollut välittänyt sensuuriasetuksen ensimmäisen luvun määräyksistä, vaan oli tehnyt ratkaisunsa yksinomaan lehtori Borgströmin lausunnon perusteella. Erityisesti Wasenius vetosi asetuksen yhdeksänteen pykälään, jonka mukaan kirjoja ei ollut lupa sensuroida niiden hyödyllisyyden, vaan ainoastaan niiden vahingollisuuden perusteella.⁴

Ylihallitus pyysi valituksen johdosta tuomiokapitulin lausunnon. Siinä kapituli totesi evänneensä painoluvan pelosta, että ostaja olisi erehtynyt luulemaan teosta viralliseksi ruotsinkieliseksi virsikir-

¹ TMA TTA E V 4 Yliopiston konsistori Turun tkille 31.3.1830; TMA TTA Tklin pk 21.4.1830 § 4, 27.5.1830 § 1 ja 30.6.1830 § 23. Kapitulin puolesta olivat tarkastustyöhön osallistuneet lehtorit Edman ja Rönnbäck. Katekismus oli korjattu samassa yhteydessä.

² VA PTA Tklin pk 10.10.1832 § 9; VA PTA Eb 343 Istunnon 10.10.1832 asiakirjat.

³ VA PTA Tklin pk 24.10.1832 § 21.

⁴ VA SensY KD 49/6 1832 G. O. Waseniuksen valitus 15.11.1832; *Samling af placater* 1825-1829 (1831), 510.

jaksi. Tällöin ostajalle olisi koitunut vahinkoa, kun hän rukousten vierauden tähden ei olisi voinut käyttää kirjaa sen enempää jumalanpalveluksessa kuin yksityisessä hartaudessakaan. Sensuuriasetukseen, kirkkolakiin ja erinäisiin kuninkaallisiin määräyksiin vedoten kapituli vakuutti, että sillä oli ollut kylliksi aihetta hylkäävään päätökseensä.⁵

Wasenius oheisti vastineeseensa Hjeltin ja Frenckellin vuonna 1829 painamat virsikirjat. Hän huomautti, etteivät tuomiokapitulit olleet niihin puuttuneet, vaikka käsikirja ja rukoukset olivat niissä Ruotsin virsikirjakomitean ehdotuksen mukaiset. Vastaavanlaisia virsi- ja evankeliumikirjoja hän tiesi tuodun Ruotsista tuhatmäärin ilman, että niittenkään myyntiä oli pidetty vahingollisena. Varmemmaksi vakuudeksi hän lupasi vielä pyydettyä osoittaa, ettei Suomessa ollut kymmeneen vuoteen myyty ruotsinkielistä evankeliumikirjaa, jossa messut ja rukoukset olisivat olleet vanhan kaavan mukaiset.⁶

Ylihallitus ratkaisi kiistan maaliskuussa 1833. Sen mielestä kirjan painamista ei pitänyt estää, koska ulkomailla julkaistujen ”evankelis-kristillisten” teosten painaminen yleensä oli Suomessa sallittua. Näin ollen ylihallitus katsoi aiheelliseksi kumota tuomiokapitulin päätöksen. Painolupaa varten Waseniuksen tuli jättää kirjansa Suomessa julkaisemattomat osat tuomiokapitulin tarkastettaviksi. Erehdysten välttämiseksi kirjan otsakelehdelle oli merkittävä, minkä laitoksen mukaan kirja oli painettu.⁷

Wasenius toimi ylihallituksen ohjeitten mukaan. Hänen ruotsalainen virsikirjansa ilmestyi Helsingissä vuonna 1833.⁸

Waseniuksen tapaus osoitti, ettei Porvoon tuomiokapituli pitänyt tärkeänä vain suomenkielisten kirkollisten kirjojen virheettömyyttä, vaan vaati yhdenmukaisuutta myös ruotsinkielisten virsikir-

⁵ VA SensY KD 49/6 1832 Porvoon tkli sensuuriylihallitukselle 12.12.1832. V:n 1829 sensuuriasetuksen §:n 9 ohella kapituli vetosi seuraaviin määräyksiin: v:n 1686 kirkkolaki § 7 ja 14, kunink. määräys 22.7.1693, kunink. kirje 17.2.1694 sekä papiston erioikeuksien § 15 v:ltä 1723. Kapitulin mukaan niissä kiellettiin poikkeamiset kirkkokäsikirjasta.

⁶ VA SensY KD 49/6 1832 Wasenius sensuuriylihallitukselle 7.2.1833.

⁷ VA SensY Pk 1.3.1833.

⁸ Painoluvasta merkintä VA PTA Tklin pk 13.3.1833 § 1.

jojen julkaisijoilta. Tässä pyrkimyksessään kapituli vetosi sekä ”kulttajan” etuun että kuninkaallisiin määräyksiin. Jutun päätös puolestaan todisti, ettei sensuuripäätöksestä valittaminen ollut pelkästään muodollinen oikeus. Kirkon sensuurin oli pitäydyttävä niihin rajoihin, jotka keisarin asetus oli sille säätänyt.

3.4. SENSUURIN TEHOKKUUS

Vuoden 1829 sensuuriasetus tiukensi kirjallisuuden valvonnan järjestelmää merkittävästi, kun sensuuri siinä ulotettiin kaikkiin Suomessa julkaistaviin ja maahan tuotaviin teoksiin. Myös uskonnollisen kirjallisuuden osalta valvonnan alue laajeni. Luettiinhan vastedes myös uusina painoksina julkaistavat teokset ennakkosensuurin alaisiksi.

Tiukat sensuurimääräykset vaikuttivat jo pelkällä olemassaolollaan varovaisuutta kirjoittajissa; mitä tahansa ei rohjettu tarjota julkaistavaksi. Kirjojen hankkiminen ulkomailta taas oli maahan-tuojille monella tapaa mutkallinen asia. Ilmeisesti he joutuivat jo tilauksia tehdessään arvioimaan, mitkä teokset saattoivat läpäistä sensuurin.

Uskonnollisten käsikirjoitusten luvattomasta painamisesta ei 1830-luvulla nostettu syytteitä. Nämä kirjoitukset näyttävätkin säännöllisesti kulkeneen tuomiokapitulin tai – joissakin poikkeustapauksissa – sensuurikomitean kautta. Sitä vastoin kirjojen uusien painosten tarkastuttamista laiminlyötiin. Sensuuriviranomaisten merkintäkirjoja ja julkaistujen teosten luettelointia vertaamalla on voitu todeta, että ainakin kolmannes hengellisten kirjojen uusista painoksista ilmestyi 1830-luvulla luvattomina.¹ Otsakelehdelle merkittiin tällöin edellisen tai ensipainoksen imprimatur, ellei lupaa jä-

¹ Elmgrenin käsikirjoitetusta luettelosta (HYK) on havaittu 56 luvattonta uusintapainosta vuosilta 1830-1839. Koska luettelosta on etsitty vain niitä teoksia, jotka tutkimusjakson 1809-1865 kuluessa ovat ainakin kerran olleet tuomiokapitulien tarkastettavina, luvattomia painoksia on todellisuudessa otettu enemmän. Vuosina 1830-1839 kapitulit tarkastivat uutta painosta varten 111 teosta.

tetty kokonaan painamatta.² Oululainen Barckin kirjepaino julkaisi ilmeisesti kaikki 1830-luvun uusintapainoksensa kapitulia kuulematta.³ Laiminlyöntitapausten yleisyys heikensi tuntuvasti sensuurin tehoa; esimerkiksi Turussa kiellettyjä Hollatzin ja Wilcoxin teoksia oli jatkuvasti Oulusta saatavissa.⁴ Ceddervalleria vastaan nostettu syyte Jeesuksen lapsuuden kirjan luvattomasta jälleenpainamisesta oli koko maan tilanteen huomioon ottaen kohtuuton.

Luvattomien uusintapainosten runsaus on merkittävä myös siksi, ettei vanhojen hartauskirjojen tarkastus ollut 1830-luvulla pelkkä muodollisuus. Kohtelihan kirkollinen sensuuri tällöin uudelleen painettavia kirjoja keskimääräisesti ankarammin kuin käsikirjoituksia. Edelleen valvonnan tehoa heikensi viranomaisten tietämättömyys toistensa ratkaisuksista. Tuomiokapitulien mielipiteet kävivät ristiin varsinkin pietistien kirjojen arvioinnissa. Turun kapitulin kieltämistä herännäiskirjoista peräti viisi sai painoluvan Porvoossa, minkä lisäksi Porvoon kapituli hyväksyi yhden Turussa kielletyn teoksen. Kapitulien erimielisyyttä oppivat kirjanjulkaisijat pian käyttämään hyväkseen.⁵

Vuoden 1829 sensuuriasetuksen mukaan hengelliset kirjat ja käsikirjoitukset oli tarkastutettava sen hiippakunnan tuomiokapitulissa, jonka alueella ne tultiin painamaan. Yleensä määräystä myös noudatettiin. Silloin kun kirja julkaistiin eri hiippakunnassa kuin imprimatur edellytti, painajana oli miltei aina Frenckell. Koska

² Vanha painolupa ilmoitetaan 38 tapauksessa, kun taas 18 teoksesta merkintä puuttuu kokonaan.

³ Elmgrenin luettelosta (HYK) on poimittu 23 Barckin julkaisemaa laitosta vuosilta 1830-1839. Havainto antaa aiheen kysyä, olisiko Barckille myönnetty jonkinlainen erivapaus, jolloin esimerkiksi paikallinen sensori tai muu asiamies olisi huolehtinut uusintapainosten sensuurista. Sensuuriviranomaisten (SensY, SensK, tuomiokapitulit) pöytäkirjoissa ja kirjeenvaihdossa ei tästä kuitenkaan ole jälkiä.

⁴ VA SKHS A 79 Päiväämätön asiakirja, johon on merkitty herännäispapeille v. 1839-1841 myytäväksi lähetettyjä kirjoja. Hollatzin Armonjärjestyksen Barck julkaisi vuosina 1832 ja 1838 sekä Wilcoxin Hunajanpisarat vuonna 1832. Armonjärjestyksen imprimatur oli lähes sadan vuoden takainen.

⁵ Porvoossa kielletty ja Turussa hyväksytty teos oli Renqvistin suomentama Schulteniuksen epistolapostilla. Mahdollisesti suomentaja oli ennen uuden anomuksen jättämistä korjannut käsikirjoitustaan.

Frenckellillä oli paino sekä Helsingissä että Turussa, hän saattoi muita helpommin taktikoida sensuuriviranomaisen valinnassa.⁶

Selvää näyttöä siitä, että teologisia tai hengellisiä kirjoja olisi sensuurisyyistä painatettu Suomen tarpeisiin ulkomailla, ei 1830-luvulta vielä ole. Kapitulien kieltämiä ruotsinkielisiä hartauskirjoja tuotiin kuitenkin Pohjanlahden takaa runsaasti. Säilyneet Waseniuksen kirjakaupan laskut kertovat esimerkiksi seuraavista, syyskuulla 1839 päivätyistä hankinnoista:⁷

110 kpl Jesu barndoms bok

22 ”Qvirsfelt, Örtégårds sällskap

110 ”Ropande röst i öknen

Kaikkien näitten kirjojen tuontiin sensuurikomitea oli myöntänyt luvan.⁸

Mainitut esimerkit osoittavat, ettei sensuurikomitea uskonnollisia tuontikirjoja tarkastaessaan aina päätynyt kirkon viranomaisia tyydyttävään ratkaisuun. Olipa Turun tuomiokapituli virallisestikin todennut tyytymättömyytensä sen johdosta, että ”arveluttavaa” Quirsfeldin teosta oli myyty kirjakaupoissa.⁹ Komitean päätöksiä arvioitaessa on kuitenkin huomattava, ettei sensuuriasetus sisältänyt selviä perusteita, joihin vedoten mainitunlaiset kirjat olisi voitu kieltää. Myöskään venäläisistä kieltoluetteloista ei tässä suhteessa ollut apua. Pietarin viranomaiset eivät useinkaan joutuneet tarkastamaan ruotsinkielisiä teoksia.

Sensuuriasetuksen mukaan yliopisto professoreineen sai tuoda kirjansa sensuroimattomina, elleivät kirjat käsitelleet ajankohtaisia poliittisia kysymyksiä. Tämä yliopiston säännöissäkkin taattu erioikeus vaikutti, etteivät rohkeatkaan teologiset uutuudet jääneet

⁶ Niistä kapitulien v. 1830-1839 hyväksymistä teoksista, jotka sittemmin painettiin, julkaistiin vieraan hiippakunnan alueella 8 % (N = 195). Ellei näihin poikkeuksiin lueta Frenckellin kirjoja, ”väärässä” paikassa painettujen teosten osuus jää yhteen prosenttiin. Kokonaan painamatta jäi tällä kaudella 30 sensuurin hyväksymää teosta.

⁷ TYK Waseniuksen kirjakaupan laskut 1839. Kirjat toimitti N. M. Lindh Örebrosta. Otsikot tässä laskujen mukaiset.

⁸ VA SensK Bb 8 Luettelot sallitusta ulkomaisesta kirjallisuudesta 1830-1831.

⁹ TMA TTA Tklin pk 5.6.1835 § 2. Tapausta on käsitelty pietistien kirjoja koskevassa luvussa.

maassa tuntemattomiksi. Esimerkiksi Straussin *Das Leben Jesu* oli jo 1830-luvulla yliopiston kirjastossa luettavissa.¹⁰

Missä määrin matkustajien mukana kulkeutui maahan kiellettyjä teoksia, ei liene selvitetävissä. Ruotsiin suuntautuva henkilöliikenne helpottui merkittävästi vuosina 1836–1837, jolloin säännölliset höyrylaivayhteydet Tukholmasta Turkuun ja Helsinkiin avattiin.¹¹ Voitaneen olettaa, että myös kirjojen luvaton tuonti tällöin vilkastui.

Uudesta asetuksesta huolimatta 1830-luvun sensuurijärjestelmä ei siis toiminut likimainkaan täydellisesti. Tuntuimmaksi haitaksi osoittautui viranomaisten tietämättömyys toistensa päätöksistä ja siitä aiheutunut kannanottojen epäyhtenäisyys. Ristiriitaisuutta ilmeni yhtäältä ulkomaansensuurin ja kirkollisen sensuurin, toisaalta eri tuomiokapitulien päätösten välillä. Näitten epäkohdien korjaamiseen ryhdyttiin määrätietoisesti vuosikymmenten vaihteessa.

¹⁰ *Takolander* 1927, 154-155.

¹¹ *Lindberg* 1928, 19-28.

4. YHTENÄISYYTEEN PYRITÄÄN (1840–1849)

4.1. UUSIA JÄRJESTELYJÄ

4.1.1. Kiellettyjen kirjoitusten luettelointi

Uskonnollisen kirjallisuuden sensuuria 1830-luvulla leimannut epäyhtenäisyys oli eniten turhauttanut Turun tuomiokapitulia, jonka painokiellot olivat käytännössä kumoutuneet milloin sensuurikomitean, milloin Porvoon kapitulin toisenlaisiin päätöksiin. Siksi oli luonnollista, että aloite sensuurin yhtenäistämiseksi lähti juuri Turusta.

Sysäyksen Turun kapitulin liikkeellelähttöön antoi kirjanpainaja Wolffin lokakuussa 1839 jättämä anomus. Siinä pyydettiin painolupaa yhdeksälle Ruotsissa julkaistulle kirjalle, joista ainakin yksi, *Vår Frälsares Jesu Christi barndomsbok* (Jönköping 1833), oli kapitulille ennestään tuttu. Käsiteltyään anomuksen ja todettuaan peräti viisi sen sisältämistä kirjoista arveluttaviksi¹ kapituli otti puheeksi sensuurijärjestelmän puutteet. Se totesi kirjakauppiaiden tuoneen maahan ja myyneen teoksia, joitten julkaisemisen se oli kieltänyt. Selvittääkseen asian kapituli päätti laatia luettelon viisivuotiskautena 1835–1839 hylkäämistään kirjoista. Tämän se päätti lähettää seuraavassa tammikuussa sensuuriylihallitukselle, jotta ylihallitus voisi harkita toimia teosten maahantuonnin estämiseksi. Ettei Turussa kiellettyjä kirjoituksia painettaisi Suomessa

¹ Barndomsbokin ohella kapituli kielsi teokset *Gudeliga betraktelser öfver de trognas saliga död* (Jönköping 1832), *Andaktens ropande röst för dyrt återlösta själar* (Jönköping 1825), *Väckelser till dygd och sedlighet* (Jönköping 1836) ja *Sibyllae prophetia* (Jönköping 1832). Hetkeä aikaisemmin kapituli oli hylännyt C.L. Hjeltin anomuksen, jossa oli pyydetty painolupaa rukouskirjan *En liten nattvardsbok* (Jönköping 1827) suomenokselle. TMA TTA Tklin pk 23.10.1839 § 17-18.

toisen viranomaisen luvalla, kapituli päätti saattaa luettelon myös Porvoon hiippakunnan johdon tietoon.²

Luettelon laatiminen kesti ilmeisesti odotettua kauemmin, sillä kapituli palasi asiaan vasta helmikuussa 1840. Tällöin se lähetti työnsä tuloksen sensuuriylihallitukselle ja Porvoon tuomiokapitulille. Luetteloon oli merkitty Turussa vuosina 1835–1839 kielletyt kirjat ja lehtikirjoitukset, yhteensä 19 otsikkoa. Paitsi kirjoitusten nimiä sarakkeissa mainittiin päätösten päiväykset ja painolupien anojat. Saatteeksi kapituli pyysi ylihallitusta estämään lueteltujen teosten tuonnin ja levittämisen Suomessa. Lisäksi kapituli sitoutui ilmoittamaan vuosittain niistä kirjoituksista, jotka se vastedes tuli kieltämään.³ Porvooseen kapituli lupasi tiedottaa painokielloistaan kulloinkin välittömästi. Vastaavasti se toivoi Porvoon kapitulin tiedottavan omista sensuuripäätöksistään.⁴

Sekä sensuuriylihallitus että Porvoon tuomiokapituli suhtautuivat aloitteeseen myönteisesti. Ylihallitus velvoitti asiamiehensä ja sensuurikomitean tarkoin valvomaan, ettei luettelon sisältämiä kirjoja tuotu maahan eikä myyty kirjakaupoissa.⁵ Porvoon kapituli kokosi tiedot vuosina 1835–1839 kieltämistään kirjoituksista. Luetteloon kertyi 13 otsikkoa, valtaosaltaan hylättyjen lehtiartikkelien rubriikkeja. Paitsi kirjoituksia anojineen ja kieltopäivineen kapituli merkitsi näkyviin päätösten perustelut. Näin laatimansa luettelon se lähetti 11.3. Turun kapitulille ja viikkoa myöhemmin – ylihallituksen pyynnöstä – sensuuriylihallitukselle. Porvoossa vastedes kiellettävistä kirjoituksista kapituli lupasi ilmoittaa heti, kun kiellettävää ilmaantui.⁶

Sensuuriylihallitus oli lähetteessään Porvoon kapitulille myös määritellyt toimenpiteen tarkoituksen. Sen mukaan pyrkimyksenä oli saavuttaa yhtenäisyys sensuuriasetusten soveltamisessa ja edis-

² TMA TTA Tklin pk 23.10.1839 § 19.

³ VA SensY KD 11/65 Turun tkli sensuuriylihallitukselle 19.2.1840.

⁴ VA PTA Eb 400 (Istunnon 11.3. asiakirjat) Turun tkli Porvoon tkille 19.2.1840.

⁵ VA SensY Pk 11.3.1840; VA SensK Ea 11 Sensuuriylihallitus sensuurikomitealle 11.3.1840.

⁶ TMA TTA E IV 1 Porvoon tkli Turun tkille 11.3.1840; VA SensY KD 17/65 1840 Porvoon tkli sensuuriylihallitukselle 18.3.1840; VA PTA Tklin pk 18.3.1840 § 7.

tää niiden huolellista toimeenpanoa.⁷ Porvoon kapitulin vastattua vetoomukseen uskonnollisen kirjallisuuden sensuuri oli periaatteessa yhtenäistetty. Historiallisesti katsoen tilanne oli jokseenkin sama kuin puoli vuosisataa aikaisemmin, jolloin valtiopäiväpapisto oli kehottanut konsistoreita vuorovaikutukseen sensuuriasioissa.⁸ Kustavilaisen ajan toimista vuoden 1840 järjestelyt poikkesivat siinä, että nyt pyrittiin vaikuttamaan ensisijaisesti tuontikirjojen valvontaan.

Lähikuukaudet osoittivat, etteivät järjestelyt jääneet vain muodollisiksi. Porvoon kapitulit ilmoitti toukokuulla juuri kieltämästään *Evangeliskt veckoblad* -artikkelista,⁹ Turun kapituli heinäkuulla neljän hartauskirjan hylkäämisestä.¹⁰ Sensuurikomitea päätti kirjata kapitulien kiellot luetteloihinsa,¹¹ ja Porvoossakin ryhdyttiin pitämään erityistä kiellettyjen kirjojen rekisteriä.¹² Mahdollisuudet valvonnan yhtenäistymiseen olivat siis käytännössäkin olemassa.

4.1.2. Lehtisensuurin uudet määräykset

Uusi ilmoituskäytäntö perustui sensuuriviranomaisten keskinäisiin päätöksiin eikä aiheuttanut muutoksia asetuksiin. Muutenkin uskonnollisen kirjallisuuden valvontaa koskevat määräykset pysyivät 1840-luvun ajan ennallaan. Sitä vastoin hallituksen yleinen sensuuripolitiikka kiristyi. Suhteiden kärjistymistä aiheuttivat var-

⁷ VA PTA Eb 400 (Istunnon 18.3. asiakirjat) Sensuuriylhallitus Porvoon tkille 11.3.1840.

⁸ *Rehnberg* 1966, 43-44.

⁹ TMA TTA E IV 1 Porvoon tkli Turun tkille 20.5.1840; VA SensY KD 26/67 1840 Porvoon tkli sensuuriylhallitukselle 20.5.1840.

¹⁰ VA PTA Eb 403 (Istunnon 11.8. asiakirjat) Turun tkli Porvoon tkille 10.7.1840. Sensuuriylhallitukselle Turun kapitulit ilmoitti v:n 1840 kielloistaan helmikuussa 1841. VA SensY KD 12/72 1841 Turun tkli sensuuriylhallitukselle 3.2.1841.

¹¹ VA SensK Pk 14.3.1840 § 1 ja 19.5.1840 § 1.

¹² VA PTA Ac 4:1 Kiellettyjen kirjojen luettelo. Luettelon, joka varsinkin Porvoossa kiellettyjen teosten osalta on jäänyt fragmentaariseksi, on julkaissut *Neovius* (1891, 192-194).

sinkin vuodesta 1844 ilmestyneen *Saiman* kirjoitukset. Kun ei sensuuriylihallituksestaan näyttänyt olevan Snellmanin hillitsijäksi, Menšikov ryhtyi järjestämään uudelleen sanomalehtien valvontaa. Toukokuussa 1846 annetulla keisarin määräyksellä lääninhallituskaupunkien sensorit asetettiin kuvernöörien kontrollin alaisiksi. Kuvernöörien valvontaoikeus rajoittui sanomalehtien sensuuriin eikä koskenut pääkaupungin lehtien tarkastusta.¹ Keisarin käskykirjeellä 1.3.1847 – senaatin jo lakkautettua Saiman – alistettiin paikalliset sensorit kaikissa toimissaan kuvernöörien käskyvaltaan. Samalla muutettiin vuoden 1829 asetusta siten, että sensorien nimitysoikeus siirtyi sensuuriylihallitukselta kenraalikuvernöörille.² Senaatin myönnettyä ilmestymisluvan Lönnrotin ja Snellmanin kirjalliselle aikakauslehdelle³ Menšikov hankki keisarilta julistuksen, jolla lehtien julkaisuluvat tehtiin kenraalikuvernöörin päätöksestä riippuviksi.⁴ Syyskuussa 1847 määrättiin vielä Porvoon paikallinen sensori Porvoon piispan alaiseksi.⁵

Uudet määräykset kertoivat kenraalikuvernöörin lisääntyvästä epäluottamuksesta Suomen viranomaisia, eritoten sensuuriylihallitusta, kohtaan. Euroopan ”hullun vuoden” 1848 tapahtumat jännittivät poliittista ilmapiiriä entisestään.⁶ Menšikov seurasi tarkoin Suomen lehtien kirjoittelua ja vainusi kumouksen henkeä milloin missäkin sinänsä viattomassa kirjoituksessa. Lehtisensorien tukalaa asemaa kuvasi sensori C.A. Sanmarkin lausumaksi mainittu huokaus: ”On aivan sama, pyyhkiikö tai jättää pyyhkimättä; haukkumisia saa joka tapauksessa. Elleivät ne tule ylhäältäpäin, ne tulevat alhaaltapäin, ja elleivät ne tule alhaaltapäin, ne tulevat ylhäältäpäin.

¹ *Samling af bref* 1843–1851 (1853), 143-144 Keisarillinen kirje sensuuriylihallitukselle 11.5.1846. *Nurmio* 1947, 151.

² *Samling af bref* 1843–1851 (1853), 174 Keisarillinen kirje sensuuriylihallitukselle ja kuvernööreille 1.3.1847.

³ *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning*. Ilmestymislupa oli myönnetty v:n 1847 alussa. *Nurmio* 1947, 160.

⁴ *Samling af placater* 1847–1848 (1849), 18. Julistus oli päivätty 30.3.1847.

⁵ *Samling af bref* 1843–1851 (1853), 191-192 Keisarillinen kirje sensuuriylihallitukselle 2.9.1847. *Nurmio* 1947, 159-161.

⁶ Kumousvuoden vaikutuksista Venäjän ja Suomen sensuurioloihin *Nurmio* 1947, 52-56, 73-76.

Elleivät ne tule suullisesti, ne tulevat kirjallisesti, ja elleivät ne tule kirjallisesti, ne tulevat suullisesti.”⁷

Hallituksen kirkkopoliitiikkaan 1840-luku ei tuonut merkittäviä muutoksia. Pietarissa luotettiin Suomen kirkon johtoon, mistä myös Ottelinin määrääminen Porvoon sensorin valvojaksi oli osoitukseksi. Eräitä vuosikymmenen alun tapauksia lukuun ottamatta hallitusviranomaiset eivät kirjeenvaihdossaan puuttuneet pietismiin.⁸ Uskonnollinen vapaamielisyys teki tuloaan, mutta toistaiseksi mallillisena ja suppeissa piireissä. Kirkollinen yhtenäiskulttuuri vallitsi vielä jokseenkin järkkymättömänä. Sen säilyttäminen oli hallituksen kannalta myös yhteiskunnallisen rauhan edellytys.⁹

4.2. SENSUURIN KÄYTÄNTÖ, MÄÄRÄ JA LAATU

4.2.1. Kotimaansensuuri

Julkaisutoiminnan vilkastumisen ja senaatin privilegipoliitiikan seurauksena Suomessa aloitti 1840-luvulla kuusi uutta kirjapainoa. Yhtä, Nordenswanin Hämeenlinnan painoa, lukuun ottamatta uudet laitokset sijoituivat maan itäiselle puoliskolle: Kuopioon, Helsinkiin, Mikkeliin ja Sortavalaan.¹ Tämän jälkeen kaksi kolman-

⁷ *Censur-kalender* 1861, 149; *Nurmio* 1947, 165-177.

⁸ *Osmonsalo* 1939, 33-37, 92-94.

⁹ *M. Juva* 1950, 62-75.

¹ Uudet kirjapainot olivat Karstenin paino Kuopiossa (toiminnan alkamisvuosi 1843), Gottlundin Helsingissä (1846), Cedervallerin Mikkeliissä (1846), Holmströmin Sortavalassa (1847), Nordenswanin Hämeenlinnassa (1847) ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran paino Helsingissä (1849). Waseniuksen privilege siirrettiin v. 1843 A. W. Gröndahlin nimiin ja Wolffin oikeudet v. 1846 P. M. F. Lundbergille. Henrik Renqvistin toimilupa-anomuksen senaatti v:n 1844 lopulla hylkäsi. Sensuuriylhallitus oli lausunossaan todennut, ettei maan kirjapainokannan lisääminen näyttänyt sillä hetkellä tarpeelliselta. Jacob Judén ja A. C. Öhman onnistuivat anomuksissaan Renqvistiä paremmin, mutta kummaltakin jäi toiminta aloittamatta. *Gardberg* 1948-1973 III, 9, 35-40, 80-109.

nesta maan kirjapainoista toimi Porvoon hiippakunnan alueella. Uskonnollinen kirjallisuus kuului yhä kaikkien kirjapainojen tuotantoon.

Turun tuomiokapitulin tarkastettaviksi lankesivat ne hengelliset kirjoitukset, jotka aiottiin julkaista Turun, Vaasan, Oulun tai Hämeenlinnan kirjapainoissa. Varsinaisen tarkastuksen suoritti useimmiten joku tuomiokapitulin jäsenistä, mutta painoluvista päätti aina istuva kapituli.² Puhetta istunnoissa johti arkkipiispa Melartin vuoteen 1847 ja hänen kuoltuaan J. A. Edman, joka muutamaa vuotta aikaisemmin oli tullut tuomiorovastiksi Gadolinin sijaan.³ Kapitulin lehtorijäsenten määrä nousi vuoden 1843 koulujärjestyksen nojalla kuudesta seitsemään. Notaarina kirjasi päätökset Wilhelm Forssman vuoteen 1845 ja hänen jälkeensä A. G. Dahl.⁴

Niistä 130 teoksesta, joiden sensorin kapitulin pöytäkirjat vuosilta 1840–1849 ilmaisevat, arkkipiispa Melartin tarkasti henkilökohtaisesti 12. Arkkipiispan osuus koostui lähinnä pietistien mielikirjoista (*Sions sänger*, Wilcox), herätysmiesten kiistakirjoituksista (Ingman, Nordlund) ja hedbergiläisten pappien Lutherkäännöksistä. Teologian lehtori, sittemmin tuomiorovasti Edman tarkasti 17 teosta. Muitten kapitulin jäsenten osuudet käyvätkin ilmi asetelmasta:

² Istuntojen ulkopuolella annettuna voitaneen pitää yhtä Svebiliuksen ruotsinkieliselle katekismukselle (*Enfaldig förklaring*, Åbo 1846) myönnettyä imprimaturia. Kirjaan merkittyä painolupaa (*Turun tkl* 2.9.1846) ei esiinny pöytäkirjoissa.

³ Melartin nautti osittaista virkavapautta maaliskuusta 1846. Hänen kuolemansa jälkeen piispanistuin oli avoimena lähes kolmen vuoden ajan. *Tiensuu* 1976, 320.

⁴ Kapitulin lehtorijäseninä toimivat 1840-luvulla aiemmin mainittujen Elfgrenin, Estlanderin, Bergenheimin, Ahlstedtin ja Heikelin lisäksi

Carl Fredrik Widenius	1840-1841
Aron Gustaf Borg	1841-1842
Fredrik Hertzberg	1844-1858
Carl Jacob Helander	1845-1851
Frans Wilhelm Gustaf Hjelt	1845-1870
Gustaf Fredrik Helsingius	1846-1859

Colliander 1910, 4-6; *Tiensuu* 1976, 323.

	tarkastettuja teoksia
Hertzberg	20
Heikel	18
Helsingius (teol.leht. 1846—)	14
Helander	11
Bergenheim	8
Hjelt	7
Widenius	6
Elfgren	3
apujäsenet	14

Osuuksia luettaessa on otettava huomioon, että niiden sisältämät tapaukset edustavat vain kahta kolmasosaa kaikista kapitulin sensuroimista teoksista.⁵ Tapausten tarkempi erittely ei ole paljastanut periaatetta, jonka mukaan sensori olisi määräytynyt. Kirjan kieli ja aihepiiri eivät näy ainakaan johdonmukaisesti valintaa sanelleen.

Hüppäkunnassa julkaistavat teologiset ja hengelliset aikakauslehdet kapituli sensuroi istunnoissaan kuten kirjatkin. Tarkastajat voidaan tunnistaa lähinnä *Ecclesiastikt litteraturbladin*, Engelbrekt Ranckenin Turussa 1840–1845 julkaiseman ammattilehden osalta. Lehden käsikirjoituksia oli pöytäkirjojen mukaan sensuroitavina 69 kertaa, joista 59 tapauksessa tarkastaja merkittiin näkyviin. Melartin tarkasti numeroista kolme neljäsosaa; loput kulkivat enimmäkseen Edmanin ja Bergenheimin kätten kautta.⁶ F. G. Hedbergin *Allmän evangelisk tidningin* (1845–1848) käsikirjoituksia oli esillä 43 kertaa. Vaikka lehti ilmestyi kuukausittain kuten Ranckenin *Litteraturblad*, sen sensori mainitaan vain kahdesti. Tällöin Heikel on merkitty yhden ja Melartin kahden käsikirjoituksen tarkastajaksi.⁷ Lehden säilyneistä käsikirjoituksista ja evankelisten pappien kirjeistä voidaan päätellä, että muitakin kapitulin jäseniä osallistui lehden sensurointiin.⁸

⁵ Tarkastettuja teoksia oli 1840-luvulla kaikkiaan 201.

⁶ Melartinin tarkastamiksi on merkitty 43, Edmanin 7 ja Bergenheimin 4 käsikirjoitusta.

⁷ TMA TTA Tklin pk 19.3.1845 § 39 ja 9.7.1845 § 55.

⁸ Ainakin Edman ja Helander näyttävät esiintyneen tarkastajina. HYK Coll. 225 AET:n käsikirjoitukset 1848 n:ot 3 ja 12; HYK Coll. 225 J. E. Ahlgren Hedbergille 6.6.1846. Ks. myös *Takala* 1929-1948 II, 614-615.

Ranckenin ja Hedbergin lehtien ohella kapituli tarkasti joukon erillisiä artikkeleita, jotka aiottiin julkaista sanomalehdissä tai uusissa uskonnollisissa aikakauskirjoissa.⁹ Näitten artikkelien sensoreista pöytäkirjat eivät mainitse.

Kapitulin sensuuripäätökset olivat 1840-luvulla miltei järjestään yksimielisiä. Tietävästi vain yksi anomus sai ratkaisunsa äänestyksen tuloksena.¹⁰ Anomusten käsittely oli jonkin verran hitaampaa kuin 1830-luvulla. Silti 83 % niistä ratkaistiin kuukauden kuluessa jättöpäivästä.¹¹

Myyntilupia koskevat päätökset kapituli kirjasi epäsäännöllisesti. Vain 32 tapauksessa päätös merkittiin pöytäkirjaan. Lisäksi kapituli arkistoi joukon kirjanpainajain vakuutuksia, joissa ”todistettiin” painotuotteen ja sensuurin hyväksymän pohjatekstin yhdenmukaisuus.¹² Myyntiluvat ja todistukset koskivat yksinomaan Turussa tai Hämeenlinnassa painettuja teoksia. Tästä voitaneen päätellä, että Vaasassa ja Oulussa jälkitarkastus oli paikallisten sensorien huolena.¹³ Ainakin yhden myyntilupa-anomuksen kapituli 1840-luvulla hylkäsi.¹⁴

Porvoon tuomiokapituli tarkasti Helsingin, Viipurin, Porvoon, Kuopion, Mikkelin ja Sortavalan kirjapainoissa julkaistavat hengelliset kirjoitukset. Kuten Turussakin uusi koulujärjestys lisäsi kapitulin jäsenmäärää yhdellä. Sensuurin kannalta merkittävimmän henkilövaihdoksen aiheutti teologianlehtori Forsiuksen kuolema vuonna 1842. Hänen seuraajalleen Gustaf Mauritz Waenerbergille ei sensorin tehtäviä enää keskitetty. Magnus Alopaeusta seurasi tuomioro-

⁹ Artikkelit oli tarkoitettu Åbo tidningariin ja Ilmariseen. Uusista aikakauskirjoista *Theologisk tidskrift för lutheraner* kaatui ensi numeronsa sensurointiin, kun taas *Kristillisiä sanomia* alkoi ilmestyä v:n 1850 alusta.

¹⁰ Äänestys koski P. U. F. Sadelinin saarnaa Ihminen Kristuksen tuomio-istuimen edessä. TMA TTA Tklin pk 5.5.1847 § 6.

¹¹ Yli kolmen kuukauden ajan kapituli piti hallussaan neljää käsikirjoitusta. Suhdetta laskettaessa on pohjaututtu niihin 160 teokseen, joita koskeva anomus on säilynyt.

¹² TMA TTA F I 1:1d Imprimatur-anomukset. Ks. v:n 1829 sensuuriasetuksen § 26. *Samling af placater* 1825-1829 (1831), 514.

¹³ Sensuuriasetuksen §:n 27 mukaan myös paikallisella sensorilla oli oikeus myöntää myyntilupa.

¹⁴ Myyntikielto koski Hämeenlinnassa 1848 painettua ruotsinkielistä aapista, josta kahdeksas käsky oli pudonnut pois. TMA TTA Tklin pk 22.3.1848 § 35.

vastina Carl Gustaf Nykopp (1844) ja Kjellmania notaarina Adolf Fredrik Sirén (1848).¹⁵

Ellei lehtikirjoituksia oteta lukuun, tarkastajan nimi mainitaan kapitulin 1840-luvun pöytäkirjoissa keskimäärin joka neljännessä sensuuritapauksessa.¹⁶ Sikäli kuin tästä aineistosta on lupa päätellä, Forsius toimi pääsensorina vielä vuodet 1840–1841. Sen jälkeen tarkastustehtävät näyttävät siirtyneen lähinnä piispa Ottelinin sekä lehtorien Lindh, Borenius ja Waenerberg huoleksi.¹⁷

Kapitulin tarkastamat lehtiartikkelit olivat pääosaltaan *Evangeliskt veckobladin* käsikirjoituksia. Veckobladin toisen vuosikerran sensuurista Forsius huolehti entiseen tapaan, mutta vuoden 1841 alussa hän sai vapautuksen tehtävästä, nähtävästi omasta pyynnöstään.¹⁸ Lehden viimeisten numeroiden käsikirjoitukset tarkastettiin säännöllisesti kapitulin istunnoissa.¹⁹

Äänestykseen painolupa-asioissa kapituliturvautui vuosikymmenen kuluessa kolmesti. Erimielisyyden aiheina olivat tällöin Evangeliskt veckobladin käsikirjoitukset.²⁰ Anomusten käsittely oli sitten 1830-luvun nopeutunut: enää joka neljäs teos viipyi sensuurissa kuukautta kauemmin.²¹

Painettujen teosten jälkitarkastus näyttää tapahtuneen Porvoossa yhtä rutiininomaisesti kuin Turussakin. Vajaat puolet myyntiluvista on kirjattu pöytäkirjoihin – jos nyt näitä lupia aina asianmukaisesti anottiin.²² Yhden myyntilupa-anomuksen kapitulit hylkäsi. Epäämistään se perusteli havainnollaan, että teoksen oli hy-

¹⁵ Kapitulin uusina lehtori jäseninä toimivat 1840-luvulla August Lindfors (1840-1870), Samuel Johan Gustaf Smalén (1843-1862) ja Gabriel Mauritz Waenerberg (1843-1852). *Colliander* 1910, 7-10; *A. Hultin* 1920-1923 II, 88-94, 100-104.

¹⁶ Sensori voidaan tunnistaa kaikkiaan 49 tapauksessa.

¹⁷ Ottelinin tarkastamiksi mainitaan 12, Lindhin 13, Boreniuksen 8 ja Waenerbergin 5 teosta. Myös Nykopp, Ohman ja Runeberg mainitaan sensoreina.

¹⁸ Kirjeessään E. A. Crohnsille 31.1.1841 (HYK SLF 413) Ottelin mainitsee Forsiuksen sanoutuneen irti Veckobladin sensorin tehtävästä.

¹⁹ VA PTA Tklin pk 4.1.1841 § 24, 5.1.1841 § 1-2, 15.1.1841 § 30, 27.1.1841 § 24, 3.2.1841 § 17, 10.2.1841 § 17, 17.2.1841 § 23-24 ja 24.2.1841 § 27.

²⁰ VA PTA Tklin pk 20.5.1840 § 26 ja 5.1.1841 § 1-2.

²¹ Suhde on laskettu niiden 112 teoksen pohjalta, joiden jättöpäivä on voitu tarkistaa anomuksesta tai diaarista. Yli kolmen kuukauden määräajan kapitulit piti hallussaan kahta käsikirjoitusta.

²² Myyntiluvat on kirjattu 67 teoksen osalta.

väksynyt painettavaksi Turun kapituli ja että hyväksyttyyn käsikirjoitukseen oli painatuksen aikana tehty muutoksia.²³

Kumpikin tuomiokapituli sai 1840-luvulla tarkastettavakseen käsikirjoituksia, jotka jouduttiin palauttamaan maalliselle sensuurille kuuluvina. Turun kapitulin mielestä Meierin dogmihistoria ja Grundtvigin kronikka *Pyhän Raamatun vähä aikakirja* eivät olleet sisällöltään niin hengellisiä, että niiden sensuuri olisi kuulunut kirkon viranomaiselle.²⁴ Porvoon kapituli kieltäytyi ottamasta kantaa anomukseen, joka koski Kristfrid Gananderin kokoelmaa *Uudempiä ulosvalituista satuja*.²⁵ Sensuurikomitea puolestaan myönsi painoluvat F. H. Schwartzin siveysopille *Den evangelisk-christna ethiken* ja Lars Stenbäckin tutkielmalle *Theologiska tractater II. Om förslaget till kyrkolag för Finland*.²⁶ Ilmeisesti kirjat eivät komitean mielestä olleet sen enempää akateemisia kuin hengellisiääkään.

Taulukko 6

Tuomiokapitulien tarkastamat teokset vuosittain 1840–1849

	Turun tkli kpl	niistä hylätty kpl	Porvoon tkli kpl	niistä hylätty kpl
1840	30	10	5	1
1841	13	2	10	—
1842	11	3	11	2
1843	15	1	15	—
1844	25	3	14	1
1845	19	2	17	2
1846	21	—	30	4
1847	17	—	31	2
1848	22	2	36	1
1849	28	2	36	2
yhteensä	201	25	205	15

²³ Hylkääminen koski A. W. Ingmanin kirjasta Ännu några ord om pietismen. Turun kapituli myönsi sille levittämisluvan viikkoa myöhemmin. VA PTA Tklin pk 6.12.1843 § 18; TMA TTA Tklin pk 15.12.1843 § 15.

²⁴ TMA TTA Tklin pk 19.3.1845 § 32 ja 28.5.1845 § 40. Grundtvigin teos painettiin Turussa 1845 sensuurikomitean luvalla ja Meierin Lärobok i dogmhistorien Helsingissä 1845 Porvoon tuomiokapitulin (!) hyväksymänä.

²⁵ VA PTA Tklin pk 7.12.1842 § 24.

²⁶ VA SensK Ab 5-6 Tarkastettavan kotimaisen kirjallisuuden diaarit 1842 ja 1848. Stenbäckin teoksen ensimmäisen osan (Hfors 1847) oli hyväksynyt Porvoon tuomiokapituli.

Turun tuomiokapitulin sensuuritehtävät jakautuivat tasaisesti vuosikymmenen kummallekin puoliskolle. Sen sijaan Porvoossa tarkastettavien teosten määrä kasvoi sitä mukaa kuin kirjanpainojen määrä hiippakunnassa lisääntyi. Huomion arvoinen on myös sensuurin selvä löystyminen Turussa huippuvuoden 1840 jälkeen.

Taulukko 7

Painolupia uskonnollisille teoksille anoneet vuosina 1840–1849

	käsi- kir- joitukset %	uudelleen painettavat %	yhteensä %
tekijöitä tai kääntäjiä	40	11	29
julkaisuseuroja	9	3	6
kirjanpainajia	25	62	39
muuta	27	24	26
yhteensä %	101	100	100
yhteensä kpl	176	105	281

Taulukko käsittää teokset, joiden osalta anojasta on säilynyt tieto. Tekijät ja kääntäjät esiintyivät anojina useammin kuin vuosikymmentä aikaisemmin (taulukko 2). Vastaavasti kirjanpainajain osuus painoluvan hakijoista vähentyi. Laajahko osasto ”muuta” edustanee lähinnä kustantajia ja niitä asiamiehiä, jotka anoivat lupaa omissa nimissään.

Taulukko 8

Tuomiokapitulien ratkaisemat sensuuritapaukset vuosina 1840–1849

päätös	Turun tkli %	Porvoon tkli %	yh- teensä %
teos hyväksytty ehdoitta	78	90	84
teos hyväksytty korjauksin	9	3	6
painolupa eväyty	12	7	10
yhteensä %	99	100	100
yhteensä kpl	201	205	406

Kun lukuja verrataan vastaaviin 1830-luvun numeroihin (taulukko 3), havaitaan hylkäämistapausten Turussa vähentyneen (17 %:sta 12 %:iin), Porvoossa jonkin verran kasvaneen (4 %:sta 7 %:iin). Kummankin kapitulin hylkäysprosentit olivat huomattavasti

korkeammat kuin maallisen sensuurin, joka epäsi 1840-luvulla painoluvan vain keskimäärin yhdeltä teokselta sadasta.²⁷

Jos tarkastellaan erikseen niitä 20 teosta, jotka olivat vuosikymmenen kuluessa kummankin tuomiokapitulin sensuroitavina, saadaan asetelma:

	tapauksia
Turun kapituli ankarampi	4
Porvoon kapituli ankarampi	—
kapitulien ratkaisut yhtenevät	16

Kolmeen ylimmän ryhmän neljästä teoksesta Turun kapitulin kanta oli horjuva, toisin sanoen kapituli sekä kielsi että salli niiden painamisen. Ryhmän neljännen kirjan kapitulit tarkastivat kumpikin vuosikymmenen lopulla, jolloin ne eivät enää tiedottaneet toisilleen hylkäyspäätöksistään. Näitten lukujen valossa vuoden 1840 yhtenäistämistoimet osoittautuivat varsin tehokkaiksi.

Taulukko 9

Suomen- ja muunkielisten teosten sensuuri tuomiokapituleissa vuosina 1840–1849

päättös	Turun tkli		Porvoon tkli		yhteensä	
	suom. %	muut %	suom. %	muut %	suom. %	muut %
hyväksytty ehdoitta	70	89	92	83	83	86
hyväksytty korjauksin ...	16	1	3	3	9	2
hylätty	14	10	5	13	9	11
yhteensä %	100	100	100	99	101	99
yhteensä kpl	113	88	145	60	258	148

Entiseen tapaan Turun tuomiokapituli hyväksyi suomenkieliset teokset harvemmin kuin muilla kielillä kirjoitetut. Sitä vastoin Porvoossa kansankieliset teokset näyttäivät saaneen painoluvan muita helpommin. Taulukkoa tältä osin tulkittaessa on kuitenkin huomattava Porvoossa tarkastettujen ”muunkielisten” kirjojen vähälukuisuus. Kokonaisuutena kirkollinen sensuuri kohteli edelleen ankarimmin rahvaan kirjoja.

²⁷ Vuosina 1840-1849 sensuurikomitea tarkasti toimintakertomusten mukaan yhteensä 635 painettavaa teosta. Näistä viisi komitea hylkäsi.

Taulukko 10

*Käsikirjoitusten ja uudelleen painettavien kirjojen sensuuri tuomio-
kapituleissa vuosina 1840–1849*

pätös	Turun tkli		Porvoon tkli		yhteensä	
	käsik. %	uud. p. %	käsik. %	uud. p. %	käsik. %	uud. p. %
hyväksytty ehdoitta . . .	80	74	88	93	84	84
hyväksytty korjauksin .	11	6	3	2	7	4
hylätty	8	21	9	5	9	12
yhteensä %	99	101	100	100	100	100
yhteensä kpl	133	68	124	81	257	149

Kuten 1830-luvullakin Turun kapituli sensuroi aiemmin julkaistut kirjat suhteellisesti tiukemmin kuin käsikirjoitukset. On kuitenkin otettava huomioon, että osa uudelleen painettavista kirjoista oli Ruotsissa julkaistuja ja siksi ensi kertaa Suomen kirkollisen sensuurin käsiteltävänä.²⁸ Porvoon kapitulin kiellot ja huomautukset koskivat useammin käsikirjoituksia kuin uudelleen painettavia teoksia.

Kirkollinen sensuuri perusteli päätöksiään enimmäkseen ylimalkaisesti ja vaikeaselkoisesti. Kaksi kolmannelta kieltämisistään teoksista Turun kapituli totesi joko ”arveluttaviksi” tai ”sopimattomiksi”. Jotkut sensuroiduista teoksista sisälsivät kapitulin mielestä tunnustuskirjain vastaisia ja kristinuskon henkeä loukkaavia ilmaisuja. Porvoon kapituli perusteli päätöksiään jonkin verran vaihtelevammin kuin Turun kapituli. Sen mielestä kielletyt teokset sisälsivät varomattomia ja epäraamatullisia lausumia, tarjosivat lukijalle vanhentuneita käsityksiä luonnosta, soimasivat papistoa tai synnyttivät levottomuutta filosofiseen ajatteluun tottumattomissa luki-joissa. Kahdelta kirjalta kapituli epäsi painoluvan siksi, että ne sisältyivät Turussa kiellettyjen teosten luetteloon.

Monista tulkintatapauksista huolimatta voitaneen kirkollisen sensuurin kieltoperusteet ryhmittää seuraavasti:

²⁸ Turun kapitulin v. 1840-1849 kieltämisistä painotuotteista runsas kolmannes oli Ruotsissa julkaistuja.

	Turun tkli	Porvoon tkli	yh- teensä
pietismää ruokkiva sisältö	16	5	21
rationalismi, tunnustuskirjoista			
poikkeaminen	2	2	4
sisällön vanhentuneisuus	—	1	1
yleensä sopimaton sisältö	—	1	1
kieli- ja muotoseikat	7	6	13
yhhteensä	25	15	40

Numerot osoittavat teosten lukumääriä. Hallitsevana kiellonaiheena oli Turussa edelleen kirjojen pietismille otollinen sisältö. Myös Porvoossa herännäisyys aiheutti useitten teosten hylkäämisen. Silti kielen ja muodon puutteellisuudet pitivät siellä sijansa yleisimpänä kieltoerusteena. Valtaosa kielletyistä herännäiskirjoista oli käännöksiä.

Entiseen tapaan tuomiokapitulit myönsivät osan painoluvista ehdollisina. Muutosvaatimukset koskivat sekä teosten kieltä että sisältöä:

	Turun tkli	Porvoon tkli	yh- teensä
osa sisällöstä poistettava	5	4	9
kieltä tai typografiaa korjattava . . .	8	1	9
muutoksen kohde tuntematon	7	1	8
yhhteensä	20	6	26

Joistakin teoksista sensuuri määräsi poistettavaksi esipuheen tai kääntäjän huomautukset, joistakin itse tekstiin kuuluvia jaksoja. Kirjojen kieli- ja painoasun parantamista näyttää näissä ehdollisissa tapauksissa vaatineen lähes yksinomaan Turun kapitulit. Kun Porvoossa kielivirheet katsottiin yleensä riittäväksi syyksi painoluvan epäämiseen, Turussa julkaisijalle myönnettiin oikeus niiden korjaamiseen ilman, että painolupaa tarvitsi uudelleen anoa.

Sanoma- ja aikakauslehtien käsikirjoituksia tuomiokapitulit tarkastivat 1840-luvun pöytäkirjojen mukaan 146 kappaletta. Koska käsikirjoitukset usein sisälsivät koko numeron aineiston, tarkastettavien artikkelien määrä oli käsikirjoitusten lukua suurempi. Maallisiin sanomalehtiin tarkoitettuja artikkeleita kulki kapitulien kautta varsin harvoin. Vaikka esimerkiksi pietismää koskevia kirjoituksia tunnetaan puolisensataa, vain kuudelle niistä hankittiin kir-

kon viranomaisen lupa.²⁹ Päätökset mainituissa 146 tapauksessa jakautuivat seuraavasti:

	Turun tkli	Porvoon tkli	yh- teensä
käsikirjoitus hyväksytty	101	24	125
osa käsikirjoituksesta hyväksytty ..	13	—	13
käsikirjoitus hylätty	4	4	8

Numerot osoittavat lukumääriä. Niitä luettaessa on huomattava, että Evangeliskt veckoblad vielä vuonna 1840 sensuroitiin ulkopuolella pöytäkirjan.³⁰ Kun Porvoon osalta otetaan huomioon vain vuosien 1841—1849 tapahtumat, voidaan todeta kapitulien hyväksyneen sellaisinaan 86 % tarkastamistaan lehtikirjoituksista. Suhde on jokseenkin sama kuin kapituleissa tarkastettujen kirjojen hyväksymisprosentti (84 %). Tästä päätellen kirkollinen sensuuri ei keskimääräisesti kohdellut lehtikirjoituksia yhtään ankarammin kuin kirjojakaan.

Porvoossa kielletyt neljä lehtikirjoitusta olivat kaikki Evangeliskt veckobladin tarkoitettuja ja korostuksiltaan tyypillisesti pietistisiä. Hylätyt kirjoitukset olivat kapitulin mielestä tendenssiltään epäkristillisiä, tunnustuskirjain vastaisia, luvattomia kokouksia puoltavia, sanonnaltaan loukkaavia tai muuten sopimattomia. Turun kapituli epäsi painoluvan 17 artikkelilta, joista 13 sisältyi Allmän evangelisk tidningin käsikirjoituksiin. Näitä painokieltoja ei yleensä perusteltu.

Vuonna 1840 sovitun käytännön mukaan kapitulit tiedottivat painokielloista toisilleen ja sensuuriylivaltuutukselle. Turun kapituli raportoi kieltämistään kirjoista Porvooseen yleensä välittömästi, ylihallitukselle kerran vuodessa. Porvoon kapituli ilmoitti niistä kirjoista ja lehtikirjoituksista, joiden harhauttava sisältö oli aiheuttanut hylkäämisen. Nämä päätöksensä kapituli saattoi yhtä nopeasti sen-

²⁹ Artikkelit on poimittu lehdistä lähinnä *Rosendalin* (1902-1915 II ja III), *U. Paunun* (1908) ja *Takalan* (1929-1948 I ja II) viitteiden perusteella. Kuusi kapitulien tarkastamaa artikkelia eivät sisällöltään poikenneet ratkaisevasti sanomalehtisensorien hyväksymistä. Kaiken kaikkiaan kapitulit tarkastivat 1840-luvulla kymmenen maallisten lehtien kirjoitusta.

³⁰ V:n 1840 istunnoissa tarkastettiin vain kolme Veckobladin kirjoitusta. Näistä yhden kapituli hylkäsi.

suuriylihallituksen kuin Turun kapitulinkin tietoon. Vaikka vuoden 1840 sopimusta ei koskaan virallisesti purettu, se raukesi käytännössä vuosikymmenen lopulla; vuoden 1846 jälkeen kumpikaan tuomiokapituli ei enää ilmoittanut painokielloistaan.³¹ Ilmoitukset siis lakkasivat samoihin aikoihin kuin kirkollinen sensuuri – ainakin tilastollisesti katsoen – alkoi hellittää otettaan. Turun kapitulin osalta on huomattava myös samoihin aikoihin tapahtunut puheenjohtajan vaihdos.

Ylin sensuurihallinto ja kirkollinen sensuuri. Senaatti käsitteli vuosikymmenen kuluessa kolme anomusta, joissa pyydettiin lupaa teologisen tai hengellisen aikakauslehden julkaisemiseen. Vaikka senaatille asetuksen mukaan olisi riittänyt sensuuriylihallituksen kuuleminen, se pyysi kahdesta anomuksesta myös tuomiokapitulin lausunnon. Molemmissa tapauksissa (*Väktaren*, *Theologisk tidskrift för lutheraner*) se myönsi julkaisuluvat kapitulin suosituksen mukaisesti, toisessa jopa vastoin sensuuriylihallituksen kantaa.³² Kolmannen anomuksen (*Allmän evangelisk tidning*) senaatti hyväksyi ylihallituksen lausunnon perusteella.³³

Anomukset nostivat esiin myös kysymykset lehtien sensuurin järjestämisestä. Turkulaisen *Allmän evangelisk tidningin* tarkastus kuului niin senaatin kuin ylihallituksenkin mukaan Turun tuomiokapitulille.³⁴ Sen sijaan mielipiteet *Väktaren*-aikakauskirjan sensuurista kävivät kahtaanne. Porvoon kapituli ehdotti anojaan yhtyen, että aikakauskirjan tarkastajaksi olisi määrätty teologinen tiedekunta. Kapitulin mielestä kaikkien muittenkin hengellisten lehtien sensuuri olisi tullut uskoa tiedekunnan huoleksi, koska valvonnan yhtenäisyys siten olisi parhaiten saavutettu. Ylihallitus vetosi sensuriasetuksen §:n 17 toiseen momenttiin. Sen mukaan ylihallitus

³¹ Turun kapituli ei v. 1847 kieltänyt yhtään kirjoitusta, joten sen osalta käytännön voidaan katsoa lakanneen v. 1848.

³² VA Tal.os. pk 26.1.1847 ja 23.2.1847; VA Tal.os. AD 738/84 1846 Sensuuriylihallituksen lausunto 8.12.1846 ja Porvoon tklin lausunto 13.1.1847; VA Tal.os. AD 765/12 1846 Sensuuriylihallituksen lausunto 8.12.1846 ja Turun tklin lausunto 13.1.1847.

³³ VA Tal.os. pk 12.11.1844; VA Tal.os. AD 676/50 1844 Sensuuriylihallituksen lausunto 16.10.1844. Lehdistä lähemmin *Tommila* 1963b, 156-172.

³⁴ VA Tal.os. AD 676/50 1844 Sensuuriylihallituksen lausunto 16.10.1844; TMA TTA E I 25 Kansliatoimituskunta Turun tkille 12.11.1844.

katsoi Väktarenin tarkastuksen kuuluvan yleensä sensuurikomitealle — lehden oli määrä käsitellä paitsi teologian myös filosofian, psykologian ja kasvatustieteen kysymyksiä —, mutta hengellisten kirjoitusten osalta Porvoon tuomiokapitulille.³⁵ Senaatin päätös oli ylihallituksen kannan mukainen.³⁶

Aikakauskirjan *Theologisk tidskrift för lutheraner* tarkastajaksi anojat (J. I. Bergh, Stenbäck) ehdottivat tuomiokapitulin valtuuttamaa asiamiestä, Turun kapituli puolestaan teologista tiedekuntaa. Anojien ehdotus johtui siitä, että lehteä oli tarkoitus julkaista Vaasassa.³⁷ Senaatti määräsi lehden Turun kapitulin sensuroitavaksi.³⁸

Kolmen lehtilupa-anomuksen lisäksi senaatti käsitteli Porvoon tuomiokapitulin esityksen, joka koski hengellisen aikakaushlehen sensuuria. Esitys johti tunnetusti *Evangeliskt veckobladin* lakkauttamiseen. Lopullisen päätöksensä senaatti antoi asiassa sensuuriylihallitusta kuultuaan.³⁹

Maaliskuusta 1847 lehtien julkaisuluvista päätti kenraalikuvernööri. Vuosikymmenen loppuun mennessä Menšikov käsitteli kaksi uskonnollista lehteä koskevaa privilegianomusta. Toisen näistä (Pakanain kääntymisten ilmoittaja) hän hylkäsi, vaikka sekä Porvoon kapituli että kenraalikuvernöörinkanslian päällikkö lausunnoissaan olivat sitä puoltaneet.⁴⁰ Toisen anomuksen (Kristillisiä sanomia) Menšikov hyväksyi Turun kapitulia kuultuaan.⁴¹ Sensuuriylihallituksen kantaa ei kummassakaan tapauksessa kysytty.

Kaiken kaikkiaan hallitusviranomaiset siis myönsivät 1840-

³⁵ VA Tal.os. AD 738/84 1846 A. A. Laurellin anomus 19.11.1846, sensuuriylihallituksen lausunto 8.12.1846 ja Porvoon tklin lausunto 13.1.1847.

³⁶ VA PTA Ea 2:18 Kansliatoimituskunta Porvoon tkille 26.1.1847.

³⁷ VA Tal.os. AD 765/12 1846 J. I. Berghin ja Lars Stenbäckin anomus 26.11.1846, sensuuriylihallituksen lausunto 8.12.1846 ja Turun tklin lausunto 13.1.1847.

³⁸ TMA TTA E I 27 Kansliatoimituskunta Turun tkille 23.2.1847.

³⁹ VA Tal.os. pk 9.2. ja 2.3.1841; VA Tal.os. KD 1/411 1841 Porvoon tkli senaatille 15.1.1841 ja sensuuriylihallituksen lausunto 24.2.1841.

⁴⁰ VA KKK 167 II 1847 Porvoon tklin lausunto 11.10.1848, M. W. Nordenheimin lausunto 23.11./5.12.1848 ja Menšikov Viipurin läänin kuvernöörille 7/19.12.1848.

⁴¹ VA KKK 167 VI 1847 Turun tklin lausunto 20.12.1848; TMA TTA E I 28 Kansliatoimituskunta Turun tkille 20.2.1849.

luvulla ilmestymisluvat neljälle uskonnolliselle lehdelle. Vastaavasti ne hylkäsivät yhden lupa-anomuksen ja peruuttivat yhden aiemmin myönnetyn privilegin. Suhteellisesti 1840-luvun privilegipolitiikka oli uskonnollisia lehtiä kohtaan yhtä ankaraa kuin maallisiakin aikakausjulkaisuja kohtaan.⁴²

Tuomiokapitulien sensuuripäätöksistä ei 1840-luvulla valitettu. Sensuuriylihallitus ei myöskään saanut käsiteltäväkseen kannetta, joka olisi koskenut uskonnollisen kirjan luvatonta painamista. Ylihallituksen tehtävät uskonnollisen kirjallisuuden valvonnessa rajoituivat lähinnä lausuntojen antamiseen lehtihankkeista ja niitten painokieltojen välittämiseen, joita tuomiokapitulit lähettivät ulkomaansensuurille tiedoksi.

4.2.2. Ulkomaansensuuri

Sensuurikomitean toimintaa leimasi 1840-luvulla jäsenten runsas vaihtuvuus. Neljää jäsenpaikkaa piti vuosikymmenen kuluessa hallussaan 11 sensoria, joista seitsemän oli yliopistomiehiä. Vuosina 1841–1842 komiteaan kuului sen historian ainoa teologijäsen, jumaluusopillisen tiedekunnan apulainen Frans Ludvig Schauman.¹

Ulkomaisia teoksia välittivät kuten aiemminkin enimmäkseen Helsingin ja Turun kirjakaupat. Pääkaupungissa kirjojen tuojat jättivät itse luettelonsa sensuurikomitean tarkastettaviksi, muualta fak-

⁴² Tietävästi 1840-luvulla hylättiin neljä ja hyväksyttiin 16 maallisten lehtien lupa-anomusta. Kaksi maallista lehteä sai kokea Evangeliskt veckobladin kohtalon. *Nurmio* 1947, 188-189; *Tommila* 1963a, 101-102, 322-323.

¹ Komitean uusina jäseninä toimivat 1840-luvulla

yliopistonapulainen F. L. Schauman	1841-1842
professori Gabriel Rein	1842-1848
professori N. A. Gylde	1844-1851
professori G. F. Aminoff	1847-1865
yliopistonapulainen I. U. Wallenius	1848
kenr.kuv. kanslian virkamies C. H. Molander	1848-1854
postijohtok. kamreeri C. A. Sanmark	1849-1861

Aikaisemmista jatkoivat Widenius v:een 1841, Backman v:een 1844, af Tengström v:een 1847 ja Granbom v:een 1848. VA SensK Pk 1840-1849; *Tommila* 1963a, 90.

tuurat kulkivat komitealle paikallisten sensorien tai tulliviranomaisen välittämänä.² Yliopiston opettajat saivat entiseen tapaan kirjansa vapaasti. Heille luovutetuista kirjakapeteista tulliviranomaiset ilmoittivat sensuurikomitealle. Pakettien sisältöä ei näissä ilmoituksissa eritelty.³

Diaarien mukaan komitea tarkasti 1840-luvulla keskimäärin 123 kirjalueteloa vuodessa. Näistä noin neljännes koski huutokaupattavia teoksia. Tarkastettujen teosten määrät voidaan koko vuosikymmenen ajalta lukea vain sensuuritoimen vuosikertomuksista. Niitten mukaan komitea vaati vuosittain nähtäväkseen keskimäärin 275 ja kielsi vastaavasti 43 teosta. Sikäli kuin vuosikertomusten ja saapuneiden kirjaluetteloiden diaarien tiedot ovat yhdistettävissä, joka 37. teos määrättiin tarkastettavaksi ja joka 237. teos kielletyksi. Vastaavat frekvenssit olivat edellisellä vuosikymmenellä 140 ja 1:200.⁴

Koska komiteaan saapuneiden kirjojen diaarit on täytetty puutteellisesti, tarkastettujen uskonnollisten teosten lukua ei voida koko vuosikymmenen osalta määrittää. Pelkästään täysistä diaareista laskien saadaan tutkittujen uskonnollisten kirjojen keskimääräksi 43 teosta vuodessa.⁵

Vuosikymmenen kuluessa komitea epäsi tuonti- ja levittämisluvan 33 sellaiselta kirjalta, jotka otsikosta päätellen olivat teologisia tai hengellisiä. Kieltopäätökset olivat yksimielisiä ja jakautuivat vuosittain seuraavasti:

² Otantavuosina 1840 ja 1845 saapuneista 152 faktuurasta helsinkiläiset kirjakauppiaat ja yksityishenkilöt jättivät 76 kpl. Turun sensori lähetti 50, Vaasan 6, Porvoon 5, Viipurin 4 ja Oulun sensori 3 faktuuraa. Loput kahdeksan tulivat Loviisan, Pietarsaaren ja Haminan tullikamareilta sekä yksityisiltä porvoolaisilta. Huutokauppaluettelot (56 kpl) eivät sisälly lukuun. VA SensK Ad 3-4 Tarkastettavien kirjaluetteloiden diaarit 1840 ja 1845. Kirjakauppaoloista 1840-luvulla *Stenberg* 1942, 13; *Virtanen* 1958, 90; *Tommila* 1967.

³ VA SensK Ea 11-20 Helsingin meritullikamarin kuukausi-ilmoitukset 1840-1849.

⁴ VA SensK Ad 3-5 Tarkastettavien kirjaluetteloiden diaarit 1840-1849; VA SensY Da 3-5 Sensuuriylhallitus senaatille 24.2.1841, 11.2.1842, 10.2.1843, 7.2.1844, 4.2.1845, 3.2.1846, 17.3.1847, 16.2.1848, 1.2.1849 ja 12.2.1850. Huutokauppaluetteloiden osuus on arvioitu otantavuosien perusteella.

⁵ VA SensK Ac 6-10 Tarkastettavien ulkomaisten kirjojen diaarit 1840-1846. Vuosien 1847-1849 diaarit ovat vajaita tai puuttuvat kokonaan.

	kiellettyjä teoksia		kiellettyjä teoksia
1840	1	1845	5
1841	1	1846	2
1842	5	1847	2
1843	6	1848	—
1844	5	1849.	6

Kiellot painottuivat vuosiin 1842–1845 ja 1849 eli samoihin aikoihin kuin muutkin ulkomaansensuurin kieltopäätökset.⁶ Joka toisessa tapauksessa komitea osoitti sivuviittein ne teoksen kohdat, jotka se tarkastuksessa oli havainnut sopimattomiksi. Muillakin kerroilla hylkäämisen syy mainittiin yleensä selvästi: ”tarkoitukseltaan pietistinen”, ”mitä räikeimmin pietistinen”, ”valtiokirkkoisuuden vastainen”, ”Venäjän kirkkoa loukkaava”. Lukumääräisesti kieltoperusteet ryhmittyivät seuraavasti:

teologinen rationalismi ja radikalismi	6
kirjan apokryfinen alkuperä	1
pietismi	13
poliittiset syyt	13

Asetelmaa edellisen vuosikymmenen tilanteeseen verrattaessa joudutaan toteamaan, että teologisten kieltoperusteitten osuus oli sekä lukumääräisesti että suhteellisesti vähentynyt. Vielä tuntuvammin — 11 tapauksesta kahteen — olivat harvenneet vetoamiset Venäjän sensuurin päätöksiin. Sitä vastoin komitea oli useammin kuin ennen kieltänyt kirjoja poliittisin ja kirkkopoliittisin perustein. Kun esimerkiksi pietistiset tuontikirjat oli 1830-luvulla hyväksytty yhtä lukuunottamatta, nyt kiellettiin pietistisinä peräti 13 teosta.

Yleensä lueteltuja kieltoperusteita esiintyi jokseenkin tasaisesti tutkimusjakson 1840–1849 eri vuosina. Poikkeuksen muodostivat kirkkopoliittiset motiivit; 13:sta pietistisenä torjutusta kirjasta vain yksi kiellettiin vuoden 1845 jälkeen.

Komitean alistusten johdosta sensuuriylihallitus päätti 1840-luvulla kolmen teologisen kirjan tuontiluvista. Kaksi teoksista oli suunnattu D. F. Straussin ajattelua, kolmas K. G. Bretschneiderin uskonoppia Die religiöse Glaubenslehre vastaan. Ylihallitus määräsi kiellettäväksi kirjan, jossa käsiteltiin Straussin ruotsalaista *Leben*

⁶ Silander 1939, 274-275.

Jesu -mukaelmaa.⁷ Sen sijaan molemmat muut vastakirjoitukset ylihallitus päätti sallia.⁸

Vuoden 1840 sopimus oli taannut kirkon sensoreille mahdollisuuden vaikuttaa ulkomaansensuurin ratkaisuihin. Myös käytännössä tuomiokapitulien ilmoitukset näyttävät tehonneen, vaikkei sensuurikomitea kirjoja kieltäessään niihin suoraan vedonnutkaan. Vuosikymmenen kuluessa komitea epäsi tuontiluvat kolmelta teokselta, jotka se tiesi kapitulien kieltämiksi.⁹ Lisäksi se palautti Ruotsiin erän kirjaa, jonka sensuuriylihallitus oli kieltänyt Porvoon tuomiokapitulin pyynnöstä.¹⁰

Uskonnollisten kirjojen luvattomasta maahantuonnista ei vuosikymmenen kuluessa nostettu syytteitä. Sen sijaan ylihallituksen puheenjohtaja, vt. kenraalikuvernööri Thesleff käynnisti perusteeliset etsintätoimet, kun maahan oli tuntemattomalla tavalla kulkeutunut erästä pietististä, Suomen viranomaisia arvostelevaa kirjaa.¹¹

Ulkomaisten sanoma- ja aikakauslehtien sensuuri oli 1840-luvulla edelleen postilaitoksen huolena. Vaikka postitirehtööri alaisineen valvoikin lähinnä poliittisten uutisten ja kirjoitusten kulua,¹² hän pidatti vuosikymmenen kuluessa toistakymmentä kirkollisten lehtien numeroa.¹³ Useimmiten nämä kiellot koskivat ruotsalaista *Nordisk kyrkotidningiä*: kahdeksan pidätettyä numeroa vuosina 1844–1847. Pidätysten syitä postipääällikkö ei kuukausiraporteissaan maininnut. Joittenkin numeroitten sisällöstä voidaan kuitenkin kiellon syyt lähes varmasti päätellä. Näissä kirjoittajat, hei-

⁷ VA SensY Pk 11.2.1842. Kirja oli N. R. Munck af Rosenschöldin ja nimeltään Några upplysningar angående boken: Strauss och evangelierna. Stockholm 1841.

⁸ VA SensY Pk 11.11.1845 ja 27.10.1846.

⁹ Po. teokset olivat L. J. Achrénin Fyra samtal emellan Lihallinen och Satan (Falun 1842), Toppin En ropande röst i öknen (Falun 1842) ja Meidän Herramme Jesuksen Christuksen lapsuuden kirja (Tukholma 1843). VA SensK Pk 17.1.1843 § 8, 21.3.1843 § 7 ja 19.1.1844 § 8.

¹⁰ VA SensK Pk 23.3.1847 § 13. Kysymyksessä oli Gossnerin kuvakirja Ihmisen sydän Herran templi eli perkeleen asunto (Falun 1843). Tapaukseen palataan tuonnempana.

¹¹ Etsintä koski anonymiä teosta Varnings-ord i anledning af pietismen i Finland (Falun 1841). Tätäkin tapausta käsitellään myöhemmässä yhteydessä.

¹² Tommila 1963a, 105-107.

¹³ VA SensK Ea 11-20 Postitirehtöörin ilmoitukset sensuurikomitealle 1840-1849.

dän joukossaan suomalainen kirjeenvaihtaja, rohkenivat kolhaista tuomiokapitulien ja eräitten muitten viranomaisten arvovaltaa.¹⁴

4.3. SENSUURIN KANNANOTTOJA

4.3.1. Pietismi ja herätysliikkeet

4.3.1.1. Evangeliskt veckoblad

Kirkollinen sensuuri oli 1830-luvun loppuvuosina tiukentanut otettaan pietismiin. Erityisen lujana sen otteen oli tuntenut herännäissivistysteistön äänenkannattaja Evangeliskt veckoblad, jonka kirjoittelua Porvoon tuomiokapituli valvoi.

Vuoden 1840 alussa Porvoon kapituli käsitteli kaksi Veckobladin taholta jätettyä anomusta. Toisessa niistä toimitus pyysi, että kapituli entiseen tapaan suosittelisi lehteä kiertokirjeessään. Kapituli vastasi toteamalla lehden jo niin tunnetuksi, ettei siitä tarvinnut enää ilmoittaa.¹ Toinen anomus koski neljää Veckobladin käsikirjoitusta, jotka kapituli oli kieltänyt ja pidättänyt haltuunsa. Toimitus pyysi niitä korjattavikseen tai, ellei kapituli tähän suostuisi, jäljennettäväkseen. Edelliseen pyyntöön toimitus liitti vielä toivomuksen, että kapituli osoittaisi artikkelien ”virheet”. Kumpaankaan pyyntöön kapituli ei suostunut.²

Kapitulin suhde Veckobladiin oli siis muuttunut kylmän torjuvaksi. Piispa Ottelin purki ärtymystään toimitusta kohtaan myös yksityisesti. Maaliskuisessa kirjeessään kontrahtirovasti Crohnsille hän leimasi heränneet lain ja tuomion saarnaajiksi, ”rauhallisen us-

¹⁴ *Nordisk kyrkotidning* 1845 n:ot 13 14 ja 1846 n:o 8. Ilmoitukset numeroiden kieltämisestä kirjeissä VA SensK Ea 16-17 Wulfert sensuurikomitealle 19.7. ja 8.9.1845, 15.6.1846.

¹ VA PTA Tklin pk 8.1.1841 § 57.

² VA PTA Tklin pk 29.1.1840 § 21. Käsikirjoitukset olivat Aphorismer, Läran om djefvulen, Den första sammankomsten ja Ödmjukast till protocollet.

kon” häiritsijöiksi ja ”hairahtuneitten teoreetikkojen” perässäjuok-sijoiksi. Samalla hän viittasi parjaaviin kirjeisiin, joita Veckobladin ”häijyt herrat” olivat lähettelleet Forsiukselle. Ottelinin mukaan her-rat olivat nyt nöyrytyneet pyytämään, että Forsius korjaisi artikkelit niitä kapitulille esittelemättä.³

Toukokuulla kapituli kuitenkin taas äänesti Veckobladin artik-kelista. Esillä oli silloin L. J. Achrénin anonyymi kirjoitus *Fyra samtal emellan Lihallinen och Satan*. Se oli laadittu nelinäytöksisen tragedian muotoon ja suunnattu ajan maailmallista elämäntapaa sekä papiston hengellistä uneliaisuutta vastaan.⁴ Kapituli hylkäsi kirjoituksen neljällä (Lindfors, Lindh, Forsius, Ottelin) äänellä kahta (Öhman, Borenus) vastaan. Kiellon perusteita ei päätök-sessä mainittu.⁵

Lihallisen ja Saatanan vuoropuhelu jäi ainoaksi Veckobladin käsikirjoitukseksi, jonka kapituli vuoden 1840 istunnoissaan hyl-käsi. Hyväksyttyjäkin artikkeleita mainitaan pöytäkirjoissa vain kaksi. Kesäkuussa kapituli myönsi painoluvan kirjoitukselle, jossa vastattiin eräisiin Helsingfors tidningarissa ja Borgå tidningissä esi-tettyihin väittämiin. Päätös sisälsi ehdon, että käsikirjoitukseen teh-tiin sensuurin vaatimat muutokset.⁶ Artikkel *”Jag tror, derföre talar jag”* hyväksyttiin marraskuulla huomautuksista.⁷

Veckobladin kolmannen ilmestymisvuoden alkaessa lehden sensuuri siirtyi Forsiukselta tuomiokapitulin huoleksi. Jos piispa yk-sityisesti näki tilanteen oikein, Forsius toimituksen soimauksiin kyl-lästyneenä sanoutui irti sensorin tehtävästä.⁸ Vuoden alusta artikke-lit joka tapauksessa tarkastettiin kapitulin istunnoissa.

³ HYK SLF 413 Ottelin E. A. Crohnsille 17.3.1840.

⁴ Näytösten tapahtumapaikkoina olivat Lihallisen kamari, tanssisali, jossa Saatana tuns-i tuttavinaan miltei kaikki läsnäolijat, kirkonpenkki heränneen papin saarnatuolin juu-rella ja Lihallisen kuolinvuode, jonka äärellä sama pappi lohdutuksen sijasta tähdensi uudestisyntymistä autuuden ehtona. Viimeinen näytös huipentui irvokkaaseen Saa-tanan riemulauluun. Ks. myös *Krook* 1931 II, 305-306.

⁵ VA PTA Tklin pk 20.5.1840 § 26. Käsikirjoitus taltioituna VA PTA Eb 402 Istunnon 20.5.1840 asiakirjat.

⁶ VA PTA Tklin pk 3.6.1840 § 29.

⁷ VA PTA Tklin pk 25.11.1840 § 25. Ottelin piti kirjoitusta ”karkeana (ovettig)”. HYK SLF 413 Ottelin Crohnsille 18.11.1840. Kirjoitus julkaistuna EV 1840 n:o 51.

⁸ HYK SLF 413 Ottelin Crohnsille 31.1.1841.

Tammikuun neljäntenä kapituli hyväksyi painettavaksi artikkelin *Ett fragment om poesin*. Siinä Stenbäck arvosteli kärkevästi aikansa runoutta.⁹ Samana päivänä otettiin esille artikkelit *Det andeliga presterskapet* ja *Demas och Satan*. Jälkimmäinen oli korjattu laitos vuonna 1840 hylätystä Achrénin kirjoituksesta. Kun kapituli oli vajaalukuinen ja riittävä yksimielisyyskin puuttui,¹⁰ ratkaisu siirtyi seuraavan päivän istuntoon. Tällöin äänestettiin ensin kirjoituksesta Demas och Satan. Apujäsen, arkkidiakoni Berner ehdotti imprimaturia. Varapastori Salenius ja notaari Kjellman katsoivat, että artikkeli oli sopimaton ja siksi kiellettävä. Öhman ja Lindh pitivät kirjoitusta uudessa asussaan painokelpoisena, kunhan ensimmäinen sen sisältämistä lauluista jätettiin pois. Forsiuksen mielestä kirjoitusta ei ollut sitten edellisen tarkastuksen siinä määrin muutettu, että painolupa olisi voitu myöntää. Ottelin vielä lisäsi, ettei kirjoitus ollut tendenssiltään kristillinen, koska se esitti pimeyden voittoa valosta. Äänestyksen perusteella kapituli päätti kieltää artikkelin julkaisemisen.¹¹

Myös artikkelista *Det andeliga presterskapet* äänestettiin. Bernerin mielestä se sisälsi lauseita, joita ei voitu pitää Augsburgin tunnustuksen 14. artiklan mukaisina. Siksi hän ehdotti kirjoituksen hylkäämistä. Salenius ja Kjellman yhtyivät Bernerin kantaan, kun taas Öhman ja Lindh olivat valmiit hyväksymään kirjoituksen. Heidän mielestään artikkeli ei käsitellyt ”papillisia toimituksia”, vaan tiettyjä kristillisessä yhteisössä sallittuja oikeuksia. Forsius myönsi, ettei kirjoitus ollut suoranaisesti tunnustuskirjain vastainen. Hän esitti painoluvan epäämistä sillä perusteella, että kirjoittaja näytti puolustavan luvattomia kokouksia. Piispa Ottelin vihdoinkin viittasi artikkelin kirkko-opilliseen harhaan. Hänen mielestään kirjoittajan ”nurja” käsitys hengellisestä pappeudesta ei vastannut Augustanan 14. artiklan oppia kirkosta ja papistosta ”jumalallisena instituutiona”. Hän huomautti myös artikkelin luvattomia kokouksia puoltavasta tarkoituksesta. Kun piispakin näin oli todennut artikkelin sopimat-

⁹ EV 1841 n:o 1. Lähemmin *Aspelin* 1900, 322-333 ja *Rosendal* 1902-1915 II, 272-274.

¹⁰ VA PTA Tklin pk 4.1.1841 § 23-24.

¹¹ VA PTA Tklin pk 5.1.1841 § 1.

tomuuden, kapituli päätti selvin enemmistöin kieltää sen julkaisemisen.¹²

Tammikuisten hylkäystapausten jälkeen kapitulin pöytäkirjoissa esiintyy tuon tuostakin merkintöjä hyväksytyistä kirjoituksista. Niistä on erityisesti mainittava muuan Stenbäckin kirjarvostelu. Siinä hän kritikoi musertavasti kaksi puhetta, jotka J. H. Mollin ja Engelbrekt Rancken olivat pitäneet Turun piipiaseuran vuosikokouksissa. Mollinin puheen arvostelija leimasi filosofoivaksi ja kaunopuheiseksi ”sekasotkuksi”, joka paljasti tekijänsä ”täydellisen tietämättömyyden” Raamatusta ja kristinuskosta. Ranckenin kirjasta Stenbäck luonnehti yhtä köyhäksi ajatuksiltaan kuin rikkaaksi sanoiltaan; puhuja tunsu kristinuskon ulkokuoren, muttei sen ydintä ja sisäistä voimaa. Arvostelunsa loppujaksossa Stenbäck ihmetteli, miksei Piipiaseura ollut kutsunut vuosijuhlapuhujikseen maallikoita.¹³ Luonnollisesti arvostelu ärsytti sekä asianomaisia pappismiehiä että Piipiaseuran johtoa.

Helmikuun puolivälissä kapituli hylkäsi artikkelin *Anmärkning*ar, koska sen ensimmäisellä lehdellä esiintyi loukkaavia ilmaisuja.¹⁴ Tarkastajan käsikirjoitukseen merkitsemissä kohdissa korostettiin pahennusta, jonka evankeliumi välttämättä aiheutti. Kirjoittaja väitti Jumalan valtakunnan etenevän nimenomaan siellä, missä heränneet leimattiin harhaoppisiksi ja laholaisiksi. Samalla hän ennusti, että vaikka kristilliset lait suojasivatkin kirkkoa verisiltä vainoilta, suuret ja viisaat tulivat sitä aina vastustamaan.¹⁵

*Anmärkning*ar jäi viimeiseksi Veckobladin kirjoitukseksi, jonka julkaisemisen Porvoon kapituli kielsi. Kapituli oli jo kuu-kautta aikaisemmin saanut lehdestä tarpeekseen. Senaatille 15.1. lähettämässään kirjelmässä se pyysi vapautusta lehden sensorin tehtävästä. Perusteluiksi se viittasi suureen työmääräänsä ja Veckobla-

¹² VA PTA Tklin pk 5.1.1841 § 2. Artikkelin käsikirjoitus on hävinnyt. Kirjassa *Evangeliska misceller* (1841, 131-139) julkaistu kirjoitus Om andligt presterskap lienee sama korjattuna. Tapauksesta ja herännäisyyden virkakäsityksestä myös *Laitinen* 1953, 181-182, 191, 201.

¹³ VA PTA Tklin pk 15.1.1841 § 30 ja 3.2.1841 § 17. Arvostelu julkaistuna EV 1841 n:o 2, 5-6, 8. *Aspelin* 1900, 310-317.

¹⁴ VA PTA Tklin pk 17.2.1841 § 24.

¹⁵ Käsikirjoitus taltioituna VA PTA Eb 407 Istunnon 17.2.1841 asiakirjat.

din aiheuttamiin hankaluuksiin. Kapituli totesi joutuneensa vuosien varrella tarkastamaan lukuisia lehden artikkeleita, jotka kirjoitustansa ja ilmaisujensa puolesta eivät täyttäneet säädyllisyyden vaatimuksia. Näytteeksi lehden esiintymistavasta se oheisti toimituksen viimeksi jättämän kirjoituksen.¹⁶

Senaatti pyysi tuomiokapitulin kirjelmästä sensuuriylhallituksen lausunnon. Siinä ylihallitus viittasi Porvoosta saamiinsa ”kertomuksiin”, joitten mukaan Veckobladin toimitus oli tarjonnut sensuroitaviksi milloin harhaoppisia, milloin papistoa herjaavia tai muuten säädyttömiä kirjoituksia. Ylihallitus katsoi toimituksen näin rikoneen sensuurimääräyksiä ja menettäneen sille privilegikirjassa myönnetty oikeudet. Siksi ylihallitus ehdotti senaatille lehden lakauttamista. Sensuuritehtävän siirtämistä tuomiokapitulilta toiselle viranomaiselle se ei pitänyt mahdollisena.¹⁷

Senaatti käsitteli asian lopullisesti 2.3. Tuomiokapitulin kertomukseen, sensuuriylhallituksen lausuntoon ja vuoden 1829 sensuuriasetukseen viitaten se määräsi Evangeliskt veckobladin heti lakauttavaksi.¹⁸ Tuomiokapitulin pöytäkirjaan päätös merkittiin saapuneeksi kahdeksan päivää myöhemmin. Tällöin kapituli senaatin tahdon mukaisesti ilmoitti toimenpiteestä lehden julkaisijoille.¹⁹ Lehden viimeinen numero päivättiin 15.3.1841.²⁰

¹⁶ VA Tal.os. KD 1/411 1841 Porvoon tkli senaatille 15.1.1841. Käsikirjoitus oli nimeltään Upplysning till Ins [ändaren] i Borgå tidning n:o 96. Siinä kirjoittaja puolusti Veckobladissa aiemmin esitettyä ajatusta, että Saatanakin joskus kehotti ihmisiä turvautumaan rukoukseen ja hengellisiin harjoituksiin. Piispaa näyttää erityisesti ärsyttäneen kirjoittajan väite, että Saatana kykeni käyttämään Raamattua yhtä taitavasti kuin kuka tahansa teologiantohtori. HYK SLF 413 Ottelin E. A. Crohnsille 31.1.1841.

¹⁷ VA Tal.os. pk 9.2.1841; VA Tal.os. KD 1/411 1841 Sensuuriylhallitus senaatille 24.2.1841.

¹⁸ VA Tal.os. pk 2.3.1841. Päätöstä tekemässä olivat senaattorit Hjärne, Ramsay, Jägerhorn ja Björkstén. Thesleff ja Sackleen olivat sensuuriylhallituksen jäseninä estyneinä.

¹⁹ VA PTA Tklin pk 10.3.1841 § 2.

²⁰ EV 1841 n:o 11. Lehden viime vaiheet tarjosivat vielä yhden sensuurin menettelytapoja valaisevan episodin. Piispa Ottelin oli lähettänyt laatimansa poleemisen artikkelin ystävälleen Crohnsille, jonka tuli huolehtia sen jättämisestä Veckobladin toimitukselle. Ottelin oli kirjoittanut artikkelin puhtaaksi toisen käsialalla. Piispan yritys jäi kesken, sillä lehti lakkautettiin ennen kuin kirjoitus ehti toimituksen käsiin. HYK SLF Ottelin Crohnsille 18.3.1841.

Veckobladin lakkauttamista on käsitelty lukuisissa historiallisissa esityksissä.²¹ Aspelin (1900) jo katsoi selvittäneensä, että lakkauttamisajatus oli lähtöisin arkkipiispa Melartinista ja että arkkipiispaa oli eniten närkästyttänyt kirjoitus, jossa Veckoblad oli arvostellut Pipliaseuran vuosikokouspuheita.²² Näiltä osin tutkimus on nojannut kirjeeseen, jonka Stenbäck lähetti ruotsalaiselle ystävälleen C. W. Skarstedtille heti Veckobladin lakattua. Kirjeen mukaan arkkipiispa oli pyytänyt vt. kenraalikuvernööri Thesleffiä ojentamaan Veckobladin toimittajia, jotta nämä vastedes olisivat arvostelleet kirjoja tahdikkaammin. Niin ikään Melartin oli uhannut kääntyä senaatin puoleen, mikäli lehti olisi jatkanut loukkaavaa kirjoitteluaan.²³

Aspelinin näkemykseen arkkipiispasta ja kirja-arvosteluista lakkauttamisen takana voitaneen pääosaltaan yhtyä. Käsitystä tukevat sittemmin löytyneet, herännäispiireissä kulkenut jäljennös arkkipiispan vt. kenraalikuvernöörille osoittamasta kirjeestä. Kopioitu kirje on päivätty Turussa 3.2.1841. Melartin pyytää siinä Thesleffiä kutsumaan puheilleen Evangeliskt veckobladin toimittajat, joista hän tuntee nimeltä Eteläpohjalaisen osakunnan jäsenen, maisteri Stenbäckin. Hän toteaa Veckobladin käsitelleen kirjailijoita, eritoten kotimaisia, tahdittomasti ja kohtuuttoman kovakouraisesti. Siksi hän pyytää Thesleffiä ojentamaan toimitusta ja muistuttamaan, ettei totuudellinen arvostelu ole yhtä kuin pilkka ja parjaus. Siinä tapauksessa, että lehti yhä esiintyisi vahingollisesti ja loukkaavasti, hän lupaa ehdottaa senaatille lehden lakkauttamista. Lopuksi hän ilmoittaa suostuvansa siihen, että kirje virallisena jäljennöksenä saatetaan Veckobladin toimituksen tietoon.²⁴

²¹ *Aspelin* 1900, 304-322; *Rosendal* 1902-1915 II, 243-285; *Mårtensson* 1969, 116-127.

²² *Aspelin* 1900, 310-320.

²³ LUB CWS Lars Stenbäck C. W. Skarstedtille 6.3.1841. Osa kirjeestä julkaistuna *Aspelin* 1900, 317-320.

²⁴ VA SKHS A 68. Kuorimerkinnästä päätellen jäljennös on kulkeutunut SKHS:n kokoomiin Martti Ruuthin välittämänä. Jäljennöstä ei ole virallisesti vahvistettu, mutta se pitää sanatarkasti yhtä niiden otteiden kanssa, jotka Stenbäck lainasi kirjeessään Skarstedtille. Nähtävästi Melartinin kirjettä on aikanaan levitetty useinakin jäljennöksinä, koska esim. L. H. Laurin (HYK Coll. 225 Laurin Hedbergille 12.4.1841) ilmoitti

Eri hallintoviranomaisten vaikutussuhteista Veckobladin lak-kauttamisasiassa ei siis jääne suuria epäilyksiä. Porvoon tuomioka-pituli ja arkkipiispa Melartin olivat kumpikin välillisesti syypäät lak-kauttamiseen, vaikkeivät sitä suoraan ehdottaneetkaan. Välittömim-min vaikutti senaatin ratkaisuun lakkauttamisesityksen tehnyt sen-suuriylihallitus ja sen puheenjohtaja Thesleff, jolle arkkipiispa oli osoittanut henkilökohtaisen kirjeensä.

Jokseenkin varmasti voitaneen myös todeta, mitkä Veckobla-din kirjoitukset viime kädessä aiheuttivat lakkauttamisen. Pipliaseu-ran vuosijuhlapuheita käsitellyt arvostelu ärsytti arkkipiispaa ja an-toi hänelle aiheen kirjoittaa Thesleffille. Porvoon tuomiokapituli, joka hyväksyi painettavaksi Stenbäckin arvostelun, sai mittansa täyteen muista syistä. Kapituli kääntyi senaatin puoleen sensuroitu-aan Borgå tidningille osoitetun vastineen, jossa Veckobladin kirjoit-

sellaisen saaneensa. SKHS:n jäljennöksen mukaan kirjeen sisältö oli kokonaisuudes-saan seuraava:

Högvalborne Herr General Lieutenant, Adjoint hos H:D: Herr Gen. Gouverneuren öfver Finland, Kejserl. Alexanders Universitets vice Cancellor m:m: Riddare af flere Kejserl. Ryska och Utländska orden!

Af i dessa dagar förekommen förnyad anledning föranlätas hos Eder Excellence jag ödmjukast anhålla, det Eder Excellence täktes hafva godheten tillkalla Redacteurerne af det i Hfors utkommande Evangeliska Weckobladet, bland hvilka jag hört uppgifvas Mag. Lars Jacob Stenbäck af Syd-Österbottniska Afdelningen, men icke känner nam-nen på de öfriga, samt vänligen råda dem, att vid bedömmandet af Författares arbeten, särdeles våra inhemska Författares, hvilka ej ofta besvara Bokpressen, iakttaga *an-ständighet, hofsamhet och moderation*, samt påminna sig, att *sanning är något annat än smädelse, sansad granskning icke i behof af pöbel-ovett, och grundade rättelser icke förenliga med ett hånande grin.*

Tillika ville Eder Excellence benäget underrätta dem, att min innehafvande Embets-manna plats icke tillåter mig att ingå uti ändamålslösa ordstrider och fruktlöst käbbel med ynglingar, de der i sin inbilskhet synas anse sig kallade till Domare öfver och Le-dare af Fosterlandets heligaste interessen; utan att derest Evangeliska Weckobladet än vidare fortgår i dess härintill merendels fullföljda förderfliga, anstötliga och föroläm-pande riktning och anda, jag helt enkelt ämnar hos Hans Kejserl. M:t i underdånighet anmäla om nödvändigheten af förbud för dess vidare fortsättande.

I händelse Redactionen önskar få bestyrkt afskrift af detta mitt Bref, har jag deremot intet att påminna.

Med utmärktaste vördnad och högaktning har äran framhärda

Åbo den 3 Februari 1841
22 Januari

Eder Excellences
ödmjukaste tjenare
Er: Gabr:Melartin

taja – sanottavaansa kärjistäen – asetti Saatanan raamatunkäyttäjänä teologiantohtoreitten tasolle. Tämän käsikirjoituksen kapituli oheisti myös senaatille lähettämäänsä kirjelmään.²⁵

Mainitut kaksi kirjoitusta sysäsivät siis käyntiin prosessin, joka lopullisesti vaiensi Veckobladin. Niiden ohella vaikuttivat lakkauttamiseen myös muut viranomaisia suututtaneet artikkelit. Vaikka Porvoon kapituli vuoden 1841 alussa kielsikin eräitä kirjoituksia opillisista syistä, lehden suurimpana loukkauksenaiheena oli loppuun asti sen esitystapa.

4.3.1.2. Kotimaisten herätysmiesten taistelukirjat

Veckobladin lakkauttamisessa maan ylin sensuurihallinto oli puuttunut pakkotoimin heränneitten julkaisutoimintaan. Puoli vuotta myöhemmin ilmaantui herännäistaholla laadittu kirja hallitusviranomaisten huolenaiheeksi.

Kirja, joka tuntemattomalla tavalla oli kulkeutunut vt. kenraalikuvernööri Thesleffin käsiin, oli nimeltään *Varnings-ord i anledning af pietismen i Finland samt deraf föranledda söndringar*. Se oli painettu Falunissa vuonna 1841, ja otsakelehden mukaan sen oli laatinut ”suomalainen (en finne)”. Thesleffin esityksestä sensuuriylihallitus päätti 4.8.1841 lähettää teoksen sensuurikomitean tarkastettavaksi. Samalla ylihallitus määräsi komitean ryhtymään kiireisiin toimiin kirjan leviämisen estämiseksi, mikäli tarkastus antoi siihen aiheita.¹

Sensuurikomitea kokoontui kaksi päivää myöhemmin. Se totesi kirjan turmiollisessa ja terveen kristinuskon vastaisessa hen-

²⁵ VA Tal.os. KD 1/411 1841 Porvoon tkli senaatille 15.1.1841, liitteenä käsikirjoitus *Uppllysning till Ins. i Borgå tidning* n:o 96. Lehden pitkäaikainen sensori G. H. Forsius tulkitsti lakkautustoimia mainittua käsikirjoitusta tarkoittaen: ”Den skamlöshet, som Redaktören under fromhetens larv betjente sig af vid försvaret af sina anfäktade artiklar, var väl hufvud orsaken till bladets Physiska död.” HYK Coll. 8 Forsius Carl Elias Alopaukselle 16.5.1841.

¹ VA SensY Pk 4.8.1841; VA SensK Ea 12 Sensuuriylihallitus sensuurikomitealle 4.8.1841.

gessä laadituksi sekä kiellon ansaitsevaksi. Estääkseen kirjan leviämisen komitea vetosi paikallisiin sensoreihin. Heidän tuli ilmoittaa kiellostä tulliviranomaisille ja valvoa, että kaikki mainitun kirjan kappaleet poistettiin maasta heti, kun niitä jossakin tavattiin.²

Itse asiassa tarkastus komiteassa oli pelkkä muodollisuus. Thesleff oli jo edellisenä päivänä ilmoittanut kirjan kieltämisestä sekä tuomiokapituleille että läntisten läänien kuvernööreille. Hän kehotti vastaanottajia toimimaan kirjan levittämisen ehkäisemiseksi ja, mikäli mahdollista, ottamaan selvää sen laatiasta.³

Pikaisimman vastauksen Thesleff sai Porvoon tuomiokapitulilta. Se ilmoitti 11.8. saattaneensa vetoomuksen salaisesti kontrahtirovastien ja heidän välityksellään rovastikuntien papiston tietoon.⁴ Lokakuussa ilmoittivat Turun ja Porin sekä Oulun läänien kuvernöörit, etteivät he vielä olleet päässeet selville kirjan tekijästä. Samalla he kuin yhdestä suusta vakuuttivat, ettei kirjaa ollut tavattu ainuttakaan kappaletta heidän lääninsä alueilla.⁵ Vaasan läänin kuvernööri ilmoitti etsintänsä tuloksettomuudesta puoli vuotta myöhemmin,⁶ mutta Turun tuomiokapituli ei ryhtynyt asiassa minkäänlaisiin toimiin.⁷ Ainakin tekijän urkkiminen olisi ollut kapitulille ilmeisen kiusallinen tehtävä.

Mittavat etsintätoimet aiheuttanut kirjanen oli 36-sivuinen. Vaikka se harhauttavan otsikkonsa mukaan sisälsikin ”varoitus-

² VA SensK Pk 6.8.1841 § 1; VA SensK Da 12 Sensuurikomitea Turun, Vaasan, Oulun, Porvoon ja Viipurin sensoreille 6.8.1841.

³ *Osmonsalo* 1939, 92 Thesleff Turun ja Porvoon tkleille sekä Turun ja Porin, Vaasan ja Oulun läänien kuvernööreille 5.8.1841.

⁴ *Osmonsalo* 1939, 92-93 Porvoon tkli kenraalikuvernöörille 11.8.1841.

⁵ VA KKK Sal. akti 172/1841 Turun ja Porin läänin kuvernööri kenraalikuvernöörille 30.10.1841 sekä Oulun läänin kuvernööri kenraalikuvernöörille 22.10.1841. Oulun läänin kuvernööri sai sittemmin Kemistä tiedon, että yksi kappale kirjaa oli ennen kuvernöörin tiedustelua tavattu kappalaisenapulainen Carl Heikelin hallussa. Heikel oli ilmoittanut kirjan olleen hänellä lainassa, eikä kirjan jäljille ollut päästy. OMA OLA Ea 3:15 Kemin kihlakunnanvouti Oulun läänin kuvernöörille 28.11.1841. Turkuun saapuneissa maistraattien ja kruununvoutien ilmoituksissa (TMA TLA Lääninkansliaan saapuneet salaiset kirjeet) ei vastaavia mainintoja esiinny.

⁶ VA KKK Sal. akti 172/1841 Vaasan läänin kuvernööri kenraalikuvernöörille 2.4.1842.

⁷ Asia oli esillä tuomiokapitulin istunnossa 11.8., mutta kapituli tyytyi vain merkitsemään Thesleffin kirjeen saapuneeksi. TMA TTA Tklin pk 11.8.1841 § 7.

sanoja pietismin johdosta”, se oli alusta loppuun herännäisyyden apologiaa. Viranomaisia näyttää ärsyttäneen eniten teoksen johdanto-osa. Siinä suunnattiin lukijan ajatukset nuoriin herännäis-pappeihin ja heidän kohtaloihinsa. Samalla kun kääntymättömät, ”kirjaimen” ja ulkonaisen järjestyksen puolesta intoilevat papit olivat saaneet kaiken maailman kiitokset, Jumalan herättämät sananpalvelijat olivat joutuneet sekä maallisen että kirkollisen esivallan vainoamiksi. Kirjoittaja vahvisti sanottavaansa yksityiskohtaisin esimerkein. Hän kertoi maallisen oikeusistuimen tuominneen pohjoisen pappeja sakkoihin ja virkaeroihin, kun taas etelässä hengellinen hallitus oli siirtänyt heitä toisille paikkakunnille siellä, missä herätyksiä oli alkanut ilmetä. Erikseen hän totesi kahden tulleen määrätyksi Ahvenanmeren saarille ja kolmannen 80 peninkulman päähän kruununvankilaan, jossa kuvernööri ja kirkkoherra häntä valvoivat. Tiesipä kirjoittaja vielä lisätä, että esivalta oli uhannut herännäispappeja kaularautoilla ja karkotuksella Siperiaan, jos nämä vielä olisivat jatkaneet käännytystyötään.⁸

Rohkean johdanto-osan laatijaa ei voitane kiistattomasti osoittaa.⁹ Sitä vastoin varsinaisen tekstin kirjoittaja kyetään tunnistamaan. Tekstiosan sisältönä on F. G. Hedbergin kirjoitus *Några ord i anledning af närvarande tids tecken — eräänä jäljennöksenä Vittnesbörd af Skriften och erfarenheten —*, jolta Porvoon ja Turun kapitulit olivat kaikkiaan kolmesti evänneet painoluvan.¹⁰ Silloinkin kirjoitus oli ollut anonyymi ja tekijä pyritty tarkoin salaamaan.¹¹

Kesäkuussa 1842 Turun kapituli myönsi huomautuksista painoluvan Lars Stenbäckin käsikirjoitukselle *Några ord om pietismen*.¹² Kirjoitus oli tarkoitettu vastaukseksi siihen pietismin kritiikkiin, jota Henrik Reuterdahl oli esittänyt ruotsalaisessa aikakauskirjassaan.

⁸ [Hedberg] 1841, 3-7. Ks. von Essen 1870, 24 ja Takala 1929-1948 I, 295-296, 341.

⁹ Käsikirjoituksen painoon toimittanut metodistipappi George Scott piti kirjasen laatijana L. H. Laurinia, käsikirjoituksen hänelle lähettänyttä ylitorniolaista pappismiestä. Westin 1928, 212 Scott P. A. Huldbergille 8.3.1841.

¹⁰ *Några ord* -käsikirjoituksen (TMA TTA F I 1:1a) ja Varningsord-kirjasen tekstiosan yhtäläisyys on lähes täydellinen.

¹¹ HYK Coll. 225 J. F. Bergh Hedbergille 24.7.1838.

¹² TMA TTA Tklin pk 21.6.1842 § 44.

Tapaus on kiintoisampi kuin pöytäkirjan lyhyt hyväksymismerkintä antaa olettaa. Olihan Stenbäck, lakkautetun herännäislehden toimittaja, varustanut kirjoituksen omalla nimellään. Sitä paitsi kapitulin diaarin mukaan samansisältöinen kirjoitus oli ollut esillä jo toukokuussa, mutta tullut silloin hylätyksi.¹³ Näyttääkin ilmeiseltä, että kapituli ensin hylkäsi kirjoituksen, mutta palasi Stenbäckin pyynnöstä asiaan heti Turun pappeinkokouksen jälkeen. Mahdollisesti pietismistä käydyt synodaalikeskustelut vaikuttivat kapitulissa kannanmuutoksen.¹⁴

Stenbäck julkaisi teoksensa vuoden lopulla, mutta Porvoon kapitulin luvalla.¹⁵ Uuden painoluvan hän joutui hankkimaan siksi, että hän oli päättänyt painattaa kirjan Helsingissä.

A. W. Ingmanin jatko puheenvuoroon *Ännu några ord om pietismen* joutuivat niin ikään molempien hiippakuntien johtoelimet ottamaan kantaa. Turun kapituli hyväksyi kirjoituksen, kun sen tarkastaneella arkkipiispa Melartinilla ei ollut huomautettavaa.¹⁶ Porvoon kapituli myönsi painoluvan todettuaan, ettei teoksessa esiintynyt mitään uskonnon eikä hyvien tapojen vastaista.¹⁷ Sensuurikomitea puolestaan tarkasti L. J. Achrénin näytelmäkirjaseen *Fyra samtal emellan Lihallinen och Satan*, joka oli julkaistu postuumina Ruotsissa (Falun 1842). Komitea totesi teoksen ”räikeimmilleen kehittyneen pietismin luomukseksi” ja kielsi sen maahantuonnin.¹⁸

Mainitut 1840-luvun alun kiistakirjoitukset olivat vielä pietismin apologiaa ”maailmaa” vastaan. Vuodesta 1843 herännäisyyden rintamat tunnetusti jakautuivat. Polemiikkien kärjet käännettiin yhtä terävinä toisia herätyssuuntia kohti.

Hedbergin teoksessa *Uskon oppi autuuteen* heränneitten näke-

¹³ TMA TTA C I 18 Tklin diaari 1842. Diaarin mukaan Stenbäck oli jättänyt käsikirjoituksen 6.5., minkä jälkeen se oli ollut esillä 17.5. ja silloin hylätty. Artikkelin nimeä diaarissa ei mainita, mutta sisällöstä ilmoitetaan seuraavasti: ”en afhandling, innehållande anmärkningar i anledning af en afhandling af Dr Reuter Dahl, om den nuvarande theologin”.

¹⁴ Synodaalikokous pidettiin 11-18.6. Siitä ja sen merkityksestä *Takolander* 1927, 59-60, 125-127 ja *Ruuth* 1934, 146-147.

¹⁵ VA PTA Tklin pk 26.10.1842 § 26.

¹⁶ TMA TTA Tklin pk 20.9.1843 § 30.

¹⁷ VA PTA Tklin pk 8.11.1843 § 38.

¹⁸ VA SensK Pk 17.1.1843 § 8.

myserot tuntuivat jo selvästi. Samalla kun tekijä esitti uuden evankelisen uskonkäsityksensä, hän polemisoi varsinkin Henrik Renqvistiä ja tämän ”tekopyhyden hengellä täytettyjä” hengenheimolaisia vastaan.¹⁹ Turun kapituli tarkasti käsikirjoituksen lokakuussa 1843. Lehtori Edmanin lausunnon perusteella se totesi teoksen tunnustuskirjain mukaiseksi ja muutenkin ”sen laatuiseksi, ettei painolupaa ollut syytä evätä”. Kapituli myönsi julkaisuluvan ehdoitta.²⁰

Hedbergin papereissa on säilynyt folioarkki, jossa tekijä luettelee sensorin Uskonopin johdosta esittämät huomautukset. Niistä päätellen Edman pyrki karsimaan varsinkin lausumia, jotka koskivat evankeliumin järjenvastaisuutta, Saatanaa ja seurakunnissa liikkuvia ”villihenkiä”. Sensori näyttää olleen eri mieltä myös väitteestä, että Suomessakin oli ”joukottain” vieraannuttu uskosta. Edmanin esittämiin muutoksiin Hedberg vain harvoissa kohdin suostui.²¹

Uskonoppinsa uudessa laitoksessa Hedberg hyökkäsi jo Paavo Ruotsalaisenkin suuntaa vastaan. Vaikka käsikirjoitus ilmeisesti ärsytti arkkipiispaa,²² Edmanin ehdotuksesta kapituli myönsi sille painoluvan.²³ Hedbergin hartauskirjasen *En röst ifrån Zion* kapituli oli jo sitä ennen hyväksynyt huomautuksista.²⁴

Renqvistin *Väärän opin kauhistus* oli Porvoon kapitulin tarkastettavana kolmeen otteeseen. Käsittelyn monivaiheisuus johtui siitä, että Renqvist toistuvasti muutti ja täydensi käsikirjoitustaan. Painoluvat myönnettiin, koska kapitulin mielestä teos ei sisältänyt uskonnon eikä hyvien tapojen vastaista.²⁵

Renqvistin yksityisestä kirjeenvaihdosta käy ilmi, että myös

¹⁹ Takala 1929-1948 I, 433-443.

²⁰ TMA TTA Tklin pk 18.10.1843 § 25.

²¹ HYK Coll. 225 Käsikirjoitus Uskon oppi autuuteen. Huomautukset (corrigenda) ja Hedbergin vastaukset niihin (correcta) ovat käsikirjoituksen liitteinä. Vrt. Takala 1929-1948 II, 13-14, jossa Uskonopin sensuuria selostetaan vain Hedbergin kirjemainintojen perusteella.

²² HYK Coll. 225 Hedberg isälleen 2.1.1845. Hedberg ilmoittaa Melartinin kutsuneen hänet puhutteluun ja siinä muun muassa tokaisseen: ”Sädant här sakramenskadt drävel skrifver Ni, och förvillar menskor dermed.”

²³ TMA TTA Tklin pk 24.8.1844 § 6 ja 15.1.1845 § 38.

²⁴ TMA TTA Tklin pk 30.3.1844 § 34.

²⁵ VA PTA Tklin pk 11.10.1843 § 40, 13.12.1843 § 26 ja 4.12.1844 § 17.

tuomiokapituli pakotti tekijää muutoksiin. Vuoden 1843 lopulla hän kirjoitti ystävälleen Gregorius Monellille, että Porvoon kapituli oli yliviivannut joitakin Väärän opin kauhistuksen kohtia. Niissä hän oli nimittänyt vääriksi profeetoiksi pappeja, jotka tanssivat ja pelasivat korttia tai osoittivat sydämetöntä kovuutta saataviensa perinnässä.²⁶ Ainakin yhdessä kohden Renqvist näyttää saaneen sensorinsa taipumaan. Painosta ilmestyneessä kirjassaan hän pariinkin kertaan paheksui pappien ”tansaamisia”.²⁷

Renqvistin ”kauhistuskirjaan” laati vastineen evankelisen suunnan mies C. I. Nordlund. Hänen kirjasensa Turun kapituli hyväksyi, kun arkkipiispalla ei ollut sen johdosta huomautettavaa.²⁸ Yhtä helposti sai Renqvist painoluvan Porvoosta vastatessaan Nordlundille vuosikymmenen lopulla.²⁹ Sitä vastoin J. I. Bergh epäonnistui yrittäessään kesällä 1846 julkaista puhetta, jonka hän oli pitänyt Kuopion piipiaseuran kokouksessa. Puhe käsitteli muun muassa Suomen papiston saarnatapaa.³⁰ Porvoon kapituli totesi kirjoituksen sisältävän varomattomia lausumia Jumalasta ja varsinkin papistoa häpäiseviä soimauksia. Kun kirjoitus muutenkin näytti tuottavan enemmän katkeruutta kuin tosi hartautta, kapituli päätti kieltää sen painamisen.³¹ Pöytäkirjan konseptin mukaan Kuopion läänin kuvernööri oli tehnyt Berghin puheesta ilmiannon piispalle ja kehottanut tätä ryhtymään asian vaatimiin toimiin. Ottelin ei kuitenkaan ollut pitänyt syytteen nostamista aiheellisena.³²

Joitakin kuukausia aikaisemmin Porvoon tuomiokapituli oli hyväksynyt painettavaksi F. G. Hedbergin käsikirjoituksen *Pietism*

²⁶ *Otteita Renqvistin kirjeistä* 1902, 175 Renqvist Greg. Monellille 5.12.1843.

²⁷ [*H. Renqvist*] 1844, 56, 61.

²⁸ TMA TTA Tklin pk 28.1.1846 § 31. Nordlundin teos oli nimeltään Väärän opin kauhistuksesta ja oikian opin puolustuksesta, jonka on kirjoittanut ja kustantanut H. R. v. 1844, muutama sana.

²⁹ VA PTA Tklin pk 23.8.1848 § 27. Vastine oli nimeltään Vastaus-kirja sillen kirjallen, joka Väärän opin kauhistus-kirjaa vastaan on Turussa räntätty.

³⁰ Selostus puheen sisällöstä *Saima* 1846 n:o 15.

³¹ VA PTA Tklin pk 22.7.1846 § 40.

³² VA PTA Tklin memoriaalipöytäk. 22.7.1846 § 38. Saman vuoden marraskuussa (tklin pk 11.11.1846 § 31) kapituli myönsi painoluvan Berghin toisessa yhteydessä pitämälle puheelle, joka käsitteli kristityn suhdetta maailmaan.

och christendom.³³ Otsikosta päätellen kysymyksessä oli sama kirjoitus, jonka tekijä oli aiemmin julkaissut Ruotsissa.³⁴ Keväällä 1847 hän jätti sensuroitavaksi *Verklärans vederläggning* -teoksensa alkuosan. Kapituli hyväksyi sen huomautuksista.³⁵ Sikäli kuin notaari Molanderin yksityinen tiedonanto oli oikea, piispa oli yksinään tarkastanut käsikirjoituksen ja lausunut siitä suopean arvostelun.³⁶ Myös teoksen jatko-osan kapituli sittemmin hyväksyi.³⁷

Elokuussa 1847 Porvoon kapituli myönsi julkaisuluvan E.O. Reuterin novellille *Flickan på Inderskär*.³⁸ Siinä evankelisen suunnan pappi hyökkäsi herännäisyyttä vastaan kaunokirjallisin asein.³⁹ Tekijä oli aiemmin kahdesti yrittänyt saada novelliaan hyväksytyksi, mutta eri syistä epäonnistunut. Aluksi oli sensuurikomitea palauttanut käsikirjoituksen, koska teos hengellisenä ei kuulunut maallisen sensuurin piiriin.⁴⁰ Sen jälkeen tekijä oli toimittanut käsikirjoituksen Turkuun. Tietoisena teoksen arkaluonteisuudesta hän oli jättänyt sen yksityisesti lehtori Helanderille, jotta tämä olisi myötävaikuttanut sen läpimenoon tuomiokapitulissa. Helander oli kuitenkin – Reuterin kertoman mukaan – todennut läpäisyn mahdollisuudet olemattomiksi ja kehottanut tekijää painattamaan kirjansa Ruotsissa.⁴¹ Tässä vaiheessa Reuter oli katsonut parhaaksi kääntyä Porvoon kapitulin puoleen.

Paavo Ruotsalaisen ”lähetyskirjan” *Muuan sana heränneille talonpojan säädystä* Porvoon kapituli hyväksyi maaliskuussa 1847.⁴² Seuraavan vuoden alussa Turun kapituli hylkäsi kirjanpainaja Lundbergin anomuksen, jossa pyydettiin painolupaa saman

³³ VA PTA Tklin pk 18.3.1846 § 21. Diaari ilmoittaa käsikirjoituksen laatijaksi Hedbergin ja otsikoksi Pietism och christendom eller ett ord i sinom tid.

³⁴ Tämän nimisen teoksen Hedberg oli julkaissut Uumajassa 1845.

³⁵ VA PTA Tklin pk 28.4.1847 § 19.

³⁶ HYK Coll. 225 C. M. Molander Hedbergille 30.4.1847.

³⁷ VA PTA Tklin pk 26.4.1848 § 25.

³⁸ VA PTA Tklin pk 4.8.1847 § 48.

³⁹ *Takala* 1929-1948 II, 219-223.

⁴⁰ VA SensK Ab 5 Tarkastettavan kotimaisen kirjallisuuden diaari 1846. Diaarin mukaan komitea (sensori Granbom) oli ensin myöntänyt painoluvan, mutta sittemmin (28.11.1846) peruuttanut päätöksen todettuaan, että teos hengellisenä kuului tuomiokapitulin tarkastettavaksi.

⁴¹ HYK Coll. 225 E. O. Reuter F. G. Hedbergille 26.4.1847.

⁴² VA PTA Tklin pk 24.3.1847 § 30.

teoksen ruotsinnokselle. Kapituli ei perustellut päätöstään eikä myöskään ilmoittanut siitä toisille viranomaisille.⁴³ Kiellon aihe voidaan todeta säilyneestä käsikirjoituksesta. Siinä sensori on merkinnyt alleviivauksin kohtia, joissa Ruotsalainen kehotti lukijoitaan hiljaa odottamaan, kunnes Jumala antoi heidän ”sisäisesti kokea” armon.⁴⁴ Itse asiassa kielto koski kirjoituksen keskeisintä sisältöä.⁴⁵

Painamatta *Några ord till väckta af bondeståndet* ei silti jäänyt. Porvoon kapituli hyväksyi sen syyskuussa 1848, nähtävästi Turun päätöksestä tietämättä.⁴⁶

Herätysmiehet eivät julistaneet katsomuksiaan vain omissa kirjoissaan ja lehtiartikkeleissaan. Myös käännöstensä alkusanoissa he toivat mielipiteensä julki. Useimmin sensuuri joutui puuttumaan Luther-suomennosten esipuheisiin.

C. I. Nordlundin saatesanoja Turun kapituli karsi kahdesta teoksesta. Kumpakaan päätöstään kapituli ei perustellut.⁴⁷ Toinen hylätyistä esipuheista, Lutherin Vuorisaarnan selitykseen tarkoitettu, on säilynyt. Siinä suomentaja pyrki osoittamaan, etteivät heränneet julistaneet uutta oppia, vaan juuri sitä ”Lutherukselta Paa-
vin ja perkeleen saastaisuudesta puhdistettua” uskoa, jota maassa virallisesti tunnustettiin. Paitsi tähän paikkaan sensori merkitsi pukkinsa kohtiin, joissa Nordlund totesi Perkeleen tekevän hajotustyötänsä Suomen kirkossa ja heränneitten keskuudessa.⁴⁸

Muista poleemisista alkusanoista kapituli hylkäsi tuntemattoman suomentajan ”Lisäyksen” kahteen *Huonepostillan* saarnaan⁴⁹ sekä esipuheen, jonka A. W. Ingman ja F. O. Durchman olivat laatineet suomentamaansa Lutherin *Kirkkopostillaan*.⁵⁰ Ingman ja Durchman eivät tyytyneet päätökseen, vaan toimittivat käsikirjoituksen Porvoon kapitulin tutkittavaksi. Vaikka kirjoitus oli otsikko-

⁴³ TMA TTA Tklin pk 26.1.1848 § 8.

⁴⁴ TMA TTA F I 1:1a Käsikirjoitus *Några ord till väckta af bondeståndet*.

⁴⁵ Ks. *Rosendal* 1902-1915 III, 240-247.

⁴⁶ VA PTA Tklin pk 20.9.1848 § 30. Kirja painettiin Kuopiossa 1848.

⁴⁷ TMA TTA Tklin pk 10.5.1843 § 38 ja 16.10.1844 § 27. Esipuheet liittyivät Lutherin teoksiin Herramme Jesuksen Kristuksen vuorisaarnan eli P. Mattheuksen evangeliumin 5-7:n lu'un selitys sekä Uskon koetus ja rukous.

⁴⁸ TMA TTA F I 1:1a. Käsikirjoituksen otsikkona on ”Suomentajan esipuhe”.

⁴⁹ TMA TTA Tklin pk 2.10.1844 § 51. Ks. *Pipping* 1856-1857, n:o 3081.

⁵⁰ TMA TTA Tklin pk 29.12.1847 § 7. Käsikirjoituksen oli tarkastanut lehtori Helander.

aan myöten hyökkäävä,⁵¹ kapituli myönsi sille painoluvan.⁵² Alkuperäisten suunnitelmiensa mukaisesti kääntäjät painattivat esipuheensa Vaasassa, Turun hiippakunnan alueella.⁵³ Painoluvan haku Porvoosta oli siis anojilta selvää taktikointia.

Porvoon kapituli hyväksyi yleensäkin suomennosten poleemiset saatesanat. Hedbergiläiset saivat läpi Johan Heleniuksen käsikirjoituksen *Lutheruksen saarna Jumalan lapsista ja kainillisista pyhistä*. Sen johdantoluvussa hyökättiin Paavo Ruotsalaisen suuntaa vastaan.⁵⁴ Henrik Renqvist ruoski ”villihenkiä” Sellergrenin teoksen *Se väärä oma vanhurskaus* johdantoluvussa sekä kahdessa lyhyehkössä Luther-suomennoksessaan. Kaikki nämä kirjat Porvoon kapituli hyväksyi huomautuksitta.⁵⁵

Sensuurin kannanotot 1840-luvun kotimaisten herätysmiesten kirjoihin vaihtelivat siis sekä teoksista että tarkastajista riippuen. Porvoon kapituli kielsi yhden tällaisen teoksen ja vaati korjauksia toiseen; kummallakin kerralla sensuuritoimen pääsyynä oli kirjoittajan (J. I. Bergh, Renqvist) tapa arvostella papistoa. Herätys-suuntien välisiin kirjallisiin kiistoihin kapituli ei puuttunut. Sen sijaan Turun kapituli katkoi kärkiä sekä heränneitten että hedbergiläisten polemiikeilta. Useimmin se karsi vuosikymmenelle tyypillisten Luther-suomennosten esipuheita, joita eri herätys-suunnat pyrkivät käyttämään toistensa nujertamiseen. Sekä Hedbergin että Paavo Ruotsalaisen uskonkäsityksiä se arvioi ankarammin kuin Porvoon kapituli.

Ruotsissa painatetut Hedbergin ja Achrénin taistelukirjaset ulkomaansensuuri kielsi jyrkästi. Edellisen Varningsord-teoksen joh-

⁵¹ P. Raamatun ja Lutheeruksen oppi, jonka, vastoin sen kavalointia vääräntäjiä näinä aikoina Suomenmaalla, lyhykäisesti selittivät Fr. Osk. Durchman ja A. W. Ingman. Kirjoituksessa varoitettiin ”pettäjistä”, jotka tarjosivat kansalle ”moskaansa” Lutherin oppina. *Durchman & Ingman* 1848, 4.

⁵² VA PTA Tklin pk 9.2.1848 § 24.

⁵³ Esipuhe julkaistiin sekä Kirkkopostillan liitteenä että erillisenä kirjasena.

⁵⁴ VA PTA Tklin pk 29.1.1845 § 15. Kirjoituksen sisällöstä *Takala* 1929-1948 II, 217-218.

⁵⁵ VA PTA Tklin pk 22.10.1845 § 29 (Sellergren), 8.9.1847 § 16 ja 23.8.1848 § 27 (Luther). Luther-suomennokset olivat Vanhurskaudesta ja uskosta sekä Ankara-varoitus ahkeraan rukoukseen. Teoksista ja niiden esipuheista *Tiililä* 1961, 341-342 ja *Salonen* 1930-1931 II, 86-87.

dosta käynnistetyt etsintätoimet olivat perusteellisuudessaan ennenkuulumattomat.

4.3.1.3. Vierasperäiset kirjat

Suomen herätysliikkeitä ruokkivat 1840-luvullakin pääasiallisesti vierasperäiset hartauskirjat.¹ Vaikka Turun kapituli olikin 1830-luvun loppuvuosina kieltänyt niitä runsaasti, niitä pyrittiin yhä levittämään sekä Ruotsista tuoden että kotimaassa painaen.

Heinäkuussa 1840 Turun kapituli sai yhdellä kertaa tarkastettavakseen useita heränneitten mielikirjoja, kun C. G. Wolff anoi painolupaa kahdeksalle ruotsinkieliselle teokselle. Puolet niistä, muun muassa laulukirjan *Sions sånger*, kapituli hyväksyi. Sitä vastoin Hollatzin *Nådens ordning till saligheten* (Stockholm 1826), Tiseliuksen *Jesu lidandes kraft och nytta* (Vasa 1810), Lindlin *Ett alfvarsammt ord till vår tid* (Stockholm 1827) ja Wilcoxin *Kosteliga honungsdroppar utur klippan Christo* (Stockholm 1801) merkittiin kielletyiksi. Kapitulin mielestä oli arveluttavaa suostua niiden julkaisemiseen uusina painoksina.²

Yhtä ylimalkaisesti kapituli perusteli kannanottojaan vastatesaan saman kesän lopulla Wolffin ja Frenckellin anomuksiin. Hylkäyspäätösten kohteina olivat silloin Gougen *Ett ord till syndare och ett ord till de heliga* (Örebro 1826) ja Hollatzin *Armon järjestyks autuutehen* (Turku 1822).³

Vuoden 1840 painokiellot merkitsivät herännäisyydelle uutta tuntuvaa iskua. Jonas Lagus ja N. G. Malmberg ilmaisivat ihmetyksensä niitten johdosta myös Turussa, kun he ”virkaheittomatkaltaan” pistäytyivät lehtori Bergenheimin luona.⁴ Ainakaan välittömästi nämä keskustelut eivät kapitulin sensuuripäätöksiin tehon-

¹ Rosendal 1902-1915 II, 383 ja III, 267-277; Salonen 1930-1931 II, 82-88; Takala 1929-1948 II, 584-604; M. Juva 1968, 377.

² TMA TTA Tklin pk 1.7.1840 iltap. § 7 ja 10.7.1840 § 19. Arkkipiispa oli henkilökohtaisesti tarkastanut laulukirjan *Sions sånger* ja Wilcoxin teoksen.

³ TMA TTA Tklin pk 5.8.1840 § 14 ja 9.9.1840 § 24.

⁴ HYK Coll. 225 Achrén Hedbergille 7.1.1841. Kares 1936, 176.

neet; keväällä 1842 kiellettyjen herännäiskirjojen luku lisääntyi jälleen kahdella, kun Samuel Laun *Christuxen veren voima* (Vaasa 1782) ja Königin *Mooseksen uusi valitus* kiellettiin ”arveluttavina”.⁵ Sen sijaan Turun pappeinkokous näyttää vaikuttaneen kapitulin kannanottoihin. Lokakuussa 1842 kapituli näet kelpuutti painettavaksi Gougen teoksen, vieläpä suomenkielisenä (Sana syntisille ja sana pyhille).⁶ Pappeinkokouksen merkitykseen sensuurin alalla on viitattu edellä jo kotimaisia pietistikirjoja tarkasteltaessa.

Porvoon kapituli hyväksyi 1840-luvun alkuvuosina useita pietisten kirjoja. Yksi näistä oli Dentin *Totisen kääntymisen harjoitus*. Päätös sisälsi ehdon, että sensorin yliviivaamat kohdat jätettiin julkaisematta.⁷

Dentin kirja painettiin mainitulla luvalla Oulussa 1842. Sitä edelliseen, vuoden 1822 painokseen verrattaessa voidaan todeta, että kapituli oli karsinut kirjasta kolmen sivun jakson, jossa kirjoittaja voimakkaan realistisesti kuvasi helvettiä.⁸ Toinenkin havainto vuoden 1842 laitoksesta on huomion arvoinen. Kirja sisälsi Dentin ohessa liitteen *Muutamat sen oikian uuden syntymisen ja Hengen uudistuksen tuntomerkit*. Tämän ”yksinkertaisen talonpojan” kirjaan Turun kapituli oli vuonna 1836 kieltänyt. Teos mainittiin myös kiellettyjen kirjojen luetteloissa.⁹

Joulukuussa 1842 Porvoon kapituli tarkasti suomennoksen *Kuolemattoman sielun ajateltava matka tämän lyhyen ajaan läpitse ja loppumattomaan ijankaikkisuteen*. Käännöksen pohjana oli ”Huutavan äänen” kirjoittajan Petter Toppin teos *Den odödliga själens betänkliga resa*. Kapituli totesi kirjoituksen monin paikoin tavallista ihmistä eksyttäväksi ja kielsi sen julkaisemisen.¹⁰

⁵ TMA TTA Tklin pk 27.4.1842 § 34 ja 28.5.1842 § 32. Königin teos oli suomennettu Tukholmassa 1729 painetusta laitoksesta Moses nya klagan.

⁶ TMA TTA Tklin pk 26.10.1842 § 21. Päätös sisälsi ehdon, että teoksen sisältämät oikeinkirjoitus- ja painovirheet korjattiin.

⁷ VA PTA Tklin pk 9.6.1841 § 38. Painolupaa oli anonut Henrik Renqvist.

⁸ *Dent* 1822, 70-73; *Dent* 1842, 57.

⁹ VA PTA Eb 400 Luettelo Turun tuomiokapitulin v. 1835-1839 kieltämistä kirjoista.

¹⁰ VA PTA Tklin pk 7.12.1842 § 23; *Linnströmin* (1883-1884 II, 687) mukaan originaali oli koko nimeltään *Den odödliga själens betänkliga resa igenom den korta tiden och in uti den oändliga evigheten*. Teos oli ilmestynyt ensipainoksena v. 1840.

Pöytäkirjan konseptiin on hylkäämisen syyksi merkitty huono suomenkieli.¹¹ Säilyneeseen käsikirjoitukseen on tehty eräitä kieltoa valaisevia merkintöjä. Ilmeisesti sensorin käsialaa on reunaviivaus kohdassa, jossa kirjoittaja väittää heräämättömän kantavan sydämessään ”perkelettä kuvinensa”.¹²

Samanaikaisesti Toppin kirjan kanssa oli kapitulille jätetty Gossnerin sanoittama kuvakirja *Menniskohjertat, ett Herrans tempel eller djefvulens bostad* (Falun 1841).¹³ Kirjakauppias A. C. Öhman oli anonut lupaa sen suomeksi julkaisemiseen ja ilmoittanut, että suomalainen laitos oli jo tekeillä Ruotsissa. Anomukseensa hän oli oheistanut paikallisen (Porvoon) sensorin todistuksen siitä, että sensuurikomitea oli sallinut ruotsinnoksen maahantuonnin.¹⁴

Kapituli kieltäytyi käsittelemästä Öhmanin anomusta, koska siihen ei ollut liitetty suomenkielistä käsikirjoitusta.¹⁵ Kapituli oli kuitenkin perehtynyt ruotsinnokseen ja todennut sen eräältä kohdaltaan niin harhauttavaksi, että teoksen luovallisuus oli syytä arvioida uudelleen. Siksi kapituli kääntyi sensuuriylihallituksen puoleen. Erityisesti kirjan ”kahdeksanteen kuvaan” viitaten se pyysi ylihallitusta harkitsemaan, oliko kirjan maahantuonti ja levittäminen sallittava.¹⁶ Ylihallitus vastasi vetoomukseen kapitulin toivomalla tavalla. Tammiukuusta 1843 Menniskohjertat oli Suomessa kielletty.¹⁷ Samalla kirkollinen sensuuri oli konkreettisesti vaikuttanut ulkoa tuotavan kirjallisuuden valvontaan.

Kapitulin tarkastama kappale Gossnerin teosta on säilynyt. Sen kahdeksannen kuvan selityksessä ovat sensorin kynän jäljet kohdassa, jossa kirjoittaja kuvaa perkeleen vaikutusta ih-

¹¹ VA PTA Tklin memoriaalipöytäk. 7.12.1842 § 23.

¹² VA PTA El 1 Painolupaa varten jätetyt käsikirjoitukset.

¹³ VA PTA Tklin pk 30.11.1842 § 30. Teoksen alkuperästä ja sisällöstä *Dalton* 1878, 152-153 ja *Tiililä* 1961, 307-310.

¹⁴ VA PTA Eb 417 Öhman tkille 30.11.1842. Sensuurikomitean diaarin mukaan kirja oli viimeksi hyväksytty tuotavaksi syksyllä 1842. VA SensK Ac 7 Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaari 1842.

¹⁵ VA PTA Tklin pk 7.12.1842 § 22.

¹⁶ VA SensY KD 3/83 1843 Porvoon tkli sensuuriylihallitukselle 7.12.1842. Kahdeksas kuva esitti jumalattoman kuolemaa.

¹⁷ VA PTA Eb 418 Sensuuriylihallitus Porvoon tkille 21.1.1843. Sittemmin (VA SensK Pk 23.3.1847 § 13) komitea torjui myös teoksen Falunissa 1843 julkaistun suomenoksen tuonnin.

misen sydämessä. Kirjoittajan mukaan perkele ensin houkuttelee syntyin ja sitten nuhtelee siitä uhaten omaatuntoa kadotuksen kauhuilla.¹⁸

Vuonna 1845 Porvoon kapituli epäsi painoluvat kahdelta heränneitten suosimalta kirjalta, jotka se aiemmin oli hyväksynyt. Kummankin teoksen, Hollatzin *Nådens ordning till saligheten* ja Toppin *En ropande röst i öknen*, se kielsi Turun kapitulin päätöksiin viitaten.¹⁹

Ulkomaansensuuri torjui vuosikymmenen alkupuolella useita herännäiskirjoja. Saksasta ruotsinnettu *Hvilka äro och hvad vilja pietisterna?* (Falun 1842) kiellettiin siksi, että teos komitean mielestä suosi uskonnollista hurmahenkisyyttä.²⁰ Samanhenkiseksi, mutta kansanomaisuutensa vuoksi vielä vaarallisemmaksi komitea luonnehti kirjasen *En uppenbarelse* (Falun 1842).²¹ Teos sisälsi smoolantilaisen sepän Jonas Håkanssonin näyn ja oli Ruotsissa saavuttanut tavattoman suosion.²² Helena Sophia Ekblomin kirjasen *Den andeliga striden* (Falun 1842) komitea kielsi ”räikeimmilleen kehittyneen pietismin luomuksena”, vaikka olikin ensimmäisenä toimintavuotenaan sen hyväksynyt.²³

Aiemmin Turussa kielletty *En ropande röst i öknen* (Falun 1842) oli komitean mielestä hengeltään ”fanaattisen pietistinen” ja kokemattomia lukijoita eksyttävä.²⁴ Samalla pietistisen fanatismin tunnuksella leimattiin *Levi söners rening eller ett väckelserop till lärare* (Vexjö 1840). Tarkastaja oli erityisesti huomauttanut sivuista,

¹⁸ VA PTA Eb 418 Istunnon 1.2.1843 asiakirjat.

¹⁹ VA PTA Tklin pk 27.8.1845 § 37.

²⁰ VA SensK Pk 26.8.1842 § 10. Kirjan tekijä oli pseudonyymi Christianos Alethophilos. *Bygdén* (1898-1915 I, 717) ilmoittaa saksalaiseksi alkuteokseksi Was ist Pietismus ja sen ilmestymisvuodeksi 1841.

²¹ VA SensK Pk 26.8.1842 § 10.

²² *Linnström* (1883-1884 I, 700-701) ilmoittaa peräti 15 ruotsalaista painosta vuosilta 1827-1846.

²³ VA SensK Pk 17.1.1843 § 8; VA SensK Bb 8 Luettelot sallitusta ulkomaisesta kirjallisuudesta 1830.

²⁴ VA SensK Pk 21.3.1843 § 7. Diaarin (VA SensK Ac 5) mukaan komitea oli sallinut teoksen tuonnin vielä helmikuussa 1840.

joilla tekijä arvosteli maallista tai kirkollista esivaltaa.²⁵ Eräät karkeahkot vertaukset näyttävät puolestaan aiheuttaneen, ettei Bunyanin *Den bästa tidning för den värsta menniska* (Falun 1844) saanut tuontilupaa.²⁶

Kieltopäätösten vastapainoksi sensuurikomitea myös hyväksyi joukon pietistisiä tuontikirjoja. Sallituiksi luettiin kolme sellaistaakin teosta, joilta kirkollinen sensuuri oli evännyt painoluvan: *Andaktens ropande röst* (Falun 1841, 1844), Lindlin *Ett alfvarsamt ord till vår tid* (Stockholm 1827) ja Hollatzin *Nådens ordning till saligheten* (Falun 1843).²⁷ Näistä ensimmäisen ja viimeisen komitean luettelot tiesivät kielletyiksi.²⁸ Myös Lindliä koskeneesta kiellosta Turun kapituli oli ilmoittanut, mutta ylihallitus ei ollut välittänyt sitä komitean tietoon.²⁹

Vuosikymmenen loppupuolella kirkollinen sensuuri epäsi julkaisuluvat kahdelta vierasperäiseltä herännäiskirjalta. Lisäksi se karsi joistakin teoksista arveluttavimpia kohtia.

Porvoon kapituli hylkäsi syksyllä 1846 anomuksen, jossa pyydettiin painolupaa laulukokoelmalle *Sions nya sånger* (Falun 1842). Kokoelman laulut olivat osaksi Anders Rutströmin käsialaa, ja niissä herrnhutilainen veri- ja morsiusmystiikka näyttäytyivät paikoin äärimmilleen kärjistyneinä. Kapituli perusteli päätöstään teoksen ”epäraamatullisiin ja tosi hartauden kannalta huonosti valittuihin” ilmaisuihin viitaten.³⁰ Kirja oli tuotu Suomeen sensuurikomitean luvalla.³¹

²⁵ VA SensK Pk 23.7.1844 § 9. Näytteenä sensorin merkitsemistä kohdista olkoon seuraava lainaus: ”Konungar och förstar hafva ofta lagt sin hand vid den plogen, som dragit långa fåror på trogna lärars rygg. De varda icke allenast som Christi lärjungar hatade i världen, utan ock framhafde för konungar och förstar, och af dem dömda som de argaste missgärningsmän.” *Levi söners rening* 1840, 96.

²⁶ VA SensK Pk 20.3.1845 § 7; [Bunyan] 1844, 24, 26, 32 ja 33, joille sivuille viitteen pöytäkirjassa. Päätöksessään komitea totesi teoksen ”mitä räikeimmin pietistiseksi”.

²⁷ VA SensK Ac 7 ja 9 Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaarit 1842 ja 1844-1845. Kirjat on hyväksytty 27.10.1842 ja 21.10.1844 (*Andaktens ropande röst*), 20.5.1845 (Lindl) sekä 26.5.1845 (Hollatz).

²⁸ VA SensK Ba 19 Luettelot kielletystä kirjallisuudesta 1830-1839.

²⁹ VA SensY Pk 24.2.1841 § 3.

³⁰ VA PTA Tklin pk 26.8.1846 § 30; *Jacobsson* 1903, 68-71; *Liedgren* 1926, 389-391.

³¹ VA SensK Ac 7 Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaari 1842.

Samoihin aikoihin kuin Sions nya sånger oli Porvoossa tarkastettavana Arndtin "Totisen kristillisyyden" neljäs kirja. Teoksen oli suomentanut Gregorius Monell ja suomennoksen "oikonut" Henrik Renqvist. Kirjan jälkimmäisen osan kapituli hyväksyi. Sitä vastoin alkuosalta se epäsi painoluvan, koska jakso sen mielestä sisälsi vanhentuneita ja tavallista ihmistä harhauttavia tietoja luonnosta.³²

Sensuurin hyväksymä osa Arndtin neljättä kirjaa painettiin Sortavalassa 1847. Sen esipuheessa Renqvist selittää lukijoilleen kirjan odottamatonta typistymistä. Renqvistin mukaan teosta suomennettaessa oli oikaistu eräitä vanhahtavuuksia "niinkuin esimerkiksi se asia kuinka Aurinko on aloillansa yhdessä kohti, ja ei kiertele ympäri maan piirin". Useita kohtia oli kuitenkin jäänyt korjaamatta, varsinkin kun niistä eivät — Renqvistin mielestä — luonnontutkijatkaan olleet päässeet yksimielisyyteen.³³

Muita vierasperäisiä herännäiskirjoja kapitulit eivät siis 1840-luvun loppuvuosina kieltäneet. J. A. Jamesin kirjasta *Vägledning och tröst* ja eräästä J. O. Hoofin saarnasta Porvoon kapituli karsi joitakin "harhauttavia" kohtia,³⁴ mutta hyväksyi huomautuksista Wilcoxin Hunajanpisarain ruotsinnoksen.³⁵ Turun kapituli hyväksyi aiemmin kieltämistään sekä Wilcoxin että "yksinkertaisen talonpojan" kirjaset, kummatkin Melartinin kuoleman (1847) jälkeen.³⁶ Dentin Totisen kääntymisen harjoitus, jota Melartinin piispuuskautena ei ollut tarjottu kapitulin tarkastettavaksi, sai niin ikään painoluvan Turussa vuosikymmenen lopulla.³⁷

Sensuurikomitean kannanotot 1840-luvun loppupuolen tuontikirjoihin ovat vain osaksi luettavissa, koska diaarit joiltakin vuosilta puuttuvat.³⁸ Pöytäkirjojen mukaan komitea kielsi vuosina 1846–1849 yhden hartauskirjan tuonnin. Päätös oli vuodelta 1847 ja koski Gossnerin kuvakirjaa *Ihmisen sydän Herran tempeli eli*

³² VA PTA Tklin pk 9.9.1846 § 21.

³³ Arnd[t] 1847, sivut I-II. *Salonen* 1930-1931 II, 94-95.

³⁴ VA PTA Tklin pk 4.3.1846 § 30 ja 2.6.1847 § 54.

³⁵ VA PTA Tklin pk 26.2.1848 § 2.

³⁶ TMA TTA Tklin pk 6.12.1848 § 34 ja 13.12.1848 § 31.

³⁷ TMA TTA Tklin pk 26.9.1849 § 18.

³⁸ Niteestä VA SensK Ac 10 puuttuvat merkinnät maaliskoulukuulta 1847 ja kokonaan vuosilta 1848-1849.

perkeleen asunto (Falun 1843).³⁹ Sensuuriylihallitus oli aiemmin kieltänyt kirjan ruotsinkielisenä.

Kaiken kaikkiaan sensuuriviranomaiset kielsivät 1840-luvulla kolmisenkymmentä vierasperäistä herännäiskirjaa. Kielloista lähes puolet ajoittui vuosiin 1840–1842 ja runsaat kolme neljännestä jaksolle 1840–1844. Sensuurin pietismin vastainen suuntaus oli siis tuntuvin vuosikymmenen alkupuoliskolla.

Myös virastokohtaisesti kannanotoissa tapahtui kehitystä vuosikymmenen sisällä. Turun kapituli totesi vuosina 1840–1842 arveluttaviksi huomattavan määrän pietistien kirjoja, niiden joukossa Hollatzin, Gougen ja Wilcoxin teokset. Syksyllä 1842 – Turun pappeinkokouksen jälkeen – kapituli kuitenkin hyväksyi Gougen, ja vuosikymmenen lopulla myös Wilcox painettiin sen luvalla.

Porvoon kapituli puuttui herännäiskirjojen sensorina vain teosten tärkeimpiin korostuksiin; esimerkiksi Dentin Totisen kääntymisen harjoituksesta se tyytyi karsimaan loukkaavimmat kohdat. Joiltakin teoksilta se epäsi painoluvan vain siksi, että Turun kapituli oli todennut ne arveluttaviksi. Vuosina 1847–1849 kapituli ei kieltänyt herännäiskirjoja.

Sensuurikomitean kannanotot pietismiin ja herätysliikkeisiin olivat sitten 1830-luvun selvästi jyrkenneet. Uuden suuntauksen näyttävät sanalleen toisaalta kirkollisen sensuurin ennakkotapaukset, toisaalta pakkotoimet, joihin sensuuriylihallitus ja vt. kenraalikuvernööri olivat ryhtyneet Hedbergin Varningsord-kirjan johdosta. Näkemyksensä pietismistä komitea ilmaisi 1840-luvun alkupuolella myös tuontikieltoja perustellessaan. Sen mielestä pietistiset kirjat henkivät fanatismia, suosivat hurmahenkisyyttä tai eksyttivät kokematonlukijaa. Toisaalta komitean sensorit päästivät läpi eräitä kirkollisen sensuurin kieltämiä kirjoja. Vuosikymmenen lopulla pietistisiä tuontikirjoja ei näytä kielletyn lainkaan.

³⁹ VA SensK Pk 23.3.1847 § 13.

4.3.1.4. Uudet lehtiyitykset ja sanomalehtikirjoitukset

Evangeliskt veckobladin lakattua suomalainen herätyskristillisyys oli jäänyt ilman äänenkannattajaa. Ajatusta omasta lehdestä ei herännäispiireissä kuitenkaan ollut haudattu. Niinpä senaatti sai syyskuussa 1844 käsiteltäväkseen anomuksen, jossa F. G. Hedberg pyysi lupaa *Allmän evangelisk tidningin* julkaisemiseen. Anomuskirjelmän mukaan lehti pyrki separatismia karttaen välittämään pelkästään ”evankeliumin yleisiä totuuksia”, sellaisina kuin ne esiintyivät Raamatussa ja tunnustuskirjoissa. Lehteä oli tarkoitus julkaista Turussa.¹

Hedbergin vielä täydennettyä anomustaan senaatti pyysi siitä sensuuriylihallituksen lausunnon.² Kun ylihallituksella ei ollut huomautettavaa, senaatti myönsi julkaisuluvan.³ Kuten lehdenjulkaisijat yleensäkin Hedberg veloitettiin noudattamaan tarkoin sensuuriasetuksia ja lähettämään kappale kutakin numeroa valtiosihteerinvirastoon, senaatin kansliatoimituskuntaan, prokuraattorinvirastoon ja kenraalikuvernöörinkansliaan.⁴

Evankelisen suunnan lehti sai siis julkaisulupansa ilman, että kirkon viranomaista asiassa kuultiin. Pöytäkirjoista päätellen Hedbergin anomus ei synnyttänyt erimielisyyttä sen enempää senaatissa kuin sensuuriylihallituksessakaan. Hedbergin maine oli ainakin Helsingissä säilynyt hyvänä.

Ensimmäiset Allmän evangelisk tidningin käsikirjoitukset Turun kapituli hyväksyi 8.1.1845.⁵ Toimituksen ohjelmalle kuvaavaa oli, että kolmen ensimmäisen numeron johtavat artikkelit oli suoraan lainattu Lutherin teksteistä.⁶

¹ VA Tal.os. AD 676/50 1844 F. G. Hedbergin anomus 10.9.1844.

² VA Tal.os. pk 22.10.1844; VA Tal.os. AD 676/50 1844 Hedberg senaatille 9.11.1844. Hedberg oli ensin jättänyt ilmoittamatta lehden suunnitellun laajuuden ja ilmestymistehden.

³ VA Tal.os. AD 676/50 1844 Sensuuriylihallitus senaatille 16.10.1844; VA Tal.os. pk 12.11.1844.

⁴ TMA TTA E I 25 Kansliatoimituskunta Turun tkille 12.11.1844 ja siihen oheistettu jäljennös privilegikirjasta.

⁵ TMA TTA Tklin pk 8.1.1845 § 25.

⁶ AET 1845 n:ot 1-3. *Takala* 1929-1948 II, 606.

Tuomiokapitulin pöytäkirjoista ja Allmän evangelisk tidningin säilyneistä käsikirjoituksista⁷ voidaan todeta, että sensuuri jo lehden ensimmäisenä ilmestymisvuotena karsi sekä kokonaisia artikkeleita että niiden osia. Helmikuun käsikirjoituksesta viivattiin yli noin sivun mittainen jakso, jossa kirjoittaja tähdensi uskonvarmuutta oikean jumalasuhteen tuntomerkinä.⁸ Keskeisesti evankeliset äänenpainot leikattiin myös maaliskuun numerosta. Poistetuilla riveillä kirjoittaja (O. Reuter) kehotti kirjeystäväänsä ”juuri tällä hetkellä” uskomaan todeksi autuutensa, oli tämä sydämessään miten levoton tahansa. Jeesukselta lainattu päästösana ”Sinun syntisi ovat anteenksi annetut” sai reunaansa sensori Heikelin allekirjoittaman huomautuksen. Heikelin mielestä tätä lausetta ei Raamatussa missään sanottu niin yleisesti, kuin kirjoittaja tarkoitti. Kirjoittajan väite, että puhdasta evankeliumia esiintyi paitsi Raamatussa ja Lutherilla vain aniharvoissa kirjoissa, jäi niin ikään julkaisematta.⁹ Myöhemmistä vuoden 1845 numeroista sensuuri karsi osan artikkelia Om lagen och evangelium sekä Viktor Helanderin Gustaf Dahlbergille osoittaman kirjeen.¹⁰

Lehden toisen vuosikerran käsikirjoituksista sensuuri poisti muun muassa kohdat, joissa leimattiin vanha ja uusi liitto toistensa vastakohdiksi¹¹ tai polemisoiitiin lainsaarnaajia ja ”sisällisen ikävöittämisen” opettajia vastaan.¹² Uskonvarmuutta huokuva taistelulaulu Trones seger i Christo viivattiin kokonaisuudessaan yli. Tätä Hedbergin laulua hallitsi ajatus, ettei Kristukseen uskovan tarvinnut pelätä syntiä, kuolemaa eikä perkelettä.¹³

⁷ HYK Coll. 225.

⁸ HYK Coll. 225 AET:n käsikirj. 2/1845. Artikkelin oli nimeltään Bekännelse. Sen julkaistessaan (AET 1845 n:o 2) toimitus merkittyi puuttuvan jakson kohdalle paksun viivan, josta kapituli (notaarin merkintä AET:n käsikirjoituksessa 3/1845) sittemmin joutui huomauttamaan.

⁹ HYK Coll. 225 AET:n käsikirj. 3/1845 Artikkelin Correspondence; TMA TTA Tklin pk 19.3.1845 § 39.

¹⁰ HYK Coll. 225 AET:n käsikirj. 1, 4 ja 9/1845; TMA TTA Tklin pk 30.8.1845 § 10. Helanderin kirjettä ei ole säilynyt.

¹¹ HYK Coll. 225 AET:n käsikirj. 6-7/1846 artikkeli Det nya förbundet och Jen Heliga Anda.

¹² HYK Coll. 225 AET:n käsikirj. 12/1846 artikkelit Correspondence ja Ett ord om nya födelsen.

¹³ HYK Coll. 225 AET:n käsikirj. 1-2/1846.

Lokakuun 1846 numerossa Hedberg sai julki alkuosan artikkelistaan, jossa hän käsitteli Suomen hengellisiä liikkeitä edellisten 50 vuoden aikana.¹⁴ Kirjoituksen jatko-osalta kapituli kuitenkin epäsi painoluvan.¹⁵ Sikäli kuin säilyneestä luonnoksesta on lupa päätellä, hylätty jakso sisälsi katsauksen vuosiin 1819–1843. Tätä aikakautta leimasivat kirjoittajan mukaan suuret herätykset, ”tosi evankeliumin” kätöksäolo sekä hurmahenkisyyden ja tekopyhyyden välinen taistelu. Poleemisessa esityksessään Hedberg pyrki muun muassa osoittamaan, ettei Päävo Ruotsalaisen oppi armon vastaanottamisesta ollut Raamatun eikä kirkon tunnustuksen mukainen.¹⁶

Hylätty katsaus oli tarkoitettu julkaistavaksi vuoden 1847 ensimmäisessä numerossa. Myös muita kolmannen vuosikerran artikkelieita sensuuri kielsi. Kokonaan ilman painolupaa jäivät kirjoitukset *Tidens tecken*,¹⁷ *Väckelser i Danmark*¹⁸ ja *Omvändelse historier*.¹⁹ Niitä merkittävämpi oli kuitenkin joulukuun numeroon aiottu *Ett ord om nya kyrkolags förslaget*, josta kapituli viivasi yli useita pitkäköjiä kappaleita. Artikkelissa otettiin kantaa vuoden 1845 (Nordströmin) kirkkolakiehdotukseen. Pääosa sensuurin poistamasta polemikista oli suunnattu ehdotuksen ensimmäistä eli tunnustuspykälää vastaan. Kielletyissä kohdissa kirjoittaja muun muassa väitti, että ehdotettu kirkon tunnustuspuhjan kaventaminen²⁰ tähtäsi kaiken todellisen uskonelämän tukahduttamiseen. Samaan suuntaan viittasivat kirjoittajan mielestä pappeinkokousten määräämisvaltaa korostavat lakiehdotuksen kohdat. Jumalan sanan ja kirkon tunnustuksen sijasta saattoi näin ”ihmisten mielivalta” päästä sitomaan seurakuntalaisten omiatuntoja.²¹ Samasta yhteydestä sen-

¹⁴ AET 1846 n:o 10.

¹⁵ TMA TTA Tklin pk 30.12.1846 § 7.

¹⁶ HYK Coll. 225. Konsepti, jota Takala ei näytä tuntevan, on Hedbergin sekalaisten papereitten joukossa. Vrt. *Takala* 1929-1948 II, 142-146, 608.

¹⁷ TMA TTA Tklin pk 30.12.1846 § 7.

¹⁸ TMA TTA Tklin pk 10.3.1847 § 3.

¹⁹ TMA TTA Tklin pk 25.8.1847 § 5.

²⁰ V:n 1845 kirkkolakiehdotuksen §:ssä 1 mainittiin tunnustuksellisesti sitovina vain Augsburgin tunnustus ja Upsalan kokouksen päätös. *Palmén* 1915, 67.

²¹ Ehdotuksessa esitettiin synodaalikokouksille huomattavaa määräämisvaltaa seurakuntiin nähden. *Palmén* 1915, 74.

suuri poisti kohdan, jonka kirjoittaja oli lainannut Augsburgin tunnustuksesta. Sitaatti käsitteli piispojen erehtyvyyttä.²²

Lehden neljännen ja viimeisen vuosikerran numeroista sensuuri poisti ainakin kolme kokonaista kirjoitusta: E. M. R:n (Rosengrenin) kirjeen sekä artikkelit *Några ord om vår tid* ja *Genmåle*. Rosengrenin kirjeen reunaan sensori Edman liitti kommentin, jossa hän ironisesti totesi Hedbergin ja kirjeen laatijan ainoina vastaanottaneen evankeliumin.²³ Artikkelista *Om Herrans nattvard* kapituli poisti jakson, jossa Kristukseen uskova kuvattiin pahan henkivaltoja väkevämmäksi.²⁴

Ankaran sensuurin on väitetty ensisijaisesti vaikuttaneen siihen, että Allmän evangelisk tidning vuoden 1848 päättyessä lakkausi.²⁵ Varmempaa on kuitenkin todeta Hedbergin tavoin, että levikinäkökohdat ja sensuurin ankaruus yhdessä saivat julkaisijan luopumaan yrityksestä.²⁶ Kuten tunnettua Hedberg ryhtyi välittömästi julkaisemaan Evangelisten-nimistä lehteä Ruotsissa. Osan uuden lehdensä palstatilasta hän pyrki täyttämään sensuurin hylkäämillä Allmän evangelisk tidningin käsikirjoituksilla.²⁷

Allmän evangelisk tidning oli syntynyt evankelisen suunnan aivaksi aikana, jolloin herännäisyyden kaksi pääsuuntaa avoimesti erkanivat toisistaan. Myös pietistisellä taholla oli virinnyt ajatus uudesta äänenkannattajasta. Stenbäckin suunnitelmat teologisen aika-

²² HYK Coll. 225 AET:n käsikirj. 12/1847. Kohta kuului kirjoittajan lainaamana seuraavasti: "När Biskoparne lära eller stadga något som är emot Evangelium, då hafva församlingarne Guds befallning, som förbjuder bevisa dem någon lydnad och hörsamhet. Ty i Math. 7 säger Christus: 'Vakter eder för de falska profeter'."

²³ HYK Coll. 225 AET:n käsikirj. 3-4 ja 8/1848. Edmanin huomautus oli maaliskuun numeron käsikirjoituksessa.

²⁴ "Såsom Christus herrskar och regerar öfver allt, så skall ock jag med honom regera, så att jag kan trampa under fötterna synd, död, djefvul och alla ondskans magter." HYK Coll. 225 AET:n käsikirj. 10/1848.

²⁵ Tommila 1963a, 101; Tommila 1963b, 171.

²⁶ Kirjeessään C. O. Roseniukselle 1.9.1848 (HYK Coll. 225 Kirjekonseptit) Hedberg ilmoitti joutuvansa lakkauttamaan lehden, koska ruotsinkielinen väestö oli Suomessa pieni ja koska sensuuri oli hankala ja rasittava. Ks. myös Takala 1929-1948 II, 311, 616.

²⁷ HYK Coll. 225 Hedbergin merkinnät AET:n käsikirjoituksissa 1-2/1847 ja 8/1848.

kauskirjan perustamiseksi olivat kuitenkin rauenneet, kun häneltä syksyllä 1844 oli evätty dosentuuri.²⁸

Marraskuussa 1846 heränneet vihdoin anoivat senaatin privilegiä aikakauskirjalleen. Anomuskirjelmässä, jonka olivat allekirjoittaneet Kuopion lukion lehtori Julius Immanuel Bergh ja Vaasan yläalkeiskoulun nimitetty rehtori Lars Stenbäck, allekirjoittajat pyysivät lupaa aikakauskirjan *Theologisk tidskrift för lutheraner* julkaisemiseen. Anomuksen mukaan lehti tuli ilmestymään joka toinen kuukausi ja sisältämään artikkeleita sekä kirja-arvosteluja teologian eri aloilta. Myös ajankohtaisista kirkollisista kysymyksistä toimitus toivoi keskustelua. Koska lehteä oli tarkoitus julkaista Vaasassa, julkaisijat pyysivät, että kirjoitusten sensurointi uskottaisiin jollekulle paikkakunnalla asuvalle, tuomiokapitulin valtuuttamalle henkilölle.²⁹

Senaatti pyysi anomuksesta sensuuriylihallituksen ja Turun tuomiokapitulin lausunnot. Ylihallituksen istunnossa mielipiteet jakautuivat. Valtioneuvos Björkstén ehdotti julkaisuluvan myöntämistä, mutta katsoi, että lehti oli asetuksen mukaisesti sensuroitava Turussa. Vapaaherra Klinckowström viittasi ”kiihotukseen”, jota hänen tietämänsä mukaan esiintyi kirkon ja teologian piirissä eri puolilla Eurooppaa. Hänen mielestään oli aihetta pelätä, että sama yhteiskuntaa vahingoittava villintä uuden aikakauskirjan välityksellä leviäisi myös Suomeen. Puheenjohtaja Thesleff tyytyi lyhyesti ehdottamaan, ettei anomukseen ollut syytä suostua. Lausuntonsa senaatille ylihallitus päätti antaa puheenjohtajan kannan mukaisena.³⁰

Turun kapituli ilmoitti hyväksyvänsä lehden julkaisemisen, mutta oli haluton ottamaan vastuulleen lehden sensuuria. Kapitulin mielestä tehtävä sopi paremmin teologiselle tiedekunnalle, jolla oli paremmat edellytykset teologian kehityksen seuraamiseen. Kapitu-

²⁸ Päiväämättömässä kirjeessään veljelleen Jannelle (keväällä 1843, VA SKHS B 35) Stenbäck oli ilmoittanut ryhtyvänsä puuhaamaan aikakauskirjaa, jos hänet olisi hyväksytty dosentiksi. Dosentuurijupakasta, jossa arkkipiispallakin oli osuutensa, *Jörgensen* 1929, 158-165.

²⁹ VA Tal.os. AD 765/12 1846 J. I. Berghin ja Lars Stenbäckin anomus 26.11.1846.

³⁰ VA Tal.os. AD 765/12 1846 Sensuuriylihallitus senaatille 8.12.1846; VA SensY Pk 8.12.1846.

lin myönteinen kannanotto itse julkaisuhankkeeseen kuitenkin osoitti, että hiippakunnan johdon asenne pietismiin oli muuttumassa. Arkkipiispa Melartin ei ollut läsnä lausuntoa annettaessa.³¹

Tuomiokapitulin lausunnon mukaisesti ja vastoin sensuuriyllihallituksen kantaa senaatti hyväksyi Berghin ja Stenbäckin anomuksen. Päätöksen mukaan anojat saivat julkaista aikakauskirjaa *Theologisk tidskrift för lutheraner* vuoden 1847 alusta. Toisin kuin anomuksessa ja kapitulin lausunnossa oli esitetty, lehden sensuuri määrättiin Turun tuomiokapitulin huoleksi.³²

Helmikuussa 1848 kapituli tarkasti lehden ensimmäiseen numeroon tarkoitetut kirjoitukset. Kapituli hyväksyi ne yhtä lukuunottamatta. Artikkelilta *Kyrkolagsförslaget* se epäsi painoluvan kahdesta syystä. Ensinnäkään kirjoitus ei sen mielestä ollut kaikilta osin niin maltillinen kuin tärkeä aihe olisi edellyttänyt. Toiseksi kapituli pelkäsi, että monet kirjoittajan puolustamista mielipiteistä hämmensivät tavallisia lukijoita ja synnyttivät heissä tyytymättömyyttä kirkon silloiseen tilaan. Kapitulin mielestä näet kirjoittaja pyrki vaikuttamaan paitsi tiedemiehiin myös tavallisiin seurakuntalaisiin, jotka eivät kyenneet punnitsemaan erilaisia mielipiteitä. Näin ollen kapituli palautti käsikirjoituksen toimitukselle uudelleen muokattavaksi.³³

Sensuurin kieltämää artikkelia toimitus ei enää korjannut. Saatuaan tiedon ensimmäisen käsikirjoituksen kohtalosta Stenbäck päätti luopua aikakauskirjan julkaisemisesta. Ratkaisun syistä hän teki selkoa maaliskuisessa kirjeessään O. E. A. Hjeltille. Hän kertoi tuomiokapitulin karsineen ensi numerosta ”kaiken”, sillä 15–20 arkista ”tuskin yhtäkään” oli hyväksytty. Kun hän ei katsonut oman tuntonsa vastedeskään sallivan sensorien mielistelyä, hän katsoi ainoaksi mahdollisuudekseen väistyä.³⁴

Näkemyksiään kirkkolakikysymyksestä Stenbäck ei silti jättänyt esittämättä. Vielä samana keväänä hän julkaisi sensuurikomitean luvalla teoksen *Theologiska tractater II. Om förslaget till kyr-*

³¹ VA Tal.os. AD 765/12 1846 Turun tkli senaatille 13.1.1847; TMA TTA Tklin pk 13.1.1847.

³² TMA TTA E I 27 Kansliatoimituskunta tkllille 23.2.1847.

³³ TMA TTA Tklin pk 16.2.1848 § 6.

³⁴ HYK Coll. 217 Stenbäck Hjeltille 3.3.1848, jäljennös.

kolag för Finland.³⁵ Kun käsikirjoitus saapui komitean tarkastettavaksi jo 15.3.,³⁶ on hyvinkin mahdollista, että komitea hyväksyi painettavaksi tuomiokapitulin kieltämän kirjoituksen.

Marraskuussa 1848 jätettiin kenraalikuvernöörinkansliaan anomus, joka koski evankelisen suunnan toista lehtihanketta. Siinä turkulainen kirjakauppias J. W. Lillja ilmoitti aikovansa ”muutamien tšekäläisten pappismiesten johdolla” julkaista viikkolehteä *Kristillisiä sanomia*. Suunnitelman mukaan lehti tuli sisältämään uutisia evankelisesta kirkosta niin Suomesta kuin ulkomailtakin, kristinuskon pääkappaleita kansanomaisesti esitettyinä, katsauksia teologiseen kirjallisuuteen ja muuta ”autuudenopin” alaan kuuluvaa. Lehteä oli tarkoitus julkaista vuoden 1849 alusta.³⁷

Vt. kenraalikuvernööri Rokassovski pyysi anomuksen johdosta Turun tuomiokapitulin lausunnon. Siinä kapituli ehdotti julkaisuluvan myöntämistä, koska lehden ilmeisenä pyrkimyksenä oli tyydyttää ”erästä Suomen rahvaan tärkeimmistä tarpeista”.³⁸ Lausunnon mukaan lupa oli myönnettävä vain sillä ehdolla, että lehden sensuuri uskottiin tuomiokapitulin huoleksi. Kapituli ei siis tällä kertaa pyrkinyt säilyttämään sensorin taakkaa toisen viranomaisen harteille.³⁹

Mensšikov vastasi Lilljan anomukseen kapitulin ehdottamalla tavalla. Kristillisiä sanomia sai ilmestymislupansa ja kapituli sensorinvaltuutensa helmikuussa 1849.⁴⁰ Päätöksen lykkääntymisestä helmikuulle lienee johtunut, että lehteä ryhdyttiin julkaisemaan vasta seuraavan vuoden alusta.

Kuten edellä toisessa yhteydessä todettiin, pietismii ja herätysliikkeitä koskevat sanomalehtikirjoitukset tarkasti yleensä paikallinen sensori. Sensuurikomitean pöytäkirjoihin ei näitten kirjoitusten tarkastuksesta ole jäänyt jälkiä, eikä Turun kapitulinkaan tiedetä

³⁵ *Stenbäck* 1848. Teoksen oli hyväksynyt G. Rein.

³⁶ VA SensK Ab 6 Tarkastettavan kotimaisen kirjallisuuden diaari.

³⁷ VA KKK 167 VI 1847 J. W. Lilljan anomus 25.11.1848.

³⁸ *Nurmio* (1947, 289-290) pitää mahdollisena, että kapitulin lausunto vaikutti myös vuoden 1850 kielisäännöksen syntyyn.

³⁹ VA KKK 167 VI 1847 Turun tkli kenraalikuvernöörille 20.12.1848.

⁴⁰ TMA TTA E III 1 Kenraalikuvernöörinkanslia tkille 14.2.1849; TMA TTA E I 28 Kansliatoimituskunta tkille 20.2.1849 sekä käännös J. W. Lilljalle 10.2.1849 myönnetystä privilegikirjasta.

1840-luvulla niitä käsitelleen. Porvoon kapituli sensuroi vuosikymmenen kuluessa kuusi maallisiin lehtiin tarkoitettua artikkelia, joissa otettiin kantaa pietismiin. Nämä kapituli hyväksyi huomautuksitta.⁴¹

Evangeliskt veckobladin lakattua herätysliikkeitä koskevat lehtikirjoitukset sensuroi siis valtaosaltaan Turun tuomiokapituli. Eniten tarkastettavaa tarjosi evankelisen suunnan julkaisu Allmän evangelisk tidning. Lehden ilmestymisvuosina 1845–1848 kapituli karsi sen käsikirjoituksista toistakymmentä artikkelia. Lisäksi kapituli poisti lukuisista kirjoituksista sopimattomiksi katsomiaan kohtia. Hylätyt jaksot sisälsivät — usein kärjistetyssä muodossa — evankelisille tyypillisiä korostuksia: lain ja evankeliumin sovittamaton vastakohtaisuutta, uskovien pelotonta varmuutta suhteessa syntiin, kuolemaan ja perkeleeseen sekä lukijan rohkaisemista uskomaa todeksi autuutensa ”tässä ja nyt”. Toisiin herätyssuuntiin kohdistetuista polemiikeista sensuuri taittoi terävimmät kärjet, samoin toimituksen kannanotoista kirkkolain uudistuskysymyksessä. Sensuurin ankaruus oli osasyynä lehden lakkaamiseen vuoden 1848 lopussa.

J. I. Berghin ja Lars Stenbäckin lehtilupa-anomus vuonna 1846 pakotti niin senaatin kuin sensuuriylihallituksen ja Turun tuomiokapitulinkin ottamaan kantaa pietismiin. Ylihallitus näki liikkeessä edelleen yhteiskunnallisen vaaran. Sitä vastoin Turun kapitulin ja senaatin asenteet olivat muuttuneet suvaitsevammiiksi. Toisaalta lehden ensimmäisen numeron sensurointi osoitti, että kapituli piti Stenbäckin esiintymistä yhä liian rohkeana.

Herännäiskirjallisuuden valvonnasta kokonaisuutena voidaan vielä todeta, että sekä kirkon että hallituksen sensorit pyrkivät 1840-luvulla hillitsemään herännäisyyttä, aluksi jopa poikkeuksellisen ankarin toimin. Vuosikymmenen lopulla kummatkin jo hellittivät otettaan, mikä näkyi selvimmin hartauskirjojen vapautumisena. Toisaalta herätyssuuntien keskinäiset kiistat alkoivat arveluttaa viranomaisia.

⁴¹ VA PTA Tklin pk 19.2.1840 § 39, 12.4.1843 § 29, 10.2.1844 § 5 ja 9.4.1845 § 32. Lisäksi on *Helsingfors tidningarin* n:oissa 91/1843 ja 15/1844 julkaistuihin Hedbergin ja J. I. Berghin kirjoituksiin merkitty Porvoon kapitulin imprimatur.

4.3.2. Teologinen radikalismi

Saksalainen vapaa teologia ja sen vuonna 1835 ilmestynyt ohjelmakirjoitus, D. F. Straussin *Das Leben Jesu*, olivat 1830-luvun loppuvuosina herättäneet kiinnostusta suomalaisissakin lukijoissa. Vaikka Straussin teos olikin keisarikunnassa kielletty,¹ yliopistomiehet olivat tutustuneet siihen erioikeutensa nojalla.² Lisäksi oli J. V. Snellman julkaissut *Spanska flugan*-kokoelmassaan (1839) artikkelin, jossa hän oli selostanut *Das Leben Jesu*-teoksen Saksassa synnyttämää keskustelua. Kirjoituksen oli hyväksynyt painettavaksi sensuurikomitea.³

Snellmanin selostusluonteista artikkelia lukuunottamatta Suomen sensuuriviranomaiset eivät olleet joutuneet tarkastamaan kirjoituksia, jotka olisivat koskettelleet straussilaista radikalismia. Hiljaisuuteen vaikutti osaltaan Ruotsin tilanne; sielläkin Straussin ajattelua tunnettiin toistaiseksi varsin suppeissa piireissä.⁴

Vuosikymmenen vaihduttua Straussista tuli Suomessa sensuurikysymys. Aiheen siihen antoi J. V. Snellman, joka keväällä 1840 anoi painolupaa Strauss-artikkelinsa jatko-osalle. Tällä kertaa komitea ei suoraan hyväksynyt kirjoitusta, vaan lähetti sen Porvoon tuomiokapitulin tarkastettavaksi.⁵ Lausunnossaan kapituli totesi kirjoituksen ”kokonaan filosofiseksi” ja sellaisenaan teologiselle sensuurille kuulumattomaksi. Silti se katsoi velvollisuudekseen ilmaista kantansa. Ensinnäkin artikkeli sisälsi kapitulin mielestä ajatuksia, jotka hämmensivät spekulointiin tottumattomia kristittyjä ja järkyttivät heidän rauhallista vakaumustaan. Toiseksi kirjoitus aiottiin julkaista Suomessa, jossa filosofinen tutkimus oli harvinaista.

¹ VA SensK Ba 19 Luettelot kielletystä kirjallisuudesta 1830-1839.

² Myös arkkipiispa Melartin oli tutustunut teokseen. Kiittäessään yliopiston kirjastonhoitajaa teoksen lainaamisesta hän oli innostuneena lausunut: ”[En sådan bok] skall fullända ljuset seger öfver det aderton sekler gamla skumrasket och de äldriga dimmor, som höljt Christendomens horisont. Skulle jag dertill få tid, så ville jag väl se huru de orthodoxa Theologerne taga på att vederlägga honom.” HYK Pippingin kok. E. G. Melartin F. W. Pippingille 1.5.1839. *Takolander* 1927, 154-155.

³ [Snellman] 1839, 44-46.

⁴ *Petzäll* 1936, 17-18.

⁵ VA PTA Eb 402 Sensuurikomitea tkille 15.4.1840.

Siksi tietyt artikkelin kohdat saatettiin ymmärtää ikään kuin niissä olisi kielletty Kristuksen historiallisuus ja jumaluus, samoin hänen koko ihmiskuntaa koskeva sovitustyönsä. Näistä syistä kapitulit katsoi olevan arveluttavaa laskea kirjoitusta julkisuuteen ilman, että siinä oleva ”väärä” kumottiin ja selvitettiin lukijoille. Kannanotonsa tueksi kapituli viittasi vielä sensuuriasetuksen §:n 3 ensimmäiseen momenttiin.⁶ Kapitulin lausunnon nojalla sensuurikomitea päätti kieltää artikkelin julkaisemisen.⁷

Ruotsissa Straussin aatteet tulivat yleisen huomion kohteiksi syksyllä 1841, jolloin *Strauss och evangelierna*,⁸ saksasta ruotsinnettu Das Leben Jesu-teoksen populääri mukaelma, ilmestyi. Kohua lisäsivät vielä kirjan takavarikointi, sen julkaisijaa vastaan nostettu painokanne sekä tapaukseen liittyneet poliittiset juonittelut.⁹ Näin alkaneeseen väittelyyn, johon myös J. V. Snellman tukholmalaisen Freja-lehden välityksellä osallistui,¹⁰ joutuivat myös Suomen sensuuriviranomaiset puuttumaan. Tammikuussa 1842 sensuurikomitea sai tarkastettavakseen Ruotsissa juuri ilmestyneen pamfletin *Några upplysningar angående boken: Strauss och evangelierna* (Stockholm 1841).¹¹ Tämän ortodoksista ilmoitususkoa puolustavan kirjasen komitea totesi tähdätyksi Tukholmassa julkaistua Strauss och evangelierna -teosta vastaan, jonka se edelleen tunnisti mukaelmaksi Venäjällä kielletystä D. F. Straussin Das Leben Jesu -teoksesta. Koska asetuksen mukaan vahingollisia ajatuksia esittelevät, vaikkakin niitä kumoamaan tarkoitetut kirjat oli alistettava sensuuriylihallituksen tutkittaviksi, komitea jätti ratkaisun ylihallituksen käsiin.¹²

⁶ VA SensK Ea 11 Porvoon tkli sensuurikomitealle 13.5.1840.

⁷ VA SensK Pk 10.6.1840 § 2. *Silander* 1939, 277-278.

⁸ D. F. Strauss, *Strauss och evangelierna eller Jesu lefnad. För tänkande läsare af alla stånd bearbetad af en evangelisk theolog. Öfversättning. 1-2.* Stockholm 1841.

⁹ *Petzäll* 1936, 3, 54-70; *M. Juva* 1950, 35-36.

¹⁰ *Petzäll* 1936, 46-48, 116-120, 360. Snellmanin artikkeleita sisältäneet numerot näyttää Suomen postisensuuri yleensä hyväksyneen. VA SensK Ea 12 Postiirehtöörin ilmoitukset 1841.

¹¹ Tekijä oli maallikko N. R. Munck af Rosenschöld. Kirjasesta lähemmin *Petzäll* 1936, 87-90, 96.

¹² VA SensY KD 5/76 1842 Sensuurikomitea sensuuriylihallitukselle 25.1.1842; VA SensK Pk 25.1.1842 § 9.

Vastauksessaan komitealle ylihallitus ilmoitti, ettei se voinut sallia teoksen maahantuontia ja levittämistä Suomessa.¹³ Päätös ei sisältänyt perusteluja. Ylihallitus joko halusi estää kiistan julkistamisen tai pelkäsi, että kirjoittajan runsaat Strauss-sitaatit olisivat hämmentäneet lukijain ajatuksia.

Straussin teologiaa kosketteli myös artikkeli *Om den närvarande theologin*, jonka Åbo tidningarin toimitus keväällä 1842 jätti Turun tuomiokapitulin tarkastettavaksi. Kirjoitus oli Henrik Reuterdahlin laatima ja julkaistu aiemmin Ruotsissa Theologisk kvartalskriftissä. Kirjoituksessa arvioitiin kriittisesti spekulatiivista teologiaa, joka kirjoittajan mukaan oli jumaluusopissa juuri syrjäyttämässä rationalismin, sekä toisaalta pietismiä, joka vastaavasti työnsi tieltään supranaturalismia. Kapituli päätti vastata Åbo tidningarin painolupa-anomukseen kieltävästi. Sen mielestä kirjoitus oli sopimaton julkaistavaksi lehdessä, joka ei ollut luonteeltaan kirjallinen. Käsikirjoituksen marginaaliin oli tarkastaja merkinnyt pukkinsa kohtaan, jossa kirjoittaja väitti, että Strauss, spekulatiivisen teologian ”eräs mainioimpia edustajia”, oli ”jokseenkin täydellisesti” hylännyt Kristuksen historiallisuuden.¹⁴

Lokakuussa 1842 sensuurikomitea tarkasti kolme Ruotsin Strauss-keskusteluun osallistunutta teosta. Fredrika Bremerin ”uskontunnustukseksi” otsikoidun kirjan *Morgonväckter* (Stockholm 1842)¹⁵ professori af Tengström hyväksyi.¹⁶ Lehtori Granbom myönsi tuontiluvan teokselle *Om straussiska mythbildningen* (Stockholm 1842).¹⁷ Siinä Hallen professori Julius Müller tarkasteli teologisen vastustajansa myyttikäsitettä, minkä lisäksi kääntäjä esipuheessaan arvosteli Straussia sekä teologina että ihmisenä. Ruotsin *Om det förgängliga och bestående i christendomen* (Stock-

¹³ VA SensK Ea 13 Sensuuriylihallitus sensuurikomitealle 11.2.1842.

¹⁴ TMA TTA Tklin pk 27.4.1842 § 26. Käsikirjoitus taltioituna TMA TTA F 11:1a.

¹⁵ Morgonväckter. Några ord i anledning af ”Strauss och evangelierne”. Trosbekännelse. Stockholm 1842.

¹⁶ VA SensK Ac 7 Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaari 1842.

¹⁷ VA SensK Ac 7 Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaari 1842. Kirjan nimi oli *Om straussiska mythbildningen*. Theologisk granskning af J. Müller, theol. prof. i Halle. Med företal af C. E. Fahlerantz. Stockholm 1842.

holm 1842)¹⁸ sisälsi kaksi eri tekijään kirjoitusta: Straussin otsikko-aiheesta laatiman artikkelin ja Ullmannin sitä vastaan esittämän kritiikin. Teoksen esipuheen oli laatinut ”ruotsalainen pappi”, jonka peitenimen taakse kätkeytyi teologisesti liberaali Nils Ignell.¹⁹ Kokonaisuus ei kuitenkaan tyydyttänyt Helsingin sensoreita. Kirjan maahantuonnin kieltäessään komitea totesi, että teos sisälsi harhauttavan esityksen Straussin opeista.²⁰ Perustelu jätti epäselväksi, mihin teoksen osaan komitea päätöksessään viittasi. Todennäköisenä ”harhauttajana” voitaneen sisällöstä päätellen pitää laajan esipuheen kirjoittanutta Ignelliä.

Kesti peräti heinäkuuhun 1844, ennen kuin ruotsalaisen keskustelun käynnistänyt *Strauss och evangelierna* ilmoitettiin Suomeen tuotavaksi ja sensuurikomitean tarkastettavaksi. Hyväuskoinen tilaaja oli viipurilainen kirjakauppias Cedervaller, ilmoituksen tekijä Loviisan meritullikamari. Komitea kielsi teoksen maahantuonnin. Päätöksen mukaan kirja sisälsi mielipiteitä, joiden tarkoituksena oli horjuttaa kristillisen kirkon perusoppeja.²¹

Vuotta myöhemmin komitea tarkasti vielä K. A. Streicherin teoksen *Das neue Evangelium der Gegenfüßler des Christenthums im 19:ten Jahrhundert* (Leipzig 1844). Alaotsikon mukaan kirja oli suunnattu erityisesti Straussin Glaubenslehre-teosta vastaan.²² Vaikka sensori Gydénillä ei ollutkaan lukemansa johdosta huomautettavaa, komitea päätti sensuuriasetuksen §:n 10 nojalla jättää asian ylihallituksen ratkaistavaksi.²³ Pidettyään kirjaa hallussaan toista vuotta ylihallitus myönsi luvan teoksen maahantuontiin.²⁴

¹⁸ [D. F.] Strauss & [C.] Ullmann, Om det förgängliga och bestående i christendomen. Med företal af svensk prest. Stockholm 1842.

¹⁹ Petzäll 1936, 270-271.

²⁰ VA SensK Pk 18.10.1842 § 11.

²¹ VA SensK Pk 23.7.1844 § 9. Kirjaa oli Ruotsissa ryhdytty uudelleen myymään vuonna 1842, kun oikeus oli vapauttanut julkaisijan syytteestä. Petzäll 1936, 83.

²² Das neue Evangelium der Gegenfüßler des Christenthums im 19:ten Jahrhundert. Ein ausführlicher, gutachtlicher Bericht an das gebildete Publikum über die moderne deutsche Religionsphilosophie und ihr Verhältniss zum Christenthume, mit besonderer Beziehung auf die christliche Glaubenslehre des Herrn Dr: Strauß. Leipzig 1844.

²³ VA SensY KD 45/101 1845 Sensuurikomitea sensuuriylihallitukselle 27.9.1845; VA SensK Pk 27.9.1845 § 8.

²⁴ VA SensK Ea 17 Sensuuriylihallitus sensuurikomitealle 27.10.1846.

Esitellyistä tapauksista voidaan todeta, että sekä kirkon että hallituksen sensorit kielsivät jyrkästi Straussin ajatusten levittämisen. Tuontilupaa vaille jäivät myös eräät sellaiset kirjat, joissa hänen katsomuksiaan esiteltiin kriittisesti ja vieläpä kumoamaan pyrkien. Vaikka sensuurikomitealla olikin tiedossaan Porvoon kapitulin kannanotto Snellmanin Strauss-artikkeliin, komitean päätöksiin vaikutti ratkaisevimmin Venäjän sensuuri, jonka kieltämiin teoksiin *Das Leben Jesu* kuului.

Uskonnollisen radikalismien muitten pääedustajien, Bruno Bauerin ja Ludvig Feuerbachin teoksiin Suomen sensuuriviranomaiset eivät 1840-luvulla ottaneet kantaa. Ainakaan tarkastettujen tuontikirjojen luetteloissa ei näitä nimiä esiinny. Uskonnollista liberalismia koskevia sensuuritapauksia saa niistä niin ikään lähes turhaan etsiä.²⁵

4.3.3. Poliittisia kysymyksiä

Tuomiokapitulit eivät 1840-luvullakaan perustelleet sensuuripäätöksiään poliittisin näkökohdin. Silti poliittinen tarkoituksenmukaisuus määräsi osaltaan kirkollisen sensuurin ratkaisuja.

Esimerkin hiippakunnan johdon poliittisesta laskelmoinnista tarjoaa arkkipiispa Melartinin Engelbrekt Ranckenille, Ecclesiastikt litteraturbladin toimittajalle, kesällä 1843 osoittama kirje. Siinä arkkipiispa palautti läpi käymänsä Litteraturbladin käsikirjoituksen. Samalla kun hän ilmoitti hyväksyneensä toimittajan katsausluonteen artikkelin, hän kehotti Ranckenia vastedes lieventämään lausumiaan ”uuskatolisuuden kavalista pyrkimyksistä”. Arkkipiispan mielestä oli otettava huomioon, että katoliset, kuten muhamettilaiset

²⁵ Fredrika Bremerin Morgonväckterin ohella diaareissa mainitaan Ignellin teokset *Granskning af den evangelisk-lutherska trosbekännelsens förnämsta lärostycken* (Örebro 1843) ja *Grunddragen af den christliga sedeläran* 2. (Stockholm 1846). Jälkimmäiseltä sensuurikomitea epäsi painoluvan poliittisista syistä. VA SensK Ac 8 ja 10 Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaarit 1843 ja 1846; VA SensK Pk 23.12.1846 § 6.

ja juutalaisetkin, olivat keisarikunnassa suvaittuja ja hallitsijan avarassa suojeluksessa.¹

Kotimaisiin julkaisuihin kohdistuneista maallisten viranomaisten sensuuroimista lieenevät J. V. Snellmanin *Saiman* (1844–1846) ja C. A. Gottlundin *Suomalaisen* (1846) lakkauttamiset tunnetuimmat. Saiman kirjoittelussa olivat viranomaisia ärsyttäneet lähinnä Snellmanin kieli- ja yhteiskuntapoliittiset kannanotot. Niiden ohella oli lehden tapa käsitellä ”kirkollisia instituutioita” mainittu loukkauksen aiheena.² Lehti oli näet eräässä kirjoituksessaan väittänyt, ettei Suomen kirkko kyennyt tyydyttämään kansan intellektuaalisia ja siveellisiä tarpeita.³

Suomalaisen lakkauttamiseen liittyi uskonnollinen kirjoitus välittömämmin. Maan kreikkalaiskatolisten seurakuntien keskuselin, Hengellinen hallitus, oli pahentunut viipurilaisessa Kanava-lehdessä julkaistuun vuoropuheluun, jossa karrikointiin ortodoksien kuvainpalvontaa ja uskonnollista tietämättömyyttä. Hengellinen hallitus oli todennut kirjoituksen kirkkokuntaa loukkaavaksi ja pyytänyt vt. kenraalikuvernööri Thesleffiä ryhtymään asian vaatimiin toimiin.⁴

Pahennusta herättänyt kirjoitus oli nimeltään *Uskon kauppias*. Koska sen hyväksynyt sensori oli vastikään kuollut, Thesleff pyysi selityksen sensorin valvojalta, läänin kuvernööriltä. Tällöin Thesleff sai selville, että Uskon kauppias oli toukokuussa 1846 julkaistu Suomalaisessa helsinkiläisen sensorin luvalla ja siitä lainattu Kanavaan. Thesleffin esityksestä sensuuriylihallitus otti kantaa asiaan 27.6.1846. Se totesi ilmiantajan näkemyksen kirjoituksen sisällöstä ja tarkoituksesta oikeaksi. Siksi se päätti vakavasti varoittaa Suomalaisen sensoria, professori Reiniä. Kun lehti muutenkin näytti pyrkivän sopimattoman ”kiihotuksen” lietsontaan, ylihallitus ehdotti senaatille lehden lakkauttamista. Ehdotuksensa perusteluissa

¹ HYK Coll. 176 E. G. Melartinin päiväämätön kirje Engelbrekt Ranckenille kesä-heinäkuulta 1843.

² VA SensY KD 57/103 1845 Menšikov sensuuriylihallitukselle 26.12.1845. Kirje oli lähtöisin von Haartmanin ilmiannosta. *Nurmio* 1947, 251.

³ *Saima* 1845 n:o 10. Aiemmin Snellman oli jo lehdessään leimannut valtionuskonnon ja valtiokirkon filosofisesti mahdottomiksi. *Noro* 1972, 70, 75.

⁴ VA SensY Pk 27.6.1846; *Kanava* 1846 n:o 21.

se viittasi myös suomen kielen ”vielä kehittymättömään tilaan”; Uskon kauppias oli juuri siitä johtuen saattanut välttää sensorin huomion.⁵

Senaatti käsitteli ylihallituksen esityksen 30.6. Se katsoi esityksen perustelluksi ja päätti peruuttaa julkaisuluvan, joka oli myönnetty Gottlundille edellisen vuoden lopulla.⁶ Tapauksen laajakantoisuutta osoitti, että kenraalikuvernööri Menšikov vielä heinäkuulla vetosi asiassa ylihallitukseen. Pyhän synodin yliprokuraattorin kehottamana hän pyysi ylihallitusta soveltamaan asetusten koko ankaruutta henkilöihin, jotka olivat vastuussa ”Uskon kauppiaan” julkaisemisesta.⁷ Koska vastuullisia oli jo asianmukaisesti rangaistu, ylihallitus ei katsonut kirjeen antavan aihetta toimiin.⁸

Elokuussa 1846 Morgonbladetin sensori, lehtori Granbom kyysi sensuurikomitean kantaa kirjoituksesta *Ett och annat om pres-terna*. Granbom oli havainnut, että artikkelissa moitittiin papistoa oppimattomaksi, välinpitämättömäksi ja taitamattomaksi. Komitea vahvisti Granbomin huomion ja kielsi kirjoituksen julkaisemisen.⁹

Esitellyt tapaukset riittävät osoittamaan, miten huolellisesti maalliset viranomaiset pyrkivät varjelemaan kirkon — niin luterilaisen kuin ortodoksisenkin — ja papiston arvovaltaa. Tämä pyrkimys todettiin edellä jo pietistien kirjoituksia käsiteltäessä. Kirkko ja papisto pitivät yhä kansassa yllä kuuliaisuutta, jota itsevaltainen hallitustapa välttämättä edellytti.

Toisista syistä arkaluonteiseksi osoittautui anomus, jonka sortavalalainen kirjanpainaja C. W. Holmström toimitti kenraalikuvernöörinkansliaan kesäkuussa 1848. Siinä pyydettiin lupaa suomenkielisen lähetyslehden julkaisemiseen. Lehden tarkoituksen anojaksi korulausein. Hän uskoi kenraalikuvernöörin tietävän, että lähetyslehtiä luettiin lähes kaikkialla maailmassa. Siksi suomalaisille

⁵ VA KKK Sal. akti Fc 18 n:o 227 1846 Sensuuriylihallitus senaatille 27.6.1846; VA SensY Pk 27.6.1846. Uskon kauppias oli julkaistu Suomalaisen n:o:ssa 18/1846. *Nurmio* 1947, 178-179, 394.

⁶ VA Tal.os. pk 30.6.1846.

⁷ VA SensY KD 42/108 1846 Menšikov sensuuriylihallitukselle 24.6./6.7.1846.

⁸ VA SensY Pk 27.10.1846.

⁹ VA SensK Pk 22.8.1846 § 9. Kirjoituksen alkua oli julkaistu Morgonbladetissa n:o 62 17.8.1846.

kin lukijoille oli syytä kertoa, miten villiintyneessä ja kurjassa tilassa ihmiset elivät taikauskon hallitsemisissa maissa. Vastaavasti maatalous elpyi, tavat paranivat ja perheet tulivat onnellisiksi siellä, minne ”lempeä hallitus” ulotti huolenpitonsa. Uutta lehteä luvattiin toimittaa ”rauhallisessa ja puolueettomassa hengessä”, eikä siinä aiottu julkaista ajankohtaisia uutisia.¹⁰

Porvoon tuomiokapituli asettui puoltamaan Holmströmin anomusta. Lyhyessä lausunnossaan se ilmoitti, ettei sillä ollut huomauttamista lehtihanketta vastaan.¹¹ Venäläisten viranomaisten vaatimuksesta Holmström täsmensi anomustaan marraskuulla. Hän ilmoitti, että lehteä oli tarkoitus julkaista kuukausittain, yhden painoarkein laajuusena ja nimellä *Pakanain Kääntymisten Ilmoittaja*. Lehden pääasiallinen sisältö: kertomukset pakanain kääntymisistä ja muista kiintoisista pakanamaailman asioista, oli tarkoitus lainata saksalaisista ja ruotsalaisista lähetyslehdistä. Näin Holmström arveli voivansa tiedottaa Suomen kansalle, että sen kristillinen esivalta oli ulottanut huolenpitonsa ”kaukaisiin seutuihin” asti. Lehden toimittajaksi kaavaillun Henrik Renqvistin nimeä Holmström ei tälläkään kertaa maininnut.¹²

Holmströmin selvitykseen tutustuttuaan kenraalikuvernöörin kanslian päällikkö Nordenheim antoi anomuksesta puoltavan lausunnon.¹³ Siitä huolimatta Menšikov hylkäsi anomuksen. Joulukuussa 1848 päivätyssä päätöksessään hän totesi lehden tarpeettomaksi, koska hänen tietämänsä mukaan Sortavalassa oli vain vähän asukkaita eikä lainkaan pakanoita.¹⁴ Ironisesta perustelusta päätellen Menšikov käytti hyväkseen anojan hämäriä sanontoja ja tulkitsi ”kaukaiset seudut” Sortavalan tienoota tarkoittaviksi. Hylkäyspäätöksen todellisenä syynä voitaneen pitää Euroopan hullun vuoden aiheuttamaa yleispoliittista tilannetta. Ymmärsihän hallitus lähetysasiaan kätkeytyvän valtiollisia vaaroja, mitä myös kesällä 1849

¹⁰ VA KKK 167 II 1847 C. W. Holmströmin anomus 18.6.1848. Asiasta myös *Salonen* 1930-1931 II, 70-72, *Nurmio* 1947, 188-189 ja *Remes* 1976, 115-117.

¹¹ VA KKK 167 II 1847 Porvoon tklin lausunto 11.10.1848.

¹² VA KKK 167 II 1847 Holmström Viipurin läänin kuvernöörille 17.11.1848.

¹³ VA KKK 167 II 1847 Nordenheimin lausunto 5.12.1848.

¹⁴ VA KKK 167 II 1847 Menšikov Viipurin läänin kuvernöörille 19.12.1848.

annettu rahankeräyskielto osoitti.¹⁵ Holmströmin lehteä koskenut päätös oli myös sen sensuuripoliittisen linjan mukainen, jota Mensikov noudatti kannanotoissaan suomenkielisten lehtien perustamisanomuksiin 1840-luvun loppuvuosina.¹⁶

Hallituksen oman arvovallan suojelemisesta oli kysymys, kun vt. kenraalikuvernööri kesällä 1849 puuttui kirkollista aihetta koskevaan kirjoitteluun. Sensuurikomitealle osoittamassaan kirje-mässä Rokassovski kiinnitti huomiota Morgonbladetin artikkeliin, jossa käsiteltiin ehdotusta uudeksi kirkkolaiksi. Rokassovski huomautti, ettei sensuurin ollut lupa hyväksyä kirjoituksia, joissa pyrittiin neuvomaan tai arvostelemaan maan hallitusta. Samalla hän velvoitti komitean ilmoittamaan julkaisijalle, että mikäli lehti vielä julkaisi hallitukselle osoitettuja ”neuvoja”, se tultiin lakkautta-maan.¹⁷

Sensuurikomitea ei tyytynyt vain Rokassovskin määräyksen toimeenpanemiseen. Vastauskirjeessään vt. kenraalikuvernöörille komitea selvitti ne syyt, joitten nojalla se oli hyväksynyt Morgonbladetin artikkelin. Se totesi myöntäneensä painoluvan siksi, että senaatti oli vuoden 1846 alussa julkaissut kuulutuksen, jossa pyydettiin asiaa tuntevia esittämään huomautuksensa uudesta kirkkolakiehdotuksesta.¹⁸ Huomautuksia oli sittemmin jätetty kirjallisina senaattiin, tiesipä komitea niitä julkaistunkin sekä sanomalehdissä että erillisinä niteinä. Koska kirkkolakiehdotus ei vielä ollut ehtinyt armolliseen käsittelyyn, komitea oli katsonut oikeaksi hyväksyä artikkelin.¹⁹ Vastauksen selvitykseensä komitea sai itseltään Mensikovilta. Kenraalikuvernööri ilmoitti ”päätöksensä”, ettei esivallalle kirjallisina jätettyjä ehdotuksia voitu rinnastaa sanomalehtiartikkeleihin. Ehdotuksessa näet tekijä kääntyi hallituksen puoleen, kun

¹⁵ Remes 1976, 116-117.

¹⁶ Nurmio 1947, 188-189; Tommila 1963a, 101-102.

¹⁷ VA SensK Ea 20 Rokassovski sensuurikomitealle 7.6.1849.

¹⁸ Asiaa koskeva kuulutus oli julkaistu *Finlands allmänna tidningin* n:o:ssa 27/1846.

¹⁹ VA KKK Sal. akti n:o 238 II 1846-1847 Sensuurikomitea Rokassovskille 20.6.1849; VA SensK Pk 20.6.1849 § 1.

taas sanomalehdessä kirjoittaessaan hän osoitti sanottavansa yleisölle.²⁰

Kenaaralikuvernööriä ärsyttäneessä artikkelissa oli ehdotettu kirkkolain muuttamista siten, että saarnatuolikuulutukset olisi siirretty kirkkoista pitäjäntupiin nimismiesten luettaviksi.²¹ Artikkelili yksi niistä monista julkisista puheenvuoroista, joissa hallitusta pyrittiin "neuvomaan" kirkkolain uudistamisessa.²²

Vaikka kotimainen sanomalehdistö olikin hallituksen jatkuvana huolenaiheena, rohkeimmat poliittiset mielipiteet lausuttiin ulkomailta saapuvissa painotuotteissa. Erityisen valppaana toimi postisensuuri; varsinkin helmikuun vallankumouksen jälkeisinä vuosina pidätettyjen ulkomaanlehtien määrä nousi huomattavaksi.²³ Sensuurikomitea näki valtiollisia vaaroja lähinnä teoksissa, joissa käsiteltiin kumousaatteita tai poliittista historiaa. Niiden ohella komitea kielsi monta uskonnollistakin kirjaa poliittisin perustein.

Vuosikymmenen alussa komitea epäsi tuontiluvat kolmelta kirjalta, joissa uskonnollisen teeman puitteissa arvosteltiin edesmenneitä hallituksia. Wolfin teoksen *Jesuiternas historia* (Christianstad 1817) kieltäessään komitea viittasi sivuille, joilla tekijä tarkasteli Aleksanteri I:n edeltäjien suhdetta jesuiittoihin.²⁴ Metodismin vastaisessa kiistakirjassa *Strödda betraktelser i anledning af herr Scotts beteenden* (Stockholm 1842) komitea piti sopimattomina kohtia, joissa kuvattiin Katariina II naismaailman "hirviöksi", Pyhä allianssi kansojen oikeuksien vastaiseksi ja Suomen valloitus venäläisen "ahneen jalomielisyyden" osoitukseksi.²⁵ Miedken teoksen *Guds finger* (Nyköping 1842) sensuurikomitea kielsi todennäköisesti erään Venäjän hallitushuonetta koskeneen lausuman johdosta. Kirjoittaja näet väitti, että Katariina II:n "vääramielinen" eh-

²⁰ VA KKK Sal. akti n:o 238 II 1846-1847 Promemoria Menšikovin päätöksestä 28.7.1849; VA SensK Pk 28.8.1849 § 16. Nurmio 1947, 173.

²¹ *Morgonbladet* 1849 n:o 39.

²² Keskustelua selostaa *Palmén* 1915, 95-128.

²³ *Tommila* 1963a, 106-107.

²⁴ VA SensK Pk 10.6.1840 § 7; *P. P. Wolf* 1817, 264-265, 289.

²⁵ VA SensK Pk 26.8.1842 § 10; *Strödda betraktelser* 1842, 10-13, 18, 22-23.

dotus Puolan jakamiseksi sai palkkansa Paavali I:n väkivaltaisessa kuolemassa.²⁶

Ruotsin arkkipiispan C. F. af Wingårdin *Öfversigt af christna kyrkans senare händelser och nuvarande tillstånd* (Upsala 1843) jäi tuontiluvatta siksi, että teos komitean mielestä sisälsi Venäjän kirkkoa loukkaavia lausumia.²⁷ Teoksen *Correspondens i religiösa ämnen* (Norrköping 1844) komitea kielsi niin valtakunnalle kuin kirkollekin vaarallisena; kiellon syiksi se totesi kirjoittajan hyökkäilyt ”valtionuskonnon olemassaoloa” vastaan.²⁸ G. W. Carlsonin teoksen *Samling af diverse uppsatser rörande svenska kyrkoväsendet* (Stockholm 1844) komitea torjui viittaamalla kohtaan, jossa kirjoittaja tarkasteli Suomen valtiollisia ja kirkollisia oloja. Viitesivuilla todettiin panslavismin uhka Suomen kansalliselle olemassaololle, samoin viranomaisten elävää kristillisyyttä vastustava asenne, josta varsinkin herännäisppien siirrot ja Stenbäckin lehden lakkauttaminen todistivat.²⁹

Vuosikymmenen loppupuolella komitea kielsi kaksi kirkkohistoriallista teosta siksi, että niissä kritikoitiin silloisen keisarin kirkkopolitiikkaa. Guericken esityksessä *Handbok i kyrkohistorien* (Örebro 1844) komitea piti sopimattomana sivua, jossa tekijä asetti vastakkain eräät Nikolai I:n ja hänen edeltäjänsä toimet. Kun Aleksanteri I oli suosinut raamattuseuroja ja pakanalähetystä, Nikolai oli rajoittanut niitten toimintaa, jopa antanut valtiokirkkonsa väkivalloin levittäytyä evankelisiin provinsseihin.³⁰ Samansisältöiset väitteet arveluttivat sensuurikomiteaa Karl Netzin kirjassa *Die Kirchen des europäischen Abendlandes* (Frankfurt am Main 1847). Siinä todettiin Nikolain ”despoottisesti” polkeneen vähemmistökirkkojen oikeuksia, mistä varsinkin Puolan katoliset ja Itämerenmaakuntien protestantit olivat joutuneet kärsimään.³¹

Historiallisten teosten ohella myös eräät systemaattisen teolo-

²⁶ VA SensK Pk 21.3.1843 § 7; *Miedke* 1842, 82.

²⁷ VA SensK Pk 27.6.1844 § 9.

²⁸ VA SensK Pk 18.10.1844 § 11.

²⁹ VA SensK Pk 26.5.1845 § 8; *Carlson* 1844, 90-91.

³⁰ VA SensK Pk 26.9.1846 § 6; *Guericke* 1844, 554.

³¹ VA SensK Pk 22.9.1849 § 5; *Netz* 1847, 480-483.

gian tuotteet sisälsivät poliittisesti arkaluonteisia ajatuksia. Näihin kuuluivat Ignellin siveysoppi *Grunddragen af den christliga sedeläran* 2. (Stockholm 1846) ja Löhen kirkko-opillinen teos *Tre böcker om kyrkan* (Stockholm 1846), jotka komitea kielsi niin ikään vuosikymmenen lopulla. Ignellin kirjassa komitea piti sopimattomina näkemyksiä perintökuninkuudesta ja kansanvallasta, sanan- ja uskonnonvapaudesta sekä sodasta ja isänmaallisuudesta. Ignellin väite valanteon epäkristillisyydestä näyttää niin ikään arvelutaneen komiteaa.³² Löhen kirjan hylkääminen johtui muusta kuin sen varsinaisesta sisällöstä. Tekijä oli julkaissut liitteenä Philipp Nicolailta (k. 1608) lainaamansa käännösootteen, jota komitea ei voinut kokonaisuudessaan hyväksyä. Viitekohdassa Nicolai, puhdasoppisuuden ajan kontroverssiteologi, leimasi sekä paavin kirkon että ”moskoviittien” opit kerettiläisiksi.³³

Koska postitirehtööri ei ulkomaanlehtien sensorina perustellut ratkaisujaan, postisensuurin periaatteet on arvattava pidätettyjen julkaisujen sisällöstä. Eräitä uskonnollisten lehtien numeroita takavarikoitiin selvästi poliittisista syistä. Kesällä 1845 kielletyssä *Nordisk kyrkotidningin* numerossa suomalainen kirjeenvaihtaja puhui ”ankarasta” sensuurista, joka ei suvainnut herätysliikkeitten historiallista tarkastelua.³⁴ Saman artikkelin jatko-osassa kirjoittaja arvosteli eräitä seutukuntansa, Vanhan Suomen, ilmiöitä³⁵ ja mainitsi Suomen nuorisossa heränneestä ”kansallisesta” innostuksesta.³⁶ Keväällä 1846 pidätetty *Nordisk kyrkotidningin* numero sisälsi artikkelin, jossa puolustettiin Norlannin lukijoita heidän kamppailusaan kirkollisten kirjain uudistusta ja Upsalan tuomiokapitulia vas-

³² VA SensK Pk 23.12.1846 § 6; Ignell 1846, 41, 44, 122-129, 187-188, 208-220.

³³ VA SensK Pk 26.2.1847 § 7; Löhe 1846, 59-61.

³⁴ *Nordisk kyrkotidning* 1845 n:o 13. Numeron kieltämisestä ilmoitus kirjeessä VA SensK Ea 16 Postitirehtööri sensuurikomitealle 19.7.1845.

³⁵ Arvostelu koski sikäläisen papiston elämäntapaa sekä alueen kouluihin määrättyä yleisen historian oppikirjaa, jossa annettiin kirjeenvaihtajan mielestä jyrkän kielteinen kuva Lutherista ja uskonpuhdistuksesta.

³⁶ *Nordisk kyrkotidning* 1845 n:o 14. Numeron kieltämisestä ilmoitus kirjeessä VA SensK Ea 16 Postitirehtööri sensuurikomitealle 8.9.1845.

taan.³⁷ Tällä kiellollaan postitirehtööri pyrki puolustamaan kirkon johdon arvovaltaa.

Esitellyistä tapauksista voidaan todeta joukko poliittisia vaikuttimia, jotka määräisivät uskonnollisen kirjallisuuden valvontaa 1840-luvulla. Kenraalikuvernööri puuttui lehtikirjoituksiin, joissa leimattiin valtiokirkko kykenemättömäksi tehtäväänsä, loukattiin ortodoksisen kirkon menoja tai ”neuvottiin” hallitusta kirkkolain uudistuksessa. Holmströmin (Renqvistin) lähetyslehden kieltäminen oli niin ikään poliittisesti motivoitu. Sensuurikomitea epäsi tuontilutua sekä Venäjän hallitushuonetta ja kirkkoa loukkaavilta että ”valtionuskonnon olemassaoloa” vaarantavilta teoksilta. Postitirehtööri ulkomaanlehtien tarkastajana ei perustellut päätöksiään, mutta pidi eräät numerot selvästi siksi, että niissä arvosteltiin maallisen tai kirkollisen esivallan toimia. Tuomiokapitulien tarkastamat kirjoitukset olivat hallituksen kannalta vaarattomimmat. Silti niitäkin jouduttiin joskus mukauttamaan vallitsevaan kirkkopoliitiikkaan.

4.3.4. Kirjojen kieli ja painoasu

Vanhojen hartauskirjojen kieleen kirkollinen sensuuri puuttui 1840-luvulla kolmesti. Turun kapituli hyväksyi uudelleen painettavaksi Gougen teoksen *Sana syndisille ja sana pyhille*, mutta vain ehdollisesti: julkaisijan oli korjattava kirjan typografiset ja ortografiset puutteet.¹ Ervastian *Rukous-kirjan* painovirheet kapituli taas katsoi niin lukuisiksi ja eksyttäviksi, että painolupa oli syytä evätä.² Porvoon kapituli tarttui Scriverin kirjasen *Sielun tavarain toisesta osasta se kolmas saarna* kielellisiin puutteisiin. Erityisesti se huomautti epä-

³⁷ *Nordisk kyrkotidning* 1846 n:o 8. Numeron kieltämisestä ilmoitus kirjeessä VA SensK Ea 17 Postitirehtööri sensuurikomitealle 15.6.1846.

¹ TMA TTA Tklin pk 26.10.1842 § 21. Pohjateksti oli painettu Helsingissä ja Turussa 1829.

² TMA TTA Tklin pk 28.8.1844 § 36. Kirjan (Turku 1828) hyväksymisestä merkintä TMA TTA Tklin pk 29.1.1845 § 29.

suomalaisista ilmaisuista ja raskaista lauserakenteista. Kustantaja sai anomansa julkaisuluvan, mutta hänen tuli korjata osoitetut virheet.³

Enemmän kuin vanhoista kirjoista kapitulit löysivät kielellistä huomautettavaa uusien hartauskirjojen käsikirjoituksista. Turun kapitulit vaati muutoksia sekä Hedbergin Uskonopin että erinäisten Luther-suomennosten kieleen. Hedbergin teoksessa Edman huomautti sekä liian runollisiksi että liian karkeiksi katsomistaan ilmaisuista. Hän piti sopimattomina mainintoja ”armon hajun haistamisesta” ja epäuskoisten ”oman saastaisuuden haisevasta tungiosta” eikä hyväksynyt myöskään seuraavaa Lutherille tyypillistä vertausta: ”Pyhän Hengen sisällistä todistusta — ei he tunne eikä käsitä, enemmin kuin lehmä taivaan otavata”. Jonkin Hedbergin ilmaisuuden Edman pyrki torjumaan svetisistisenä, jonkin taas tekijän persoonaa liiaksi korostavana.⁴

Hedbergin uskonystävien Luther-suomennoksia kapitulit kohdelti ankarasti. Käännökseltä *Abrahamin uskosta ja siitä tapahtuneesta vanhurskauttamisesta* se epäsi painoluvan todettuaan, että käsikirjoitus oli paikoin käsittämätön ja sisälsi ”suurehkon määrän” kielivirheitä.⁵ Saman tuomion sai Gustaf Nyholmin käsikirjoitus *Kristuksen lunastuksen työ*. Kapitulin mielestä suomennos ei ollut kyllin huolellinen eikä ruotsalaisen originaalin mukainen.⁶ Carl Enebäckin käännöksen *Ahti-saarnoja Kristuksen kärsimisestä* kapitulit hyväksyi, mutta vaati julkaisijaa tarkoin noudattamaan sensorin esittämiä korjauksia.⁷

F. O. Durchmanin ja A. W. Ingmanin suomentaman Lutherin *Kirkko-postillan* kapitulit tarkasti jaksoittain. Yksinomaan ”talvi-

³ VA PTA Tklin pk 16.2.1848 § 22. Teos oli painettu Vaasassa 1800.

⁴ HYK Coll. 225 Uskon oppi autuuteen -käsikirjoituksen liitteenä oleva Hedbergin muistio; TMA TTA Tklin pk 18.10.1843 § 25.

⁵ TMA TTA Tklin pk 28.5.1845 § 39. Saman nimisen kirjoituksen kapitulit hyväksyi sittemmin J. E. Ahlgrenin anomuksesta. TMA TTA Tklin pk 10.1.1846 § 26 ja 28.1.1846 § 30.

⁶ TMA TTA Tklin pk 18.10.1845 § 25 ja 12.11.1845 § 32. Sittemmin kapitulit hyväksyi suomennoksen Carl Enebäckin anomuksesta. TMA TTA Tklin pk 14.1.1846 § 27 ja 8.4.1846 § 38.

⁷ TMA TTA Tklin pk 4.6.1845 § 44.

puolen” saarnoja oli esillä seitsemään otteeseen, ja jokaisella kerralla sensorilla oli käännöksen johdosta huomautettavaa. Paitsi huonosti sopivia ilmaisuja kääntäjät olivat liittäneet suomennokseen omia muistutuksiaan, joita alkuteksti ei tuntenut. Nämä muistutukset kapituli hyväksyi vain ehdollisesti. Julkaisijan tuli sijoittaa ne erillisiksi alaviitteiksi ja varustaa ne maininnalla ”Kääntäjän huomautus”.⁸ Postillan esipuheen kieltäminen on edellä jo todettu.

Porvoon kapituli hylkäsi kielisyistä vastaavasti neljä käsikirjoitusta. Renqvistin suomennoksen du Moulinin *Kristityn sodan* toisesta osasta se palautti käännöksen puutteisiin viitaten. Kapituli myönsi kirjan sisältävän ”viisaita ja hyödyllisiä oppeja”, mutta katsoi suomentajan jättäneen pois lauseita, joita kirjan koko sanoman ymmärtäminen olisi edellyttänyt.⁹ Gossner-suomennosta *Tie autuuteen* kapituli piti vaikeaselkoisena,¹⁰ eräitä Matthias Gottlundin saarnoja taas niin katkonaisina ja lyhenneltyinä, että ajatuksen kulkea oli paikoin mahdoton seurata. Gottlundin saarnoista tarkastaja oli lisäksi tavannut ”sopimattomia ilmaisuja ja vertauksia”.¹¹ Käsikirjoituksen *Juhla virret Jesuksen voitosta* kapituli kielsi esitystavaltaan sopimattomana ja kieleltään virheellisenä.¹²

Virallisten virsikirjojen ja katekismusten julkaisemiseen kirkollinen sensuuri puuttui 1840-luvulla vain kerran. Frenckellin suomenkieliseen virsikirjaan oli pujahtanut joukko painovirheitä, joita Turun kapituli vaati korjattaviksi.¹³ Sitä runsaammin sensuuri löysi huomautettavaa niistä epävirallisista oppikirjoista, joita kirkollisen kansanopetuksen tarpeisiin vuosikymmenen kuluessa tarjottiin.

Ruotsalaisen U. Lundgrenin katekismus oli Turun kapitulin tarkastettavana kahtena suomennoksena. J. F. Wallinin käännöksen kapituli totesi kieleltään niin virheelliseksi ja alkutekstistä poik-

⁸ TMA TTA Tklin pk 5.11.1845 § 35, 10.12.1845 § 32, 23.12.1845 § 30, 29.4.1846 § 30, 16.6.1846 § 3, 24.2.1847 § 36 ja 10.11.1847 § 34.

⁹ VA PTA Tklin pk 28.9.1842 § 28. Käsikirjoituksen hyväksymisestä merkintä VA PTA Tklin pk 14.12.1842 § 36.

¹⁰ VA PTA Tklin pk 24.4.1844 § 34. Käännöksen hyväksymisestä merkintä VA PTA Tklin pk 9.10.1844 § 7.

¹¹ VA PTA Tklin pk 28.10.1846 § 41.

¹² VA PTA Tklin pk 27.7.1847 § 49.

¹³ TMA TTA Tklin pk 21.5.1845 § 44.

keavaksi, ettei voinut sallia sen julkaisemista.¹⁴ Engelbrecht Boijerin suomennoksen kapituli hyväksyi ehdollisesti: kääntäjän tuli suostua eräisiin kirjoituksen kieltä ja sisältöä koskeviin muutoksiin.¹⁵ Carl Heleniuksen katekismuksen kapituli havaitsi ortografialtaan vialliseksi ja raamatunlauseiltaan vuoden 1776 käännöksestä poikkeavaksi. Kun lisäksi monet kirjan lauselmista vaikuttivat opillisesti kyseenalaisilta, kapituli kielsi sen painamisen.¹⁶ Käsikirjoituksen *Catechismus eli lyhykäinen tieto kristin-opin perustus asioisa* kapituli kielsi ylimalkaan siksi, että teos kaipasi monin paikoin korjaamista ja uudelleen muokkaamista.¹⁷

Aiemmin julkaistuja katekismuksia kapituli arvioi samalla mitalla kuin käsikirjoituksiakin. Ruotsinkieliseltä Lindblomin katekismukselta se epäsi painoluvan, koska teoksen raamatunlauseet eivät olleet Suomessa pätevän käännöksen mukaiset.¹⁸ Gezeliuksen oppikirjan *Lasten paras tavara* kapituli hyväksyi vuosikymmenen kuluessa kahdesti. Kummallakin kerralla päätös sisälsi ehdon, että teoksen painovirheet oli korjattava.¹⁹ Kapitulin huolenpitoa lastenopetuksen työvälineistä osoitti myös Nordenswanin aapista kohdannut myyntikielto. Harvinaislaatuinen sensuuritoimi johtui siitä, että kirjan ”kymmenistä käskyistä” kahdeksas oli erehdyksessä jäänyt painamatta.²⁰

Kumpikin tuomiokapituli siis hylkäsi painolupa-anomuksia teosten muodollisiin puutteisiin vedoten. Turussa hylkäysperusteina mainittiin kielen virheellisyys tai käsittämättömyys, käännöksen epätarkkuus, raamatunlauseitten poikkeaminen virallisesta käännöksestä, ortografian viallisuus ja painovirheitten suuri määrä. Porvoossa painolupa evättiin teoksilta, jotka oli käännetty huolimattomasti, sisälsivät sopimattomia vertauksia tai olivat muuten esitysta-

¹⁴ TMA TTA Tklin pk 25.11.1840 § 22. Saman suomennoksen kapituli oli kieltänyt samoista syistä jo kolmatta vuotta aikaisemmin. TMA TTA Tklin pk 2.5.1838 § 24.

¹⁵ TMA TTA Tklin pk 28.6.1843 § 29 ja 9.8.1843 § 59.

¹⁶ TMA TTA Tklin pk 24.2.1841 § 42. Anomuskirjelmän (TMA TTA F I I:1a) mukaan Helenius oli laatinut kirjansa J. O. Wallinin katekismusta mukaillen.

¹⁷ TMA TTA Tklin pk 18.10.1843 § 26. Painolupaa oli anonut Engelbrekt Rancken.

¹⁸ TMA TTA Tklin pk 24.8.1844 § 6.

¹⁹ TMA TTA Tklin pk 9.10.1844 § 40 ja 21.1.1846 § 28.

²⁰ TMA TTA Tklin pk 22.3.1848 § 35.

valtaan sopimattomia. Lisäksi kapitulit vaativat korjattaviksi tyyllisesti epäkelvoja ilmaisuja, epäsuomalaisia sanontoja ja liian raskaita lauserakenteita.

Lindblomin katekismusta lukuunottamatta huomautuksia aiheuttaneet teokset olivat suomenkielisiä.

4.4. SENSUURIN TEHOKKUUS

Tuomiokapitulien ryhdyttyä molemminpuolisesti ilmoittamaan painokielloistaan kirkollinen sensuuri oli periaatteessa eheytetty. Myös käytännössä vuoden 1840 sopimus toi valvontaan yhtenäisyyttä. Porvoon kapituli epäsi joiltakin kirjoilta painoluvan nimenomaan Turun kapitulin ennakkopäätöksiin vedoten.¹ Sensuurikomitea taas määräsi tuontikieltoon eräitä kirkollisen sensuurin hylkäämiä teoksia.²

Uusi ilmoittelujärjestelmä toimi tehokkaasti vain vajaan vuosikymmenen. Vuoden 1846 jälkeen kapitulit eivät enää tiedottaneet kieltämistään kirjoituksista. Muutos näkyi sensorien ratkaisuihin jo saman vuosikymmenen lopulla. Helmikuussa 1848 Porvoon kapituli hyväksyi F. O. Durchmanin ja A. W. Ingmanin kirjoituksen *P. Raamatun ja Lutheeruksen oppi*, jolta Turun kapituli oli muutamaa viikkoa aikaisemmin evännyt painoluvan.³ Syksyllä 1848 Porvoon kapituli hyväksyi Paavo Ruotsalaisen kirjaseen *Några ord till väckta af bondeståndet*. Teos oli kielletty Turussa saman vuoden alussa.⁴

Yleensä teokset painettiin samassa hiippakunnassa, jossa tuomiokapituli oli ne hyväksynyt. Naapurishiippakunnassa julkaistiin kapitulien tarkastamista teoksista joka 20:s (1830-luvulla vastaa-

¹ VA PTA Tklin pk 27.8.1844 § 37. Kielletyt teokset olivat Nädens ordning till saligheten ja En ropande röst i öknen.

² VA SensK Pk 17.1.1843 § 8, 21.3.1843 § 7 ja 19.1.1844 § 8.

³ VA PTA Tklin pk 9.2.1848 § 24; TMA TTA Tklin pk 29.12.1847 § 7.

⁴ VA PTA Tklin pk 20.9.1848 § 30; TMA TTA Tklin pk 26.1.1848 § 8.

vasti joka 12:s).⁵ Julkaisijoilla oli siis edelleen varaa laskelmoida, kummalle kapitulille käsikirjoituksensa lähettivät.

Hengellisten kirjojen luvattomasta painamisesta ei 1840-luvulla nostettu syytteitä. Luvattomia painoksia toki ilmestyi, mutta vähemmän kuin edellisellä vuosikymmenellä. Kun 1830-luvulla joka kolmas uusintapainos oli julkaistu sensuuria kuulematta, vuosina 1840–1849 laiminlyötiin sensuuri vastaavasti joka viidennessä tapauksessa.⁶ Useimmat luvattomista laitoksista julkaistiin Oulussa. Muun muassa Gougen (1841, 1847), Hollatzin (1845, 1847, 1849) ja Quirsfeldin (1840, 1845) kielletyt teokset levisivät sieltä suomenkielisten lukijain käsiin. Toisin kuin aiemmin Barck julkaisi 1840-luvulla jo eräitä luvallisiakin uusintapainoksia. Näissä tapauksissa painolupia olivat järjestään anoneet eteläsuomalaiset, jotka syystä tai toisesta halusivat painattaa teoksensa Oulussa.⁷

Säilyneet Waseniuksen kirjakaupan laskut antanevat jonkinlaisen kuvan siitä, miten sensuurin kiellot käytännössä tehosivat. Laskujen mukaan kiellettyjä kirjoja saapui maan johtavaan kirjakauppaan vuosittain seuraavasti (nimien jälkeen sulkeissa kieltovuodet):

	1840 kpl	1841 kpl	1842 kpl	1846 kpl	1849 kpl
[Achrén], Fyra samtal emellan Lihallinen och Satan (1840)	—	—	50	25	20
Andaktens ropande röst (1839)	—	—	6	—	—
Ekblom, Andeliga striden (1843)				20	6
[Gossner], Menniskohjertat (1843)				42	10
[Hollatz], Armon järjestys (1840)	5	—	—	—	—
[”], Nädens ordning (1839)	—	25	51	100	—
Quirsfeld, Himmelska örtogårdssällskap (1835) . . .	—	—	11	—	—
[Topp], Huutavan ääni korvessa	—	852	300	300	3855
[”], En ropande röst i öknens (1839)	—	200	—	—	225
Wilcox, Honungsdroppar (1840)	20	—	—	—	—

⁵ Laskennassa on pohjaututtu v. 1840-1849 tarkastettuihin 348 teokseen, jotka myös julkaistiin. Painamatta jääneitä ei siis ole otettu lukuun.

⁶ Luvattomia uskonnollisten kirjojen uusintapainoksia ilmestyi 1840-luvulla ainakin 40, joista 26 Oulussa. Luvut on laskettu Elmgrenin käsikirjoitetusta luettelosta niin kuin edellä on 1830-luvun osalta selostettu.

⁷ VA PTA Tklin pk 28.10.1840 § 32 ja 9.6.1841 § 38; TMA TTA Tklin pk 6.12.1848 § 34.

Sarakkeet sisältävät tiedot niiltä vuosilta, joilta laskuja on säilynyt.⁸ Aineiston fragmentaarisuudesta huolimatta asetelmasta voidaan päätellä, että kiellettyjä kirjoja oli jatkuvasti lukijain saatavissa. Erikseen on syytä todeta Toppin Huutavan äänen runsas levikki; kirjan saatavillaolo selittynee Waseniuksen Helsingissä 1841 ottamasta luvattomasta painoksesta. Turussa vuonna 1836 kielletty Wilcoxin Hunajanpisarain suomennos puuttuu laskuista. Teos painettiin vuosikymmenen kuluessa sekä Oulussa (1840, 1849) että Kuopiossa (1845), mutta markkinoitiin ohi etelän kirjakauppojen.⁹ Samasta syystä johtuvaksi on ymmärrettävä Hollatzin suomenkielisen laitoksen vähäinen esiintyminen. *Armon järjestys autuuteen* painettiin Oulussa 1840-luvulla peräti kolmesti (1845, 1847, 1849), jokaisella kerralla ilman tuomiokapitulin lupaa.

Ulkomaansensuurin kieltämiä teologisia teoksia säilyneissä 1840-luvun laskuissa esiintyy verrattain vähän. Niittenkin osalta on otettava huomioon, ettei kielletyn kirjan hankkiminen aina merkinnyt tuontirikkomusta. Yliopistolle tilaamansa kirjat Wasenius sai toimittaa ohi sensuurin siitä riippumatta, kuuluivatko ne Suomessa kiellettyihin vai eivät. Esimerkiksi laskuissa esiintyvät D. F. Straussin teokset saattoivat siksi olla laillisesti hankittuja.¹⁰

Yliopistolle ja sen professoreille myönnetty erivapaus ei koskenut ylioppilaitten kirjahankintoja. Siitä huolimatta osakuntien kokoelmiin kertyi runsaasti sensuurin kieltämiä teoksia. Savokarjalaisen osakunnan kirjastoon kuuluivat 1840-luvulla ainakin Hallenbergin *Historiska anmärkningar öfver Uppenbarelse-boken* (Stockholm 1800), Straussin *Das Leben Jesu* (Tübingen 1840), Ignellin *Grunddragen af den christliga sedeläran 2.* (Stockholm 1846)

⁸ TYK Waseniuksen kirjakaupan laskut. V:n 1849 laskuihin sisältyy joitakin v:n 1848 ostoja.

⁹ Heränneet levittivät Wilcoxia omia kanaviaan pitkin. VA SKHS A 79 Tililehtinen ”Papeille lähetettyjä myytäviä kirjoja”. Tämän alkuperältään tunteamattoman paperin mukaan Hunajanpisaroita levisi herännäispappien välittämänä vajaat 300 kpl v. 1839-1842.

¹⁰ TYK Waseniuksen kirjakaupan laskut 1842. K. Juva 1951, 143-144.

ja Lamennais'n *Paroles d' un croyant* (Paris 1847).¹¹ Luvattomia kirjoja oli myös viipurilaisten ja länsisuomalaisten kokoelmissa. Muun muassa De Wetten, Guericken ja af Wingårdin kielletyt teokset olivat, mainittujen Hallenbergin ja Ignellin kirjojen lisäksi, näistä ylioppilaitten lainaamoista saatavissa.¹²

Suomen sensuuriolojen ahtaudesta johtui, että hengellisiä kirjoja painatettiin 1840-luvulla runsaasti maan rajojen ulkopuolella. Valaisevana esimerkkinä tästä sensuurin kiertämisestä on Hedbergin kirjasen *Varningsord i anledning af pietismen i Finland* tarina. Ylitornion kirkkoherranapulainen L. H. Laurin toimitti käsikirjoituksen Tukholmaan metodistipappi Scottille, joka lähetti sen edelleen Faluniin kirjanpainaja Huldbergille.¹³ Pian sen jälkeen Laurin ilmaisi kirjeessään Huldbergille ilonsa siitä, että tämä oli ottanut kirjan painettavakseen, varsinkin kun ”ankarat sensuurilait” eivät olisi sallineet sen julkaisemista Suomessa. Tosin Laurin sanoi uskovansa, että kirjasen tuontikin tultiin Suomessa vielä kieltämään. Hän pyysi tekijänpalkkiokseen 20 kappaletta ja myytäväkseen 200–300 eksemplaria.¹⁴

Saiko Laurin Suomeen tilaamansa kirjaerän, ei käy lähteistä ilmi. Heinäkuussa 1841 — kuukautta ennen vt. kenraalikuvernöörin puuttumista asiaan — tiedetään teosta olleen ainakin Pohjanmaalla saatavissa.¹⁵ On myös otettava huomioon, että Laurin asui Tornionlaaksossa ja että kirjojen tuonti Ruotsista oli hänelle helpompaa kuin etelän asukkaille. Kun hän toista vuotta myöhemmin valitteli Huldbergille, ettei hän viranomaisten pelosta ollut saanut kaupaksi kaikkia tältä hankkimiaan teoksia, hänen kätköissään saattoi hyvin-

¹¹ Kokoelmassa niin ikään mainittu Feuerbachin *Das Wesen des Christenthums* (Leipzig 1843) ei kuulunut virallisesti kiellettyihin. HYK ANS Savo-karjalaisen osakunnan kirjastoluettelot Z II 16-18; VA SensK Ba 2 Aakkosellinen luettelo kielletystä ulkomaisesta kirjallisuudesta 1830-1853; *Waris* 1939, 95.

¹² HYK ANS Viipurilaisen osakunnan kirjaston lainausluettelot 1829-1852 ja Länsisuomalaisen osakunnan kirjastoluettelo I VII 26. Viipurilaisten radikalistisista kirjoista myös *Teperi* 1959, 133, 272-273.

¹³ *Westin* 1928, 212 George Scott Huldbergille 8.3.1841.

¹⁴ KB PAH Laurin Huldbergille 7.4.1841.

¹⁵ LUB CWS Lars Stenbäck C. W. Skarstedtille 5.7.1841. *Aspelin* 1900, 334-336.

kin olla kiellettyjä ”varoitussanoja”.¹⁶ Varningsordin lisäksi hän oli tilannut Huldbergilta ainakin 25 kappaletta Toppin Huutavan ääntä ja 15 kappaletta Hollatzin Armonjärjestystä. Kumpikin näistä oli silloin Suomessa kielletty.¹⁷

Achrénin *Fyra samtal emellan Lihallinen och Satan* painettiin Ruotsissa 1840-luvulla peräti kolmesti.¹⁸ Teoksen ilmestymistä edeltäneet vaiheet olivat osaksi Hedbergin tapauksen toistoa: käsikirjoitus oli ensin tarkoitettu Suomessa julkaistavaksi, mutta Porvoon kapituli oli kahdesti estänyt sen painamisen.¹⁹ Sensuurin hylkäämä artikkeli oli sitten levinnyt herännäispiireissä käsin kirjoitettuina jäljennöksinä, kunnes se oli – Achrénin lesken kertoman mukaan – kulkeutunut Ruotsiin vaeltavien taalaistytöjen välittämänä.²⁰ Vaikka sensuurikomitea kielsikin teoksen tuonnin, Wasenius onnistui sitä hankkimaan. Liikkeen säilyneet laskut kertovat ainakin kolmesta 20–50 kappaaleen tuontierästä vuosilta 1842–1849.²¹

Hedbergin poleeminen *Pietism och christendom* julkaistiin anonymyminä Uumajassa 1845. Lähteet eivät selvästi ilmaise, painettiinko teos Ruotsissa sensuurisystä.²² Hedberg näet julkaisi Pohjanlahden takana myös eräitä Suomessa sallittuja kirjojaan.²³ Joka tapauksessa Hedbergin ystävä C. M. Molander, Porvoon tuomiokapitulin notaari, toi *Pietism och christendom* -teosta Tukholmantuliaisinaan yhdellä erää 350 kappaletta. Voitaneen pitää varmana,

¹⁶ KB PAH Laurin Huldbergille 19.1.1843.

¹⁷ KB PAH Laurin Huldbergille 7.4.1841.

¹⁸ Painokset Falun 1842 ja 1849 sekä Umeå 1842.

¹⁹ VA PTA Tklin pk 20.5.1840 § 26 ja 5.1.1841 § 1.

²⁰ *Krook* 1931 II, 306, jossa lainattuna Charlotte Achrénin selostus käsikirjoituksen kohdaloista.

²¹ TYK Waseniuksen kirjakaupan laskut 1842, 1846, 1849. Vrt. *K. Juva* 1951, 145.

²² *Ruuth* (1912, 6) väittää Hedbergin julkaisseen kirjan Ruotsissa siksi, että Suomen kirjallinen sensuuri oli sen kieltänyt. Dokumentoimattomalle väitteelle eivät ainakaan tuomiokapitulin pöytäkirjat anna tukea.

²³ *Niemimaa* 1975, 108.

että Molander kuljetti pakettinsa viranomaiset ja sensuurimääräykset kiertäen.²⁴

Myös eräitä suomenkielisiä kirjoja julkaistiin Ruotsissa vuosikymmenen kuluessa. Toppin *Huutavan ääni korvessa* levisi sieltä kahtena (Gefle 1840, Umeå 1841), Gossnerin *Ihmisen sydän* ainakin kolmena (Umeå 1842, Falun 1843, 1847) ja *Meidän Herramme Jesuksen Christuksen lapsuuden kirja* peräti neljänä (Jönköping 1840, 1841, Umeå 1841, Stockholm 1843) laitoksena.²⁵ Säilyneissä kirjakauppalaskuissa ei näitä painatteita esiinny. Poikkeuksellisessa runsaudessaan ne kuitenkin kertovat Suomen silloisten paino-olojen ahtaudesta.

²⁴ HYK Coll. 225 C. M. Molander Hedbergille 4.9.1845. Molander kertoi luovuttaneensa kirjat [H. J.] Ylanderille, joka oli Turun kapitulin vahtimestari ja Hedbergin avustaja painoasioissa. Asetuksen mukaan Molanderin olisi tullut jättää kirjat tullikamariin odottamaan sensuurikomitean lupaa. Ks. myös *Takala* 1929-1948 II, 135, 404.

²⁵ HYK Fennica-luettelo; *Linnström* 1883-1884 I, 604, 728.

5. HALLITUS KIRISTÄÄ OTETTA (1850–1854)

5.1. VUODEN 1850 KIELISÄÄNNÖS SOVELTAMISOHJEINEEN

Euroopan vuoden 1848 tapahtumat tuntuivat Suomessa sekä käytännön sensuuritoiminnan että sensuurimääräysten tiukentumisena. Ulkomaanlehtien numeroita pidätettiin vuosina 1849–1850 kolme tai neljä kertaa niin paljon kuin ”normaaleina” 1840-luvun vuosina.¹ Kotimaisten sanomalehtien oikeutta julkaista poliittisia uutisia rajoitettiin tuntuvasti.² Myös kirjanjulkaisutoiminta joutui epäluulojen alaiseksi. Erityisesti fennomaanien pyrkimykset edistää suomenkielistä kirjallisuutta hallitus koki valtiollisesti vaarallisina. Kun sensuuriviranomaisetkaan eivät nauttineet vallanpitäjien luottamusta, hallitus päätti rajoittaa julkaisutoimintaa uusin määräyksin. Kenraalikuvernööri Mensšikovin toimeksiannosta ja keisarin myötävaikutuksesta syntyi huhtikuussa 1850 säännös, joka jyrkkydessään ylitti hallituksen aikaisemmat sensuuritoimet.³

”Sensuuriasetuksia täydentäväksi” tarkoitetun säännöksen mukaan saatiin suomeksi julkaista vai sellaisia kirjoja ja lehtikirjoituksia, joilla oli tähtäimenään ”uskonnollinen hartaus” tai ”taloudellinen hyöty”. Kokonaan kiellettiin suomen kielellä julkaisemasta valtiollisia uutisia, tietoja ulkomailla tehdyistä rikoksista ja romaaneja. Aiemmin ilmestyneitä teoksia voitiin kuitenkin painaa uudelleen. Sallittuina mainittiin myös Suomen historiaa esittelevät kuvaukset, vanhat kansanrunot ja sadut.⁴ Säännös luettiin ja jäljennet-

¹ *Tommila* 1963a, 106.

² *Nurmio* 1947, 165–166.

³ Kielisäännöksen taustasta *Nurmio* 1947, esim. 114–147.

⁴ VA VSV Da 40 Ministerivaltiosihteeri kenraalikuvernöörille 7/19.3.1850. *Nurmio* 1947, 12–13, 381–382.

tiin pöytäkirjaan senaatin istunnossa 8.4.1850. Samalla senaatti päätti ilmoittaa kirjelmästä sensuuriylihallitukselle, läänien kuvernööreille, Porvoon piispalle, yliopiston konsistorille ja Collegium Medicumille.⁵ Painettuna säännöstä ei silloin julkaistu.

Jo viikkoja ennen senaatin esittelyä Menšikov oli tiedottanut säännöksestä sensuurikomitealle.⁶ Toisessa, kuvernööreille osoittamassaan kirjelmässä hän oli lisäksi selittänyt, miten sanomalehtisensorien tuli säännöstä soveltaa. Ohjeen mukaan uskonnolliset kirjoitukset saivat sisältää vain dogmeja koskevaa kristillistä opetusta. Sitä vastoin kirjoittajien ei sopinut sekaantua ”mielipidekiistoihin, jotka saattoivat horjuttaa lukijain uskoa tai johtaa heidät mietiskelemään valtiokirkon opin todenperäisyyttä”.⁷ Kieltoon oli mitä todennäköisimmin antanut aiheen muuan *Åbo underrättelserin* kirjoitus, joka venäjänkielisenä lyhennelmänä oli annettu tiedoksi kenraalikuvernöörille. Artikkelissa oli viitattu viimeisimpään hedbergiläisten ja ”lakipietistien” väliseen sanomalehtikiistaan ja väitetty, että uskovaiset olivat riidanhaluisin osa ihmiskuntaa.⁸

Kuvernööreille osoittamansa kirjeen Menšikov oli saattanut myös Porvoon lehtisensorin valvojan, piispa Ottelinin tietoon.⁹ Osaksi samansisältöisen kirjeen kenraalikuvernööri lähetti arkkipiispa Bergenheimille 8.4. eli samana päivänä kuin kielisäännös esiteltiin senaatissa. Arkkipiispa ja tuomiokapituli saivat tehtäväkseen valvoa, ettei uusissa kirjoissa, lentolehtisissä eikä aikakausjulkaisuissa esiintynyt mainitunlaisia mielipidekiistoja.¹⁰ Määräys uskonnollisten kiistakirjoitusten kieltämisestä ei siis koskenut yksin sanomalehtien sensoreita.

Huhtikuun lopulla Menšikov vetosi vielä salaisesti arkkipiispaan. Uusi kirje ei ollut muodoltaan sensuurimääräys, mutta se liittyi läheisesti yleisen mielipiteen valvontaan. Menšikov varoitti Bergenheimiä Ruotsin ”demokraattisista sosialisteista”, jotka opeillaan

⁵ VA Tal.os. pk 8.4.1850. *Nurmio* 1947, 236.

⁶ VA SensK Ea 21 Rokassovski sensuurikomitealle 12.3.1850.

⁷ *M.G. Schybergson* 1904, 307-308 Menšikov kuvernööreille 30.3.1850.

⁸ *Åbo underrättelser* n:o 23 19.3.1850. *Nurmio* 1947, 237-238, 321-322.

⁹ VA KKK n:o 81 1850 Menšikov Ottelinille 30.3.1850.

¹⁰ *Osmonsalo* 1939, 96 Menšikov Bergenheimille 27.3./8.4.1850. Osmonsalon päiväys 9.4. lienee painovirhe.

”tuhosivat käsityksen jumaluudesta, hallituksesta ja omaisuudesta”. Samalla hän pyysi, että arkkipiispa papiston valvojana auttaisi hallitusta sen pyrkimyksissä yleisen moraalin säilyttämiseksi.¹¹

Hallituksen näkökulmasta 1850-luvun kirkollisen sensuurin tuli siis kiinnittää erityistä huomiota uskonopillisiin kiistakirjoituksiin. Käytännössä tämä merkitsi ennen muuta herätysmiesten kirjoitusten silmälläpitoa. Vaikka pietistien ja kirkon johdon väliset ristiriidat olivatkin 1840-luvun kuluessa tasoittuneet, hallitus suhtautui herätysliikkeisiin yhä epäluuloisesti. Niinpä vuoden 1850 alussa Porvoon piispa joutui vt. kenraalikuvernöörin määräyksestä ottamaan selvää, oliko J. I. Bergh Kuopiossa, niin kuin väitettiin, esittänyt saarnatuolista ”asiaankuulumattomia lausumia” virkamiehistä.¹² Kaksi vuotta myöhemmin ilmaantui Lapin herätysliike, lestadiolaisuus, hallitusviranomaisten huolenaiheeksi. Liikkeen Norjassa aiheuttamat järjestyshäiriöt saivat Venäjän viranomaiset pelkäämään, että ”tartunta” ennen pitkää leviäisi myös Suomeen.¹³ Kuten tuonnempana tullaan näkemään, lestadiolaisuuden leviämistä pyrittiin estämään myös sensuurin keinoin.

5.2. SENSUURIN KÄYTÄNTÖ, MÄÄRÄ JA LAATU

5.2.1. Kotimaansensuuri

Vuonna 1850 toteutettiin Suomessa uusi kirkollinen aluejako, kun Kuopion ja Oulun läänien seurakunnat erotettiin omaksi hiipakunnakseen. Jaosta määrättiin keisarin 6.3.1850 antamassa

¹¹ *Osmonsalo* 1939, 97 Menšikov Bergenheimille 14/26.4.1850.

¹² *Osmonsalo* 1939, 94-95 Ottelin Rokassovskille 22.3.1850.

¹³ *K. Castrén* 1934, 140-148; *Osmonsalo* 1939, 106 Rokassovski Oulun läänin kuvernöörille 12.12.1853.

manifestissa, ja se astui voimaan elokuun 1851 alusta.¹ Sensuuritoimen kannalta muutos merkitsi sitä, että Kuopiossa ja Oulussa painettavat hengelliset kirjoitukset tarkasti vastedes Kuopion tuomiokapituli.

Jaossa supistuneen *Turun* hiippakunnan alueelle jäi viisi kirjapainoa. Näistä kaksi toimi Turussa ja kolme muuta Hämeenlinnassa, Vaasassa ja Porissa. Lisäksi perustettiin kirjapaino Pietarsaareen vuonna 1854.²

Turun tuomiokapitulia johti vuodesta 1850 uusi arkkipiispa Edvard Bergenheim. Hänen tilalleen historian lehtoriksi tuli T. T. Renvall. Samoihin aikoihin vapautuneeseen pyhien kielten lehtoraattiin astui C. J. Helanderin jälkeen G. E. Eurén.³ Sensuuritehtävien jakautumista kapitulin jäsenten kesken vuosien 1850–1854 pöytäkirjat valaisevat verrattain hyvin: sensori mainitaan 242 tapauksessa 296:sta. Eri jäsenet tarkastivat teoksia seuraavasti:

	yh- teensä	kapituli- vuotta kohti
G. F. Helsingius	64	12,8
F. Hertzberg	63	12,6
F. W. G. Hjelt	47	9,4
H. Heikel	33	6,6
E. Bergenheim	17	3,4
muut (7 jäsentä)	18	—

Teologianlehtori Helsingius ja kreikanlehtori Hertzberg tarkastivat siis yhteensä lähes puolet kapitulissa sensuroiduista teoksista. Ruotsinkielisistä kirjoista tarkastivat kuitenkin suurimman osan arkkipiispa Bergenheim ja filosofianlehtori Heikel.⁴ Virsikirjojen, katekismusten ja muitten kirkollisten kirjojen tarkastus oli lähes yksinomaisesti Heikelin huolena.

Hengellisten aikakauslehtien sensuurin kapituli järjesti tilanteen ja lehden ilmestymistiheyden mukaan. Viikkolehdestä *Kristillisiä sanomia* julkaisija toimitti viimeisen oikovedoksen valtuutetulle kapitulin jäsenelle, joka tarkastuksen jälkeen myönsi painoluvan.

¹ Pirinen 1969, 19.

² Gardbergin (1948-1973 III) mukaan.

³ Colliander 1910, 1-6; Tiensuu 1976, 320-323.

⁴ Bergenheim ja Heikel tarkastivat yhteensä 19 teosta 36:sta.

Tähän käytäntöön kapituli oli vuoden 1849 lopulla suostunut J. W. Lilljan anomuksesta ja sensuuriasetuksen §:n 22 nojalla. Samalla oli sovittu, että jäsenet tarkastivat lehden vuorokuukausin ja jälkikäteen ilmoittivat kapitulille hyväksymistään artikkeleista.⁵ Lehden artikkeleita oli vuosien 1850–1854 istunnoissa esillä kolme kappaletta, jotka kaikki kapituli katsoi aiheelliseksi kieltää.⁶

Hämeenlinnassa kuukausittain ilmestynyt *Kristillinen huvittaja* (1851–) tarkastettiin käsikirjoituksina. Painoluvista kapituli päätti istunnoissaan keskimäärin neljästi vuodessa. Pöytäkirjojen mukaan lehden käsikirjoitukset tarkasti kahta lukuunottamatta tuomiorovasti Edman.

Sanomalehtiin tarkoitettuja uskonnollisia kirjoituksia kapituli tarkasti aniharvoin. Pöytäkirjoissa esiintyvät kolme tapausta osuivat kaikki vuoteen 1851.⁷ Koska kaksi näistä kiellettiin, voitaneen päätellä, että kapitulin kantaa kysyttiin vain arveluttavimmista artikkeleista.

Aivan yksimielisesti kapituli ei painoluvista päättänyt. Vuosina 1850–1854 se äänesti kaikkiaan kuudesta teoksesta. Äänestystapausten suhteellinen osuus (2 %) oli sama kuin kapitulin 1850-luvulla käsittelemissä asioissa yleensäkin.⁸ Tarkastustehtävien huomattavasta lisääntymisestä johtui, että anomusten käsittely vei aikaa enemmän kuin aiemmin. Tapauksista vain 62 % sai ratkaisunsa kuukauden kuluessa anomuksen jättämisestä, kun vastaava suhde 1840-luvulla oli ollut vielä 83 %.⁹ Kolmen kuukauden määräajan kapituli ylitti kahdeksassa tapauksessa.

Kirjojen myyntiluvat kapituli myönsi useimmiten istunnoissaan. Tällöin päätös merkittiin lyhyesti pöytäkirjaan.¹⁰ Toisin kuin aiemmin myyntilupa-anomuksia saapui nyt kaikilta alueen kirjapainoilta. Kolmessa tapauksessa kapituli myönsi myyntiluvan ehdollisena. Tällöin kirjanpainajan tuli korjata eksyttävä painovirhe tai liit-

⁵ TMA TTA Tklin pk 12.12.1849 § 24.

⁶ TMA TTA Tklin pk 18.9.1850 § 2, 19.3.1851 § 5 ja 24.9.1851 § 10.

⁷ TMA TTA Tklin pk 28.5.1851 § 66, 24.9.1851 § 12 ja 8.10.1851 § 8.

⁸ *Tiensuu* 1976, 341.

⁹ Suhde (62 %) on laskettu niiden 236 teoksen osalta, joiden jättöpäivä on tiedossa.

¹⁰ Myönnettyjä myyntilupia on pöytäkirjoissa v. 1850–1854 kaikkiaan 174. Po. aikana Turussa hyväksyttiin 285 teosta, joista 41 jäi painamatta.

tää ladelmaan siitä pudonnut rivi.¹¹ Lisäksi kapituli kieltäytyi ottamasta kantaa yhteen sortavalalaisen kirjanpainaja Holmströmin anomukseen. Kieltäytymisensä syyksi se ilmoitti, että anojan tarkoitama teos – alkupuoli Arndtin ”Totisen kristillisyyden” neljättä kirjaa – oli painettu toisen hiippakunnan alueella.¹²

Supistuneessa *Porvoon* hiippakunnassa toimi kahdeksan kirjapainoa: neljä Helsingissä sekä yksi Porvoossa, Viipurissa, Sortavalassa ja Mikkelissä. Vuoden 1854 loppuun mennessä ei uusia painoja perustettu.

Porvoon tuomiokapitulin jäsenistö vaihtui 1850-luvun alkuvuosina tuomiorovastin ja kahden lehtorin osalta.¹³ Kapitulin sensoreista on tältä ajalta säilynyt varsin vähän tietoja. Satunnaisista pöytäkirjamaininnoista päätellen useimmat jäsenistä toimivat teosten tarkastajina.¹⁴ Hengellisiä aikakauslehtiä ei hiippakunnassa julkaistu. Kielisäännöksen rasittamat sanomalehdet joutuivat tunnetusti täyttämään palstojaan uskonnollisilla kirjoituksilla – Suometar julkaisi jopa otteita raamatunhistoriasta¹⁵ –, mutta niittenkään tarkastuksesta kapitulin pöytäkirjat eivät kerro.

Kapitulin päätökset painolupa-asioissa syntyivät vuosina 1850–1854 äänestyksittä. Anomusten käsittely oli muutenkin erittäin sujuvaa: peräti 95 % teoksista hyväksyttiin tai hylättiin ennen kuin kuukausi oli vierähtänyt anomuksen jättämisestä.¹⁶ Myyntilupa myönnettiin pöytäkirjojen mukaan 116 teokselle, mikä on runsaat 2/3 hiippakunnassa tuolloin painettujen hengellisten kirjojen määrästä.¹⁷ Yhden myyntilupa-anomuksen kapituli hylkäsi. Eräseen Henrik Renqvistin kirjaseen oli pujahtanut ”virhelauselma”,

¹¹ TMA TTA Tklin pk 13.4.1853 § 28, 19.10.1853 § 4, 23.11.1853 § 4 ja 7.12.1853 § 1.

¹² TMA TTA Tklin pk 14.8.1850 § 74. Kirjan ”oikoja” Henrik Renqvist tulkitsti päätöksen myyntikielloksi, mutta ryhtyi silti levittämään teosta. *Salonen* 1930-1931 II, 95-96, 228.

¹³ Uusina jäseninä tulivat kapituliin lehtorit O. M. Nordström (1850-1870) ja J. W. Pesonius (1853-1862). Tuomiorovastin (Lindh) kapituli sai keskuudestaan. *Colliander* 1910, 7-10; *A. Hultin* 1920-1923 II, 90-91, 104-109.

¹⁴ Vuosien 1850-1854 pöytäkirjoissa mainitaan kymmenen teoksen sensorit. Näissä tapauksissa tarkastustehtävät jakautuivat kuuden kapitulin jäsenen osalle.

¹⁵ *Louhivuori* 1940, 369-373.

¹⁶ Suhde on laskettu niiden 65 teoksen osalta, joiden jättöpäivä on tiedossa.

¹⁷ Porvoon kapituli hyväksyi v. 1850-1854 kaikkiaan 197 teosta, joista 169 painettiin.

jota käsikirjoitus ei ollut sisältänyt. Julkaisija korjasi virheen ja sai sittemmin levittämisluvan uuden anomuksen perusteella.¹⁸

Vasta perustettu Kuopion hiippakunta sulki piiriinsä kaksi kirjapainoa: Barckin Oulussa ja Karstenin Kuopiossa. Niissä julkaistavaa hengellistä kirjallisuutta valvoi piispa R. V. Frosteruksen johtama tuomiokapituli.¹⁹

Yleensä Kuopion kapituli päätti painoluvista istunnoissaan sen jälkeen, kun yksi tai useampi sen jäsenistä oli tarkastanut teoksen. Tämän normaalikäytännön rinnalle kapituli omaksui vuonna 1854 toisenkin menettelyn. Tällöin kapituli valtuutti jonkun jäsenistään teoksen tarkastajaksi ja myönsi painoluvan ehdolla, ettei tarkastus sittemmin antanut aihetta kieltoon.²⁰ Sensorin nimi mainitaan vuosien 1851–1854 pöytäkirjoissa 28 tapauksessa 39:stä. Tarkastustehtävät jakautuivat seuraavasti:

	tarkastettuja teoksia
J. I. Bergh	8
R. V. Frosterus	6
P. A. Aschan	5
Z. J. Cleve	5
muut (3 jäsentä)	4

Piispa ja teologianlehtori (Bergh) sensuroivat siis yhteensä puolet kapitulissa vuosina 1850–1854 esitellyistä teoksista.

Tarkastustehtävien vähyys auttoi kapitulia käsittelemään anomukset nopeasti. Tietävästi vain kahdessa tapauksessa 28:sta kapituli viivytti ratkaisuaan kuukautta pitempään. Lehtikirjoituksia sen tarkastettavaksi ei tarjottu.

Myyntiluvat painetuille teoksille myönnettiin Kuopiossa yleensä istuntojen ulkopuolella. Vain seitsemän kirjan osalta lupa merkittiin pöytäkirjaan.

¹⁸ VA PTA Tklin pk 11.8.1852 § 18 ja 8.9.1852 § 21. Teos oli Ilmoitus minkälainen P. Raamatun ytin kirja on (Vri 1852).

¹⁹ Kapitulin ensimmäisinä lehtorijäseninä toimivat J. Zitting (1851-1870), J. I. Bergh (1851-1861), C. A. Bygdén (1851-1854), P. A. Aschan (1851-1870), M. Hongelin (1851-1858), Z. J. Cleve (1852-1862) ja J. af Ursin (1852-1857) sekä notaarina A. V. Favorin (1851-1856). Tuomiorovasti Ingman (1851-1855) oli virkavapaana. *Colliander* 1910, 11-14.

²⁰ Näin esim. OMA KTA Tklin pk 13.9.1854 § 18, 18.10.1854 § 22 ja 25.10.1854 § 13.

Kirkollinen sensuuri sai 1850-luvun alkuvuosina poikkeuksellisen runsaasti tarkastettavakseen käsikirjoituksia, jotka sisältönsä puolesta eivät kuuluneet sen käsiteltäviksi. Vuosina 1850–1854 kapitulit palauttivat peräti 20 imprimatur-anomusta maalliselle sensuurille kuuluvina. Tarjonnan runsauden aiheutti vuoden 1850 kielisäännös. Kun säännöksen mukaan hartauskirjojen julkaiseminen oli sallittua, julkaisijat uskoivat saavansa myös näennäisesti hengelliset kirjoitukset painetuiksi, jos onnistuivat osoittamaan ne tuomiokapitulin hyväksymiksi. Tilannetta valaisee asetelma, jossa on otettu huomioon tuomiokapitulien maalliseksi toteamat suomenkieliset kirjoitukset vuosilta 1830–1865:

	maallisina palautettuja kirjoituksia		maallisina palautettuja kirjoituksia
1830 – 1834	—	1850 – 1854	14
1835 – 1839	1	1855 – 1859	1
1840 – 1844	1	1860 – 1865	—
1845 – 1849	2		

Kuten todettu kielisäännös oli koko ankaruudessaan voimassa juuri vuosina 1850–1854. Tällöin Turun kapituli tulkitsi maalliseksi muun muassa Ritterin teoksen *Jumalan kymmenen käskyä*, jossa dekalogia selitettiin esimerkkikertomuksin, sekä kertoelman *Erään englantilaisen apulais-papin hurskaasta elämästä*.²¹ Porvoon kapituli hyväksyi osan A. Rädyn toimittamasta *Pienestä Kantelettarresta*, mutta kieltäytyi tyystin kannanotoista eräisiin raattiusaiheisiin kirjasiin. Myös laulukokoelman *Hätäpukki Hämeheestä* ja ”jumalisen (!) runokuvaelman” *Hevoson kenkä* se katsoi maalliselle sensuurille kuuluviksi.²² Kuopion kapituli palautti samasta syystä *Sibillan ennustus kirjan* ja käsikirjoituksen *Odottamaton pelastus*.²³ Mahdollisesti kapitulit näissä poikkeuksellisissa oloissa arvioivat kirjojen hengellisyyden tavanomaista ankarammin.

Vuosina 1850–1854 tuomiokapitulit tarkastivat kaikkiaan 549 teosta. Vuotta kohti laskien saadaan tutkittujen teosten keskimääräksi 110, mikä on lähes kolme kertaa niin paljon kuin vuosien

²¹ TMA TTA Tklin pk 2.4.1851 § 54 ja 15.2.1854 § 7.

²² VA PTA Tklin pk 24.11.1852 § 19, 6.7.1853 § 32, 1.3.1854 § 33, 13.9.1854 § 20 ja 18.10.1854 § 18.

²³ OMA KTA Tklin pk 24.9.1851 § 2 ja 8.3.1854 § 10.

1840–1849 keskimäärä (47). Osa lisäyksestä voitaneen selittää kielisäännöksestä johtuvaksi; julkaisivathan sanomalehdetkin noihin aikoihin epätavallisen runsaasti uskonnollisia kirjoituksia. Toisaalta on huomattava, että kielisäännöksestä huolimatta myös maallisen kotimaansensuurin tehtävät enenivät 1850-luvun alkuvuosina.²⁴

Taulukko 11

Tuomiokapitulien tarkastamat teokset vuosittain 1850–1854

	Turun tkli	näistä hylätty	Porvoon tkli	näistä hylätty	Kuopion tkli	näistä hylätty
1850	45	3	55	5		
1851	47	2	34	1	6	—
1852	101	4	66	5	10	1
1853	43	1	41	3	11	—
1854	60	1	18	3	12	—
yhteensä	296	11	214	17	39	1

Vuoden 1852 huippuluvut selittyvät lähinnä arkkiyeisujen ja hengellisten traktaattien runsaudesta.

Taulukko 12

Painolupia uskonnollisille teoksille anoneet vuosina 1850–1854

	käsikir- joitukset %	uudelleen painettavat %	yhteensä %
tekijöitä tai kääntäjiä	27	6	18
julkaisuseuroja	2	—	1
kirjanpainajia	53	90	70
muuta?	17	4	11
yhteensä %	99	100	100
yhteensä kpl	205	170	375

Kaikista anojista ei ole säilynyt tietoa. Silti asetelma antaa selvän kuvan tapahtuneesta kehityksestä. Kun 1840-luvulla 39 % anojista oli ollut kirjanpainajia, vuosina 1850–1854 näitten osuus oli noussut 70 prosenttiin. Painolupa-asioista oli tullut entistä selvemmin kirjanpainajien ja kapitulien välisiä.

²⁴ Vuosikertomusten mukaan sensuurikomitea tarkasti v. 1850–1854 keskimäärin 117 ja 1840-luvulla keskimäärin 64 käsikirjoitusta vuodessa.

Taulukko 13

Tuomiokapitulien ratkaisemat sensuuritapaukset vuosina 1850–1854

päätös	Turun tkli %	Porvoon tkli %	Kuopion tkli %	yh- teensä %
teos hyväksytty ehdoitta	93	91	90	92
teos hyväksytty muutoksin	4	1	8	3
painolupa eväty	4	8	3	5
yhhteensä %	101	100	101	100
yhhteensä kpl	296	214	39	549

Jos taulukkoa verrataan 1840-luvun tilanteeseen, voidaan todeta sensuurin varsinkin Turussa selvästi lieventyneen. Siellä ehdoitta hyväksyttyjen teosten osuus oli noussut 78 prosentista peräti 93 prosenttiin. Muutos koski myös kirkollista sensuuria kokonaisuutena (84 % > 92 %). Lukuja tulkittaessa on kuitenkin otettava huomioon 1850-luvulla tarkastetun arkkikirjallisuuden poikkeuksellisen suuri määrä. Näitten pienpainatteiden julkaisemista kapitulit eivät juuri lainkaan rajoittaneet.

Laskusuuntaisenakin kirkollisen sensuurin hylkäysprosentti (5 %) pysyi korkeampana kuin maallisen sensuurin vastaava suhde. Kielisäännöksestä huolimatta sensuurikomitea näet epäsi vuosina 1850–1854 painoluvan vain kolmelta teokselta sataa kohti.²⁵

Taulukko 14

Suomen- ja muunkielisten teosten sensuuri tuomiokapituleissa vuosina 1850–1854

päätös	Turku		Porvoo		Kuopio		yhhteensä	
	suom. %	muut %	suom. %	muut %	suom. %	muut %	suom. %	muut %
hyväksytty ehdoitta . . .	93	92	89	98	88	100	91	95
hyväksytty muutoksin . .	3	6	2	—	9	—	3	3
painolupa eväty	4	2	9	2	3	—	6	2
yhhteensä %	100	100	100	100	100	100	100	100
yhhteensä kpl.	233	63	169	45	32	7	434	115

²⁵ Vuosikertomusten mukaan komitea sensuroi v. 1850-1854 kaikkiaan 585 painettavaksi tarkoitettua teosta, joista se hylkäsi 18.

Toisin kuin aiemmin Turun kapituli sensuroi toiskieliset teokset yhtä ankarasti kuin suomenkielisetkin. Sitä vastoin Porvoon ja Kuopion kapitulit kohtelivat tiukimmin kansankielisiä kirjoja. Kielisäännöksen vaikutusta kirkollisen sensuurin päätöksiin luvut eivät ainakaan kokonaisuudessaan korosta.

Taulukko 15

Käsikirjoitusten (ms) ja uudelleen painettavien kirjojen (up) sensuuri tuomiokapituleissa vuosina 1850–1854

päättös	Turku		Porvoo		Kuopio		yhteensä	
	ms %	up %	ms %	up %	ms %	up %	ms %	up %
hyväksytty ehdoitta . . .	91	94	87	97	83	100	89	96
hyväksytty muutoksin .	4	4	2	—	13	—	4	2
painolupa evätty	5	2	11	3	4	—	8	2
yhteensä %	100	100	100	100	100	100	101	100
yhteensä kpl	170	126	137	77	23	16	330	219

Kapitulien sensuuritoimet kohdistuivat valtaosaltaan käsikirjoituksiin, Kuopiossa jopa yksinomaisesti. Erikseen on syytä todeta myös Turussa tapahtunut kehitys. Kun kapituli 1830- ja 1840-luvuilla oli erikoistunut vanhojen hartauskirjojen torjuntaan, vuosina 1850–1854 se hyväksyi uudet painokset herkemmin kuin käsikirjoitukset.

Painokieltojaan kapitulit perustelivat 1850-luvun alkuvuosina yksityiskohtaisemmin kuin aikaisemmin. Kieltojen aiheet ryhmittyi-vät seuraavasti:

	Turku	Porvoo	Kuopio	yhteensä
loukkaava, pietistinen sisältö	1	2	—	3
apokryfinen tai taikauskoinen alkuperä . .	3	—	—	3
opilliset harhat	—	3	—	3
sisällön arvottomuus	2	—	—	2
poliittinen arkaluonteisuus	1	—	—	1
kieli- ja muotoseikat	4	12	1	17
yhteensä	11	17	1	29

Kun pietismi vielä 1840-luvulla oli ollut hallitsevana kiellonai-heena, 1850-luvun alussa kirkollinen sensuuri omaksui lähinnä kiel-lenvalvojan roolin. Tiukimmin kirjojen kielestä huolehti Porvoon

kapituli. Sen määräämistä painokielloista vain joka neljäs sai perustelunsa teoksen sisällöstä.

Ehdollisesti hyväksymiinsä teoksiin kapitulit vaativat muutoksia seuraavasti:

	Turku	Porvoo	Kuopio	yhteensä
osa sisällöstä poistettava	5	—	1	6
kieltä tai ortografiaa korjattava	1	3	—	4
muutoksen kohde tuntematon	4	—	2	6
yhteensä	10	3	3	16

Poistettavat jaksot olivat yleensä suppeita, joskus vain muuttaman sanan tai lauseen mittaisia.

Koska hengellisten aikakauslehtien sensuuri oli Turussa osin yksityisten kapitulien jäsenten huolena, lehtikirjoitusten valvontaa ei voida kuvata tilastoin. Istunnoissaan kapituli tarkasti eri lehtien käsikirjoituksia 22 kappaletta. Näistä viideltä kapituli epäsi painoluvan. Kielletyistä artikkeleista kolme oli hedbergiläisten Kristillisiin sanomiin, kaksi maallisiin sanomalehtiin tarkoitettuja. Porvoon ja Kuopion kapitulit eivät 1850-luvun alkuvuosina tarkastaneet lehtikirjoituksia.

Tuomiokapitulien sensuuripäätöksistä ei 1850-luvun alkuvuosina valitettu. Vuoden 1850 käskykirjeitä ja kahta kenraalikuvernöörin käsittelemää lehtilupa-asiaa lukuunottamatta maan ylin sensuurihallinto ei puuttunut uskonnollisen kirjallisuuden valvontaan. Käsitelty lehtilupa-anomukset koskivat hämeenlinnalaista *Kristillistä huvittajaa* ja raumalaista *Rauhan sanan-saattajaa*. Kummassakin tapauksessa kenraalikuvernööri myönsi privilegin Turun kapitulille kuultuaan.²⁶

5.2.2. Ulkomaansensuuri

1850-luvun alun sensuurimääräykset oli annettu lähinnä kotimaista julkaisutoimintaa varten. Sen ohella pyrittiin myös ulkomaansensuuria vallankumousten mainingeissa tehostamaan.

²⁶ TMA TTA Tklin pk 23.10.1850 § 4 ja 30.8.1854 § 4; TMA TTA E III 1 Rokassovski tkiille 6.12.1850 ja 20.10.1854.

Kesällä 1850 vt. kenraalikuvernööri Rokassovski ilmaisi sensuuriylhallitukselle huolensa siitä, että tullimiehet kieliä taitamattomina luovuttivat vastaanottajille muitakin kuin sallittuja kirjoja. Samalla hän tiedusteli sensuurikomitean jäsenten ja paikallisten sensorien mahdollisuuksia olla läsnä kirjoja luovutettaessa.¹

Rokassovskin ja sensuuriylhallituksen valmistelusta syntyi keisarillinen kirje 10.11.1851. Sen mukaan Helsinkiin saapuvat teokset luovutti vastedes sensuurikomitean alainen reistraattori. Muilla paikkakunnilla tuli tullikamarien antaa kirjat vastaanottajille sensorin läsnäollessa.² Määräystä täsmennettiin vielä joitakin kuu-kausia myöhemmin. Tällöin sensorit veloitettiin valvomaan luovutusta myös niillä lähipaikkakunnilla, joilla erityistä sensoria ei ollut.³

Sensuurikomitean jäsenistö vaihtui 1850-luvun alkuvuosina kahden sensorin osalta. Lisäksi komitea sai vuoden 1853 alusta viidennen jäsenen. Uusi toimi oli tarkoitettu tilapäiseksi, ja sen oli tehty tarpeelliseksi tarkastustehtävien huomattava lisääntyminen.⁴ Komitean työtä pyrittiin helpottamaan myös kokoamalla aikaisemmat kieltopäätökset yhtenäiseksi luetteloksi. Aakkosittain järjestetty luettelo valmistui kuitenkin vasta vuoden 1855 alussa.⁵

Pääosa tuontikirjoista kulki maahan Helsingin ja Turun satamien kautta; esimerkiksi vuonna 1850 komitealle toimitetuista kirjaluetteloista kolme neljäsosaa saapui näistä kaupungeista. Muut faktuurat tulivat lähinnä Viipurista, Vaasasta ja Oulusta.⁶ Vuosikertomusten mukaan sensuurikomitea tarkasti tutkimusjaksolla 1850–1854 keskimäärin 170 kirjaluetteloa vuodessa. Vastaava määrä oli 1840-luvulla ollut 123. Samojen lähteitten mukaan komi-

¹ VA SensY KD 60/141 1850 Rokassovski sensuuriylhallitukselle 2.7.1850. *Silander* 1939, 286.

² *Samling af bref* 1843-1851 (1853), 365.

³ VA SensK Ea 23 Rokassovski sensuurikomitealle 31.3.1852; VA SensK Pk 10.3.1852 § 1 ja 7.4.1852 §1.

⁴ Uudet jäsenet olivat professori S. Baranovski (1852-1858), senaatin kopisti L. Heim-bürger (1853-1865) ja lehtori C. von Schoultz (1854-1865). VA SensK Pöytäkirjat 1850-1854; *Tommila* 1963a, 90.

⁵ VA SensK Pk 20.1.1855 § 5.

⁶ Helsingistä ja Turusta saapui v. 1850 90 faktuuraa. Huutokauppaluetteloita ja kirja-kauppojen painettuja myyntiluetteloita ei ole otettu huomioon. VA SensK Ad 5-6 Tar-kastettavien kirjaluetteloiden diaarit 1850-1854.

tea vaati tarkastettavakseen keskimäärin 592 ja kielsi keskimäärin 127 teosta vuodessa (1840-luvulla vastaavasti 275 ja 43). Sensuuri-tehtävät ruuhkautuivat varsinkin vuoteen 1852, jolloin komitea ilmoitti tutkineensa toista tuhatta ulkomaista kirjaa.⁷

Uskonnollisia kirjoja sensuurikomitea tarkasti vuosina 1850–1854 runsaat 120. Samana ajanjaksona se epäsi tuontiluvat 21 uskonnolliselta teokselta.⁸ Kiellot jakautuivat vuosittain seuraavasti:

	kiellettyjä teoksia kaikkiaan	niistä uskon- nollisia.
1850	79	2
1851	60	1
1852	218	11
1853	111	6
1854	26	1

Kiellettyjen teosten yhteismäärät on poimittu sensuuroitoimen vuosikertomuksista. Huippuluvut osuivat vuoteen 1852, jolloin myös tarkastettavia kirjoja oli epätavallisen runsaasti.

Kieltojen perusteet ryhmittivät lukumäärittäin:

rationalismi	3
swedenborgilaisuus	1
apokryfinen tai mystinen alkuperä	2
pietistinen tai evankelinen herätys	4
poliittiset syyt	9
syy tuntematon	2
yhteensä	21

Heränneitten ja hedbergiläisten kirjoja komitea kielsi tällä kaudella neljä, niistä kolme selvästi kirkkopoliittisin perustein. Teologisten syiden osuus oli sitten 1840-luvun kasvanut, poliittisten supistunut. Venäjän sensuurin kieltoihin komitea vetosi vielä kahdesti, kapitulien päätöksiin ei kertaakaan.

Ulkomaiset sanoma- ja aikakauslehdet sensuroi entiseen tapaan postitirehtööri. Pidättämistään lehdennumeroista hän ilmoitti sensuuriylivaltuutukselle ja -komitealle, vuodesta 1854 pelkästään ko-

⁷ Toimintakertomukset vuosilta 1850–1853 kirjjekonsepteissa VA SensY Da 5 (päiväty helmikuussa 1851–1854) ja vuodelta 1854 aktissa VA Tal.os. KD 2/387 1855.

⁸ VA SensK Ac 10-13 Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaarit 1850–1854.

mitealle. Uskonnollinen lehti mainitaan näissä ilmoituksissa kahdesti. Kummallakin kerralla kiellon syy oli poliittinen.⁹

5.3. SENSUURIN KANNANOTTOJA

5.3.1. Pietismi ja herätysliikkeet

5.3.1.1. Kotimaiset hartaus- ja kiistakirjoitukset

Sensuurin kannanotot herännäiskirjoihin olivat 1840-luvun loppuvuosina lieventyneet. Varsinkin Turussa muutos oli ollut tuntuva, kun tuomiokapituli oli myöntänyt painolupia useille ennen kieltämilleen kirjoille. Aikakauden yleinen levottomuus ja vuoden 1850 sensuurimääräykset antoivat kuitenkin uutta aihetta herännäisjulkaisujen silmälläpitoon. Niiden ohella kirkollista sensuuria arveluttivat evankelisen suunnan kirjoitukset.

Toukokuussa 1850 Turun kapituli joutui äänestämään anomuksesta, jossa pyydettiin julkaisulupaa Hedbergin teoksen *En röst ifrån Zion* uudelle painokselle. Lehtori Helsingiuksen mielestä lupa oli myönnettävä, koska teos ei sisältänyt kirkon opin vastaista ja kapituli kahdesti aiemminkin oli kirjan hyväksynyt. Lehtori Hjelt puuttui kirjan loppulauluun ”Trones kamp och seger”. Hän katsoi sen sisältävän sopimattomia ja valistumatonta lukijaa harhauttavia ilmaisuja. Siksi kohta oli hänen mielestään poistettava. Lehtori Helander yhtyi Helsingiuksen kantaan, lehtorit Hertzberg ja Heikel puolestaan Hjeltin mielipiteeseen. Äänestyksen perusteella kapituli päätti myöntää painoluvan sillä ehdolla, että kappale Trones kamp och seger poistettiin.¹

⁹ VA SensK Ea 25-26 Wulffert sensuurikomitealle 20.3.1854 ja 8.1.1855. Kiellot koskivat tukholmalaisen *Missions-tidningin* numeroita.

¹ TMA TTA Tklin pk 8.5.1850 § 32.

Kielletty laulu käsitteli tekijän uskontoaistelua ja hänen siinä saavuttamaansa voittoa. Ilmeisesti kapituli piti harhauttavina säkeitä, joissa Hedberg kuvasi lain Saatanan liittolaiseksi ja sielujen murhaajaksi. Kapitulia saattoi arveluttaa myös kohta, jossa tekijä polemisoi entisiä herännäisystäviään vastaan leimaten heidät pettäjikseen. Olihan Menšikov juuri, vaikkakin suomenkielisiä kirjoituksia tarkoittaen, muistuttanut uskonnollisten kiistojen vahingollisuudesta.²

Kapitulin ehdollinen julkaisulupa ei tyydyttänyt anojaa, kirja-kauppias J. W. Lilljaa. Kolmen viikon kuluttua Hedbergin teos oli Lilljan pyynnöstä esillä Porvoon kapitulissa, joka hyväksyi sen huomautuksitta.³ Kirja julkaistiin Frenckellin painamana ”Helsingissä ja Turussa” 1850. Laulu Trones kamp och seger sisältyi laitokseen.

Hedbergiläinen uskonkäsitys äänestysti Turun kapitulia myös saman vuoden elokuussa, jolloin oli esillä toinen osa Prätoriuksen teosta *Uskovaisten hengellinen aarre-aitta*. Osan oli suomennanut Gustaf Dahlberg. Tälläkin kertaa Helsingius ehdotti painoluvan myöntämistä. Hertzberg kannatti ehdotusta, kunhan kirjan myyntiin ei ryhdytty ennen alkuosan ilmestymistä. Heikel piti teosta oikein käännettynä ja monin paikoin ”tosi jumalisuutta” edistävänä, mutta viittasi myös kritiikkiin, jota pietismin isä Spener oli kirjan johdosta esittänyt. Originaaliin painetussa, muuten myötämielisessä ”todistuksessaan” Spener oli ilmaissut pelkäävänsä, että eräät kirjan kohdat harhauttivat suruttomia väärään uskonvarmuuteen. Siksi Heikelin mielestä painolupaan oli liitettävä kaksi ehtoa: kirjasta oli julkaistava sen molemmat osat, ja Spenerin ynnä muiden suosittelevain saatesanat oli otettava mukaan käännökseen. Tähän eivät Ahlstedt ja Edman kuitenkaan yhtyneet. Aarre-aitan suomennos sai siten painoluvan ehdoilla.⁴ Mainittakoon, että tuomiokapituli oli samassa istunnossa äänestyksittä hyväksynyt teoksen ruotsinkielisen laitoksen.⁵ Kirjan suomennetun alkuosan kapituli kelpuutti painettavaksi kaksi kuukautta myöhemmin.⁶

² [Hedberg] 1850, 25-27.

³ VA PTA Tklin pk 29.5.1850 § 41.

⁴ TMA TTA Tklin pk 28.8.1850 § 35.

⁵ TMA TTA Tklin pk 28.8.1850 § 34. Ruotsinnos jäi sillä erää painamatta.

⁶ TMA TTA Tklin pk 24.10.1850 § 43.

Hedbergiläisten viikkolehti *Kristillisiä sanomia* joutui ensimmäisinä ilmestymisvuosinaan lukuisien sensuuritoimien kohteeksi. Jo vuoden 1850 alussa lehti oli osallistunut polemiikkiin, joka oli antanut kenraalikuvernöörille aiheen suomenkielisten kiistakirjoitusten kieltämiseen.⁷ Syksyllä 1850 Turun kapituli kielsi ottamasta lehteen Gustaf Dahlbergin kirjoitusta *Tohtori M. Lutheruksen Kirkkopostilla*. Siinä Dahlberg otti kantaa vastikään ilmestyneeseen postilansuomennokseen ja varsinkin sen liitteeseen, jossa kääntäjät, F. O. Durchman ja A. W. Ingman, arvostelivat hedbergiläistä uskonkäsitystä. Hylätty Dahlbergin kirjoitus sisälsi myös lehden toimittajan C. I. Nordlundin saatesanat. Niissä herännäispappien kyhäelmä esiteltiin postillan ”pohjalaiseksi jatkoksi eli hännäksi”, jossa suomentajat ”oksensivat kaiken sydämensä sapen Kristusta, Evankeliumita ja uskon vanhurskautta vastaan”. Kapituli ei perustellut päätöstään, mutta sensorin kannanotto on luettavissa säilyneen käsikirjoituksen reunasta. Siinä lehtori Heikel ilmoitti pitävänsä sopimattomana moisen ”kiistakirjoituksen” julkaisemista, varsinkin kun kirjoitus oli tarkoitettu suomenkielisille lukijoille.⁸ Menšikovin kirjelmän vaikutus lausuntoon oli ilmeinen.

Dahlbergin ja Nordlundin kirjoitusten ohella kapituli kielsi eräitä muitakin Kristillisten sanomain artikkeleita. Yksi näistä, *Pharaon paatumus*, oli käännetty Lutherin teksteistä. Kirjoituksessa *Uskon vanhurskaudesta* sensori piti sopimattomina varsinkin kohtia, joissa järki leimattiin uskon ja Jumalan viholliseksi.⁹

Hedbergiläisten pappien kirjoitellessa Kristillisiin sanomiin Hedberg itse valmisti ruotsinkielisiä taistelukirjojaan. Vuonna 1851 hän sai Porvoon kapitulilta painoluvat käsikirjoituksilleen *Verklärans vederläggning och evangelii försvar 3. ja Väktare-rop*.¹⁰ Näistä edellinen oli tarkoitettu vastaukseksi A. W. Ingmanin puheenvuoroon *Hedbergiska verklärans vederläggning och evangelii*

⁷ Nurmio 1947, 321-322.

⁸ TMA TTA Tklin pk 18.9.1850 § 2; TMA TTA F I I:1b Imprimatur-anomukset. Lausunnossaan Heikel huomautti edelleen, että papit toisiaan julkisesti halventamalla saattoivat myös kirkon opin epäilyn ja ylenkatseen alaiseksi.

⁹ TMA TTA Tklin pk 19.3.1851 § 5 ja 24.9.1851 § 10; TMA TTA F I I:1b Imprimatur-anomukset.

¹⁰ VA PTA Tklin pk 30.7.1851 § 61 ja 31.12.1851 § 25.

försvar (Helsingfors 1850). Ingmanin kirjasen kapituli oli hyväksynyt vasta, kun tekijä oli ilmaissut henkilöllisyytensä ja poistanut kirjoituksestaan loukkaavimmat kohdat.¹¹

Hedbergin ja hänen uskonystäviensä laulukokoelma *Andeliga sånger* aiheutti syksyllä 1852 sensuuriväittelyn, jossa otettiin kantaa myös evankeliseen liikkeeseen. Kirjan ensimmäisen painoksen (Helsingfors & Åbo 1850) oli Porvoon tuomiokapituli hyväksynyt,¹² mutta uuteen laitokseen kustantaja anoi julkaisulupaa Turusta. Siellä teoksen tarkasti kapitulin puolesta lehtori Renvall. Yksityiskohtaisessa lausunnossaan hän totesi laulujen ilmaisevan syvästi luottavaista uskoa, mutta katsoi Raamatun mukaisen autuudenjärjestyksen niissä syrjäytyneen. Hänen mielestään teos sisälsi kohtia, joissa yhtä epärunollisesti kuin epäevankelisestikin polemisoiitiin kristinuskon perusteita vastaan. Hän ehdotti painoluvan myöntämistä vain siinä tapauksessa, että eräät laulut jätettiin kokonaan julkaisematta. Kantansa perustelut hän esitti myös kohta kohdalta: kirjassa puhuttiin halventavasti pyhistä (laulu 7), vastustettiin raamatullista näkemystä uskosta hengen ja ”lihan” taisteluna (14), kiistettiin katumuksen välttämättömyys sekä käytettiin lakia ja perkelettä rinnakkaisina käsitteinä (17). Laulua 14, En förarglig visa för de cainiske helgonen, Renvall piti jo otsikoltaan loukkaavana. Laulu 17 oli sama Trones kamp och seger, jonka kapituli keväällä 1850 oli kieltänyt.¹³

Seuranneessa äänestyksessä lehtori Eurén otti kantaa sekä esittelijän lausuntoon että hedbergiläisyyteen yleensä. Hän leimasi monet Renvallin huomautuksista subjektiivisiksi ja perusteettomiksi. Hänen mielestään sensuurin tuli ensisijaisesti arvioida kirjoittajan motiveja ja sitä hyötyä tai vahinkoa, jonka kirjoitus saattoi tuottaa. Hedbergiläisten käsitystä laista ja armonjärjestyksestä hän piti vain näennäisesti kirkon opinkäsityksestä poikkeavana. Oli otettava huomioon, että hedbergiläiset ja Pohjanmaan heränneet olivat kummatkin keskinäisissä väittelyissään vedonneet tunnustuskirjoihin. Myös

¹¹ VA PTA Tklin pk 30.1.1850 § 18 ja 20.2.1850 § 36.

¹² VA PTA Tklin pk 17.7.1850 § 37 ja 31.7.1850 § 33. Kirjan oli tarkastanut kapitulin puolesta J. L. Runeberg.

¹³ TMA TTA Tklin pk 10.11.1852 § 16; *Andeliga sånger* 1850, 30, 39-42.

kirkon johto tuomiokapitulista alkaen oli ilmaissut suvaitsevansa hedbergiläisyyttä; olihan kapituli kelpuuttanut sen tunnustajia kirkon virkoihin ja hyväksynyt painettaviksi lukuisia teoksia, joissa heidän mielipiteitään esiteltiin. Kaiken kaikkiaan Eurén piti Hedbergin ja hänen kannattajiensa toimintaa kiitosta ansaitsevana ja ehdotti laulukokoelman hyväksymistä sellaisenaan, varsinkin kun kirja oli jo levinnyt julkisuuteen yhtenä 2.500 kappaleen painoksena.¹⁴

Renvall selvitti äänestysvuorossaan niitä vaikuttimia, joista hänen lausuntonsa oli syntynyt. Hän kiisti syytöksen subjektiivisuudesta ja vakuutti arvioineensa Hedbergin teosta nimenomaan Raamattu mittapuunaan. Hänen mielestään juuri oppi- ja hartauskirjat tuli sensuroida ankarasti ja yksityiskohtaisesti, koska niissä dogmaattisia kiistakysymyksiä ei asetettu avoimen keskustelun alaisiksi. Sen sijaan hän katsoi tuomiokapitulin menetelleen oikein hyväksyessään ne tieteelliset tai kansanomaiset kiistakirjat, joissa kirjoittajat, niin hedbergiläiset kuin pietistisetkin, olivat perustelleet kantojaan selvästi Raamattuun ja tunnustuskirjoihin vedoten. Koska nyt puheena olevassa teoksessa yritettiin ”salakuljettaa” lukijoihin yksipuolisia ja osin virheellisiäkin opinkäsityksiä, teosta ei sopinut sellaisenaan hyväksyä.¹⁵

Muista kapitulin jäsenistä lehtorit Helsingius, Hertzberg ja Heikel yhtyivät Renvallin lausuntoon, Hjelt puolestaan Eurénin mielipiteeseen. Tuomiorovasti Edman kieltäytyi ottamasta kantaa Hedbergiin tai tämän nimellä leimattuun liikkeeseen. Sitä vastoin hän ilmoitti yhtyvänsä arvosteluun, jota Renvall oli tarkastettavasta kirjasta esittänyt. Kun arkkipiispakin oli ilmaissut samansuuntaisen mielipiteensä, kapituli päätti myöntää painoluvan Renvallin esittämien rajoituksin.¹⁶

Kustantaja (Lillja) reagoi päätökseen samalla tavoin kuin Hedbergin En röst ifrån Zion -teoksen kohtalosta kuultuaan: kääntämällä anomuksensa Porvooseen. Tälläkään kertaa yritys ei jäänyt turhaksi. Porvoon kapituli hyväksyi evankelisten laulukirjan ehdoit-

¹⁴ TMA TTA Tklin pk 10.11.1852 § 16.

¹⁵ TMA TTA Tklin pk 10.11.1852 § 16.

¹⁶ TMA TTA Tklin pk 10.11.1852 § 16.

ta.¹⁷ Kirja painettiin Helsingissä 1853 täsmälleen edellisen painoksen mukaisena.¹⁸

Myös Renqvistin kirjojen levittämiseen Turun kapituli puuttui valppaasti. Joulukuussa 1851 se epäsi painoluvan hänen suomen-nokseltaan *Huutavan ääni korvessa*, vaikka oli hyväksynyt teoksen ruotsinkielisenä puoli vuotta aikaisemmin. Kapitulin mielestä kirja sisälsi loukkaavia kohtia ja oli siksi sopimaton uudelleen julkaistavaksi.¹⁹ Suomenkielisen laitoksen sensurointi alkukielistä ankarammin merkitsi ilmeistä poikkeamista kapitulin aiemmin noudattamasta periaatteesta. Vaikka kapituli olikin 1830-luvulta alkaen kohdellut suomenkielisiä teoksia tilastollisesti tiukimmin, se oli kielittänyt pietistiset kirjat kielestä riippumatta silloin, kun niiden sisältö oli antanut aiheen painoluvan epäämiseen. Todennäköisesti vuoden 1850 kielisäännöksellä oli vaikutusta asiaan.

Kiistakirjoituksensa 1850-luvulla Renqvist suuntasi lähinnä hedbergiläisyyttä vastaan. Keväällä 1852 hän hyökkäsi ”ilmoituskirjasessaan” evankelisten viikkolehteä vastaan käyttäen siitä nimitystä ”Anttikristilliset sanomat”. Turun kapituli hylkäsi kirjoituksen,²⁰ mutta Porvoon kapituli hyväksyi sen huomautuksista.²¹ Samoihin aikoihin Renqvist otti Luther-suomennoksensa ”muistutuksissa” maalitaulukseen Hedbergin uskonopillisen pääteoksen, jonka otsikon hän väänsi muotoon ”Uskon oppi kadotukseen”. Turun kapituli hyväksyi suomennoksen sillä ehdolla, että kääntäjän esipuhe ja kaikki hänen huomautuksensa jätettiin painamatta.²² Ajan kirkollisen sensuurin epäyhtenäisyyttä osoitti jälleen, että Renqvist painatti teoksen lisäyksineen toisen viranomaisen luvalla: Kuopion

¹⁷ VA PTA Tklin pk 8.12.1852 § 21.

¹⁸ *Andeliga sänger* 1853.

¹⁹ TMA TTA Tklin pk 2.4.1851 § 55 ja 3.12.1851. Kapitulin tarkastama suomennos oli painettu Porvoossa 1851.

²⁰ TMA TTA Tklin pk 24.3.1852 § 8; RSK Henrik Renqvist Kalle Renqvistille 18.5.1852. Hylätty käsikirjoitus oli nimeltään Ilmoitus minkäkaltainen Pyhän Raamatun ytin kirja on.

²¹ VA PTA Tklin pk 17.12.1851 § 21. Myös maininnan ”Anttikristillisistä sanomista” kapituli hyväksyi. [*H. Renqvist*] 1852, 25.

²² TMA TTA Tklin pk 21.4.1852 § 52; RSK Henrik Renqvist Kalle Renqvistille 18.5.1852. Mainittu Luther-suomennos oli nimeltään Ankara-varoitus ahkeraan rukoukseen.

kapituli hyväksyi kirjan helmikuussa 1853.²³ Hedbergiläisyys oli jo maantieteellisistä syistä ensisijaisesti Turun kapitulin huolenaie.

Mainittujen hedbergiläisten ja Renqvistin kirjojen ohella kirkollinen sensuuri puuttui vielä kahden poleemisen hartauskirjan sisältöön. Samuel Königin *Mooseksen uusi valitus* sisälsi Porvoon kapitulin mielestä sopimattomia ilmaisuja.²⁴ Saman viranomaisen tarkastama *Levin poikain puhdistus* oli tarkoitettu ”herätysshuudoksi” papistolle ja suomennettu ruotsinkielisestä laitoksesta, jonka tuonnin sensuurikomitea oli 1840-luvulla kieltänyt. Kapituli totesi kirjan sisältävän harhakäsityksiä, jotka pikemminkin närkästyttivät kuin ylensivät lukevan yleisön mieltä.²⁵ Sanamuodosta (ledande till förargelse men icke till uppbyggelse) päätellen kapituli pitäytyi tässä kolmen vuoden takaisen kielisäännöksen määräykseen.

Aiemmin kieltämiään herännäiskirjoja tuomiokapitulit hyväksyivät 1850-luvun alkuvuosina runsaasti. Porvoossa saivat painoluvan muun muassa Dent (1850), Quirsfeld (1851) ja Wilcox (1852) suomenkielisinä, Hollatzin *Nådens ordning* (1852) sekä Rutströmin *Sions nya sånger* (1852), jonka kapituli vielä muutamaa vuotta aikaisemmin oli kieltänyt.²⁶ Hollatz ja Quirsfeld läpäisivät samoihin aikoihin sensuurin myös Turussa.²⁷ Kuopion kapitulin hyväksymät herännäiskirjat olivat valtaosaltaan sallittujen teosten uusia painoksia; esimerkiksi Renqvistin *Väärän opin kauhistus* ja hänen ”Vastaus-kirjansa” Nordlundille saivat uudet julkaisuluvat poleemisuudestaan huolimatta.²⁸ Yksi kiellettykin teos läpäisi Kuopion sensorien seulan: *Ihmisen sydän Herran tempeli eli perkeleen asunto*. Tämän Gossnerin kuvakirjan kapituli hyväksyi sekä suomen- että ruotsinkielisenä vuonna 1852.²⁹

Yleisesti katsoen kirkollinen sensuuri siis hyväksyi pietistiset hartauskirjat 1850-luvun alkuvuosista alkaen. Sensuurin epäyh-

²³ OMA KTA Tklin pk 9.2.1853 § 13. Kirja painettiin Kuopiossa 1853.

²⁴ VA PTA Tklin pk 9.10.1850 § 52. Korjatun käsikirjoituksen kapituli hyväksyi kaksi viikkoa myöhemmin (23.10. § 36).

²⁵ VA PTA Tklin pk 30.3.1853 § 4; VA SensK Pk 23.7.1844 § 9.

²⁶ VA PTA Tklin pk 17.7.1850 § 40, 9.4.1851 § 19, 10.3.1852 § 20 ja 19.5.1852 § 21.

²⁷ TMA TTA Tklin pk 19.2.1851 § 69 ja 14.5.1851 § 73.

²⁸ OMA KTA Tklin pk 9.2.1853 § 13 ja 22.2.1854 § 23.

²⁹ OMA KTA Tklin pk 24.3.1852 § 12 ja 29.9.1852 § 14.

tenäisyys näkyi kuitenkin hedbergiläisiä kirjoja tarkastettaessa. Kun Turun kapituli pyrki karsimaan rohkeimmin evankeliset korostukset (lain ja perkeleen rinnastaminen, katumuksen syrjäyttäminen jne.), Porvoon kapituli hyväksyi hedbergiläisten kirjat sellaisinaan. Turun kapitulin jäsenistä lehtori Heikel esiintyi johdonmukaisimmin hedbergiläistä uskonkäsitystä vastaan.³⁰

Vuoden 1850 kielisäännös lisämääräyksineen ei tyystin vaiennut herätysmiesten kirjallisia kiistoja. Osaksi tämä johtui siitä, että väittelyä käytiin myös ruotsiksi (Hedberg, Ingman). Toisaalta on todettava määräysten selvä vaikutus suomenkielisten kiistakirjoitusten sensuuriin. Niitä tarkastaessaan tuomiokapitulit pyrkivät pitämään silmällä, että kirjoitukset tuottivat mielenlennystä eivätkä horjuttaneet valistumattomien rauhallista vakaumusta. Vaikka kapitulit eivät suoraan vedonneetkaan uusiin määräyksiin, päätösten sanamuodot noudattivat hallituksen vuoden 1850 sensuuripoliittista linjaa.

5.3.1.2. Ulkoa tuotavat kirjat

Sensuurin uusi asenne herännäiskirjoihin näkyi 1850-luvun alkuvuosina myös tuontikirjojen valvonnassa. Muun muassa Hollatzin *Nådens ordning till saligheten* (Falun 1846), Toppin *En ropande röst i öknen* (Örebro 1845), Ekblomin *Den andeliga striden* (Söderhamn 1850) ja Gossnerin *Menniskohjertat* (Falun 1849) merkittiin silloin sallituiksi.¹ Näiden hyväksymispäätösten vastapainoksi sensuurikomitea epäsi tuontilupia eräiltä kirkkopoliittisesti arkaluonteisilta herännäiskirjoilta. M. F. Roosin raamatunselityksen *Pröfning af den närvarande tiden enligt Johannis uppenbarelse*

³⁰ Samansuuntaisesti Heikel arvosteli myös Möllerin katekismuksen uudistettua laitosta. Hänen mielestään kirjan ehtoollisoppia oli muutettu liaksi sakramentin ulkoista muotoa korostavaksi, kun ehtoollisvieraalta ei enää edellytetty herätystä eikä synninsurua. Heikel jäi äänestyksessä vähemmistöön. TMA TTA Tklin pk 6.10.1852 § 3 ja 1.12.1852 § 7.

¹ VA SensK Ac 12 Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaari 1852.

(Stockholm 1851) komitea kielsi kesällä 1851. Päätöksessään se viittasi kohtiin, joissa tekijä ruoski aikansa (1700-luvun lopun) neologiaa, yhdisti Ilmestyskirjan pedon paavinkirkkoon ja julisti tuhoa Roomalle, ”Suurelle Babylonille”.² Keväällä 1853 komitea kielsi ”räikeän pietistisenä” näytelmäkirjaseen *Satans raseri i den christna verlden* (Falun 1851). Siinä kirjoittaja, todennäköisesti Jonas Lagus, sekä avoimesti että salanimiä käyttäen vyörytti esiin ilmiöitä, jotka hänen mielestään todistivat Saatanan riehunnasta Suomessa ja Euroopassa. Saatanan ivanaurun aiheina mainittiin Voltairen ja Holbachin ajattelu, Straussin teologinen radikalismi ja vuoden 1848 poliittiset vallankumoukset, mutta myös Suomen valistushenkinen kirkonjohto herännäisyyttä kahlitsevine toimineen. Kirjoittajan vastenmielisyys Hedbergin ja Renqvistin uskonkäsityksiä kohtaan tuli niin ikään esiin, samoin hänen huolensa herännäisyyden viimeisimmästä kehityksestä.³

Etelä-Ruotsin lukijainliikettä puolustavan traktaatin *Om läseriet i Skåne* (Upsala 1852) komitea kielsi tietyille kirjaseen sivuille viitaten. Niillä kirjoittaja arvosteli Lundin tuomiokapitulin kiertokirjettä, ihasteli konventikkeliien välitöntä ilmapiiriä ja väitti mahdolliseksi, että maallikot julistivat Jumalan sanaa voimallisemmin kuin papit, ”vihityt palkannauttijat”.⁴ Näihin aikoihin konventikkelikielit olivat niin Suomessa kuin Ruotsissakin jo menettäneet käytännön merkityksensä.⁵

Kiellettyjen teosten aihepiiriin liittyi myös komitean keväällä 1852 pidättämä Evangelisten-aikakauskirjan numero. Siinä F. G. Hedberg asettui tukemaan Norlannin lukijoita näiden taistelussa Ruotsin kirkon uutta käsikirjaa vastaan. Pitkässä artikkelissaan Hedberg arvosteli erityisesti uutta kasteakaavaa. Hän varoitti lukijoitaan alistumasta sellaisiin kirkollisiin säännöksiin ja järjestyksiin, jotka olivat ristiriidassa evankeliumin kanssa.⁶

² VA SensK Pk 15.8.1851 § 2; *Roos* 1851, 139-146, 158-162, 169, 173-180, 187.

³ VA SensK Pk 13.5.1853 § 7; [J. Lagus] 1851; *Krook* 1947, 303-305.

⁴ VA SensK Pk 23.11.1853 § 5; *Om läseriet i Skåne* 1852, 5, 15, 17.

⁵ *Ruuth* (1936, 161) katsoo v:n 1726 konventikkeliplakaatin käytännössä rauenneen Suomessa v:n 1842 jälkeen. Ruotsin tilanteesta *Sandewall* 1961, 42-45.

⁶ VA SensK Pk 19.5.1852 § 7; *Evangelisten* 1850 n:o 3. Hedbergin artikkelista *Takala* 1929-1948 II, 358-359.

Lars Levi Laestadiuksen kirjoituksia sensuuriviranomaiset eivät tiettävästi joutuneet tarkastamaan. Sen sijaan vt. kenraalikuvernööri Rokassovski puuttui lestadiolaisen kirjallisuuden levittämiseen. Joulukuussa 1853 hän kehotti Oulun läänin kuvernööriä huolehtimaan siitä, etteivät lestadiolaiset ”fanaatikot” päässeet tunkeutumaan Suomen rajapitäjiin. Niin ikään kuvernöörin tuli valvoa, ettei Laestadiuksen painettuja teoksia ja käsikirjoituksia kulkeutunut maahan.⁷ Aiheen poikkeukselliseen sensuurimääräykseensä Rokassovski oli saanut kirjeestä, jossa Kuopion piispa oli pyynnöstä tehnyt selkoa pohjoisen herätysliikkeestä.⁸

Sensuurikomitea siis epäsi tuontiluvat niiltä pietistisiltä kirjoilta, joissa räikeästi saatanaolistettiin ”elävän kristillisyyden” vastustajat tai kolhaistiin kotimaisten tai ulkomaisten kirkonjohtajien arvovaltaa. Myöskään maallikkokristillisyyden ihastelua komitea ei näytä suvainneen, vaikka konventikkelikieltojen aika käytännössä olikin jo ohitettu.

5.3.2. Opillisia kysymyksiä

Apokryfiset ja mystiset kirjat. Suomenkielistä *Jeesuksen lapsuuden kirjaa* oli, kuten todettu, painettu 1840-luvulla Ruotsissa, koska Suomen kirkollinen sensuuri oli sen yksimielisesti kieltänyt. Tammikuussa 1850 kirja tuli vihdoinkin Suomessakin luvalliseksi. Porvoon tuomiokapituli hyväksyi sen silloin sekä suomen- että ruotsinkielisinä laitoksina.¹ Kirjan suosiota osoittivat siitä vuosina 1850–1853 otetut viisi painosta, joista kolme oli suomenkielisiä.²

Porvoon kapitulin kannanotto ei merkinnyt kaiken apokryfisen kirjallisuuden sallitukseksi tulemista. Turun kapituli hylkäsi vuoden 1851 lopulla J. W. Lilljan anomuksen, jossa pyydettiin lupaa *Sibillan ennustus-kirjan* painamiseen. Kapituli perusteli päätöstään vain

⁷ Osmonsalo 1939, 106 Rokassovski Oulun läänin kuvernöörille 12.12.1853.

⁸ Osmonsalo 1939, 106 R. V. Frosterus Rokassovskille 1.3.1853.

¹ VA PTA Tklin pk 23.1.1850 § 33.

² *Pipping* 1856-1857, n:o 2694. Ruotsinkielisenä kirja julkaistiin Helsingissä 1850 ja 1852.

toteamalla, että kirja oli sopimaton julkaistavaksi.³ Sitä ennen oli Kuopion tuomiokapituli kieltäytynyt ottamasta kantaa teokseen, koska kirja ei sen mielestä ollut sisällöltään ”puhtaasti hengellinen”.⁴ Keväällä 1852 oli Turun kapitulin tarkastettavana apokryfinen *Nikoteemuksen evankeliumi*. Kirja oli ”Sibillan” tavoin kulkenut käsijäljenteinä Pohjanmaan mystikkopiireissä,⁵ ja pohjalaisia oli myös sen tämänkertainen suomentaja, pappismies Jacob Aulin. Kapitulin kanta Renqvist & Saukon painolupa-anomukseen ratkesi vasta äänestyksen jälkeen. Helsingiuksen mielestä teoksen laskeminen oppimattomien lukijain käsiin oli arveluttavaa, koska siinä esiintyi jälkiä gnostikkojen opeista sekä sellaisia Jeesusuksen suuhun pantuja lausumia, joita Raamattu ei tuntenut. Näin oli aihetta pelätä, että yksinkertaiset lukijat antoivat kirjalle saman arvon kuin kanonisille evankeliumeille, jolloin Jumalan sanan ja kirkon tradition välinen raja hämärtyi. Helsingius ehdottikin anomuksen hylkäämistä. Hjelt, joka tunnettiin kapitulissa laillisuusmiehenä,⁶ ilmoitti näkemyksensä, ettei painoluvan epäämiselle ollut esitetty riittäviä perusteita. Hän jäi kuitenkin yksin kannalleen. Hertzbergin, Ahlstedtin ja Edmanin yhdyttyä Helsingiuksen mielipiteeseen kapitulit päätti kieltää Nikodemuksen evankeliumin julkaisemisen.⁷

Sensuurikomitea epäsi tuontilupia laajemmiltakin apokryfisiltä ja mystisiltä teoksilta. Ruotsalaisen apocrypha-laitoksen *Det apokryfiska nya testamentet* (Stockholm 1850) komitea totesi tavallisia lukijoita eksyttäväksi ja siksi kiellettäväksi.⁸ Sama kohtalo tuli vapaamuurarien suosiman kirjevääreännöksen *Vigtiga historiska upplysningar om Jesu verkliga dödssätt* (Stockholm 1851) osaksi. Nimion mukaan kirje oli lähtöisin essealaisveljistä, löydetty Aleksandriasta ja ruotsinnettu saksalaisesta käännöksestä. Komitea viittasi päätöksessään kohtiin, joissa väitettiin Jeesusuksen syntyneen essealaisen siittämänä, kuuluneen veljeskuntaan sen uskollisena jä-

³ TMA TTA Tklin pk 8.10.1851 § 50 ja 5.11.1851 § 7.

⁴ OMA KTA Tklin pk 24.9.1851 § 2.

⁵ J. O. I. Rancken 1855, 245.

⁶ Tiensuu 1976, 342.

⁷ TMA TTA Tklin pk 19.5.1852 § 10 ja diaari (C I 28) 1852.

⁸ VA SensK Pk 21.6.1852 § 4.

senenä, antautuneen surmattavaksi hyveen tähden ja heränneen näennäisestä kuolemastaan essealaisten häntä virvoitellessa.⁹

Emanuel Swedenborgin kirjoituksia ulkomaansensuuri sekä salli että kielsi. Lyhennysotteen *Förklaring öfver Athanasii symbolum samt den gudomliga försynens lagar* (Mariestad 1853) komitean sensori tulkitse vaarattomaksi.¹⁰ Sitä vastoin tutkielman *Nya Jerusalems lära om Herren* (Upsala 1852) se määräsi palautettavaksi Ruotsiin. Päätöksessään se viittasi sivuille, joilla tekijä selvitti luterilaisuudesta poikkeavaa sovituspoppiaan.¹¹

Kirkollisen sensuurin kannanotoissa apokryfisiin kansankirjoihin ilmeni selvää kehitystä vapaamielisempään suuntaan (Jeesuksen lapsuuden kirja Porvoossa), toisaalta jatkuvaa varovaisuutta (Nikodemuksen evankeliumi Turussa). Sensuurikomitea totesi Uuden testamentin apokryfit yleensäkin tavallista lukijaa harhauttaviksi. Swedenborgin mystiikkaan komitea suhtautui jo varsin suvaitsevasti, mutta hänen sovituspöytäkirjojen katsomustensa levittämistä se ei sallinut.

Teologinen rationalismi ja radikalismi. Sensuurikomitea oli 1830- ja 1840-luvuilla kieltänyt useita rationalistisia teoksia venäläisiin kieltoluetteloihin vedoten. Näihin arvovaltaisiin ohjeisiin komitea perusti ratkaisunsa myös keväällä 1850, jolloin se epäsi tuontiluvan De Wetten ilmoitusopilliselta käsikirjalta *Die biblische Geschichte als Geschichte der Offenbarungen Gottes* (Berlin 1846).¹² Kielto osoitti De Wetten pysyneen niin Venäjän kuin Suomenkin viranomaisten pannassa, vaikka hän olikin etäännyntynyt varhaisimpien vuosiensa rationalismista.¹³

Vuoden 1852 lopulla sensuurikomitea liitti kieltoluetteloihinsa C. W. Bergmanin teoksen *Den religiösa frågan* (Jönköping 1848). Bergman, joka lukeutui Ruotsin uskonnollisten liberalistien jyrkempään siipeen, oli tarkoittanut kirjansa Straussin Glaubenslehre-

⁹ VA SensK Pk 19.1.1852 § 4; *Vigtiga historiska upplysningar* 1851, 10, 12, 17, 24-26, 29-30, 33-35. Väärennöksestä lähemmin Olsson 1941, 14-17.

¹⁰ VA SensK Ac 13 Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaari 1854.

¹¹ VA SensK Pk 23.11.1853 § 5; *Swedenborg* 1852, 21, 28. Swedenborgin sovituspöytäkirja *Lenhammar* 1966, 17.

¹² VA SensK Pk 15.5.1850 § 7.

¹³ De Wetten kehityksestä teologina E. Wolf 1958, 158-159.

teoksen kriittiseksi mukaelmaksi. Sensuurikomitea totesi kirjan kristillisen uskonopin vastaiseksi.¹⁴

Bergmanin teosta tyypillisemmin edusti straussilaista radikalismia ruotsinnos *Jesu bok* (Göteborg 1852), jonka komitea tarkasti kahdesti vuonna 1853. Siinä tuntematon kirjoittaja kritikoi evankeliumeja Straussin *Das Leben Jesu* -teoksen tapaan, mutta asennoitui oppimestariaan positiivisemmin Jeesuksen historialliseen persoonaan.¹⁵ Nimiön mukaan kirjassa pyrittiin esittämään Jeesus Nasaretilaisen elämä ”uusimpien tieteellisten tutkimusten valossa”. Öhmanin kirjakaupan tilauserän sensori Baranovski hyväksyi.¹⁶ Sitä vastoin Frenckellin tuontilupa-anomuksen komitea sensori Molanderin esityksestä hylkäsi. Päätöstään se perusteli viittaamalla kirjan kohtiin, joissa pyrittiin osoittamaan, että evankeliumit Jeesuksen syntymähistoriasta alkaen olivat myyttien täyttämiä, keskenään ristiriitaisia ja historiallisesti epäluotettavia asiakirjoja.¹⁷

Vaikka sensuurikomitea tarkasti 1850-luvun alkuvuosina suhteellisen runsaasti teologisia kirjoja, mainitut kolme kieltopausta jäivät lajissaan ainoiksi. Niistäkin De Wetteä koskenut päätös oli Venäjältä saneltu. Kriittistä raamatuntutkimusta arvioidessaan komitea pyrki torjumaan enää vain jyrkimmin Raamattua arvostelevat tuotteet.

5.3.3. Poliittisia näkökohtia

Vuosisadan puolivälissä väiteltiin manner-Euroopassa ja Ruotsissa vilkkaasti kirkon ja valtion suhteista. Keskustelu huomattiin myös Suomessa, koska aiheeseen liittyvää kirjallisuutta pyrittiin maahan välittämään. Joseph Maria von Radowitzin puheenvuoron

¹⁴ VA SensK Pk 22.12.1852 § 4. Bergmanista ja hänen kirjastaan *Petzäll* 1936, 339-341, 348.

¹⁵ *Petzäll* 1936, 346-347.

¹⁶ VA SensK Ac 13 Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaari 1853. Hyväksymispäiväksi on merkitty 6.8.

¹⁷ VA SensK Pk 22.10.1853 § 4; *Jesu bok* 1852, 4-6, 9, 15, 27-28, 36-39, 124-125, 133-134.

Neue Gespräche aus der Gegenwart über Staat und Kirche (Erfurt 1851) sensuurikomitea tarkasti elokuussa 1852. Komitean mielestä teos sisälsi vahingollisia oppeja valtiosta ja kirkosta. Kun teoksessa vielä viitattiin Euroopan vallankumousliikkeisiin ja Nikolai I:n toimiin niiden hillitsemiseksi, komitean kielteinen kanta oli ratkaisu.¹

Ruotsissa käännöksenä julkaistu traktaatti *En statskyrka oförenlig med Nya testamentet* (Jönköping 1848) koki Radowitzin kohalon: komitea totesi sen sekä sisällöltään että tarkoitukseltaan vahingolliseksi.² Niin ikään komitea kirjasi kielletyksi Skotlannin vapaakirkkoa käsitelleen ruotsinnoksen *Den fria skottska kyrkans grundsatser och grundförfattning i frågor och svar* (Upsala 1853). Tässä Andrew Grayn katekismuksessa komiteaa arveluttivat erityisesti kohdat, joissa kiistettiin kuninkaan ja parlamentin oikeus puuttua kirkon sisäisiin asioihin.³

Joiltakin teoksilta sensuurikomitea epäsi tuontiluvan siksi, että ne sisälsivät epäsuopeita lausumia venäläisistä ja heidän kirkostaan. Henrik Sederbergin tapainkuvauksen *Anteckningar öfver ryska folkets religion och seder 1709–1718* (Kristianstad 1836) komitea oli kieltänyt kerran aiemminkin. Nyt pöytäkirjaan merkittiin sopimattomiksi kohdat, joissa kirjoittaja kuvasi venäläiset uskonnollisesti ahtaiksi, oppimattomiksi ja moraaliltaan alhaisiksi ihmisiksi.⁴ Ph. J. Osterin kansankirjasen *Hvad och hvar är Jesu Christi sanna kyrka?* (Stockholm 1847) komitea kielsi sen kirkko-opillisen jyrkkyyden takia. Kirjoittajan mielestä yksin luterilaiset edustivat Kristuksen näkyvää kirkkoa; muut uskonyhteisöt Venäjän kirkkoa myöten hän leimasi epäraamatullisiksi lahkoiksi.⁵ Hallituksen etujen vastaiseksi komitea katsoi myös roomalaiskatolisen historiateoksen *Populäre Geschichte der Päpste aller christlichen Jahrhunderte* (Ulm 1853). Komitea viittasi varsinkin kirjan johdantosivuille, joilla esiteltiin

¹ VA SensK Pk 21.8.1852 § 5; [von Radowitz] 1851, 4, 203, 281, 351, 354, joihin viitteet komitean pöytäkirjassa.

² VA SensK Pk 24.11.1852 § 4.

³ VA SensK Pk 27.9.1853 § 5; [Gray] 1853, 53-55, 57-60, 90.

⁴ VA SensK Pk 19.1.1852 § 4; Sederberg 1836, 8, 14, 28, 48-49, 60-61.

⁵ VA SensK Pk 21.6.1852 § 4; Oster 1847, 5, 9.

paavit ainutlaatuisiksi mahtimiehiksi niin kristikunnassa kuin Euroopan politiikassakin. Samoin se piti sopimattomana kohtaa, jossa patriarkka Fotios, idän kirkon puolustaja 800-luvulta, mainittiin teeskentelijäksi ja kirkon viholliseksi.⁶

Poliittisesti arkaluonteiseen lähetysasiaan hallitus kajosi sensuuritoimin lokakuussa 1853. Aiheen antoi *Suomettaren* numerossa 42 julkaistu kirjoitus. Siinä nimimerkki O. W. L. ”lahjoittajien kiitokseksi ja lukijoille kehoitukseksi” teki tiliä varoista, joita nimeltä mainitut henkilöt olivat lahjoittaneet ”pakanain kääntämisen seuralle”.⁷ Joitakin päiviä lehden ilmestymisen jälkeen vt. kenraalikuvernööri Rokassovski lähetti sensuurikomitealle kirjeen, jossa hän puuttui O. W. L.:n kirjoitukseen. Rokassovski huomautti, että artikkelissa esiteltyt rahankeräykset olivat 4.6.1849 annetun julistuksen mukaan sallittuja vain kenraalikuvernöörin luvalla. Siksi hän kehotti komiteaa valvomaan, ettei pääkaupungin sanomalehdissä julkaistu kehotuksia lähetysseurojen tukemiseen eikä tilityksiä seuroille kootuista varoista.⁸

Rokassovskin ohjeita sovellettiin käytäntöön vielä saman vuoden kuluessa. Joulukuussa *Suomettaren* toimitus ilmoitti Henrik Renqvistille, ettei sensuuri ollut hyväksynyt hänen lähettämäänsä keräystillitystä.⁹

Jo ennen O. W. L.:n esiintymistä Rokassovski oli kirjoittanut piispoille havaintonaan tukholmalaisesta *Missions-tidningistä*, että suomalaiset avustivat Ruotsin lähetysseuraa ”huomattavin lahjoin”. Samalla hän oli huomauttanut vuoden 1849 rahankeräyskiellosta ja pyytänyt piispoja valvomaan sen noudattamista.¹⁰ Ilmeisesti Rokassovski oli saattanut havaintonsa myös postitirehtöörin tietoon, koska *Missions-tidningin* numeroita alkoi esiintyä kiellettyjen ul-

⁶ VA SensK Fk 22.2.1854 § 5; *Populäre Geschichte der Päpste* 1853, 5-6, 216.

⁷ *Suometar* 1853 n:o 42. Kirjoituksen mukaan rahat oli koottu lähinnä Itä-Suomesta ja toimitettu tehtaanpatruuna Uhdelle Tampereelle. Artikkelin oli hyväksynyt sensori C. A. Sanmark.

⁸ VA SensK Ea 24 Rokassovski sensuurikomitealle 25.10.1853. *Remes* 1976, 137.

⁹ RSK Fredrik Polén Henrik Renqvistille 16.12.1853. *Remes* 1976, 137.

¹⁰ *Osmonsalo* 1939, 109 Rokassovski Bergenheimille 30.9.1853; VA CGO Rokassovski Ottelinille 30.9.1853. Piispojen toimista asiassa *U. Paunu* 1908-1909 I, 148 ja *Remes* 1976, 136.

komaanlehtien listoilla. Maaliskuussa 1854 postitirehtööri Wulffert ilmoitti vuoden 1854 toisen numeron liitteiden pidättämisestä.¹¹ Liitteet sisälsivät tilityksiä Ruotsin lähetyksseuralle toimitetuista varoista, joista osa ilmoitettiin suomalaisten lahjoittamiksi.¹²

Postitirehtöörin ilmoitus heijasti osaltaan jo sitä ulkomaansensuurin kiristymistä, jonka Krimin sodan puhkeaminen aiheutti. Kun posti vuonna 1853 takavarikoi 42 ulkomaanlehtien numeroa, pidätettyjen lehtien luku nousi 459:ään vuonna 1854.¹³ Kirjasensuurin ratkaisuihin sota ei alkuvaiheessaan näytä vaikuttaneen yhtä selvästi.¹⁴ Silti Turun kapituli epäsi toukokuussa 1854 painoluvan kirjoitukselta, joka otsikkonsa mukaan sisälsi ”rukouksen kristikunnan vihollista Turkkia vastaan”.¹⁵

Sensuurikomitea pyrki siis 1850-luvun alkuvuosina johdonmukaisesti kieltämään kirjat, joissa esitettiin vallitsevasta näkemyksestä poikkeavia mielipiteitä kirkon ja valtion suhteista. Samoin komitea tulkitsi vahingollisiksi teokset, joissa arvosteltiin Venäjän kirkkoa tai sen jäseniä. Lähetystyön propagointia kotimaan sanomalehdissä hallitus ei suvainnut, varsinkin kun lähetysharrastus suuntautui ulkomaisten seurojen tukemiseen. Samasta syystä postisensuuri pidatti ruotsalaisen Missions-tidningin numerot, joissa julkaistiin tietoja suomalaisten lähettämistä rahalahjoista. Kirkollisen sensuurin alalla poliittiset kysymykset eivät korostuneet.

5.3.4. Kielen ja ilmaisun kysymyksiä

Kuten edellä jo tilastollisesti osoitettiin, 1850-luvun alun kirkollinen sensuuri puuttui harvinaisen usein kieliseikkoihin. Yli puolet tuomiokapitulien silloisista painokielloista sai perustelunsa teosten muodollisista puutteista.

¹¹ VA SensK Ea 25 Wulffert sensuurikomitealle 20.3.1854. Ilmoituksessa mainittiin n:o:n 2/1854 sijasta virheellisesti n:o 12/1854, joka ilmestyi vasta joulukuulla.

¹² *Missions-tidning* 1853 n:o 12 ja 1854 n:o 2. Remes 1976, 137.

¹³ *Tommila* 1963a, 106.

¹⁴ Ks. esim. *Silander* 1939, 290.

¹⁵ TMA TTA Tklin pk 24.5.1854 § 42. Painolupaa oli anonut J. W. Lillja.

Yleensä sensorien kielelliset huomautukset merkittiin pöytäkirjoihin äärimmäisen lyhyesti. Painokielto saatettiin perustella vain toteamalla, että kirjoitus oli kieleltään ”virheellinen”¹ tai ”harhauttava”². Viittaus teoksen ortografisiin heikkouksiin riitti myös eräitten kieltojen syyksi.³ Toisaalta voitiin ottaa päätökseen suoria lainauksiakin kohdista, joihin kapituli kaipasi korjauksia.⁴

Valaisevan esimerkin sensuurin muodollisesta tarkkuudesta tarjoaa äänestys, jonka tuloksena Turun kapituli epäsi myyntiluvan eräältä arkhiveisulta. Frenckellin painamaan kirjaseen *Kolme uutta ja kaunista jumalista virttä* oli lipsahtanut ylimääräinen a-kirjain, jolloin säe ”kuoleman tuskass’ mua aut” oli saanut muodon ”kuolemaan tuskass’ mua aut”. Äänestyksessä lehtorit Eurén ja Hjelt totesivat virheen vaarattomaksi. Heidän mielestään oli kohtuutonta näin vähäisestä syystä tuottaa kustantajalle taloudellista vahinkoa. Hertzberg ja Helsingius näkivät asian opillisena ongelmana. Heidän mielestään säe uudessa muodossaan oli suorastaan kristinuskon vastainen, koska se oli ristiriidassa Herran rukouksen viimeisen pyynnön kanssa. Kapitulin enemmistö (Renvall, Heikel, Ahlstedt, Edman, Bergenheim) tyytyi viittaamaan sensuuriasetukseen ja totesi kirjasen hyväksytystä käsikirjoituksesta poikkeavaksi. Kapituli myönsi myyntiluvan sillä ehdolla, että viallinen sana korjattiin.⁵

Myös käännösten nuhteettomuudesta kirkollinen sensuuri kantoi huolta. Varsinkin Porvoon kapituli katsoi oikeudekseen vaatia, että kääntäjät tekivät työnsä alkutekstejä kunnioittaen. Kapituli epäsi vuosina 1850–1854 painoluvan peräti viideltä suomennokselta käännösvirheisiin vedoten. Tällöin kääntäjä oli kapitulin mielestä käsittänyt väärin auktorin ajatuksia,⁶ liittänyt suomennok-

¹ VA PTA Tklin pk 6.9.1854 § 15 (Lukemisia hyödyksi ja huvitukseksi).

² OMA KTA Tklin pk 19.5.1852 § 19 (Kokoelma Krankin ahtisaarnoja).

³ VA PTA Tklin pk 8.9.1852 § 22 (Scriver, Sielunaarteesta valituista tutkistelemuksia) ja 26.7.1854 § 39 (Scriver, Hengellinen aarre-kammio).

⁴ TMA TTA Tklin pk 5.5.1852 § 60 (Möllerin Autuuden oppi).

⁵ TMA TTA Tklin pk 7.12.1853 § 1. Äänestys toimitettiin edellisen istunnon pöytäkirjaa tarkistettaessa. Edelliselläkin kerralla (Tklin pk 23.11.1853 § 43) myyntilupa oli merkitty myönnetyksi mahdollisena.

⁶ VA PTA Tklin pk 29.10.1851 § 19 (Bogatzkyn Se kallis tavara syntein anteeksiantaminen).

seensa asiaan kuulumattomia lausumia⁷ tai harkitsemattomasti muuttanut ja tyypistänyt alkutekstii.⁸ J. W. Murmanin suomentaman Kurtzin *Kristillisen uskonnon-opin* hylätessään kapituli vetosi kirjan luonteeseen ja käyttötarkoitukseen: käännöstä ei ollut laadittu niin huolellisesti kuin oppikirjalta oli lupa edellyttää.⁹

Turun kapituli puuttui käännösvirheisiin harvemmin. Silti Turussakin teoksia tutkittiin alkutekstejä myöten. Cnattingiuksen raamatunhistorian kapituli kielsi nimenomaan siksi, että suomentaja oli johdantoluvussa ”monin paikoin” poikennut originaalista.¹⁰

Tyypillisemmin kirkollisia intressejä kuvastivat tapaukset, joissa tarkastajat puuttuivat Raamatusta tai muista kirkollisista kirjoista poimittujen sitaattien kieliasuun. Turun ja Porvoon kapitulit vaativat Kirkkoraamatun mukaista muotoa kaikkiaan kuuden teoksen raamatunlauseisiin.¹¹ Turun kapituli velvoitti Frenckellin tarkistamaan Möllerin *Autuuden opin* uutta laitosta siten, että teoksen ortografia korjattiin Swebiliuksen suomenkielisen katekismuksen mukaiseksi. Samoin tuli kymmenen käskyä julkaista juuri sellaisina kuin ne esiintyivät aapiskirjoissa.¹² Vastaavasti kapituli vaati J. W. Lilljaa muuttamaan eräät aapisensa jaksot Raamatun ja virsikirjan mukaisiksi.¹³ Näitä päätöksiä määräsivät selvästi pedagogiset näkökohdat.

Lajissaan harvinaisen tarkastustehtävän sensuuriviranomaiset saivat kesällä 1854, kun sensuurikomitealta anottiin lupaa näytelmäkäsikirjoituksen *Biskop Henrik och bonden Lalli* julkaisemiseen.¹⁴ Näytelmän aihe oli selvästi valittu lähestyviä kirkon 700-vuotisjuhlia silmällä pitäen. Kappaleeseen perehtynyt sensori von Schoultz esitti komitean harkittavaksi, sopiko teoksen pääaihetta,

⁷ VA PTA Tklin pk 26.5.1852 § 27-28 (Brecklingin Ijankaikkinen evangeliumi ja Kristillinen kirkkohistoria kodille ja kouluille).

⁸ VA PTA Tklin pk 7.1.1854 § 18 (jutelma ”Jerusalem”).

⁹ VA PTA Tklin pk 7.12.1853 § 38.

¹⁰ TMA TTA Tklin pk 20.11.1850 § 46.

¹¹ VA PTA Tklin pk 30.6.1852 § 32, 22.9.1852 § 42 ja 1.3.1854 § 34; TMA TTA Tklin pk 14.8.1850 § 81, 83 sekä 20.11.1850 § 46.

¹² TMA TTA Tklin pk 5.5.1852 § 60.

¹³ TMA TTA Tklin pk 14.8.1850 § 81.

¹⁴ Alaotsikon mukaan tämän viisinäytöksisen draaman oli kirjoittanut ”Granriskojanin tekijä”, joka HYK:n Fennica-luettelosta voidaan tunnistaa A. G. Ingeliukseksi.

”kristinuskon ensimmäistä saarnaamista Suomessa”, käsitellä näytelmän muodossa ja häiritsikö kirjoitus yleisön uskonnollisia tunteita. Epävarmana kannastaan komitea tiedusteli Turun tuomiokapitulin mielipidettä asiasta.¹⁵ Kapituli ilmoitti lausuntonaan, että vaikka se pitikin teosta huonosti teatteriin sopivana, se ei katsonut aiheelliseksi kieltää julkaisemista.¹⁶ Lausunnon perusteella komitea hyväksyi käsikirjoituksen. Sen sopivuuteen teatterissa esitettäväksi komitea ei ottanut kantaa.¹⁷ Asetusten mukaan näytelmien esitysluvat oli anottava Helsingissä prokuraattorilta ja muilla paikkakunnilla poliisiviranomaiselta.¹⁸

Kaiken kaikkiaan tuomiokapitulit pyrkivät 1850-luvun alkuvuosina erittäin tarkoin huolehtimaan siitä, että painokirjoitukset julkaistiin kieleltään ja muodoltaan moitteettomina. Muutosvaatimukset koskivat lähes yksinomaan suomenkielisten kirjoitusten kieliasua. Silloin kun kirjoituksissa lainattiin otteita Raamatusta, virsikirjasta tai virallisesta katekismuksesta, sitaatit tuli ehdottomasti julkaista vakiintuneessa muodossa. Näitä ja useimpia muitakin kapitulien kielellisiä vaatimuksia sanelivat ensisijaisesti pedagogiset näkökohdat. Toisaalta kapitulit valvoivat myös auktorien oikeutta vaatiessaan kääntäjiltä uskollisuutta alkutekstille.

5.4. SENSUURIN TEHOKKUUS

Paino-olojen yleinen kiristyminen ilmeisesti vaikutti, että 1850-luvun alun kirjanjulkaisijat noudattivat sensuuriasetuksia tavanomaista kuuliaisemmin. Kehitys näkyi varsinkin uusintapainoksia otettaessa. Kun 1840-luvulla joka viides uskonnollisen kirjan uusintapainos oli ollut luvaton, vuosina 1850–1854 enää yksi teos 12:sta

¹⁵ VA SensK Pk 28.6.1854 § 7.

¹⁶ VA SensK Ea 25 Turun tkli sensuurikomitealle 13.9.1854.

¹⁷ VA SensK Pk 21.10.1854 § 4. Teosta ei tiettävästi julkaistu.

¹⁸ *Samling af placater* 1825-1829 (1831), 512 V:n 1829 sensuuriasetuksen § 17 mom. 5.

julkaistiin vanhaan lupaan luottaen. Sitä paitsi puolet luvattomista laitoksista oli virsikirjoja ja katekismuksia.¹ Kirjanpainajista Barck tulkitsi yhtä johdonmukaisesti kuin aiemminkin asetuksia niin, etteivät uudet painokset kaivanneet tuomiokapitulin tarkastusta. Vaikka imprimaturit olivat osaksi Ruotsin vallan ajalta,² viranomaiset eivät niihin puuttuneet. Luonnollisesti Oulun syrjäinen sijainti vaikutti asiaan.

Tuomiokapitulit eivät 1850-luvulla enää raportoineet sensuuri-päätöksistään. Siksi julkaisijat saattoivat 1830-luvun tapaan tarjota yhtäällä kiellettyjä kirjoituksia toisille viranomaisille. Ainakin F. G. Hedberg ja hänen turkulainen kustantajansa käyttivät tilannetta hyväkseen. Sen jälkeen kun Turun kapituli oli karsinut osia teoksista *En röst ifrån Zion* ja *Andeliga sänger*, he kääntyivät anomuksineen Porvoon kapitulin puoleen. Kummallakin kerralla itäisen hiippakunnan johto hyväksyi kirjan sellaisenaan.³

Vaikka julkaisijat jossakin määrin taktikoivatkin sensuuri- ja painopaikkoja valitessaan, ”väärässä” hiippakunnassa painettiin kirjoja entistä harvemmin. Vuosina 1850-1854 painetuista uskonnollisista kirjoista enää kolme prosenttia julkaistiin muualla kuin siinä hiippakunnassa, jossa ne oli sensuroitu.⁴ Vastaavat prosenttiluvut 1830- ja 1840-luvuilla olivat olleet 8 ja 5.

Missä määrin sensuuriasetuksia kierrettiin kirjoja ulkomailla painattaen, on vaikeammin osoitettavissa. Hedbergin kirjoittelu Evangelisten-lehdessä näyttää ainakin osaksi johtuneen Suomen paino-olojen ahtaudesta.⁵ Jonas Laguksen näytelmäkirjaseen *Satans raseri* julkaiseminen Falunissa 1851 saattoi myös olla sensuuripo-

¹ V. 1850-1854 ilmestyneistä uskonnollisista uusintapainoksista ainakin 18 julkaistiin ilman erillistä tarkastusta. Teokset on poimittu Elmgrenin käsinkirjoitetun luettelon (HYK) avulla.

² Näin esim. Hamnerinin *Tien osottaja* (1850) ja Gougen *Sana syndisille ja sana pyhille* (1850).

³ VA PTA Tklin pk 29.5.1850 § 41 ja 8.12.1852 § 21; TMA TTA Tklin pk 8.5.1850 § 32 ja 10.11.1852 § 16. Kirjat painettiin ”Helsingissä ja Turussa” vuosina 1850 ja 1853.

⁴ Laskennassa on pohjaututtu niihin v. 1850-1854 hyväksytyihin 337 teokseen, jotka myös painettiin.

⁵ *Takala* 1929-1948 II, 311.

liittisesti motivoitu. Siinä määrin kuin 1840-luvulla tähän keinoon ei kuitenkaan turvauduttu.

Ulkomaansensuurin järjestelmä oli asetuksissa säädetty jокseenkin aukottomaksi. Teoriassa se tehostui edelleen, kun vuonna 1851 täsmennettiin sensuuri- ja tulliviranomaisten välistä vastuunjakoa. Käytännössä valvonta ei kuitenkaan toiminut yhtä täydellisesti. Sensorien toimia haittasi varsinkin tuontikirjojen runsaus: kun nelijäsenisen komitean oli vuosittain käytävä läpi 10.000–25.000 otsikkoa, tarkastus pyrki pakosta jäämään ylimalkaiseksi. Lähetysluetteloiden suppeista nimikkeistä oli vaikea päätellä teosten todellista vaarallisuutta, eivätkä sensoreiden resurssit normaalisti riittäneet enempään kuin muutamien satojen teosten silmäilyyn vuosittain. Myös tarkastajien vaihtuminen ja heidän keskinäiset mielipide-eronsa vähensivät kieltojen tehoa. Esimerkiksi Gossnerin Menniskohjertat ja teologisesti radikaali Jesu bok kirjattiin kumpikin vuoden sisällä sekä sallituksi että kielletyksi.⁶

Vuosilta 1850–1854 säilyneet kirjakauppalaskut sisältävät varsin niukasti mainintoja kielletyistä kirjoista. Menniskohjertat-teosta on merkitty Waseniukselle saapuneeksi yksi 15 kappaleen erä. Sattans raseri mainitaan tilatuksi, mutta sensuurin kieltämäksi.⁷ Ylioppilasosakuntien kirjastot, joihin varsinkin 1840-luvulla oli virrannut kiellettyjä teoksia, eivät osakuntien lakkauttamisen (1852) vuoksi ehtineet paljonkaan karttua.⁸ Aiemmin hankittuja kirjoja kuitenkin luettiin, uskonnollisista radikalisteista lähinnä Straussia ja Feuerbachia.⁹ Yhdessä poliittisten ja muitten ajankohtaisten julkaisujen kanssa ne ruokkivat ylioppilasnuorisossa voimistuvaa vapaamielisyyttä. Liberalismin julkiseen esiinmurtautumiseen tarvittiin vielä hallitussuunnan muutos.

⁶ VA SensK Ac 12-13 Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaarit 28.4. ja 30.12.1852 sekä 6.8.1853; VA SensK Pk 22.10.1853 § 4.

⁷ TYK Waseniuksen kirjakaupan laskut 1852-1853.

⁸ Osakuntakirjastojen kohtalosta *Waris* 1939, 253 ja *Häkli* 1968, 20-23.

⁹ HYK ANS Osakuntakirjastojen lainausluettelot 1850-1852. *M. Juva* 1950, 84-85.

6. OTE HELTIÄÄ (1855–1865)

6.1. HALLITUSSUUNNAN MUUTTUMINEN

Syksyllä 1853 syttynyt itämainen sota oli tuonut keisarin ja Suomen suhteisiin uutta jännitystä, kun skandinavistien pyrkimykset Suomen irrottamiseksi Venäjästä olivat sodan myötä aktuaalisuneet. Toisaalta uusi vaaranaihe oli pakottanut keisarin huolehtimaan suomalaisten toivomuksista ja mielialoista, mitä jo Menšikovin komentaminen sotarintamalle ja maan hallinnollisten ohjien keskittäminen Rokassovskille olivat edesauttaneet.¹ Tässä yleispoliittisessa tilanteessa hallitus suostui vuoden 1850 kielisäännöksen lieventämiseen. Marraskuussa 1854 vt. kenraalikuvernööri ilmoitti painovapautta laajentavasta määräyksestä, jonka keisari hänen esityksestään oli antanut. Rokassovski kehotti sensuurikomiteaa vastedes esittämään painatuslupaa kaikille suomenkielisille teoksille, jotka olivat tarpeen kansanopetuksessa tai moraalisen tarkoituksensa vuoksi hyödyllisiä. Päätös merkitsi käytännössä miltei kielisäännöksen kumoutumista.²

Kevättalvella 1855 tapahtunut hallitsijanvaihdos romutti lopullisesti Nikolai I:n poliittisen järjestelmän. Vapaamielisyys omaksuttiin yleiseksi tunnukseksi niin valtakunnan hallinnossa kuin sivistyselämässäkin, joskaan ei Suomessa yhtä nopeasti kuin Venäjällä. Menšikovin lopullinen syrjäyttäminen ja uudistusmielisen kreivi

¹ *Krusius-Ahrenberg* 1934, 59-60; *Nurmio* 1947, 348-354; *M. Juva* 1966, 279-284.

² VA SensK Ea 25 Rokassovski sensuurikomitealle 4.11.1854. Menšikovin määräyksen 30.3.1850 mukaan komitean tuli jättää kenraalikuvernöörin apulaisen tarkastettaviksi ne suomenkieliset käsikirjoitukset, jotka käsittivät vähemmän kuin neljä painoarkkia. Määräys kumottiin helmikuussa 1856. *Nurmio* 1947, 306, 375-376.

Bergin nimittäminen kenraalikuvernööriksi (1855) kuitenkin osoittivat, että suunta oli Suomessakin muuttumassa.³

Sensuurin alalla uusi hallituspolitiikka näkyi sekä julkisen keskustelun vähittäisenä vapautumisena⁴ että hallituksen uusina määräyksinä. Vuoden 1850 kielisäännös kumottiin lopullisesti keisarin 27.2.1860 antamalla julistuksella. Sen mukaan suomenkielisten teosten luvallisuudesta määräisivät vastedes yleiset sensuuriasetukset.⁵ Joulukuussa 1861 annetulla julistuksella palautettiin lehdistön valvonta asetusten mukaiselle kannalle. Paikalliset sensorit määrättiin sensuuriylihallituksen alaisiksi ja lehtien julkaisuluvat senaatin päätösvallasta riippuviksi. Samalla muutettiin vuoden 1829 asetuksen määräystä, jonka mukaan sensuuriylihallituksen muodostivat tietyt yliopiston ja senaatin virkamiehet. Vuoden 1861 julistuksesta lähtien ylihallituksen nimitti hallitsija kenraalikuvernöörin esityksestä.⁶

Hallituksen kirkkopolitiikkaan keisarinvaihdos vaikutti niin ikään tuntuvasti. Suomen luterilainen valtiokirkko sai tietyssä määrin edelleen nauttia hallitsijan suosiota: Aleksanteri II sitoutui hallitsijanvakuutuksessaan pitämään voimassa maan uskonnon ja perustuslait, myönsi kirkolle riemujuhlaluvan (1857) ja salli jopa lähetysseuran perustamisen, kunhan seura ei ulottanut toimintaansa keisarikunnan alueelle. Edeltäjänsä paternalismiin, ”valtaistuimen ja alttarin liittoon”, hän ei kuitenkaan suostunut. Kirkko opillisine yhdenmukaisuusvaatimuksineen jäi yleisen aatteellisen ja yhteiskunnallisen kehityksen armoille. Samalla se joutui tarkistamaan rintamalinjojaan, kun uusi, vapaamielinen uskonnollisuus ja voimistuva uskonnonvapauden vaatimus pakottivat sen tukeutumaan herätysliikkeisiin. Turun pappeinkokous vuonna 1859 osoitti herännäisyyden saaneen hyväksytyin aseman kirkossa.⁷ Siksi myös sensuurin oli arvioitava suhteensa herätysliikkeisiin uudelleen.

³ *Krusius-Ahrenberg* 1934, 60-61; *M. Juva* 1966, 284-285.

⁴ *Puntila* 1947, 458; *Puntila* 1971, 34-36.

⁵ *Suomen suuriruhtinmaan asetus-kokous* 1860 n:o 4 Keisarillinen julistus 27.2.1860. *Nurmio* 1947, 377.

⁶ *Suomen suuriruhtinmaan asetus-kokous* 1861 n:o 31 Keisarillinen julistus 9.12.1861. *Gardberg* 1975, 193.

⁷ *Ruuth* 1934, 148-151; *M. Juva* 1966, 285, 326-331; *Remes* 1976, 170-171, 216.

6.2. RUTINOITUNUT SENSUURIKÄYTÄNTÖ

6.2.1. Kotimaansensuuri

Suomenkielisen kirjallisuuden vapautuessa kielisäännöksen kahleista Suomessa toimi 15 kirjapainoa. Näistä viisi sijaitsi Turun, kahdeksan Porvoon ja kaksi Kuopion hiippakunnan alueella. Seuraavien kymmenen vuoden kuluessa määrä kasvoi kaikkiaan kolmella. Uusina kirjapainokaupunkeina esiintyivät Tammisaari vuodesta 1860 ja Jyväskylä vuodesta 1864.¹

Pääosa maassa julkaistavasta uskonnollisesta kirjallisuudesta lankesi edelleen *Turun* tuomiokapitulin sensuroitavaksi. Kapituliin kuului arkkipiispan ja tuomiorovastin (Edman, vuodesta 1858 Renvall) ohella seitsemän, vuodesta 1856 kuusi lehtoria.² Vuosien 1855–1865 pöytäkirjat ilmaisevat sensorin keskimäärin kahdessa tapauksessa kolmesta, kaikkiaan 326 teoksen osalta. Jäsenet tarkastivat teoksia seuraavasti:

	yhteensä	kapituli- vuotta kohti
J. A. Lindelöf	84	12,0
F. Hertzberg	33	8,3
H. Heikel	37	5,3
G. F. Helsingius	26	5,2
F. W. G. Hjelt	52	4,7
K. K. Tigerstedt	19	3,2
T. T. Renvall	33	3,0
E. Bergenheim	29	2,6
muut (4 jäsentä)	13	—

Jäsenten toimijat huomioon ottaen kapitulin pääsensorina toimi vuosina 1855–1858 kreikanlehtori Hertzberg ja vuodesta 1859 uusi teologianlehtori Lindelöf. Virkakohtaisesti teologianlehtorit (Helsingius, Lindelöf) tarkastivat teoksista kolmanneksen. Kir-

¹ *Gardbergin* (1948–1973 III) mukaan.

² Uudet lehtorijäsenet olivat W. E. Neovius 1858–1870, J. A. Lindelöf 1859–1870, F. S. Palmros 1859–1863, K. K. Tigerstedt 1860–1870, C. J. Arrhenius 1862–1870 ja A. J. Hornborg 1865–1867. *Colliander* 1910, 3-5; *Tiensuu* 1976, 321-323.

kolliset kirjat tarkasti vuoteen 1861 lähes yksinomaisesti Heikel, hänen jälkeensä yleensä Lindelöf.

Hiippakunnassa ilmestyvien hengellisten aikakauslehtien valvonnasta kapitulin pöytäkirjoissa on säilynyt vain satunnaisia tietoja. Niistä päätellen kapituli tuon tuostakin valtuutti jäseniään itsenäisiksi lehtisensoreiksi. Numeroiden tarkastajina toimivat ainakin Heikel (Rauhan sanan-saattaja), Hjelt (Kristillisiä sanomia, Suomen lähetys-sanomia, Tähti), Edman (Kristillinen huvittaja, Kristillisiä sanomia) ja Bergenheim (Tähti).³ Maallisten lehtien kirjoituksia istunnoissa oli esillä vain kahdesti.⁴

Kapituli käsitteli painolupa-anomukset sujuvammin kuin vuosikymmenen alussa. Vuonna 1855 se äänesti kahdesta teoksesta, sittemmin ei enää yhdestäkään. Keskimäärin 76 tapauksessa sadasta kapituli antoi päätöksensä kuukauden kuluessa anomuksen jättämisestä,⁵ kun se vuosina 1850–1854 oli selvittänyt yhtä nopeasti vain 62 % tapauksista. Käsittelyn nopeutumiseen vaikutti sensuuritehtävien väheneminen – teosten vuotuinen keskimäärä oli pudonnut 59:stä 44:ään –, mutta todennäköisesti myös sensuurin rutinoituminen.

Myyntilupa vuosina 1855–1865 painetuille kirjoille kapituli myönsi istunnoissaan 293.⁶ Yhtään myyntilupa-anomusta se ei tänä aikana hylännyt.

Porvoon tuomiokapituli toimi vuoteen 1864 piispa Ottelinin ja vuodesta 1865 piispa F. L. Schaumanin puheenjohdolla. Kuten molemmissa muissakin kapituleissa lehtorijäsenten määrä väheni vuoden 1856 jälkeen yhdellä.⁷ Kapitulin sensuurikäytäntöä vuosien 1855–1865 merkintäkirjat valaisevat niukasti. Yleensä pöytäkirjaan merkittiin vain teoksen nimi, sekin mahdollisimman lyhyesti, ja maininta painoluvan myöntämisestä tai kieltämisestä. Päätökset

³ TMA TTA Tklin pk 14.2.1855 § 50, 29.3.1856 § 34, 8.1.1862 § 54, 23.12.1863 § 22b ja 29.6.1864 § 20.

⁴ TMA TTA Tklin pk 21.12.1864 § 31 ja 6.6.1865 § 24.

⁵ Anomuksen jättöpäivä tunnetaan 339 teoksen osalta.

⁶ V. 1855-1865 Turussa hyväksyttiin 473 teosta, joista 421 painettiin.

⁷ Uusina lehtoreina tulivat kapituliiin J. E. Strömborg (1857-1870) ja A. W. Frosterus (1862-1870). *Colliander* 1910, 7-10; *A. Hultin* 1920-1923 II, 91-92, 111-112.

syntyivät äänestyksittä ja 95-prosenttisesti kuukauden kuluessa.⁸ Käsittely oli siis edelleen selvästi nopeampaa kuin Turussa. Käsittelyn sujuvuus ja sensorimainintojen lähes täydellinen puuttuminen antavat aiheen olettaa, ettei esitarkastajiin ainakaan entisessä määrin enää turvauduttu. Hengelliset aikakauslehdet kapituli sensuroi istunnoissaan kahta lukuunottamatta. Porvoossa vuonna 1855 ilmestyneen kuukausijulkaisun *Lukemisia kansalle* sensoriksi kapituli valtuutti lehtori Nordströmin.⁹ Samat valtuudet aikakauskirjan *Tidskrift för finska kyrkan* (1857–1859) tarkastajaksi sai lehtori Smalén.¹⁰

Myyntilupia kapituli myönsi pöytäkirjojen mukaan 54 teokselle eli joka viidennelle hiippakunnassa tuolloin painetulle uskonnolliselle kirjalle.¹¹ Mikäli lupia runsaammin anottiin, ne myönnettiin ulkopuolella pöytäkirjan.

Kuopion tuomiokapituli noudatti kirjoja tarkastaessaan kahta-laista käytäntöä. Vuonna 1854 omaksumaansa tapaan se myönsi osalle teoksista painoluvan jo ennen tarkastusta,¹² tietenkin edellyttäen, ettei sensori todennut kirjaa painokelvottomaksi. Sensori mainitaan pöytäkirjoissa 64 tapauksessa 158:sta:

	tarkastettuja teoksia
R. V. Frosterus	18
J. I. Bergh	11
P. A. Aschan	10
A. G. Borg	8
J. Zitting	6
J. K. Lampén	4
muut (3 jäsentä)	7

Sikäli kuin niukasta aineistosta on lupa päätellä, piispa ja teologianlehtorit (Bergh, Lampén) tarkastivat nytkin runsaat puolet kapitulissa sensuroiduista kirjoista. Uusi tuomiorovasti A. G. Borg

⁸ Suhde on laskettu niiden 202 teoksen osalta, joiden jättöpäivä on tiedossa.

⁹ VA PTA Tklin pk 28.2.1855 § 24.

¹⁰ VA PTA Tklin pk 18.2.1857 § 7.

¹¹ Porvoon kapituli hyväksyi v. 1855-1865 painettaviksi 301 teosta, joista 252 julkaistiin.

¹² Näin v. 1855-1865 kaikkiaan 11 tapauksessa.

sensuroi keskimäärin kirjan vuodessa.¹³ Myyntiluvat painetuille teoksille kapituli myönsi ulkopuolella pöytäkirjan. Lehtikirjoituksia ei istunnoissa käsitelty.

Vuosina 1855–1865 tuomiokapitulit tarkastivat kaikkiaan 946 teosta. Vuotta kohti niitä oli esillä keskimäärin 86 eli hieman vähemmän kuin 1850-luvun alkuvuosina.

Taulukko 16

Tuomiokapituliin tarkastamat teokset vuosittain 1855–1865

	Turun tkli	näistä hylätty	Porvoon tkli	näistä hylätty	Kuopion tkli	näistä hylätty
1855	78	1	18	1	19	1
1856	31	1	68	2	11	—
1857	26	—	32	3	18	—
1858	42	3	24	—	32	—
1859	29	—	21	1	24	3
1860	44	—	17	—	3	—
1861	83	2	27	—	15	1
1862	41	—	34	—	17	—
1863	45	—	33	—	8	—
1864	40	—	17	—	10	—
1865	21	—	17	—	1	—
yhTEensä	480	7	308	7	158	5

Sensuurin kvantiteetti vaihteli vuosittain tuntuvasti. Hylkäystapausten sarakkeista voidaan jo päätellä, että kirkollinen sensuuri menetti merkitystään sitä mukaa, kuin vapaamielisyys maassa yleensä lisääntyi. Vertailun vuoksi todettakoon, ettei maallinen kirjapainosensuuri vuosina 1855–1865 evännyt painolupaa yhdeltäkään ei-aikakautiselta teokselta.¹⁴ Vuoden 1861 jälkeen myös kirkollinen sensuuri rutinoitui lähes muodollisuudeksi.

¹³ Borgin (1857–1883) ohella tulivat kapituliin uusina jäseninä H. G. Perander (1855–1870), J. K. Lampén (1862–1869) ja L. M. Runeberg (1863–1870). *Colliander* 1910, 11–14.

¹⁴ Toimintakertomusten mukaan sensuurikomitea tarkasti vuosina 1855–1863 kaikkiaan 1.454 painettavaa teosta. Myöskään vuosilta 1864–1865 ei hylkäämistapauksia tunnetta. Kielletyistä lehtikirjoituksista ks. esim. *Censur-kalender* 1861.

Taulukko 17*Painolupia uskonnollisille teoksille anoneet vuosina 1855-1865*

	käsikir- joitukset %	uudelleen painettavat %	yhteensä %
tekijöitä tai kääntäjiä	9	2	6
julkaisuseuroja	2	2	2
kirjanpainajia	78	94	84
muuta	12	3	8
yhteensä %	101	101	100
yhteensä kpl	432	266	698

Painolupia anoivat entistä yksinomaisemmin kirjanpainajat. Selvimmin muutos tuntui käsikirjoituksille painolupia anottaessa. Kun 1850-luvun alkuvuosina noin puolet manuskripteistä oli saapunut kirjanpainajien lähettäminä, vuosina 1855—1865 kolme lähettäjästä neljästä oli kirjanpainajia. Nämäkin havainnot kertovat sensuurin rutinoitumisesta.

Taulukko 18*Tuomiokapitulien ratkaisemat sensuuritapaukset vuosina 1855—1865*

	Turun tkli %	Porvoon tkli %	Kuopion tkli %	yh- teensä %
päätös				
teos hyväksytty ehdoitta . . .	98	98	94	97
teos hyväksytty muutoksin .	0	—	3	1
painolupa eväetty	1	2	4	2
yhteensä %	99	100	101	100
yhteensä kpl	480	308	158	946

Ehdoitta hyväksytyjen teosten suhteellinen osuus oli 1850-luvun alkuvuosiin verrattuna kasvanut kaikissa tuomiokapituleissa. Koko kirkollisen sensuurin huomioon ottaen nousu oli viisi prosenttiyksikköä (92 % > 97 %). ”Ankarinta” sensuuri oli Kuopion kapitulissa. Vaikka pienistä luvuista onkin uskallettua tehdä johtopäätöksiä, voitaneen olettaa, että hiippakunnan pohjoinen sijainti ja alueen hengellisen elämän omaleimaisuus vaikuttivat kapitulien ratkaisuihin.

Taulukko 19

Suomen- ja muunkielisten teosten sensuuri tuomiokapituleissa vuosina 1850–1854

päättös	Turku		Porvoo		Kuopio		yhteensä	
	suom. %	muut %	suom. %	muut %	suom. %	muut %	suom. %	muut %
hyväksytty ehdoitta . . .	99	98	98	97	93	96	97	97
hyväksytty muutoksin .	—	1	—	—	2	4	0	1
painolupa eväyty	1	2	2	3	5	—	2	2
yhteensä %	100	101	100	100	100	100	99	100
yhteensä kpl	349	131	222	86	134	24	705	241

Kuopion kapituli epäsi painolupia yksinomaan suomenkieleliltä teoksilta. Sitä vastoin Turun ja Porvoon kapitulien sensuuri-toiminnassa kirjoitusten kielellä ei enää ollut huomattavaa merkitystä. Suomenkieliset kirjoitukset sensuroitiin keskimäärin yhtä lievästi kuin toiskielisetkin.

Taulukko 20

Käsi kirjoitusten (ms) ja uudelleen painettavien kirjojen (up) sensuuri tuomiokapituleissa vuosina 1855–1865

päättös	Turku		Porvoo		Kuopio		yhteensä	
	ms %	up %	ms %	up %	ms %	up %	ms %	up %
hyväksytty ehdoitta . .	98	100	95	100	92	100	96	100
hyväksytty muutoksin	0	—	—	—	3	—	1	—
painolupa eväyty	2	—	5	—	5	—	3	—
yhteensä %	100	100	100	100	100	100	100	100
yhteensä kpl	368	112	135	173	122	36	625	321

Kirjojen uudet painokset kirkollinen sensuuri hyväksyi poikkeuksetta sellaisinaan. Sensuurin lieveneminen näkyi myös käsi kirjoituksia tarkastettaessa. Niistä hyväksyttiin 96 %, 1850-luvun alkuvuosina vastaavasti 89 %.

Vuosina 1855–1865 tuomiokapitulit epäivät painoluvan yhteensä 20 teokselta. Kieltopäätöksiään ne perustelivat seuraavasti:

	Turku	Porvoo	Kuopio	yhteensä
uskonnolliset kiistat	1	1	2	4
legenda- tai näkyperäisyys	—	—	3	3
opilliset harhat	—	1	—	1
sisällön arvottomuus tai puutteellisuus	3	—	1	4
kieli- ja muotoseikat	3	5	—	8
yhteensä	7	7	6	20

Samoin kuin 1850-luvun alussakin Turun ja Porvoon kapitulit vetosivat hylkäyspäätöksissään useimmiten teosten muodollisiin puutteisiin. Sitä vastoin Kuopiossa kiellot johtuivat pelkästään teosten sisällöstä. Pohjoisin tuomiokapituli noudatti tässäkin suhteessa omaa itsenäistä linjaansa.

Erillisjulkaisujen ohella Turun ja Porvoon kapitulit tarkastivat hengellisiä aikakauslehtiä ja sanomalehtikirjoituksia. Osan lehdistä ne delegoivat yksityisten jäsentensä sensuroitaviksi. Turun kapituli tarkasti istunnoissaan kymmenen aikakautista käsikirjoitusta ja hyväksyi ne yhtä lukuunottamatta. Porvoon kapitulin istunnoissa lehtien käsikirjoituksia oli esillä 120 kertaa. Nämä kapituli poikkeuksetta hyväksyi.

Ylin sensuurihallinto ja kirkollinen sensuuri. Kotimaisten sanoma- ja aikakauslehtien julkaisuluvista päätti vuoden 1861 loppuun kenraalikuvernööri. Vuosina 1855–1861 maan korkein hallintoviranomainen käsitteli kolmisenkymmentä lehtilupa-anomusta, joista seitsemän koski uskonnollista julkaisua.¹⁵ Vaikka aivan kaikkia anomuksia ei hyväksyttykään, uskonnolliset lehdet pääsivät ilmestymään esteittä.¹⁶

Yleensä kenraalikuvernööri päätti uskonnollisten lehtien privilegeista vasta tuomiokapitulia kuultuaan. F. L. Schaumanin aika-kauskirjahankkeesta Berg pyysi — ilmeisesti erehdyksessä — Turun kapitulin lausunnon, vaikka lehti oli tarkoitettu julkaistavaksi Helsingissä. Kapitulien lausunnot anomuksista olivat kauttaaltaan

¹⁵ Sunnuntai- ja pyhä-lehti (julkaisulupa 1855), Lukemisia kansalle (1855), Den evangeliska budbäraren (1855), Evankeliumillinen sanansaattaja (1856), Tidskrift för finska kyrkan (1857), Barnavännens (1861) ja Lasten ystävä (1861).

¹⁶ VA KKK n:o 167 X 1847 Lehtilupa-anomukset; Tommila 1963a, 102, 323-325.

puoltavat. Vastuun lehtien valvonnasta kapitulit tunsivat nyt asetusten mukaan itselleen kuuluvaksi. Sensuuriylhallitukselta ei lausuntoja pyydetty.¹⁷

Maan ensimmäiset lähetyslehdet, *Suomen lähetysseuran* ja *Missionstidning för Finland*, lähtivät vuonna 1859 ilmestymään ilman kenraalikuvernöörin lupaa. Koska keisarin juuri vahvistamat Lähetysseuran säännöt jo velvoittivat lehtien julkaisemiseen, seura ei katsonut erillistä privilegiaa enää tarpeelliseksi.¹⁸ Sittemmin myös senaatti tulkitsi lehdet luvallisiksi. Vuoden 1861 lopulla se sai käsiteltäväkseen anomuksen, jossa julkaisija pyysi muutosta lehtien sensuurin järjestelyihin. Porvoon kapituli, joka siihen saakka oli tarkastanut artikkelit, ehdotti lausunnossaan sensuurin siirtämistä maalliselle viranomaiselle. Kapitulin mielestä lehtien ensimmäiset vuosikerrat eivät olleet sisältäneet ”varsinaisesti dogmaattisia” kirjoituksia.¹⁹ Kun vielä sensuuriylhallitus oli puoltanut sensuurin siirtämistä maalliselle viranomaiselle, senaatti suostui anomukseen.²⁰ Elokuusta 1862 Lähetysseuran lehdet tarkasti sensuurikomitea.²¹

Vastaavasti senaatti helpotti myös Tammisaaressa ilmestyvän *Barnavännerin* sensuuria. Julkaisija sai luvan jättää käsikirjoitukset Pohjan ja Tammisaaren kirkkoherralle, joka sensuroi kirjoitukset. Uskonopilliset artikkelit tuli kuitenkin asetusten mukaisesti tarkastuttaa tuomiokapitulissa.²²

Vuoden 1862 alusta lehtien julkaisuluvista päätti jälleen senaatti. Vuoden 1865 loppuun mennessä se käsitteli ja hyväksyi neljä uskonnollista lehteä koskevaa privilegianomusta. Vaikka senaatti määräsi lehdet tuomiokapitulien sensuroitaviksi, se myönsi julkaisuluvat kapitulien mielipidettä kysymättä.²³

¹⁷ VA KKK n:o 167 X 1847 Lehtilupa-anomukset.

¹⁸ U. Paunu 1908–1909 II, 13.

¹⁹ VA Tal.os. KD 483/44 1861 Porvoon tkli senaatille 5.2.1862.

²⁰ VA Tal.os. KD 483/44 1861 Sensuuriylhallitus senaatille 3.5.1862; VA PTA Ea 2:33 Senaatti Porvoon tkllille 23.7.1862.

²¹ VA SensK Pk 14.8.1862.

²² TMA TTA E I 33 Senaatti Turun tkllille 23.7.1862.

²³ Hyväksytyt lehdet olivat Tähti (1862), Kristlig budbärare (1863), Nuorukainen (1864) ja Evangelisk tidning (1864). ”Tädestä” senaatilla oli käytettävissään kenraalikuvernöörin v. 1860 pyytämä Turun tuomiokapitulin lausunto.

Kirkollisen sensuurin päätöksistä ei vuosina 1855–1865 valittu. Tosin liminkalainen torpparinleski Kaisa Reeta Våg ilmaisi kenraalikuvernöörille tyytymättömyytensä sen johdosta, ettei Kuopion tuomiokapituli ollut hyväksynyt eikä kieltänyt hänen laulukokoelmansa julkaisemista. Kenraalikuvernööri lähetti valituskirjelmän ja sitä seuranneen käsikirjoituksen tuomiokapitulille, joka ilmoitti Vågille painoluvan epäämisestä. Mahdollisesti kapituli oli aiemmin käsikirjoituksen palauttaessaan unohtanut tiedottaa päätöksestään. Jo silloin se oli päättänyt hylätä anomuksen.²⁴

6.2.2. Ulkomaansensuuri

Tuontikirjojen valvontajärjestelmään Aleksanteri II ei vuoden 1829 sensuuriasetuksen voimassaoloaikana puuttunut. Muutenkin Suomeen tuotavat kirjat tarkastettiin entiseen tapaan.¹ Vuonna 1853 perustettu ylimääräinen sensorin toimi lakkautettiin tammikuussa 1859. Tällöin sensuurikomitean jäsenten määrä vakiintui asetusten mukaiseksi neljäksi.²

Komitean työmäärä ulkomaansensuurin alalla kasvoi, mutta vain näennäisesti. Toimintakertomusten mukaan vuosina 1855–1863 tarkastettiin keskimäärin 237 kirjalueteloa vuodessa.³ Luku osoittaa runsaan kolmanneksen lisäystä edelliseen tutkimusjaksoon verrattuna. Sen sijaan komitea vaati vuosittain nähtäväkseen vain 222 kirjaa, kun vastaava keskimäärä Nikolai I:n vii-

²⁴ OMA KTA^{XI}:11 Kenraalikuvernööri Kuopion tk:lle 7.4.1862; OMA KTA Tk:in pk 31.10.1860 § 25, 16.4.1862 § 4 ja 14.5.1862 § 2.

¹ Otantavuosina 1855, 1860 ja 1865 tarkastetuista 571 faktuurasta 380 saapui Helsingistä, 83 Turusta, 75 Viipurista ja 33 muista kaupungeista. VA SensK Ad 6-8 Tarkastettavien kirjaluuetteloiden diaarit.

² Lakkautetun toimen haltija Heimbürger siirtyi Baranovskin sijaan vakinaiseksi sensoriksi. Sanmark sai v. 1861 seuraajakseen Helsingin yläalkeiskoulun rehtorin C. R. Lindbergin.

³ Kertomukset vuosilta 1864-1865 puuttuvat.

meisinä hallitusvuosina oli lähennellyt kuuttasataa. Vähiten tarkastettiin kirjoja vuosina 1862–1865. Silloin komitea vaati nähtäväkseen enää 5–11 teosta vuodessa.⁴

Diaarien mukaan komitea tutki vuosina 1855–1865 vajaat 60 uskonnollista kirjaa. Näistä kahdeksalta se epäsi tuontiluvan. Kielot ryhmittivät seuraavasti:⁵

	kiellettyjä teoksia kaikkiaan	näistä uskon- nollisia		kiellettyjä teoksia kaikkiaan	näistä uskon- nollisia
1855	47	3	1861	11	1
1856	40	—	1862	—	—
1857	12	—	1863	6	—
1858	28	3	1864	(6)	—
1859	16	1	1865	(1)	—
1860	26	—			

Uskonnollisten tuontikirjojen sensuuri lieveni samassa tahdissa kuin ulkomaansensuuri yleensäkin. Kun lukuja verrataan vuosien 1850–1854 vastaaviin, voidaan todeta murroksen osuneen Krinin sodan ja hallitsijavaihdoksen vaiheille. Järjestelmän loppuaikoina valvonta oli yhtä muodollista kuin edellä on todettu kirkollisen sensuurin olleen. Vuoden 1861 jälkeen komitea ei vaatinut edes nähtäväkseen yhtään uskonnollista teosta.

Mainitut kahdeksan teosta komitea kielsi lähinnä poliittisista ja kirkkopoliittisista syistä (Krimin sota, eriuskolaisuus, kirkon ja papiston arvostelu jne.). Vain kahdessa tapauksessa kiellon syy oli ensisijaisesti teologinen. Venäjän sensuurin päätöksiin komitea ei näissä ratkaisuissaan vedonnut.

Komitea joutui myös pohtimaan käytännössä harvinaista kysymystä, miten kreikkalaiskatolisia kirjoja lännestä tuotaessa tuli menetellä. Näitten tapausten varallehan ei ollut otettu määräystä sensuuriasetukseen. Kysymyksen harvinaisuus johtui siitä, että

⁴ Sensuuriylhallituksen vuosikertomukset 1855-1858 akteissa VA Tal.os. KD 1/389 1856, 1/390 1857, 1/388 1858 ja 2/390 1859 sekä vuosilta 1859-1863 kirjekonsepteissa VA SensY Da 6 16.2.1860, 12.2.1861, 5.2.1862, 9.2.1863 ja 26.2.1864. Vuosien 1864-1865 tiedot on poimittu diaareista.

⁵ Kiellettyjen teosten yhteismäärät on saatu em. vuosikertomuksista, vuosien 1864-1865 osalta kuitenkin sensuurikomitean diaareista laskien.

maan kreikanuskoiset saivat kirjansa Pietarista,⁶ eivätkä idästä saapuvat kirjat kuuluneet ulkomaansensuurin piiriin. Syksyllä 1860 kuitenkin Viipurin sensori ilmoitti komitealle, että sinne oli saapunut Tukholmasta erä A. Soudakoffin teosta *Den helige Johannes Chrysostomi liturgi* (Stockholm 1852). Komitea ratkaisi pulman kääntymällä asiassa Venäjän hengellisen viranomaisen puoleen.⁷ Sitten Pyhän synodin yliprokuraattori ilmoittikin, että teosta voitiin sen puolesta vapaasti levittää.⁸

Ulkomailta saapuvat sanoma- ja aikakauslehdet tarkasti postilaitos entiseen tapaan. Vuoden 1855 alussa kielletyksi ilmoitettua *Missions-tidningin* numeroa (12/1854)⁹ lukuunottamatta postitirehtöörin raporteissa ei mainittu uskonnollisten lehtien kieltämisestä.

Sensuuriylihallituksen osuus uskonnollisen kirjallisuuden valvonnassa oli 1850- ja 1860-luvuilla jokseenkin näkymätön. Ulkomaansensuurin alistuksetkaan eivät tuolloin koskeneet uskonnollisia teoksia.

6.3. SENSUURIN KANNANOTTOJA

6.3.1. Pietistinen ja evankelinen herätys

Kielisäännöksen lieventämisestä huolimatta tuomiokapitulit joutuivat vielä 1850-luvun loppuun valvomaan, että painettavat uskonnolliset kirjoitukset edistivät hartautta eivätkä sisältäneet opillisia kiistoja.

Vuonna 1851 hylkäämänsä teoksen *Huutavan ääni korvessa* Turun kapituli sai tarkastettavakseen jälleen tammikuussa 1855. Lehtori Hertzberg esitarkastajana ehdotti kirjan hyväksymistä,

⁶ Surakka 1936, 66-67.

⁷ VA SensK Pk 29.9.1860 § 7.

⁸ VA SensK Ea 32 Kenraalikuvernööri sensuurikomitealle 19.12.1861.

⁹ VA SensK Ea 26 Wulfert sensuurikomitealle 8.1.1855.

kunhan eräät loukkaavat kohdat jätettiin julkaisematta. Kapituli oli yhtä mieltä painoluvan myöntämisestä, mutta joutui äänestämään kysymyksestä, oliko teos hyväksyttävä sellaisenaan vaiko Hertzbergin esittämin rajoituksin. Eurénin mielestä teos ei sisältänyt mitään, minkä julkaiseminen asetusten mukaan olisi ollut kielletty. Samaa mieltä olivat Renvall, Helsingius, Hjelt ja Ahlstedt. Hertzberg täsmensi lausuntoaan toteamalla kiistan alaiset kohdat kaksiselitteisiksi ja siksi harhauttaviksi. Edmanin mielestä kirja sisälsi runsaasti arveluttavia ja harhauttavia mielipiteitä, joista varsinkin tarkastajan esittämät katkelmat olivat todisteina. Hän kannatti näitten kohtien poistamista, muttei enää kyennyt vaikuttamaan asian ratkaisuun. Enemmistön äänin kapituli päätti hyväksyä Huutavan äänen julkaisemisen sellaisenaan.¹

Kesällä 1855 Porvoon ja Kuopion kapitulit saivat kumpikin tarkastettavakseen käsikirjoituksen, jonka otsikko jo paljasti tekijän poleemisen pyrkimyksen. Kirjoitus oli Renqvistin ja nimeltään *Väärän opin ilmoittaja, joka ilmoittaa ja toteen näyttää kuinka hedbergiläisten autuuden oppi sotii sekä Pyhää Raamattua että Luteruksen oppia vastaan*. Pääosa kirjoituksen polemiikista koski F. G. Hedbergin Turussa 1848 julkaisemaa teosta Suloisia sanomia Zionille.² Kuopion kapituli päätti kieltää kirjoituksen painamisen.³ Kapituli ei perustellut ratkaisuaan, mutta sen pöytäkirjanpitäjä C. H. O. Molander valotti yksityiskirjeessään päätöksen taustaa. Hänen mielestään kapitulilla ei ollut teosta vastaan muuta huomautettavaa, kuin että Hedberg pappina oli joutunut liiallisen arvostelun kohteeksi. Hän uskoi painoluvan järjestyvän, jos Renqvist suostui poistamaan kirjasta Hedbergin nimen.⁴ Molanderin näkemystä kielon syistä tukevat tarkastajan, piispa Frosteruksen käsikirjoitukseen

¹ TMA TTA Tklin pk 31.1.1855 § 38. Suomennos painettiin Turussa 1855 ortografisesti "oijettuna" laitoksena. Kirja julkaistiin myös v. 1865 Turun kapitulin luvalla. *Silander* 1939, 279.

² *Tiilitä* 1961, 318.

³ OMA KTA Tklin pk 27.6.1855 § 29, jonka mukaan käsikirjoitus annettiin piispan tarkastettavaksi. Päätös "bifölls icke" on merkitty diaariin.

⁴ *Otteita Renqvistin kirjeistä* 1902, 195 Renqvist Monellille 28.12.1855. Kirjeessä lainattuna kappale vt. notaari Oskar Molanderin kirjeestä.

jättämät kynänjäljet. Siihen piispa on merkinnyt sopimattomiksi kohdat, joissa kirjoittaja väittää Saatanan ”vimmanneen” Hedbergin ja väärän opin tehneen hedbergiläiset hulluiksi.⁵

Myös Porvoon kapituli kielsi kirjoituksen. Sen mielestä teos sisälsi ”uskonnollisia kiistoja, jotka enemmässä tai vähemmässä määrin saattoivat horjuttaa ja harhauttaa oppimattoman ja yksinkertaisen rahvaan uskoa ja vakaumusta”.⁶ Perustelun sanamuoto oli varsin yksityiskohtaisesti kielisäännöksen soveltamisohjeen mukainen.

Kahden rintaman epäonnistuminen ei lannistanut Renqvistiä. Hän laati kirjoituksestaan uuden version ja otsikoi sen muotoon *Kuolleen uskon opin ilmoittaja*. Molanderin neuvon mukaisesti hän naamioi päävastustajansa siinä ”Turkulaiseksi”, paikoin myös ”kuolleen uskon opettajaksi” ja ”villihengeksi”. Kuopion ja Porvoon kapituleille osoittamissaan anomuskirjelmissä⁷ hän ilmoitti poistaneensa käsikirjoituksesta loukkaavimmat kohdat, samalla kun hän epätavallisen laveasti puolusti teoksensa tarkoitusta. Hänen mielestään juuri Hedberg oli horjuttanut yksinkertaisten lukijain vakaumusta; olihan tämä Verklärans vederläggning -kirjassaan hyökännyt sellaisia tunnustettuja tekijöitä kuin Nohrborgia ja Freseniusta vastaan. Näytteenä osakseen tulleista hyökkäyksistä Renqvist oheisti Kristillisiä sanomia -lehden numeron, jossa hän katsoi joutuneensa väärin syytösten kohteeksi. Koska vastapuoli oli saanut ”halventavalle” kirjoittelulleen virallisen luvan, Renqvist katsoi kohtuulliseksi, että hänenkin sallittiin puolustautua julkisesti.⁸

Vaikka Renqvistin anomus oli toimitettu Kuopioon helmikuussa ja Porvooseen vasta toukokuussa, ne käsiteltiin kummassakin kapitulissa 7.5. Porvoon kapituli tarttui käsikirjoituksen ulkonaisiin puutteisiin. Sen mielestä kirjoitus oli runsaiden yliviivaus-

⁵ OMA KTA XI:47 Imprimatur-anomukset.

⁶ VA PTA Tklin pk 22.8.1855 § 27.

⁷ Konseptin kirjelmiin oli laatinut Renqvistin uskonystävä Gregorius Monell. *Otteita Renqvistin kirjeistä* 1902, 195 Renqvist Monellille 28.12.1855.

⁸ VA PTA Eb 499 Renqvistin anomus 5.5.1856; OMA KTA XI:47 Renqvistin anomus 12.2.1856, liitteenä Kristillisiä sanomia 1855 n:o 38; [*H. Renqvist*] 1856.

ten ja lisäysten vuoksi niin vaikeasti luettavissa, ettei sen tarkastukseen voitu ryhtyä. Kapituli palautti käsikirjoituksen ilmoittaen anojalle, että teos tuli kirjoittaa uudelleen puhtaaksi, mikäli sille mielttiin painolupaa.⁹ Tähän Renqvistin ei kuitenkaan tarvinnut ryhtyä. Kuopion kapituli, joka ilmeisen huolellisesti oli perehtynyt käsikirjoitukseen, hyväksyi Ilmoittajan huomautuksista.¹⁰ Kapituli oli näin kielisäännöksen soveltamisohjeesta piittaamatta hyväksynyt suomenkielisen teoksen, joka ilmiselvästi sisälsi uskonnollisia kiistoja. Sitä paitsi Hedbergin nimi oli päässyt pujahtamaan ainakin yhdelle kirjan sivulle.¹¹

Jonas Laguksen näytelmäkirjasta *Satans raseri* pyrittiin levittämään sekä Ruotsista tuoden että kotimaassa painaen. Sensuurikomitean jäsen, professori Baranovski salli kirjan maahantuonnin joulukuussa 1857,¹² mutta keväällä 1859 komitea kirjasi teoksen uudelleen kielletyksi.¹³ Samoihin aikoihin Kuopion tuomiokapituli sai teoksen tarkastettavakseen suomennoksena *Saatanan riehuminen kristityssä mailmassa*. Kapituli kielsi käsikirjoituksen painamisen, koska sen mielestä kirjoitus oli sopimaton eikä näyttänyt tuottavan mielenlennystä. Perustelun sanamuoto viittasi loppuosaltaan vuoden 1850 kielisäännökseen.¹⁴

Mainituin perustein kapituli hylkäsi myös toisen samassa istunnossa tarkastamansa käsikirjoituksen, *Heikki Heikin pojan Hietasen elämä-kerran*.¹⁵ Kirjoitus käsitteli Kolarissa vuonna 1856 kuolleen nimihenkilön vaiheita ja huipentui näkyihin, joissa kuolevalle annettiin sanoma niin suruttomille kuin ”kristityillekin” välitettäväksi. Käsikirjoituksen toimittajan, nimimerkki J.P.B:n¹⁶ saate-

⁹ VA PTA Tklin pk 7.5.1856 § 37.

¹⁰ OMA KTA Tklin pk 13.2.1856 § 23 ja 7.5.1856 § 14; *Otteita Renqvistin kirjeistä* 1902, 198 Renqvist Monellille 16.5.1856.

¹¹ [*H. Renqvist*] 1856, 56.

¹² VA SensK Ac 13 Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaari 1857.

¹³ VA SensK Pk 27.5.1859 § 4.

¹⁴ OMA KTA Tklin pk 15.6.1859 § 16. Käsikirjoitus taltioituna OMA KTA XI:47 Imprimatur-anomukset.

¹⁵ OMA KTA Tklin pk 15.6.1859 § 16. Käsikirjoitus taltioituna OMA KTA XI:47 Imprimatur-anomukset.

¹⁶ Tarkoittaa Kolarin kappalaista J. P. Bäckmania, josta *Raittila* 1967, 234.

sanoista kävi peitetysti ilmi, että Hietasen sanoman oli välittänyt laajemmalle kuulijakunnalle itse Lars Levi Laestadius.¹⁷

Syksyllä 1860 Kuopion kapituli hylkäsi liminkalaisen Kaisa Reeta Vågin anomuksen, jossa tämä profetissana tunnettu torpparinleski pyysi julkaisulupaa ”Henkein eroitusta” koskeville käsikirjoituksilleen. Kapitulin mielestä kirjoitukset olivat sekavia ja perustuivat Raamatun sijasta kuviteltuihin näkyihin.¹⁸ Tapauksen aiheuttamasta valituksesta on edellä jo mainittu.

Vaikka Vågin kirjoitukset liittyivätkin taustailmiönä lestadiolaisuuden hurmokselliseen esivaiheeseen, ne on katsottava lähinnä yksinäisen näkijän ilmestyksiksi.¹⁹ Hietasen elämäkerta jäi näin ollen ainoaksi lestadiolaiseksi hengentuotteeksi, jolta tuomiokapituli Suomessa epäivät painoluvan. Tapauksen harvinaisuus johtui suurelta osin liikkeen julkaisutoiminnan vähäisyydestä. Esimerkiksi 1860-luvulla lestadiolaisuuden piirissä ei julkaistu kirjoja lainkaan.²⁰

Kiellettyjen herännäiskirjojen määrä jäi myös kokonaisuudessaan Aleksanteri II:n hallituskaudella vähäiseksi. Niissä muutamissa tapauksissa, joissa paino- tai tuontilupia evättiin, kiellot johtuivat kirkon johtoa tai sen yksityistä viranhaltijaa halventavasta kirjoitustavasta (Lagus, Renqvist) tai kirjoituksen perustumisesta hurmoksellisiin näkyihin (Hietasen elämäkerta, Våg). Sensuurikomitean torjumaa Laguksen näytelmäkirjasta lukuun ottamatta kiellot langetti yksinomaan kirkollinen sensuuri. Aiemmin kieltoja aiheuttanut maallikkotoiminnan korostus ei enää näytä tarkastajia arveluttaneen. Niinpä sensuurikomitea myönsi vuonna 1856 tuontiluvan kirjaselle *Predika och spar icke* (Stockholm 1855), jossa Raamatun ja Lutherin avulla pyrittiin osoittamaan, että kaikilla tosikristityillä oli oikeus saarnata ja opettaa seurakunnassa.²¹ Myös Kuo-

¹⁷ Kirjoitus julkaistuna kokoelmassa *Aikakautemme vanhinten kirjoituksia* 1898, 36-40.

¹⁸ OMA KTA Tklin pk 31.10.1860 § 25. Käsikirjoitukset Vågin painolupa-anomuksen 17.10.1860 (KTA XI:49) liitteinä.

¹⁹ Raittila 1976, 233.

²⁰ Raittila 1976, 12-13.

²¹ VA SensK Ac 13 Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaari 1856. Teoksen hyväksyi sensori Heimbürger.

pion tuomiokapitulin merkitäkirjoissa teos mainitaan hyväksytyksi, vieläpä suomenkielisenä.²² Suomennos julkaistiin kuitenkin vasta painovapauden toteuduttua.²³

6.3.2. Krimin sota ja lähetystyö

Itämainen sota oli alkuvaiheessaan vaikuttanut Suomen sensuurioloihin lähinnä ulkomaanlehtien valvontaa tiukentavasti. Kotimaista julkaisutoimintaa se ei samassa määrin ollut rajoittanut. Olipa vt. kenraalikuvernööri myöntänyt *Suomettarelle* luvan julkaista sotauutisia, mihin kielisäännös ei olisi lehteä oikeuttanut.¹

Kirjojen tuonti oli sodan alkuaikoina ollut pitkään pysähdyksissä.² Vuonna 1855, jolloin kauppa jo jonkin verran vilkastui, ilmaantui useita ajankohtaisia mielipidekirjoja hallituksen huolenaiheiksi. Varsinkin skandinavismista epäillyt teokset tutkittiin tarkoin. Kenraalikuvernööri Berg vetosi rannikkolääniä kuvernööreihin ja sensuuriylhallitukseen, jotta nämä olisivat estäneet lentokirjasen *Ett 'gif akt!' i sinom tid* leviämisen Suomeen.³ Kuukautta myöhemmin Berg varoitti samoja viranomaisia brošyyristä *Fennomani och skandinavism* (Stockholm 1855). Bergin mukaan kirjoittajan — Emil von Qvantenin — ilmeisenä tarkoituksena oli muokata mieltä otollisiksi mahdollisuudelle, että Suomi jälleen liitettäisiin Ruotsiin.⁴

Jo ennen kenraalikuvernöörin toimia tuomiokapitulit olivat ottaneet kantaa kirjaseen, joka edusti skandinavismille vastakkaista näkökantaa. Teos oli nimeltään *Ett ord i sinom tid*, ja sen oli nimi-

²² OMA KTA Tklin pk 26.8.1857 § 29, jonka mukaan käsikirjoitus ”Saarnaa ja älä säästä” annettiin leht. Aschanin sensuroitavaksi. Painoluvan myöntämisestä on merkintä diaarissa.

²³ Kirjasesta ja sen taustasta *Raittila* 1976, 230.

¹ *Nurmio* 1947, 335-336; *Tommila* 1963a, 106.

² VA SensK Ac 13 Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaari; *Elmgren* 1939, 137.

³ VA SensK Ea 26 Sensuuriylhallitus sensuurikomitealle 12.9.1855. Tukholmassa vasta ilmestyneen kirjasen oli laatinut A. I. Arwidsson. *Junnila* 1972, 196-200.

⁴ VA SensK Ea 26 Sensuuriylhallitus sensuurikomitealle 16.10.1855.

merkin suojassa laatinut F. G. Hedberg, nähtävästi arkkipiispan toimeksiannosta.⁵ Raamatun ja historian esimerkein Hedberg pyrki osoittamaan, että käynnissä oleva sota oli uskonsota. Samalla kun Ranska ja Englanti olivat liittoutuneet Ilmestyskirjan ”verenkarvaisen pedon”, Turkin, kanssa, Venäjä taisteli petoa vastaan Jumalaa kunnioittaen. Koska esivalta yleensäkin oli Jumalan asettama, suomalaisten oli pysyttävä keisarille uskollisina.⁶

Hedbergin ruotsinkielinen kirjanen oli Turun tuomiokapitulin sensuroitavana 10.2.1855. Koska arkkipiispa oli ilmoittanut tarkastaneensa käsikirjoituksen eikä hänellä sen johdosta ollut huomautettavaa, kapituli myönsi painoluvan.⁷ Maaliskuun lopulla oli suomenos *Sana aikanansa sanottu* tarkastettavana Porvoossa ja toinen, *Sana aikanansa*, toukokuun lopulla Kuopiossa. Kumpikin kapituli hyväksyi käännökset huomautuksitta.⁸ Originaalin tavoin suomenokset painettiin välittömästi.⁹

Pöytäkirjojen yksimielisyydestä huolimatta näyttää ilmeiseltä, etteivät sensuurin kannanotot Hedbergin kirjaseen olleet pelkästään myönteiset. Huhtikuussa helsinkiläinen kirjastomies ja fennomaani S. G. Elmgren merkitsi päiväkirjaansa, että Turun tuomiokapituli oli evännyt imprimaturin Hedbergin ”häväistyskirjoituksen” suomennokselta.¹⁰ Saman väitteen esitti Ruotsista käsin Emil von Qvanten Fennomani och skandinavism -teoksensa toisessa osassa.¹¹ Syksyllä Elmgren sai vielä tietää, että Turun tuomiorovasti Edman oli ostanut ja polttanut 50 kappaletta Hedbergin teosta.¹²

Suomennoksen käsittelystä Turussa ei kapitulin pöytäkirjoissa mainita. Myöskään diaareihin ei asiasta ole jäänyt jälkiä. Ainakaan virallisesti kapituli ei siis ole suomennosta hylännyt. Toisaalta on

⁵ Schmidt 1951, 381; Murtorinne 1965, 19.

⁶ [Hedberg] 1855; Murtorinne 1965, 17-18.

⁷ TMA TTA Tklin pk 10.2.1855 § 2.

⁸ VA PTA Tklin pk 31.3.1855 § 18; OMA KTA Tklin pk 23.5.1855 § 23. Kuopiossa hyväksytyn suomennoksen oli laatinut kuopiolainen Fr. Ahlqvist. *Pipping* 1856-1857, n:o 3931.

⁹ Ruotsinkielinen laitos painettiin Turussa, suomenkieliset Helsingissä ja Kuopiossa 1855.

¹⁰ Elmgren 1939, 152.

¹¹ [von Qvanten] 1855 II, 68.

¹² Elmgren 1939, 183.

huomattava, ettei kapituli käsitellyt ruotsinkielistäkään kirjoitusta diarioidun anomuksen, vaan arkipiispan suullisen esittelyn pohjalta. Lisäksi Porvoon kapitulin asiakirjat antavat epäsuorasti tukea Elmgrenin väitteelle. Porvoosta anoi suomennokselle painolupaa J. W. Lillja, jonka turkulaisesta painosta *Ett ord i sinom tid* oli muutamaa viikkoa aikaisemmin ilmestynyt.¹³ Edellisen kerran Lillja oli anonut Porvoon kapitulilta julkaisulupaa vuonna 1852, silloinkin teokselle, jota Turun kapituli oli kieltäytynyt sellaisenaan hyväksymästä.¹⁴

Tapaus ”Sana aikansa sanottu” voitaneen näin ollen hahmotella seuraavanlaiseksi. Turun kapituli hyväksyi ruotsinkielisen kirjasen käsikirjoitukseen tutustumatta ja pelkästään Bergenheimin lausunnon perusteella. Muille kapitulin jäsenille kirjasen sisältö valkeni vasta, kun se oli julkaistu ja herättänyt yleistä ärtymystä.¹⁵ Huomattuaan, ettei kirjasesta laadittu suomennos enää olisi läpäissyt oman kapitulin sensuuria, Bergenheim toimitutti suomennoksen tarkastettavaksi Porvooseen. Turun kapitulin epävirallisen kannanoton ulkopuoliset sitten tulkitsivat painokielloksi.

Sensuurikomitea epäsi vuosina 1855–1865 tuontiluvat kymmeniltä poliittisesti arveluttavilta kirjoilta.¹⁶ Niistä kaksi oli uskonnollisia: *L' Église au moyen âge du VII:e au XII:e siècle* (Paris 1852) ja *L' Église pendant les quatre derniers siècles* (Paris 1854), kumpikin M. Capefiguen laatimia. Ajan katoliselle historiankirjoitukselle ominaisesti tekijä arvosteli ankarasti sekä Lutheria että ortodoksisen kirkon johtajia, mitä sensuurikomitea ei voinut hyväksyä.¹⁷ Komitean merkitsemistä sivuista yksi oli sotatilanteen kannalta huomion arvoisin. Tekijä näet väitti turkkilaisten (keskiajan lopulla) vallanneen Konstantinopolin siksi, ettei idän kirkko ollut

¹³ VA PTA Eb 493 J. W. Lilljan anomus 28.3.1855. Hedbergin teosta tiedetään Helsingissäkin luetun jo maaliskuun alkupäivinä. *Elmgren* 1939, 146.

¹⁴ VA PTA Tklin pk 8.12.1852 § 21. Kysymyksessä oli laulukirja *Andeliga sånger*, josta Turun kapituli oli vaatinut osan poistettavaksi.

¹⁵ Kirjasta paheksuttiin myös Hedbergin uskonystävien piirissä. *Schmidt* 1951, 210-211; *Murtorinne* 1965, 19-22.

¹⁶ Osa kirjoista mainittuina *Silander* 1939, 290-293.

¹⁷ VA SensK Pk 17.2.1855 § 6; *Capefigue* 1852, 208-212; *Capefigue* 1854, 90-97, 118-119, 160-161, 165-166, 237.

suostunut palaamaan Rooman helmaan.¹⁸ Mahdollisesti kirjan ranskalainen alkuperä oli terästänyt sensorien valppautta.

Poliittisesti kiperään lähetysasiaan sensuuri oli 1850-luvun alkuvuosina puuttunut tiukasti. Postitirehtöörin pidätettyä joukon *Missions-tidningin* numeroita hallitus turvautui jyrkempään toimeen, koko lehden kieltämiseen. Niinpä vuodelle 1855 ei tilauksia enää sallittu.¹⁹ Asian arkaluonteisuutta kuvasti kenraalikuvernöörinkanslian vastaus tehtaanpatruuna Uhden anomukseen, jossa pyydettiin tilauskiellon kumoamista. Vastauskirjeen mukaan kenraalikuvernööri ei ”nykyisellään” katsonut aiheelliseksi *Missions-tidningin* sallimista, mutta oli valmis myöhemmin harkitsemaan asiaa uudelleen.²⁰

Uhde oli kirjelmässään pyytänyt lupaa kahden muunkin lehden tilaamiseen: *Lunds missionstidningin* ja *Bibelvännenin*. Kummankin kenraalikuvernöörinkanslia totesi vastauksessaan sallittuksi.²¹ Toteamus on huomion arvoinen, koska myös *Lunds missions-tidning* julkaisi tilityksiä suomalaisten lahjoituksista.²² Yhden tämän lehden numeron postitirehtööri sittemmin kielsikin; pidätetyssä numerossa otettiin kantaa Krimin sotaan ja väitettiin, että länsivallat toteuttivat Jumalan tarkoituksia Venäjän ”despoottista herruutta” vastaan taistellessaan.²³ Tukholman *Missions-tidning* pysyi kiellettyinä vuoden 1857 loppuun, jolloin postijohtokunta jälleen kuulutti lehden tilattavaksi.²⁴

Missions-tidningin tullessa uudelleen luvalliseksi Suomen hallitusviranomaisten asenne lähetystyöhön oli muuttunut yleensäkin myönteisemmäksi. Näkyvänä osoituksena tästä oli keisarin myöntämä lupa valtakunnallisen lähetyskolehdin keräämiseen Suomen kirkon 700-vuotisriemujuhlan yhteydessä (1857). Lokakuussa 1858

¹⁸ *Capefigue* 1854, 237.

¹⁹ *Remes* 1976, 137, 183.

²⁰ *Osmonsalo* 1939, 113-115 Uhde kenraalikuvernöörille 15.2.1855 ja kenraalikuvernöörinkanslia Uhdelle 2.3.1855.

²¹ *Osmonsalo* 1939, 114-115 Kenraalikuvernöörinkanslia Uhdelle 2.3.1855.

²² *Remes* 1976, 137, 263.

²³ VA SensK Ea 26 Wulffert sensuurikomitealle 4.5.1855; *Lunds missionstidning* 1855 n:o 4, artikkeli Svärdet och Biblen.

²⁴ *Finlands allmänna tidning* 1857 n:o 297; *Remes* 1976, 183.

hallitsija suostui jo kotimaisen lähetyssurankin perustamiseen. Samalla pääsivät, kuten jo todettiin, maan ensimmäiset lähetykset ilmestymään. Tuomiokapitulien ja sensuurikomitean puolesta *Suomen lähetyssanomian* ja *Missionstidning för Finland* saivat ilmestyä vapaasti; tiettävästi sensorit eivät vuoden 1865 loppuun mennessä niitä karsineet.

Uskonnollista lehdistöä sivusivat myös sensuuritapaukset, joissa tuontikieltojen kohteina olivat ruotsalaisen *Väktaren*-lehden numerot. Tämän poliittis-kirkollisen aikakausjulkaisun numeroita postitirehtööri pidatti vuosina 1857–1863 peräti 57.²⁵ Niitten sisällystä päätellen kieltojen syinä olivat lähes säännöllisesti ulkomaanuutiset, eritoten Venäjän asioita koskevat, ja muut poliittiset kirjoitukset. Selostus uskonnonvapauskysymyksen käsittelystä Ruotsin valtiopäivillä (1857) näyttää muodostuneen yhden numeron kohtaloksi, yhden puolestaan uutinen, jonka mukaan paavi oli syyttänyt Venäjän keisaria kristillisen kirkon vainoamisesta (1861).²⁶

Esitellyt poliittiset sensuuritapaukset keskittyivät siis pääosaltaan Krimin sodan ja lähetystyön kysymyksiin sekä ajallisesti tutkimusjakson 1855–1865 alkuun. Hedbergin teosta lukuun ottamatta tapaukset eivät koskettaneet kirkollista sensuuria.

6.3.3. Baptismi ja mormonismi

Eriuskolaisten asema Suomessa perustui Aleksanteri II:n kaudellakin Ruotsin vallan aikaisiin määräyksiin. Vuoden 1781 julistuksen mukaan maassa asuvat vierasmaalaiset saivat keskenään harjoittaa uskoaan tunnustuskuntaan katsomatta. Nikolai I:n aikana oli kreikkalaiskatolisten oikeuksia lisätty, mutta muihin eriuskolaisiin tuli edelleen soveltaa hallitusmuodon §:n 1, vuoden 1686

²⁵ VA SensK Ea 28-34 Postitirehtöörin ilmoitukset sensuurikomitealle 1857–1863. Lehden alaotsikkona oli *Tidskrift för stat och kyrka*.

²⁶ *Väktaren* (Stockholm) 1857 n:o 88 ja 1861 n:o 25.

kirkkolain sekä vuosina 1735 ja 1762 annettujen kuninkaallisten säännösten määräyksiä.¹ Vieraitten oppien esittäminen painotuottein tai muuten julkisesti oli myös ulkomaalaisilta kielletty.²

Sensuuriviranomaiset olivat Ruotsin vallan ajasta lähtien joutuneet tarkastamaan hartauskirjoja, joiden tekijät tunnustivat muuta kuin luterilaista uskoa. Kirjat oli yleensä hyväksytty, koska kirkkokuntien väliset oppierot eivät niissä korostuneet. Silloinkin kun paino- tai tuontilupa oli jouduttu epäämään, kuten eräitä englantilaisperäisiä kirjoja sensuroitaessa, kiellon syinä olivat olleet muut kuin tekijän tunnustuskunnalle ominaiset korostukset.

Vuosisadan toisella puoliskolla tuontilupia rohjettiin anoa jo selvästi tunnustuksellisille eriuskolaiskirjoille. Ensimmäisiä näistä oli Mormonin kirjan saksannos *Das Buch Mormon* (Hamburg 1852). Professori Baranovski, joka oli havainnut teoksen viipurilaisen kirjakauppiaan faktuurasta, sai kirjan tarkastettavakseen vuoden 1854 lopulla. Hän piti teosta hallussaan poikkeuksellisen pitkään. Kesäkuussa 1855 sensuurikomitea hänen esityksestään vihdoin kielsi kirjan levittämisen. Komitean mielestä teos antoi aihetta ”vahingollisiin eksytyksiin”.³

Komitean päätöksestä ja sen viipymisestä arvellen Mormonin kirja oli tarkastajilleen vielä outo tuttavuus. Seuraavan vuosikymmenen julkisessa keskustelussa mormonismi mainittiin toistuvasti yhteiskunnalle ja perhe-elämälle vaarallisena harhana, viitattiinpa ”mormonismin kirjoihin” myös valtiopäivillä sensuurin tarpeellisuutta todisteltaessa, mutta vakavaksi eriuskolaiskysymykseksi liike ei vielä noihin aikoihin ehtinyt muodostua.⁴ Sen sijaan toinen angloamerikkalainen eriuskolaisliike, baptismi, sai Suomessa käytännön merkitystä syksystä 1854 alkaen. Ruotsalaisen merimiehen ja kolportöörin Carl M. Möllersvärdin vaikutuksesta syntyi silloin

¹ *Mäntylä* 1954, 30-33, 43-59, 114-115.

² [*Modée*] 1780-1783 (1799-1802), 141 Kunink. julistus 24.1.1781.

³ VA SensK Ac 13 Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaari 1855; VA SensK Pk 19.6.1855 § 5.

⁴ *Prestaständets protokoll* 1863-1864 (1864-1865) III, 490; *M. Juva* 1950, 262; *Mäntylä* 1954, 177.

Ahvenanmaan Föglössä baptistista liikehdintää. Samalla avautuivat seudun heränneille yhteydet Ruotsin baptisteihin.⁵

Sensuurikysymyksenä baptismi tuli Suomessa esille vuoden 1855 lopulla. Tällöin Föglön vt. nimismies takavarikoi pitäjässä asuvalta talolliselta Johan Nästgårdilta joukon kirjoja ja lentolehtisiä, jotka seurakunnan kirkkoherra oli todennut ”anabaptistisia oppeja” sisältäviksi. Kuulustelussa Nästgård oli tunnustanut tuoneensa painotuotteet Tukholmasta. Hänen tarkoituksenaan oli ollut jakaa niitä ilmaiseksi kotipitäjäänsä asukkaille.⁶

Tapahtunut saatettiin kenraalikuvernööri Bergin tietoon, jolloin Berg määräsi kanteen tullirikkomuksesta nostettavaksi.⁷ Ennen syytetoimiin ryhtymistä Turun ja Porin läänin kuvernööri Anton Cronstedt pyysi kuitenkin Turun tuomiokapitulia lausumaan käsitksensä takavarikoiduista teoksista.⁸

Kuvernöörin kirjeen ohessa kapituli sai tarkastettavakseen kuusi pikkukirjasta: *Den breda och den smala vägen, Ett redligt försök eller en students omvändelse, Hvad är att tro uppå Christum?, Skriftens dop tydlig gjordt, Är du döpt?* ja *Det christliga dopet*.⁹ Neljä ensin mainittua oli ruotsalainen baptistipappi Anders Wiberg kääntänyt American Baptist Publication Societyn traktaateista,¹⁰ muut kaksi olivat Wibergin itsensä laatimia.¹¹ Wibergin nimeä ei kirjasissa mainittu. Tutustuttuaan kirjasiin kapituli totesi traktaatit *Den smala vägen, Ett redligt försök* ja *Hvad är att tro på Christum* sisällöltään viattomiksi. Sitä vastoin kolme muuta se havaitsi luteri-

⁵ Newman 1948, 170-178; Näsman 1962, 9-11, 25-26. Möllersvärd toimi Föglössä Evankelisen allianssin nimissä ja viipyi matkallaan muutaman kuukauden.

⁶ TMA TLA Kirjekonseptit 1856 Kuvernööri Cronstedt kenraalikuvernöörille 14.1.1856.

⁷ TMA TLA Kenraalikuvernöörin kirjeet 1856 Kreivi Berg Turun ja Porin läänin kuvernöörille 23.1.1856.

⁸ TMA TTA E III 7 Turun ja Porin läänin kuvernööri tklille 2.2.1856.

⁹ Kirjasten otsikot kirjeessä TMA TLA Kirjekonseptit 1856 Kuvernööri Cronstedt Ahvenanmaan vt. kruununvouti Ekbomille 18.4.1856. Traktaattiin *Ett redligt försök* oli merkitty tekijäksi Th. S. Malcom, Wibergin kirjasiin painoksiksi Stockholm 1855 ja Philadelphia 1854.

¹⁰ Ribbner 1957, 186.

¹¹ Linnström 1883-1884 II, 792.

laisesta kasteopista poikkeaviksi. Vaikka kapituli olikin yksimielinen kirjasten sisällöstä, se joutui äänestämään kysymyksestä, tuliko sen vedota maalliseen esivaltaan traktaattien maahantuonnin estämiseksi vai ei. Tällöin kapitulin enemmistö katsoi vetoomuksen tarpeelliseksi, samalla kun Eurén ja Renvall ilmoittivat, etteivät he voineet siihen yhtyä. Lausunnossaan kapituli totesi kolmen kirjasta poikkeavan luterilaisesta tunnustuksesta niin huomattavasti, että ne oppimattomien käsiin joutuessaan väistämättömästi synnyttivät levottomuutta, saattoivatpa aiheuttaa hajaannustakin kirkossa. Siksi kapituli toivoi, että valtiovalta ryhtyi sopiviksi katsomiinsa toimiin kirjasten leviämisen ehkäisemiseksi.¹²

Tällä välin Cronstedt oli saanut kuulla, että toinenkin föglöläinen, Josefina Erikintytär Kökarin kappelista, oli tuonut Ruotsista samansisältöisiä kirjasia. Tuomiokapitulिन lausunnon saatuaan Cronstedt käski Ahvenanmaan vt. kruununvoutia nostamaan syytteen kumpaakin traktaattienlevittäjää vastaan. Määräyksen mukaan heitä tuli syyttää salakuljetuksesta ja tullipetoksesta vuonna 1839 annetun asetuksen¹³ ja 10.11.1851 päivätyn keisarillisen kirjeen perusteella. Lisäksi tuli Nästgård asettaa vastuuseen harhaopin levittämisestä, mikäli rikkomus katsottiin tahalliseksi.¹⁴

Lääninkanslian asiakirjoista päätellen ainakin Nästgård haastettiin käräjille vastaamaan teostaan. Rangaistukseen syyte ei kuitenkaan ehtinyt johtaa. Cronstedt, joka oli tiedustellut kruununvoudilta jutun edistymistä, sai keväällä 1859 kuulla Nästgårdin kuolleen ja syytteen siksi rauenneen. Takavarikoidut teokset Cronstedt lähetti kenraalikuvernöörille.¹⁵

¹² TMA TTA Tklin pk 12.3.1856 § 5; TMA TTA B I 123 Turun tkli Turun ja Porin läänin kuvernöörille 12.3.1856.

¹³ Cronstedt viittasi erityisesti asetuksen §:ään 38. Sen mukaan matkustajan, joka toi kirjoja omaan käyttöönsä, tuli ilmoittaa teokset tulliviranomaiselle ja jättää ne sensuuriasetuksen mukaisesti sensuurikomitean tai paikallisen sensorin tarkastettaviksi. *Samling af placater* 1839 (1841), 79-80.

¹⁴ TMA TLA Kirjekonseptit 1856 Cronstedt vt. kruununvouti Ekbomille 18.4.1856. V:n 1829 sensuuriasetuksessa (§ 88) oli määrätty tuontirikkomuksista vain kirjakauppiaiden ja heihin verrattavien osalta. *Samling af placater* 1825-1829 (1831), 530.

¹⁵ TMA TLA Kirjekonseptit 1857-1859 Cronstedt kruununvouti Lignellille 27.7.1857 ja kenraalikuvernöörille 13.4.1859.

Samana vuonna kun Nästgård oli tehnyt kohtalokkaan Tukholman-matkansa, F. G. Hedberg oli julkaissut Ruotsissa teoksen *Baptismens vederläggning och det heliga dopets försvar* (Örebro 1855). Siinä hän oli hyökännyt baptistien kasteoppia vastaan. Uudestikastajien saatua sijaa Ahvenanmaalla Hedberg laati samasta aiheesta suppeamman esityksen: *Varningsord emot baptismen med särskildt hänseende till nämnde villfarelsens insteg på en trakt af Åland*. Tekijän anomuksesta käsikirjoitus oli Turun kapitulin tarkastettavana keväällä 1858. Vaikka arkkipiispa olikin ilmoittanut hyväksyvänsä kirjoituksen, kapitulki kielsi sen julkaisemisen. Kapitulini mielestä kirjoittaja ei kohdellut harhaoppisia niin ”lempeästi, helläkätisesti ja varovasti” kuin vuoden 1735 kuninkaallinen säännös olisi edellyttänyt.¹⁶ Päätös oli sen pakkotoimia kaihtavan linjan mukainen, jota kapitulki yleensä noudatti baptisteja ojentaessaan.¹⁷

Sensuurikomitea sai baptistisen teoksen tarkastettavakseen syksyllä 1858. Maahan tuotavaksi ilmoitettiin silloin Axel Rechnitzerin *Upplysningar om orsakerna till undertecknads utträdande ur den svenska statskyrkan samt öfvergång till baptismen* (Stockholm 1858). Vaikka otsikko jo ilmaisi tekijän tarkoituksen, komitea tutki kirjan tarkoin, ennen kuin kielsi sen levittämisen. Kiellon aiheuttivat lähinnä kohdat, joissa syytettiin papistoa mukavuuden- ja vallanhallusta, kiistettiin lapsikasteen raamatullinen perusta ja kehoitettiin eroamaan ”turmeltuneesta” valtiokirkosta.¹⁸

Hedbergin ja Rechnitzerin tapausten jälkeen sensuuriviranomaiset eivät tietävästi tarkastaneet teoksia, joissa avoimesti olisi puolustettu tai vastustettu baptismia. Lapsikasteen oikeutuksesta oli kuitenkin kysymys kesällä 1865, jolloin sensuuri puuttui *Åbo underrättelserissä* viritettyyn väittelyyn. Lehden numerossa 31 (14.3.) oli nimimerkki ”Raamatullinen kristitty” luvannut tuhannen markan palkinnon sille, joka määräaikaan mennessä vastasi tyydyttävimmän kysymyksiin 1) Milloin ihminen on Jeesuksen opetusten

¹⁶ TMA TTA Tklin pk 31.5.1858 § 2. *Takala* 1929-1948 III, 323-324.

¹⁷ *Näsman* 1962, 26-29; *Tiensuu* 1976, 369.

¹⁸ VA SensK Pk 21.10.1858 § 3; *Rechnitzer* 1858, 7-8, 13, 27, 30, 32, 34, 49, 93, 96, 103-104.

mukaan kastettava? ja 2) Miksi Suomessa menetellään toisin? Seuraavassa numerossaan lehti julkaisi yhden lapsikastetta puolustavan vastineen ja ilmoitti, että muut puheenvuorot tultiin aikanaan julkaisemaan erillisenä liitteenä.¹⁹ Määräajan mentyä umpeen jätettiin 18 vastausta sisältävä korrehtuuri Turun tuomiokapitulin sensuroitavaksi. Tällöin kapituli lehtori Hornborgin esityksestä päätti kieltää liitteen julkaisemisen. Päätös ei sisältänyt perusteluja.²⁰

Voimassa olevien uskontosäännösten mukaisesti sensuuri siis torjui jyrkästi baptismia ja eriuskolaisuutta edistävien kirjojen levittämisen. Kieltoja langettivat sekä hallituksen että kirkon viranomaiset. Föglön tapauksessa kannanottoja saattoi lisäksi kärjistää vallinnut sotatila. Baptismilla oli läntinen leima, ja ahvenanmaalaisen poliittinen luotettavuus oli jo sodan kestäessä havaittu kyseenalaiseksi.²¹

Eriuskolaisuuden vastaisen linjan ohella sensorien kannanotoissa ilmeni pyrkimystä suvaitsevuuteen. Ainakin Turun kapitulissa suuntaus tuli selvästi esiin. Baptistisia traktaatteja tarkastaessaan lehtorit Eurén ja Renvall edustivat näkökantaa, ettei kirjasten levittämistä tullut estää pakkotoimin. Tietynlaista avaruutta osoitti myös Hedbergin vastakirjoituksen kieltäminen. Tällä toimellaan kapituli pyrki huolehtimaan siitä, ettei toisin uskovia kohdeltu kohtuuttoman kovakouraisesti.

6.3.4. Uskonnollinen liberalismi

Vuoden 1855 hallitsijanvaihdos merkitsi välillisesti myös sen radikalistisen ajattelun voimistumista, jota tutustuminen uuteen saksalaiseen uskonnonfilosofiaan oli viritellyt Helsingin ylioppilasnuo-

¹⁹ *Åbo underrättelser* 1865 n:ot 31-32. Numerot oli hyväksynyt paikallinen sensori Karl Achren.

²⁰ TMA TTA Tklin pk 6.6.1865 § 24.

²¹ *Newman* 1948, 175-178.

rison keskuudessa. Tämän straussilais-feuerbachilaisen, lähinnä Viipurilaiseen osakuntaan keskittyneen suuntauksen ohella pyrki esiin maltillisempi liberalistinen ajattelu, jota Ruotsissa edustivat Nils Ignell ja sittemmin Viktor Rydberg. Yhteistä näille katsomuksille oli kirkon ”dogmiskun” ja vallitsevan uskontopakon arvostelu.¹

Viipurilainen ryhmä sai vuodesta 1855 äänenkannattajakseen *Wiborgin*, maan ensimmäisen nykyaikaisesti toimitetun sanomalehden. Liberalistisen ohjelmansa mukaisesti lehti puuttui myös kirkon ja uskonnon kysymyksiin. Ehkä laajinta huomiota herätti toimituksen syksyllä 1856 nostattama väittely, joka käsitteli tieteen ja Raamatun suhdetta. Sen kuluessa lehden toimittaja Carl Qvist hyökkäsi avoimesti, joskin filosofisin sanakääntein, historiallista kristinuskoa ja sen ”kuollutta uskonmuotoa” vastaan. Sensuurin kannalta kiista oli sikäli merkityksellinen, ettei siihen verrattavaa julkista polemiikkaa ollut Suomessa ennen käyty. Qvistin kirjoitukset oli hyväksynyt Viipurin sensori J. F. Palmgren.²

Sensuurikomitea joutui viimeisenä kymmenvuotiskautenaan ottamaan kantaa useihin teologisesti ja kirkkopoliittisesti vapaamielisiin teoksiin. Kesällä 1856 sensori Heimbürger myönsi tarkastuksen jälkeen tuontiluvan P. G. Ahnfeltin pamfletille *Statskyrka eller frikyrka?* (Helsingborg 1855).³ Siinä tekijä skottilaisen mallin mukaisesti esitti kirkon ja valtion hallinnollista erottamista toisistaan.⁴ Kaksi vuotta myöhemmin Heimbürger hyväksyi suoraan faktuurasta Nils Liljan tutkielman *Menniskan* (Stockholm 1858), jossa tarkasteltiin ihmistä ”luonnonhistorian näkökulmasta”.⁵ Kirja sai Suomessa runsaasti lukijoita ja herätti julkista keskustelua sekä vapaamielisen raamattukäsityksensä että voimakkaan pappis/asetaisuutensa takia.⁶ Toiselta saman tekijän kirjalta, F. Chr. Baurin innoittamalta *Kristendomen* (Stockholm 1860) -teokselta,⁷ komitea

¹ Rodhe 1935, 33; *M. Juva* 1950, 83-92, 97.

² *Wiborg* 1856 n:o 90 sekä 1857 n:ot 35 ja 64. *M. Juva* 1950, 97, 103-123.

³ VA SensK Ac 13 Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaari 1856.

⁴ *Newman* 1932, 210; *M. Juva* 1950, 220.

⁵ Heimbürgerin hyväksymismerkinnät esim. faktuuroidissa VA SensK Eb 29 1858 n:ot 54, 60, 74, 191 ja 204.

⁶ Rodhe 1935, 111; *M. Juva* 1950, 175-178.

⁷ Rodhe 1935, 111.

kuitenkin epäsi tuontiluvan. Kiellon syiksi todettiin kirjoittajan ”kii-
vaat” valtiokirkon ja papiston vastaiset hyökkäykset.⁸

Komiteea arveluttaneet lausumat voidaan todentaa päätök-
seen merkityiltä kirjan sivuilta. Niillä tekijä arvosteli kristinus-
koa sekä moraaliselta että uskonnolliselta kannalta. Hänen
mielestään kristityt olivat kaikkina aikoina olleet yhtä julmia ja
paheellisia kuin muutkin ihmiset. Tulevaisuus ei luvannut pa-
rempaa niin kauan kuin kirkko Augustinuksen tavoin opetti,
että ihminen oli luonnostaan kykenemätön hyvään. ”Masso-
jen” kristillisyyden tekijä leimasi sokeaksi auktoriteettiuskoksi,
jolta puuttui sisäisen vakaumuksen voima. Niinpä lapsikaste
oli muuttunut pakkokasteeksi, konfirmaatio surkukupaisaksi
komiadiaksi. Syy onnettomaan tilanteeseen oli papiston, joka
oli vieraantunut sekä kutsumuksestaan että aikansa sivistyk-
sestä.⁹

Liljaa tyypillisemmin edusti ruotsalaista uskonnollista liberalis-
mia Nils Ignell. Vuonna 1861 komitean sensorit tarkastivat ja hy-
väksyivät kaksi hänen nimeään kantavaa nidettä. Näistä toinen liit-
tyi hänen massiiviseen viisiosaiseen teokseensa *Menskliga utveck-
lingens historia* (Stockholm 1855–1862).¹⁰ Kirjat tarkastettiin il-
meisesti siksi, että yksi Ignellin teos oli komitean päätöksellä aiem-
min kielletty.¹¹ Vuodesta 1862 sensorit hyväksyivät kaikki uskon-
nolliset kirjat suoraan faktuuroida. Liberalismin ”uusien profeetto-
jen” Ernest Renanin (Vie de Jésus 1863, ruotsiksi Jesu lefnad 1863),
Viktor Rydbergin (Bibelns lära om Kristus 1862) ja Theodor Parke-
rin teokset, joissa kirkon kolminaisuus-, perisynti- ja sovitusopit
avoimesti hylättiin, saivat jo täysin vapaasti kulkea suomalaisten lu-
kijain käsiin.¹²

⁸ VA SensK Pk 31.5.1861 § 6. Kirjan otsikko oli kokonaisuudessaan: Kristendomen, dess uppkomst, dess lära, dess historia och dess utveckling jemte judendomens historia och litteratur. Efter nyaste forskningar utarbetad för folket.

⁹ Lilja 1860, 578-579, 582-588.

¹⁰ VA SensK Ac 14 Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaari 1861. Toinen tarkastetuista niteistä oli nimeltään Den ursprungliga christna tron och dogmtron (Stockholm 1861).

¹¹ Grunddragen af den christliga sedeläran II vuonna 1846.

¹² Mainittuja teoksia hyväksyttyinä mm. faktuuroida VA SensK Eb 33 1862 n:ot 45 ja 138 (Rydberg), Eb 34 1863 n:ot 108, 111, 117, 121, 123, 126-128, 132, 140, 143, 146, 148 ja 156-158 (Renan) sekä Eb 35 1864 n:ot 40 ja 79 (Parker). Teosten sisällöstä ja vaikutuksesta Suomessa M. Juva 1950, 264-283.

Tuomiokapitulien osana oli seurata sivusta vapaamielisen uskonnollisuuden leviämistä. Niitten tarkastettaviksi ei liberalistisia teoksia jätetty, ja aihetta koskevat lehtipolemiikitkin käytiin maallisen sensuurin luvun.¹³ Kapitulien opilliset kannanotot rajoituivat käytännössä apokryfisten kirjojen arviointiin. Yhtä Kuopiossa hylättyä kirjasta lukuunottamatta nekin pääsivät ilmestymään vapaasti.¹⁴

6.4. PAINOVAPAAUS TOTEUTUU

Keisarin helmikuussa 1860 antama julistus, jolla vuoden 1850 kielisäännös virallisesti kumottiin, palautti Suomen paino-olot kolmen vuosikymmenen takaisen sensuuriasetuksen kannalle. Tähän näennäiseen uudistukseen maassa voimistunut vapaamielisyys ei tyytynyt. Olihan jo F. L. Schauman huomiota herättäneessä kruunajaisjuhlapuheessaan (1856) julistanut, että painovapaus oli maan kaikinpuolisen kehityksen edellytys.¹

Varovaiset lähtötahdit painoasetusten uudistukselle hallitus antoi marraskuussa 1861. Samalla kun ministerivaltiosihteeri saattoi senaatin tietoon uusimmat lehtisensuuria ja sensuuriylihallitusta koskevat asetuksenmuutokset, hän ilmoitti keisarin asettaneen komitean tarkistamaan Suomen painoasetuksia. Komitean tehtävänä oli käydä läpi voimassa olevat sensuurisäännökset ja tehdä ehdotukset niistä muutoksista ja toimenpiteistä, jotka se katsoi tilanteen vaatimiksi. Lisäksi komitean tuli harkita, voitiinko ulkomaanlehtien valvonta siirtää postilaitokselta sensuurikomitean huoleksi. Komitean jäseniksi hallitsija oli kutsunut senaattori, vapaaherra Fabian

¹³ Kapitulien yksityisistä jäsenistä ainakin T. T. Renvall otti julkisuudessa kantaa liberalismin. Kirjoituksessaan *Åbo tidningar*issa hän leimasi Liljan Menniskan-teoksen kristinuskon vastaiseksi. *Åbo tidningar* 1860 n:ot 31-32. *M. Juva* 1950, 176.

¹⁴ Kuopion kapituli kielsi Jeesuksen lapsuuden kirjan ”evangelisen opin perustotuuksien” vastaisena. OMA KTA Tklin pk 30.12.1861 § 21.

¹ *Rein* 1904 II, 369; *Rosenqvist* 1927, 151-152; *Puntila* 1947, 512.

Langenskiöldin, senaattori J. E. Bergbomin, senaattori Victor Furu-hjelmin, professori J. V. Snellmanin, tuomiorovasti T. T. Renvallin, professori K. G. Ehrströmin ja lehtori Carl von Schoultzin.² Valtiovallan ohella komiteassa oli siis edustettuna sivistyselämän, kirkon ja käytännön sensuuritoiminnan (von Schoultz) asiantunte-mus.

Komitea ryhtyi työhön tammikuussa 1862. Sihteerikseen se kutsui lakitieteen tohtori Robert Laguksen. Jäsenten keskuudessa ilmeni aluksi erimielisyyttä siitä, miten saatu tehtävä olisi tullut ymmärtää. Toisen mielipiteen mukaan komitean olisi pitänyt tyytyä asetuksen korjaamiseen ennakkosensuurin puitteissa. Enemmistö taas katsoi tilanteen otolliseksi painovapauslain laatimiselle. Tätä al-kuperäisestä toimintaohjeesta poikkeavaa kantaa edusti ponnek-kaimmin J. V. Snellman, jonka sana myös työskentelyn edetessä näyttää painaneen. Hänen ja komitean enemmistön johtavana pyr-kimyksenä oli toteuttaa painovapaus, mutta samalla varmistaa sen tulevaisuus. Siksi rikkomuksista tuli säättää kyllin ankarat rangaish-tukset.³

Yksityiskohtaisemmin Snellman esitti näkemyksiään Littera-turbladissa. Artikkeleissaan hän otti erikseen kantaa myös uskon-nolliseen sensuuriin. Hänen mielestään sensuuri pikemmin edisti kuin esti uskonnollisen fanatismiin leviämistä. Myös lahkolaisuuden hän katsoi versovan parhaiten pimeässä. Sitä vastoin kokemus oli osoittanut jyrkän puoluemielen hävinneen sieltä, missä oppeja oli saatu esittää julkisesti.⁴

Kirkon ja teologian näkökantoja edusti komiteassa tuomioro-vasti Renvall. Hän näyttää osallistuneen komitean työskentelyyn varsin rajoitetusti.⁵ Kuten edellä 1850-luvun kirkollista sensuuria käsiteltäessä on todettu, Renvall kuului sensorina kapitulinsa va-paamielisimpiin.

Toukokuussa 1862 komitea jätti senaatille työnsä tulokset,

² VA Tal.os. KD 460/42 1861 Ministerivaltiosihteerin kenraalikuvernööreille 26.11.1861. Rein 1904 II, 370-371, 445.

³ Rein 1904 II, 443-449; E. Paunu 1952, 205-206.

⁴ Litteraturblad 1862 n:o 4. Artikkeleista yleisemmin Rein 1904 II, 444-445.

⁵ Rein 1904 II, 446; E. Paunu 1952, 206-207.

kaksi erillistä asetusehdotusta perusteluineen. Toinen ehdotuksista koski kotimaassa julkaistavaa suomen- ja ruotsinkielistä kirjallisuutta, toinen vieraskielisiä ja ulkoa tuotavia painotuotteita. Vieraskieliset teokset oli komitean mielestä säilytettävä sensuurin alaisina, koska niitä kyettiin lukemaan myös Venäjällä, jossa painot olivat toiset kuin Suomessa. Sitä vastoin suomen- ja ruotsinkieliset kirjoitukset voitiin vapauttaa ennakkotarkastuksesta. Yliopiston ja tuomiokapitulien oikeus opinnäytteiden ja niiden omien tuotteiden sensurointiin oli tarkoitus säilyttää, mutta muuten uskonnolliset kirjat oli saatava painaa vapaasti. Komitean mielestä yleisen lain rangaistusmääräykset olivat kyllin ankarat suojelemaan ”uskonnon pyhyttä”.⁶

Asetusehdotusten hallinnollista käsittelyä säesti erilaisten mielipideryhmien painostus. Paitsi sanomalehdissä vaadittiin sensuurin lakkauttamista kansalaisadressissa, jonka senaatti jo keväällä 1862 oli saanut pöydälleen.⁷ Lausuntonsa komitean ehdotuksista senaatti antoi helmikuussa 1863. Samalla kun se asettui kannattamaan ennakkosensuurin poistamista, se esitti ehdotuksiin eräitä muutoksia. Yliopistojen ja tuomiokapitulien tarkastusoikeutta se halusi rajoittaa siten, että nämä saivat sensoreina tutkia vain teosten tieteellistä pätevyyttä. Senaatti puolsi ehdotusten jättämistä säätyjen hyväksyttäviksi, mutta edellytti, että uusi painoasetus määrättiin olemaan voimassa enintään seuraavien valtiopäivien loppuun.⁸

Pietarissa painolakiehdotus aiheutti epäröintiä; ilmeisesti Venäjällä vireillä ollut painolakiuudistus osaltaan viivytti käsittelyä.⁹ Kun ei asetusta koskevaa esitystä ilmaantunut Helsinkiin seuraavana syksynäkään, jolloin valtiopäivät siellä avattiin, huoli painovapaudesta purkautui aloitteina kaikissa säädyissä. Pappissäädyssä Tammelan kirkkoherra A. E. Granfelt jätti valitsijakuntansa puolesta valitusehdotuksen, jossa vaadittiin sensuurin poista-

⁶ VA VSV 1863 n:o 84 Komitean alistus 24.5.1862 ja ehdotus painolaiksi; VA VSV 1865 n:o 64 Komitean ehdotus vieraskielistä ja ulkomaista kirjallisuutta koskevaksi asetukseksi. *Rein* 1904 II, 446-449.

⁷ VA Plen. pk 31.3.1862. *Rauhala* 1915-1921 II, 80; *Puntila* 1947, 511-513.

⁸ VA VSV 1863 n:o 84 Senaatin lausunto 17.2.1863. *Rauhala* 1915-1921 II, 80.

⁹ *Stählin* 1935-1939 IV:1, 186.

mista. Samaan tähtäsi Etelä-Pohjanmaan papistoa edustaneen kontraktirovasti O. W. Ehrströmin ehdotus.¹⁰ Ehkä kiivaimmin sensuuria vastaan hyökkäsivät aatelin puhujat. Sääty hyväksyi asiaa koskevan anomusehdotuksenkin, mutta tämä ei enää ehtinyt yhteiseen käsittelyyn.¹¹

Hallitsijan esitys painovapausasetukseksi jaettiin säädyille valtiopäivien viimeisenä esityksenä 1.2.1864.¹² Se oli pääpiirteissään senaatin ehdotuksen mukainen. Säädyissä keskusteltiin esityksestä lähinnä lakivaliokunnan mietinnön¹³ pohjalta. Laajimmin asiaa käsittelee papisto, jonka eräät edustajat puuttuivat puheenvuoroissaan myös uskonnollisen kirjallisuuden valvontaan. Limingan kirkkoherra J. I. Bergh lausui mielipiteenään, ettei aika ollut kypsä hengellisen sensuurin lakkauttamiseen. Perusteluiksi hän viittasi kolmeen huolenaiheeseen. Ensinnäkin oli ”mormonismin kirjojen” pääsy suomalaisten keskuuteen estettävä. Toiseksi — niin huhu oli ker-tonut — Renanin Jesu lefnad -teosta aiottiin ryhtyä kääntämään suomeksi. Tällöin oli vaarana, että Renanin ajatukset olisivat jääneet kansankielellä kumoamatta, kun pappien kädet olivat täynnä virkatoimia ja yliopistoteologit osasivat huonosti suomea. Myös fanatismin uhka oli puhujan mielestä otettava todesta. Tuoreen esimerkin tämän suunnan hairahduksista tarjosivat liminkalaisen Kaisa Reeta Vågin näyt, joitten julkaisemisen Kuopion tuomiokapituli oli kieltänyt. Bergh vakuutti uskovansa, että näyt olisivat painettuina saavuttaneet ”ennenkuulumatonta tunnustusta”. Moni uskoi vielä painomusteeseen, Bergh selitti.¹⁴

Pyhäjärven (O. I.) kirkkoherra Zakarias Castrén ilmoittautui myös hengellisen sensuurin päättäväiseksi puoltajaksi. Hänen mielestään tehtävä tuli säilyttää tuomiokapitulien huolena.¹⁵ Berghin tavoin Castrén lukeutui heränneisiin.¹⁶

¹⁰ *Prestaståndets protokoll* 1863-1864 (1864-1865) I, 100, 254.

¹¹ *Rein* 1904 II, 453, 455.

¹² *HKM:s propositioner* 1863-1864 (1865) III, 1635-1661.

¹³ *HKM:s propositioner* 1863-1864 (1865) III, 1661-1693. Mietinnöstä lähemmin *Öster-bladh* 1933, 158.

¹⁴ *Prestaståndets protokoll* 1863-1864 (1864-1865) III, 488-491.

¹⁵ *Prestaståndets protokoll* 1863-1864 (1864-1865) III, 491.

¹⁶ *Rosendal* 1902-1915 IV, 238-239, 293-300.

Herännäispappien kannanotot saivat tuomiorovasti Renvallin puuttumaan aiheeseen. Hän piti hengellistä sensuuria sekä tarpeettomana että vahingollisena. Hänen mielestään se ei ollut koskaan onnistunut varsinaisessa tehtävässään, ”raamatullisen totuuden” turvaamisessa. Silloin kun sensuuria oli harjoitettu ankarasti tietyn dogmaattisen järjestelmän mukaan, oli loukattu raamatuntutkimuksen vapautta. Kun taas tätä vaaraa oli pyritty välttämään, oli ajautettu toiseen äärimmäisyyteen, opilliseen välinpitämättömyyteen. Kuitenkin kummassakin tapauksessa sensuroituihin teoksiin oli painettu puhdasoppisuuden leima. Siellä missä kristillinen totuus voitti, se voitti omalla sisäisellä voimallaan, Renvall huomautti. Saman suuntaisen mielipiteen uskonnollisen sensuurin tarpeettomuudesta esitti professori F. L. Schauman.¹⁷

Tämän pitempään ei uskonnollisen kirjallisuuden valvonnasta keskusteltu. Käytännössä papiston kanta sensuuriin oli selvä kahden äänestyksen jälkeen. Toisin kuin Renvall oli toivonut, säädyn enemmistö kieltäytyi lakiehdotuksen yksityiskohtaisesta käsitte-lystä. Toisessa äänestyksessä sääty päätti äänin 17–11 hyväksyä valiokunnan mietinnön. Papisto oli näin todennut myös kirkollisen sensuurin tarpeettomaksi.¹⁸

Yhteisessä vastauksessaan hallitsijalle säädyn ilmoittivat hyväksyvänsä esityksen eräin muutoksin, tarvittaessa sellaisenaan.¹⁹ Keisari otti huomioon säätyjen toivomukset ja vahvisti asetukset kesällä 1865. Painovapausasetus sekä vieraskielisten ja ulkomaisten kirjojen valvontaa koskeva asetus julkaistiin 18.7.1865. Kumpikin säädös määrättiin olemaan voimassa vuoden 1866 alusta seuraavien valtiopäivien loppuun. Samalla katsottiin vuoden 1774 painovapausasetus, vuoden 1829 sensuuriasetus ja eräät muut sensuuria koskevat säännökset kumotuiksi.²⁰

Käytännössä uudet asetukset merkitsivät ennakkosensuurin lakkaamista kotimaassa painettavien suomen- ja ruotsinkielisten te-

¹⁷ *Prestaständets protokoll* 1863-1864 (1864-1865) III, 491-492.

¹⁸ *Prestaständets protokoll* 1863-1864 (1864-1865) III, 492. Painovapausasian käsitte-lystä pappissädyssä *Österbladh* 1933, 159-160.

¹⁹ *HKM:s propositioner* 1863-1864 (1865) III, 1694-1717.

²⁰ *Suomen suuriruhtinmaan asetus-kokous* 1865 n:o 27; *Rauhala* 1915-1921 II, 81.

osten osalta. Julkaistuista kirjoituksista sai vastedes tekijä vastata oikeusistuimen edessä. Painoasioita ryhtyi valvomaan uusi ylihallitus. Jokaisesta painotuotteesta tuli ennen sen liikkeelle laskemista jättää tarkistuskappale ylihallituksen asiamiehelle, jolla oli oikeus painoksen takavarikointiin. Yliopisto ja tuomiokapitulit saivat yhä ”tieteellisessä katsannossa” tarkastaa toimialaansa kuuluvat kirjoitukset, mutta kapitulien oikeus muitten hengellisten kirjoitusten sensurointiin katsottiin lakanneeksi.²¹ Vieraskieliset ja maahan tuotavat painotuotteet pysytettiin sensuurin alaisina. Niiden tarkastus määrättiin ylihallituksen asiamiesten huoleksi.²²

Vaikka painovapaus vuonna 1865 säädetyssä muodossaan jäikin lyhytaikaiseksi, kirkollisen sensuurin kannalta se merkitsi pysyvää tilanteenmuutosta. Tuomiokapitulit, jotka teologisen tiedekunnan ohella olivat kahden vuosisadan ajan valvoneet uskonnollista kirjallisuutta, saivat luovuttaa sensuuritehtävänsä maallisille viranomaisille. Uudistusta olivat valtiopäiväkäsittelyssä vielä vastustaneet eräät herännäispapit.²³ Vainottu herännäisyys oli saavuttanut vaikutusvaltaisen aseman kirkossa, mutta sensuurin asetta sen käsiin ei suotu.

²¹ *Suomen suuriruhtinmaan asetus-kokous* 1865 n:o 27 Painovapausasetus § 2, 4, 37, 40.

²² *Suomen suuriruhtinmaan asetus-kokous* 1865 n:o 27 Vieraskielistä ja ulkomaista kirjallisuutta koskeva asetus § 3, 8, 9.

²³ Herännäispapit olivat vastustaneet sensuurin poistamista myös Turussa syyskuussa 1864 pidetyssä synodaalikokouksessa. *Prestmötets i Åbo protokoll* 1864 (1865), 156-158, 162-166.

7. TIIVISTELMÄ

Järjestelmä

Uskonnollisen kirjallisuuden valvonnasta määräisivät Suomen suuriruhtinaskunnassa aluksi Ruotsin vallan aikaiset säädökset. Vuoden 1774 painovapausasetuksen mukaan konsistorien tuli ennen painatusta tarkastaa käsikirjoitukset, jotka koskivat kristillistä uskonoppia. Tarkastajien velvollisuutena oli valvoa, ettei evankelisen opin ja ”oikean” uskontunnustuksen vastaisia kirjoituksia julkaistu. Myönnetty imprimatur oli painettava teoksessa näkyviin. Yliopistostatuuteissa erikseen säädettyyn akateemiseen sensuuriin asetuksessa ei puututtu.

Ulkomaisten kirjojen tuontitarkastuksen senaatti määräsi vuonna 1810 prokuraattorin ja hänen asiamiestensä huoleksi. Sitä ennen tehtävä oli kuulunut hovikanslerille. Valvonnan periaatteet riippuivat viranomaisen harkinnasta, kunnes vuonna 1823 (1826) määrättiin Venäjän sensuurin ennakkopäätökset Suomessa ohjeelliseksi.

Nikolai I:n kaudella hallitus pyrki venäläistämään myös kotimaisen julkaisutoiminnan valvonnan. Tuloksena oli keisarin loka-kuussa 1829 vahvistama sensuuriasetus, joka rakentui isäntämaan malliin yleisen ennakkosensuurin pohjalle. Asetuksen mukaan Suomessa julkaistavat kirjoitukset tarkasti yleensä sensuurikomitea, joka oli toimistaan vastuussa erityiselle ylihallitukselle. Hengelliset kirjoitukset määrättiin tuomiokapitulien tarkastettaviksi. Toisin kuin aiemmin painotarkastus ulotettiin koskemaan myös uudelleen julkaistavia kirjoja. Lisäksi sensuurin tuli valvoa, että teokset laskettiin liikkeelle täsmälleen hyväksytyn käsikirjoituksen mukaisina.

Ulkomailta saapuvat ja kirjahuutokaupoissa myytävät kirjat tarkasti uuden asetuksen mukaan sensuurikomitea. Yliopisto professoreineen sai tuoda kirjansa ohi sensuurin, kunhan niissä ei käsi-

teltty ajankohtaisia poliittisia kysymyksiä. Ulkomaiset sanoma- ja aikakauslehdet määrättiin postilaitoksen tutkittaviksi.

Uskonnollisen kirjallisuuden osalta uusi asetus tähtäsi ensisijaisesti kirkon opin varjeluun. Kieltää tuli evankelisen opin, oikean uskontunnustuksen ja kristinuskon perustotuuk-sien vastaiset sekä Raamatun auktoriteettia vaarantavat kirjoitukset. Sen sijaan papiston arvovaltaa ja kirkollista järjestystä kieltoperusteet eivät sellaisinaan suojelleet. Toisaalta tähdennettiin, ettei hallitusta, maan lakeja ja hyviä tapoja saanut painotuottein loukata.

Vuoden 1829 sensuuriasetus määräsi Suomen paino-oloja puolen neljättä vuosikymmentä. Siihen tehdyistä muutoksista koski uskonnollisen kirjallisuuden valvontaa lähinnä julistus, jolla senaatin oikeus päättää aikakauslehtien julkaisuluvista siirrettiin kenraalikuvernöörille (1847). Asetuksen muutosta merkitsi käytännössä myös vuoden 1850 kielisäännös, joka oli voimassa koko ankaruudessaan vuoteen 1854 ja rajoitettuna vuosikymmenen loppuun. Sen mukaan voitiin suomeksi julkaista vain sellaisia uusia kirjoituksia, joilla oli tähtäimenään uskonnollinen hartaus tai taloudellinen hyöty. Säännöksen soveltamisohjeessa kenraalikuvernööri muistutti, etteivät uskonnolliset kirjoitukset saaneet sisältää mielipidekiistoja.

Laajempaan painoasetusten uudistukseen ryhdyttiin Suomessa 1860-luvun alussa, samalla kun lehdistön valvonta palautettiin vuoden 1829 kannalle. Reformin tuloksena syntyi kesällä 1865 julkaistu painovapausasetus. Vaikka asetus säädettiin tilapäiseksi, se merkitsi pysyvästi kirkollisen sensuurin lakkaamista.

Uskonnollisen kirjallisuuden valvonta 1809-1865 oli siis yhtäältä kirkon ja toisaalta hallituksen sensorien huolena. Kirkollinen sensuuri valvoi kotimaassa julkaistavaa hengellistä kirjallisuutta, valtiovalta ulkomailta saapuvia painotuotteita. Keisarin sensuuria edustivat myös viranomaiset, joiden oikeutena oli päättää valituksista ja lehtien julkaisuluvista.

Sensuurikäytäntö

Vuoteen 1829 kotimaisen uskonnollisen kirjallisuuden sensuuri oli käytännössä teologisen tiedekunnan ja Porvoon tuomiokapitulin huolena. Porvoossa varsinaisen tarkastuksen suoritti yleensä joku

lukion lehtoreista; tämän lausunnon pohjalta kapitulit sitten päätti painoluvan myöntämisestä. Turussa, jossa valtaosa käsikirjoituksista sensuroitiin, näyttää tiedekunnan dekaani toimineen ensisijaisena tarkastajana. Sielläkin päätökset annettiin kollegiaalisesti koko tiedekunnan nimissä.

Vuoden 1829 sensuuriasetuksen voimassaoloaikana uskonnollisten kirjoitusten julkaisuluvista päättivät tuomiokapitulit. Jo sitä ennen teologinen tiedekunta oli vuoden 1828 yliopistostatuuttien pohjalta tullut johtopäätökseen, että tiedekunnan valtuudet rajoituivat akateemisten kirjoitusten sensurointiin. Kun asetus määräsi ”varsinaisesti hengelliset” kirjoitukset tuomiokapitulien tarkastettaviksi, viranomaiset joutuivat kulloinkin tulkitsemaan, kuuluiko kirjoitus maallisen vaiko kirkollisen sensuurin piiriin. Sensuurikomitea palautti joitakin teoksia sille kuulumattomina, mutta myönsi painoluvat eräille hengellisille kirjoituksille kapitulien kantaa kysymättä. Vastaavasti tuomiokapitulit palauttivat joukon maallisia käsikirjoituksia, joita varsinkin vuoden 1850 kielisäännöksen voimassaoloaikana tarjottiin sille runsaasti. Sanomalehtien uskonnolliset kirjoitukset, esimerkiksi lukuisat pietismiä koskevat, tarkasti useimmiten maallinen sensuuri.

Vaikka vuoden 1829 asetus edellytti kollegiaalista käsittelyä vain kirjoituksia kiellettyä, tuomiokapitulit päättivät painoluvista säännöllisesti istunnoissaan. Poikkeuksen muodostivat eräät hengelliset aikakauslehdet, joiden sensuurin hiippakuntahallitukset delegoivat tietyille jäsenilleen. Turussa arkipiispa Melartin ja teologianlehtorit tarkastivat pääosan niistä kirjoituksista, jotka olivat luonteeltaan teologisia. Vaikka myös teosten aihepiiri ja kieli vaikuttivat sensorin määräytymiseen, yleensä tarkastustehtävät jakautuivat suhteellisen tasaisesti kapitulien jäsenten kesken. Porvoossa historian-, sittemmin teologianlehtori Forsius toimi vuoteen 1841 ehdottomana pääsensorina, jolle myös heränneitten viikkolehden sensuuri oli uskottu. Forsiuksen väistyttyä ei sensuuritehtäviä siellä enää keskitetty. Vuodesta 1851 istuneessa Kuopion kapitulissa piispa ja teologianlehtori toimivat ensisijaisina painotarkastajina.

Tuomiokapitulien sensuuripäätökset sisälsivät yleensä lyhyen maininnan painoluvan myöntämisestä tai epäämisestä. Toisinaan

imprimatur myönnettiin ehdollisena: julkaisijan tuli ottaa huomioon sensuurin vaatimat muutokset. Päätökset olivat verrattain yksimielisiä. Porvoon kapituli äänesti vuosina 1839—1841 seitsemästä lehti-artikkelista ja Turun kapituli vuosina 1847—1855 yhdeksästä teoksesta, mikä on vajaa prosentti kaikista kapitulien kirjaamista sensuuritapauksista. Anomusten käsittely oli hitainta Porvoossa 1830-luvulla, jolloin sensuuri oli keskitettynä yhdelle miehelle, sekä Turussa 1850-luvun alkuvuosina, jolloin kirjoituksia tarkastettiin eniten. Silloinkin päätökset annettiin 60-prosenttisesti kuukauden kuluessa anomuksen jättämisestä.

Painokieltojen perustelut vaihtelivat viranomaisesta ja aikakaudesta riippuen. Turun kapituli totesi 1830- ja 1840-luvuilla kieltämänsä kirjoitukset yleensä vain ”sopimattomiksi” tai ”arveluttaviksi”. Arkkipiispa Bergenheimin kaudella se perusteli päätöksensä jonkin verran laajemmin. Porvoon kapitulin hylkäyspäätökset olivat perusteluiltaan yksityiskohtaisemmat kuin Turun; Evangeliskt vekkobladin artikkeleita kieltäessään kapituli vetosi tuon tuostakin sensuuriasetuksen pykäliin ja momentteihin. Sitä vastoin vetoamiset tunnustuskirjoihin jäivät Porvoossakin harvinaisiksi. Kuopion kapituli totesi kieltämänsä teokset ylimalkaan sopimattomiksi, epäamatullisiksi tai evankelisen opin vastaisiksi.

Hengellisten aikakauslehtien julkaisuluvista senaatti päätti yleensä sensuuriylihallitusta ja asianomaista tuomiokapitulia kuulutuaan. Kenraalikuvernööri, jolle lehtilupa-asiat kuuluivat vuosina 1847—1861, pyysi anomuksista pelkästään tuomiokapitulien lausunnot. Vuoden 1861 jälkeen ei lausuntoja enää pyydetty.

Tuomiokapitulien sensuuripäätöksistä valitettiin sensuuriylihallitukselle kahdesti 1830-luvulla ja kenraalikuvernöörille kerran tutkimusjakson lopulla. Yhden tapauksista ylihallitus ratkaisi valittajan eduksi. Kanteita uskonnollisen kirjan luvattomasta painamisesta nostettiin kahdesti 1820-luvulla ja kerran 1830-luvulla. Tuomiot vaihtelivat varoituksesta sakkoihin ja luvattomien painosten menetyksiin.

Ulkomaisten kirjojen tuontia valvoi prokuraattori aluksi Turusta ja vuodesta 1819 Helsingistä käsin. Vaikka kirja-asiamiehiä toimikin 1820-luvulla kaikkiaan 13 merikaupungissa, valtaosa tuontikirjoista lankesi prokuraattorin ja Turun sensorin tutkittaviksi.

Vuodesta 1830 ulkomaansensuurista huolehti sensuurikomitea, joka koostui yliopistonopettajista ja muista pääkaupungin virkamiehistä. Maahantuojaat — useimmiten Helsingin ja Turun kirjakauppiaat — toimittivat komitealle kirjojen lähetysluettelot. Näihin komitean jäsenet eli sensorit merkitsivät, mitkä teoksista olivat sallittuja, mitkä kiellettyjä ja mitkä oli lähetettävä komiteaan tutkittaviksi. Sensorit myönsivät tuontiluvat itsenäisesti, mutta kieltotapaukset he alistivat komitean vahvistettaviksi. Komitea perusteli kieltonsa yksityiskohtaisemmin kuin tuomiokapitulit. Useimmiten se luetteli päätöksessään ne teoksen sivut, jotka olivat aiheuttaneet hylkäämisen.

Komitean päätökset olivat eri syistä vain osaksi itsenäisiä. Lähes puolet uskonnollista kirjallisuutta 1830-luvulla kohdanneista tuontikielloista sisälsi lausuman, että teos oli Venäjällä kielletty. Sittemmin vetoamiset Pietarin luetteloihin harvenivat, eikä niihin 1850-luvun alkuvuosien jälkeen enää viitattu. Kirkollisen sensuurin ennakkotapaukset ohjailivat komitean ratkaisuja vuodesta 1840, joskin vain vajaan vuosikymmenen ajan. Kiellettyjä teoksia käsittelevät vastakirjoitukset komitea alisti asetuksen mukaisesti ylihallituksen tutkittaviksi. Ainoan tunnetun kreikkalaiskatolisen tuontikirjan komitea hyväksyi Pyhän synodin yliprokuraattoria kuultuaan.

Ulkomaiset sanoma- ja aikakauslehdet tarkasti postilaitos. Pidätetyistä numeroista, joihin sisältyi myös eräitä uskonnollisia julkaisuja, postitirehtööri ilmoitti kuukausittain sensuuriylihallitukselle ja -komitealle.

Vaikka kirkon ja hallituksen sensoreille olikin asetuksessa määritelty omat tehtäväalueensa, käytännössä rajoja ylitettiin molempiin suuntiin. Tuomiokapitulien määräämät painokiellot ulotettiin 1840-luvulla koskemaan myös kirjojen tuontia, minkä lisäksi kapitulit saivat ilmaista kantansa useimmista hengellisten lehtien privilegianomuksista. Maallinen sensuuri puolestaan hyväksyi pääosan uskonnollisista sanomalehtikirjoituksista.

Sensuurin ankaruus

Vuosina 1809–1829 Porvoon kapituli sensuroi käsikirjoitukset suhteellisen ankarasti: tarkastetuista 13 kirjoituksesta viisi hylättiin. Teologinen tiedekunta sensuroi samana ajanjaksona 40–50 hengel-

listä kirjoitusta, joista ainakin kaksi tiedetään kielletyn. Ulkomaansensuuri keskittyi lähes yksinomaisesti poliittisen kirjallisuuden valvontaan, minkä vuoksi uskonnolliset kirjat kulkivat maahan jokeenkin vapaasti.

Vuoden 1829 sensuuriasetuksen voimassaoloaikana tuomiokapitulit tarkastivat yhteensä 2.154 teosta. Näistä 116:lta ne epäivät painoluvan. Hylkäystapausten suhteellinen osuus, 5,4 %, oli selvästi suurempi kuin maallisen kotimaansensuurin kieltoprosentti (1,1 %). Tilastollisesti ankarinta kirkollinen sensuuri oli 1830-luvulla, jolloin hylkäystapauksia oli 11 %, Turussa jopa 17 % kaikista sensuuritapauksista. Lievimmillään sensuuri oli tutkimuskauden lopulla. Turussa kehitys kulki 1840-luvulta lähtien lievenevään suuntaan, kun taas Porvoossa hylkäysprosentti kiipesi korkeimmilleen jaksolla 1850—1854. Turun kapitulin korkeat kieltoprosentit 1830- ja 1840-luvuilla selittyvät lähinnä hylättyjen uusintapainosten runsaudesta. Suomenkieliset teokset sensuroitiin 1850-luvulle saakka muita ankaremmin. Vuoden 1861 jälkeen kapitulit eivät enää kieltäneet teoksia.

Myyntilupia kapitulit epäivät koko tutkimusjakson aikana seitsemältä kirjalta. Kiellot johtuivat joko harhauttavista painovirheistä tai käsikirjoitukseen painatuksen aikana tehdyistä muutoksista. Yleensä nämä vialliset teokset hyväksyttiin sittemmin korjattuina.

Uskonnollisten aikakauslehtien privilegianomuksia hallitusviranomaiset käsittelivät vuoteen 1865 mennessä 21 kappaletta. Näistä yhden kenraalikuvernööri hylkäsi (1848). Ilmestymisluvan saaneista lehdistä yksi lakkasi senaatin määräyksestä (1841), kaksi muuta vapaaehtoisesti sensuurin rasittamina (1848). Kapitulieissa lehtiartikkelit sensuroitiin suunnilleen yhtä ankarasti kuin teoksetkin, Porvoossa vuosina 1839—1841 kuitenkin poikkeuksellisen tiukasti.

Ulkomaansensuurin käsittelemien uskonnollisten teosten määrää ei voitane tarkalleen osoittaa. Sensuurikomitea kielsi niitä ainakin 88, sensuuriylihallitus tietävästi yhdeksän. Kiellot jakautuivat varsin tasaisesti eri vuosikymmenille, ellei 1860-lukua oteta huomioon. Vuoden 1861 jälkeen ei uskonnollisilta kirjoilta evätty tuontilupia.

Sensuurin suuntautuminen ja hylkäysperusteet

Venäjän vallan alkuaikoina uskonnollisen kirjallisuuden sensuuria leimasi pikkutarkkuus: useimmat tunnetuista hylkäystapauksista koskivat kieli- ja käännösvirheitä. Käsikirjoitusten ohella tuomiokapitulit puuttuivat tiukasti virsikirjoihin ja katekismuksiin, joitten painoasuissa oli ilmennyt huolimattomuuksia. Kahdessa 1820-luvun syytejutussa leimattiin luvatta painetut kirjat hurmahenkisiksi ja Raamatun vastaisiksi, mutta lopullisissa päätöksissä ei teosten sisältöön otettu kantaa. Pietistisiin ja herrnhutilaisiin kirjoihin sensorit suhtautuivat vielä myönteisesti. Rationalismin aiheuttamia kieltotapauksia ei tuomiokapitulien ja teologisen tiedekunnan piiristä vuosilta 1809–1829 tunneta.

1830-luvulla kirkollinen sensuuri kääntyi selvästi pietismää vastaan. Turun kapituli kielsi Quirsfeldin Yrttitarhaseuran pietistisiin harhakäsityksiin johtavana (1835) ja epäsi painoluvat useilta muiltakin heränneitten mielikirjoilta, kuten Hollatzin Armonjärjestykseltä, Wilcoxin Hunajanpisaroilta ja Toppin Huutavan ääneltä. Näille kieltopäätöksilleen kapituli ei saanut tukea sensuuriasetuksesta, minkä vuoksi se tyytyi toteamaan teokset ylimalkaan ”arveluttaviksi”. Porvoon kapituli salli pietististen hartauskirjojen levitä vielä vapaasti, mutta sensuroi heränneitten lehtiartikkelit sitä ankarammin. Hengellisissä sanomissa / Tidningar i andeliga ämnenissä (1836–1838) kapitulia arveluttivat lähinnä kirjoittajan maltiton tai ylimielinen esitystapa, kirkon ja papiston arvostelu, konventikkeliin puolustaminen sekä heränneitten kielteinen suhde maailmaan ja kulttuuriin. Evangeliskt veckobladissa (1839–1841) aiheuttivat painokieltoja lisäksi ihmisen moraalisen kykenemättömyyden korostaminen sekä toistuva puhe Saatanasta ja hänen vaikutuksestaan kirkossa. Veckobladin artikkeleista kapituli joutui poikkeuksellisen usein äänestämään. Tällöin lehden sensori Forsius ja piispa Ottelin esiintyivät jyrkimmin julkaisemista vastaan, kun taas lehtori Runeberg, niin pietistien kirjallinen vastustaja kuin olikin, kannatti useimmiten painoluvan myöntämistä. Toimituksen ja sensuuriviranomaisten välit rikkoutuivat lopullisesti vuoden 1841 alussa, jolloin senaatti lakkautti lehden. Päätökseen vaikutti ratkaisevimmin vt. kenraalikuvernöörin johtama sensuuriylihallitus, mutta myös arkki-

piispa Melartinilla ja Porvoon tuomiokapitulilla oli osuutensa asiaan.

Yhtenäisimmin kirkollinen sensuuri torjui heränneitten kirjoja 1840-luvun alkupuoliskolla. Tällöin pietismi oli Turussa hallitsevana ja Porvoossakin, kieliseikkojen ohella, merkitsevimpänä kielonaiheena. Vuosikymmenen jälkipuolella hartauskirjojen kiellot harvenivat. Sen sijaan lehtisensuuri pysyi tiukkana: Hedbergin Allmän evangelisk tidningistä (1845–1848) Turun kapituli karsi sekä kokonaisia artikkeleita että rohkeimmin evankelisia lausumia, ja heränneitten teologinen aikakauskirja kaatui ensi numeronsa sensurointiin.

Turun kapitulin ankaruus ilmeni myös tarkastettaessa kiistakirjasia, joita varsinkin herännäisyyden jakautumisen vuosikymmenellä oli esillä runsaasti. Kun Porvoon kapituli salli herätysseurien lähes vapaasti lyödä toisiaan, Turun kapituli katkoi kärkiä sekä Savon ja Pohjanmaan heränneitten että hedbergiläisten polemiikkeilta. 1850-luvun alkuvuosina, jolloin uskonnolliset kiistakirjoitukset olivat virallisestikin kiellettyjä, herätysmiesten taistelukirjoituksia hylättiin myös Porvoossa ja Kuopiossa. Viimeiset herännäiskirjoja koskeneet painokiellot annettiin Kuopiossa vuosikymmenen lopulla.

Kuten esitellyt hylkäysperusteet osoittavat, pietismi ja herätysliikkeet olivat kirkolliselle sensuurille pikemmin kirkkopoliittinen kuin opillinen huolenaihe. Yleensäkin teologiset perustelut kapitulien hylkäyspäätöksissä jäivät harvinaisiksi. Mainittavimpina poikkeuksina olivat erilaiset apokryfiset kansankirjaset, joissa kapitulit vielä 1850-luvulla näkivät uhan Raamatun arvovallalle.

Useammin kuin oppiseikkoihin kirkollinen sensuuri kajosi kirjoitusten muodollisiin puutteisiin. Hylkäysperusteina esiintyivät tällöin kielen virheellisyys tai käsittämättömyys, käännöksen epätarkkuus, raamatunlauseitten poikkeaminen virallisesta käännöksestä ja painovirheitten kohtuuton määrä. Kieliseikat pysyivät yleisimpänä hylkäysperusteena Porvoossa koko tutkimuskauden ajan, ja Turussakin niiden osuus oli varsinkin 1850-luvulla huomattava. Kuopion kapituli viittasi kieltopäätöksissään miltei yksinomaan kirjoitusten sisältöön.

Poliittisiin näkökohtiin tuomiokapitulit eivät sensuuripäätök-

sissään vedonneet. Silti poliittinen tarkoituksenmukaisuus määräsi eräitä kapitulien ratkaisuja. Lähetystyötä esitteleviin kirjoituksiin kirkollinen sensuuri suhtautui myönteisemmin kuin valtiovalta, jolle lähetystyö varsinkin Nikolai I:n loppuaikoina oli poliittisesti arkaluonteinen kysymys. Krimin sodan pyörteissä kaikki kolme tuomiokapitulia myönsivät painoluvan lentolehtiselle, jossa länsivallat leimattiin Jumalan ja kristikunnan vihollisiksi. Ainakin Turun kapitulin sisällä kirjanen aiheutti kuohuntaa.

Ulkomaansensuuri keskittyi uskonnollista kirjallisuutta valvossa aluksi rationalismin torjuntaan. Tähän antirationalistiseen suuntaan sitä ohjasivat jo Venäjän sensuurin ennakkopäätökset, joihin se varsinkin 1830-luvulla toistuvasti vetosi. Straussilaista radikalismia edustavat teokset sensuurikomitea kielsi 1840-luvulla tarkoin; komitean mielestä ne horjuttivat kristinuskon perusoppeja. 1850-luvun alkuvuosina komitea kielsi vielä eräitä teologisesti radikaaleja kirjoja, mutta liberalismiin myöhempien profeettojen Renanin, Parkerin ja Rydbergin teokset saivat kulkea Suomeen jo vapaasti.

Pietistiset ja herrnhutilaiset kirjat komitea sensuroi yleensä suvaitsevasti, 1840-luvun alkuvuosina kuitenkin huomattavan ankaraasti. Kannanmuutoksen vaikuttivat silloin Hedbergin Ruotsissa painattama taistelukirjanen sekä tuomiokapitulien kieltopäätökset, jotka noina vuosina saatettiin sensuurikomitean tietoon. Eriuskolaisliikkeisiin, kuten baptismiin ja mormonismiin, ulkomaansensuuri suhtautui ainakin 1850-luvulla torjuvasti.

Poliittisesti arveluttavia ajatuksia sensuurikomitea tapasi eniten niistä uskonnollisista teoksista, joissa käsiteltiin kirkkohistoriaa tai ajankohtaisia kirkollisia kysymyksiä. Jesuiittaveljistöä, saintsimonismia ja Lamennais'n kristillistä sosialismia esittelevät kirjat se torjui 1830-luvulla siksi, että Venäjän sensuuri oli ne kieltänyt. Samalla vuosikymmenellä sensuurikomitea ja -ylihallitus epäivät tuontilupia teoksilta, joissa loukattiin Pyhää allianssia tai sen periaatteita. Sittenkin kieltojen kohteina olivat useimmiten kirjat, joissa häpäistiin Venäjän kirkkoa tai hallitushuonetta sekä esitettiin vallitsevasta käsityksestä poikkeavia näkemyksiä kirkon ja valtiovallan suhteista.

Postisensuurin kieltooperusteet olivat koko tutkimusajan valta-

saltaan poliittisia. Uskonnollisista lehdistä sai kovimman kohtelun tukholmalainen Missions-tidning. Siinä viranomaisia ärsyttivät varsinkin maininnat Suomesta Ruotsin lähetyksesuralle toimitetuista lahjoituksista. Lehden tuonti oli tyystin pysäytettynä vuodet 1855—1857.

Jos kirkollista ja valtiollista sensuuria tarkastellaan erikseen, havaitaan, että kumpikin otti aikanaan kielteisen kannan pietistisiin, rationalistisiin, apokryfisiin ja eriuskolaisuutta edistäviin kirjoihin. Kirkollisen sensuurin ominaispiirteinä olivat kirjojen kielellisen virheettömyyden ja kirkollisten kirjojen yhdenmukaisuuden vaatimukset, joita kumpaakaan sensuuriasetus ei tuntenut. Vastaavasti hallituksen sensorien kannanottoja leimasi poliittisten kieltoperusteiden runsaus.

Sensuurin tehokkuus

Kirjallisuuden valvonnassa 1820-luvulla toteutetut uudelleenjärjestelyt osoittivat jo runsaudessaan, ettei sensuuri autonomian ajan alussa toiminut hallitusviranomaisia tyydyttävästi. Kotimaan-sensuurin alalla aiheuttivat tulkintaeroja varsinkin tapaukset, jotka koskivat Ruotsista tuotujen hartauskirjojen jälleenpainamista. Asetus näet velvoitti vain käsikirjoitusten ennakkotarkastukseen. Niin ikään ilmeni erilaisia näkemyksiä siitä, milloin käsikirjoituksen sisältö oli katsottava uskonopilliseksi — siis sensuurin alaiseksi —, milloin ei. Ulkomaansensuuri tehostui jossakin määrin 1820-luvun alkuvuosina, jolloin prokuraattorin asiamiesverkostoa täydennettiin ja kirjojen luvattomasta tuonnista säädettiin rangaistukset. Kuten todettu uskonnollisiin tuontikirjoihin sensorit eivät heti senkään jälkeen kiinnittäneet mainittavaa huomiota.

Vuoden 1829 sensuuriasetus täytti periaatteessa valvontajärjestelmän aukot, kun sensuurin alaisiksi määrättiin kaikki kotimaassa painettavat ja ulkoa tuotavat teokset. Uskonnollisten käsikirjoitusten luvattomasta painamisesta ei sen jälkeen nostettu syytteitä. Sitä vastoin kirjoista otettiin uusia painoksia ilman asetuksen edellyttämää lupaa. Laittomien laitosten suhteellinen osuus oli suurin — runsas kolmannes kaikista uusintapainoksista — 1830-luvulla. Sen jälkeen suhde tasaisesti pieneni. Useimmat luvattomista laitok-

sista julkaistiin Oulussa Barckin painosta. Esimerkiksi kiellettyjä herännäiskirjoja oli sieltä lähes jatkuvasti saatavissa.

Eri tarkastajaviranomaisten näkemyseroista johtui, etteivät annetut painokiellot aina käytännössä pitäneet. Selvimpänä kirkollisen sensuurin epäyhtenäisyys näkyi 1830-luvulla, jolloin Porvoon tuomiokapituli hyväksyi huomattavan määrän Turussa kiellettyjä kirjoja. Kun vielä sensuurikomitea myönsi tuontilupia eräille tällaisille teoksille, Turun kapituli ajoi vuoden 1840 alusta läpi käytännön, jonka mukaan kapitulit ilmoittivat evätyistä painoluvista toisilleen ja sensuuriylihallitukselle (-komitealle). Tämän jälkeen sensorien päätökset olivat verrattain yhtenäisiä aina vuosikymmenen lopulle, jolloin ilmoitukset lakkasivat ja julkaisijat taas pääsivät käyttämään hyväkseen viranomaisten näkemyseroja.

Kirkollisen sensuurin ollessa ankarimmillaan kirjanjulkaisijat turvautuivat luonnolliseen kiertotoimeen: kiellettyjä tai muuten arkaluonteisia teoksia ryhdyttiin painattamaan Ruotsissa. Useimmat kiertoyritykset tehtiin 1840-luvulla, jolloin varsinkin pietistisiä kirjoja painatettiin lahden takana runsaasti. Säilyneistä kirjakauppalaskuista ja yksityiskirjeistä voidaan todeta, että myös teosten maa-hantuonnissa usein onnistuttiin.

Ulkomaansensuurin tehoa heikensivät toistuvat salakuljetukset, mutta myös sensorien vilkas vaihtuminen ja tarkastettavan kirjallisuuden runsaus. Sitä paitsi sensuurikomitean päätösluettelot olivat 1850-luvulle saakka niin puutteellisesti järjestetyt, että teosten luvallisuus voitiin niistä vain vaivoin todeta. Kirjakaupoissa komitean kieltämiä teoksia näkyy liikkuneen vähän, ylioppilasosakuntien lainaamoissa varsinkin 1840-luvulla runsaasti.

LIITE. TUOMIOKAPITULIEN VUOSINA 1809–1865 KIELTÄMÄT TEOKSET

Teosten otsikot ovat säilyneiden käsikirjoitusten tai, uusintapainosten ollessa kysymyksessä, painettujen originaalien mukaiset. Hakasiin sijoitetut tiedot ovat peräisin tuomiokapitulien pöytäkirjoista, kansallisbibliografioista tai muista sekundäärilähteistä. Tähdellä * merkityt teokset sensuuri on kieltänyt kielivirheisiin tai muihin muodollisiin seikkoihin vedoten.

Käsikirjoitukset (MS), joista vain osa on säilynyt, ovat Turun ja Kuopion tuomiokapitulien arkistoissa imprimatur-anomusten koelmissa (TTA F I 1:1a, KTA XI:47). Porvoon tuomiokapitulin arkistossa ne on sijoitettu joko sensuroitujen käsikirjoitusten (El: 1-2) tai saapuneiden asiakirjojen yleissarjan (Eb) yksikköihin.

A. TURUN TUOMIOKAPITULIN KIELTÄMÄT TEOKSET

1832

* [TUOMAS KEMPILÄINEN, Neljä kirjaa Kristuksen seuraamisesta. Suom. C. H. Strandberg.] MS. — 5.12.

1833

[Meidän Herran ja Vapahtajan Jesuksen Christuksen lapsuuden kirja. Suom. J. J. Malmberg.] MS. — 31.7.

1834

[THEOFILUS GRAN], Ylistys Jumalan lasten ja imeväisten suusta eli jutta (sic!) lapintyttären Elsa Laurintyttären ylösrakendavaisesta kuolin vuotesta ja autuallisesta kuolemasta. Stockholmissa 1815. — 15.3. ja 22.10.

[GUSTAF WILÉN, Kolme hengellistä virttä.] MS. — 28.5.

1835

[HELENA SILFVER, Muutamia suomenkielisiä virsiä.] MS. — 18.3.

JOH. QVIRSFELD, Himmelska örtegarðs-sällskap. Försvenskadt af Olof Rönigk. Örebro 1827. — 5.6.

[Viisitoista suomenkielistä laulua.] — 23.12.

1836

[Muutamat sen oikian uuden syndymisen ja Hengen uudistuxen tundomerkit; (liitteenä) Christillinen muisto-kirja. Suom.] — 27.8.

[THOMAS WILCOCK, Kallihit hunajan-pisarat kalliosta Christuxesta. Suom.] — 27.8.

[MATTHIAS SALAMNIUS, Ilo-laulu Jesuksesta.] — 30.11.

1838

[Suomennos teoksesta U. LUNDGREN, Doct. Mårt. Luthers lilla kateches med förklaring. Stockholm 1836.] MS. — 2.5.

[FREDRIK GABRIEL HEDBERG], Några ord i anledning af närvarande tids tecken. MS. — 15.8.

JOHANNES GOSSNER, Tie autuuteen kysymyksissä ja vastauksissa Pyhän Raamatun jälkeen. Suom. MS. — 3.10.

1839

[Nådens ordning till saligheten, efter Jesu härliga evangelium. Stockholm 1826.] — 27.4.

[PETER JONSSON TOPP], En ropande röst i öknen. Örebro 1834. — 27.4.

[EDV. FR. von SALTZA, Kristillisiä tutkistelemuksia altarin sakramentista. Suom.] MS. — 9.10.

Vähäinen Herran ehtollisen kirja. Ruotsin kielestä suom. MS. — 23.10.

[Gudeliga betraktelser öfver de trognas saliga död. Jönköping 1832.] — 23.10.
Andaktens ropande röst för dyrt återlösta själar — — ytttrad i tjugufyra utvalda andeliga sånger. Jönköping 1825. — 23.10.

Väckelser till dygd och sedlighet. 3. uppl. Jönköping 1836. — 23.10.

[Vår Frälsares Jesu Christi barndomsbok. Jönköping 1833.] — 23.10.

Sibyllae prophetia, ställd på rim. Jönköping 1836. — 23.10.

1840

[GEORG HIERONYMUS ROSENMÜLLER, Lahja koko elämän ajaksi. Suom. J. W. Elmgren.] MS. — 8.4.

[Nådens ordning till saligheten, efter Jesu härliga evangelium. Stockholm 1826.] — 10.7.

[DANIEL TISELIUS], Jesu lidandes kraft och nytta uti bedröfvade syndares andeliga uprättelse. Vasa 1810. — 10.7.

IGNAZ LINDL, Ett alfvarsamt ord till vår tid. Öfvers. Stockholm 1827. — 10.7.

THOMAS WILCOCK, Kosteliga honungs-droppar utur kliippan Christo. Från tyskan öfversatt och med nödiga anmärkningar förklaradt af Abraham Frosterus. Stockholm 1801. — 10.7.

THOMAS GOUGE, Et ord til syndare och et ord til de heliga. Från danska språket öfvers. af A.N.B. 4. uppl. Örebro 1826. — 5.8.

[Kolme uutta hengellistä virttä halullisille sieluillen. Vaasa s.a.] — 5.8.

[Kaksi uutta hengellistä virttä maailman lasten surkiasta sokeudesta ja Herran lasten turvallisesta luottamisesta. S.l.& a.] — 5.8.

[DAVID HOLLATZ], Armon järjestys autuutehen Jesuksen pyhän evangeliumin jälkeen. Suomexi kääntty. 7. p. Turku 1822. — 9.9.

* [Joh. Fredr. Wallinin suomennos teoksesta U. LUNDGREN, Doct. Mårt. Luthers lilla cateches med förklaring. Stockholm 1836.] MS. — 25.11.

1841

[CARL HELENIUS, Lutherin vähän katekismuksen selitys.] MS. — 24.2.

[PETER LORENZ SELLERGREN, Ainoa tie ijankaikkiseen elämään. Suom. J. W. Elmgren.] MS. — 26.5.

1842

[Edvard Svanin (?) suomennos teoksesta Jesu lidandes kraft och nytta. Vasa 1810.] MS. — 9.3.

SAMUEL LAU, Christuxen veren voima. Suomexi kääntty. Vaasa 1782. — 27.4.

[SAMUEL KÖNIG], Mooseksen uusi valitus niistä harhailemisista, jotka tapahuvat Egyptistä matkustavilta israelitailta. Ruotsista suomennettu. MS. — 28.5.

1843

[Catechismus eli lyhykäinen tieto kristin-opin perustus asioisa lapsille ja nuorukaisille. (Painoluvan anoja Engelbrekt Rancken.)] MS. — 18.10.

1844

[GOTTFRIED ARNOLD], Frälsaren Jesus Christus afotron död hållen och i tron lefvande befunnen. [Öfvers. från tyskan.] Stockholm 1744. — 30.3.

* [OL. SVEBILIUS & J. A. LINDBLOM, Doct. Mårt. Luthers lilla cateches med förklaring.] — 24.8.

* ISAAC ERVAST, Rukous-kirja. Turku 1828. — 28.8.

1845

* MARTTI LUTHERUS, Abrahamin uskosta ja siitä tapahtuneesta vanhurskauttamisesta. [Suom.] MS. — 28.5.

* [MARTTI LUTHERUS, Kristuksen lunastuksen työ. Ruotsin kielestä suom. (Gustaf Nyholm)]. MS. — 12.11.

1848

PAUL RUOTSALAINEN, Några ord till väckta af bondeståndet. Öfvers. från finskan. MS. — 26.1.

* [C. G. AULÉN, Synden och döden. Poem i 13 sånger.] MS. — 27.9.

1849

[Kolme uutta hengellistä virttä, sisällänsä pitävät Sionin lasten vajelluksesta täällä erä maalla.] — 26.9.

NICKLAS DURCHMAN, Saarna kolmastoista sunnuntai Kolminaisuuden päivästä. MS. — 21.11.

1850

* [Suomenkielinen aapinen.] — 14.8.

* [FRANS MICHAEL FRANZÉN, Saarna ensimmäisenä sunnuntaina jälkeen Pyhää Kolminaisuutta. Suom.] MS. — 14.8.

* [A. J. CNATTINGIUS, Kertoelmia Pyhä-Raamatusta siinä tavattavilla omilla sanoilla. Suom.] MS. — 20.11.

1851

[Sibillan ennustus kirja, prophetia Sibilla.] — 5.11.

[PETER JONSSON TOPP], Huutavan ääni korvesa. Kolmannesta ruotsalaisesta ylöspanosta suom. [Henrik Renqvist]. Porvoo 1835. — 3.12.

1852

* [HENRIK RENQVIST, Ilmoitus minkäkaltainen Pyhän Raamatun ytin kirja on.] MS. — 24.3.

Nikoteemuksen evankeliumi. Ruotsista suom. Jaakko Aulin. MS. — 19.5.

Yxi uusi ja kaunis veisu, kokonpantu Uudenkaupungin palosta, joka ukkoisen valkian kautta onnettomasti ylös poltettin — — eläkuusa 1846. MS — 4.8.

[Yksi aivan uusi veisu siitä kummasta kalasta, joka nykyjään on nähty Marseillin kaupungin tienoilla Frankriikin valtakunnassa.] — 22.12.

1853

Tvänne andeliga visor. Den förra: Om Jesu bistånd under vandrigen åt det eviga lifvet. Den senare: Om det eviga lifvets osvikliga förhoppning. Öfvers. ifrån finskan af A. Syrenius. MS. — 2.3.

1854

[Rukous kristikunnan vihollista Turkkia vastaan.] MS. — 24.5.

1855

[Yksi uusi historiallinen virsi Josephista, patriarkka Jaakobin pojasta.] MS. — 26.9.

1856

[Aapis-kirja.] — 30.1.

1858

* [Suomenkielinen aapinen.] — 3.2.

* [Suomenkielinen aapinen.] — 17.3.

[FREDRIK GABRIEL HEDBERG, Varningsord emot baptismen. Med särskildt hänseende till nämnde villfarelsens insteg på en trakt af Åland.] MS. — 31.5.

1861

[Oikiasta Jumalan palveluksesta.] MS. — 9.1.

FRANS VICTOR ASKLÖF, Afskedstalan — — i Nerpes soken och Nesby by år 1860. MS. — 20.12.

B. PORVOON TUOMIOKAPITULIN KIELTÄMÄT TEOKSET

1816

* [Henrik Renqvistin suomenkos GUSTAF MURRAYN saarnasta.] MS. — 27.6.

1817

* [Henrik Renqvistin suomenkos J. K. LAVATERIN rukouskirjasta.] MS. — 9.7.

1827

[Suomenkos teoksesta Vår Herras och Frälsares Jesu Christi barndomsbok.] MS. — 19.12.

1828

Meidän Herran ja Vapahtajan Jesuxen Christuxen lapsuden kirja. Ruotzin kielestä suom. Joh. Gerh. Wester. MS. — 23.7.

1829

* [LARS LINDEROT, Se uusi virsi, jota ej yksikään opi paitsi niitä kuin maasta otetut ovat. Ruotsista suom.] MS. — 26.8.

1832

Den svenska psalmboken. Af Konungen gillad och stadfästad år 1819. Stockholm 1826. [Lisänä rukouksia ja kertomus Jerusalemin hävityksestä.] — 24.10.

1833

[Henrik Renqvistin suomenkos alkupuolesta teosta SAMUEL SCHULTENIUS, Manuale epistolicum eller Epistelisk handbok.] MS. — 5.6.

Meidän Herramme ja Vapahtajamme Jesuksen Christuksen lapsuuden kirja. Ruotsin kielestä suomennettu. MS. — 27.11.

1834

[Kuusi hengellistä laulua.] — 22.10.

1839

M. LUTHERUS, Isä meidän selitys. Saksasta soumeksi (sic!) kääntty. Pietari 1830. — 25.9.

1840

[Jatko-osa J. V. SNELLMANIN artikkeliin Friedrich Strauss.] MS. — 13.5.

1842

[Kolme CARL BRANDTIN saksankielistä saarnaa.] MS. — 12.10.

[PETER JONSSON TOPP], Kuolemattoman sielun ajateltava matka tämän lyhyen ajaan läpitse — ja loppumattomaan ijankaikkisuteen. Ruotsinkielestä käännetty. MS. — 7.12.

1844

* [JOHANNES GOSSNER, Tie autuuden. Suom.] MS. — 24.4.

1845

[Nädens ordning till saligheten.] — 27.8.

[En ropande röst i öknen.] — 27.8.

1846

[Puhe, jonka JULIUS IMMANUEL BERGH piti Kuopion piipiaseuran vuosijuhlassa 15.4.1846.] MS. — 22.7.

[Sions nya sånger. Af framlidne kyrkoherden doctor A. C. Rutström och flere författare. Falun 1845.] — 26.8.

[Alkuosa JOHANN ARNDTIN neljättä kirjaa totisesta kristillisyydestä. Suomennos.] MS. — 9.9.

[MATTHIAS GOTTLUNDIN saarnoja. X osan loppu.] MS. — 28.10.

1847

* [Catechismus saarnoja lapsille. Se on kristin uskon pääosien selitys Lutheruksen katekismuksen järjestyksessä. Ruotsista suom.] MS. — 28.4.

[Juhla virret Jesuksen voitosta.] MS. — 27.7.

1848

Bön för farsoten choleras hämmande år 1831. MS. — 25.10.

1849

* [Hengellisiä virsiä joka päivän päälle viikossa. Viipuri 1830.] — 7.2.

* [AINA FINNE, Morgon och afton böner för ungdom och barn för hvarje dag i veckan.] MS. — 19.9.

1850

EDV. FREDR. von SALTZA, Christeliga betraktelser öfver altarets sakrament; för unga nattvardsgäster. MS. — 23.1.

[Kolmas ja neljäs osa teosta Uusi täydellisin rukous-kirja.] MS. — 10.4.

[Mooseksen uusi valitus niistä harhailemisista, jotka tapahtuvat Egyptistä matkustavilta israelilailta. (Suom.)] MS. — 9.10.

* [CHRISTIAN SCRIVER, Sielunaarteesta valituita tutkistelemuksia. Suom.] MS. — 20.11.

[Muutaman juomarin elämä ja kuolema.] MS. — 20.11.

1851

* [C. H. von BOGATZKY, Se kallis tavara syntein anteeksisaaminen. Suom.] MS. — 29.10.

1852

* [(FRIEDRICH BRECKLING), Ijankaikkinen evangeliumi kaikkiin katuvasiin ja uskovaisiin Jumalan lasten autuudesta Jeesuksessa Kristuksessa. Suom.] MS. — 26.5.

* [K. G. BARTH, Kristillinen kirkko-historia kodille ja kouluille. Suom. A. J. Weänänen.] MS. — 26.5.

* [Oikia tie autuuteen. Selitetty kanssapuheessa isän, poikansa ja tyttärensä välillä. Suomennos kolmannen ruotsalaisen painon mukaan.] MS. — 30.6.

* [CHRISTIAN SCRIVER, Sielunaarteesta valituita tutkistelemuksia. Suom.] MS. — 8.9.

* [Kahden merimiehen keskustelu myrskyn perästä. Suom.] MS. — 22.9.

1853

[Levin poikain puhdistus eli herätyshuuto opettajille. Ruotsista suom. Tobias Serenius.] MS. — 30.3.

[Virsiä vihko illan iloksi. IV.] MS. — 28.9.

* [JOH. H. KURTZ, Kristillinen uskonnon-oppi evankeliumillisen seurakunnan oppi-käsityksen mukaan. Saksasta suom. J. W. Murman.] MS. — 7.12.

1854

* [HARRIET MARTINEAU, Jerusalem. Muuan jutelma Vapahtajamme aikuisista ajoista. Suom. A. J. Weänänen.] MS. — 7.1.

* [CHRISTIAN SCRIVER, Hengellinen aarre-kammio. Suom.] MS. — 26.7.

* [Lukemisia hyödyksi ja huvitukseksi. Ensimmäinen vihko: Kuinka sokia Pekka oppia sai miksi hän oli tarpeellinen maailmassa.] MS. — 6.9.

1855

[HENRIK RENQVIST, Väärän opin ilmoittaja.] MS. — 22.8.

1856

* [HENRIK RENQVIST, Kuolleen uskon opin ilmoittaja.] MS. — 7.5.

* [J. C. RYLE, Pieni ja viisas. Lasten saarna Sananlaskukirjan 30. luv. 24-28 v. mukaan. Suom.] MS. — 24.9.

1857

* [MATTHEUS MEADE, Så när en kristen. En gåfva åt Suomis Sion på dess 700 åriga jubelfest. Engelskt original.] MS. — 7.1.

* [Kansapuhe autuuden tiestä.] MS. — 14.1.

[JOHAN BAECKMAN, Andeliga betraktelser.] MS. — 25.11.

1859

* [JOHAN BAECKMANIN mielipiteitä eräistä Porvoon rovastikuntakokouksessa 21.7.1858 käsitellyistä kysymyksistä.] MS. — 11.5.

C. KUOPION TUOMIOKAPITULIN KIELTÄMÄT TEOKSET

1852

* [PETTER WILHELM KRANKIN osaksi suomentamia, osaksi itse laatimia ahtisaarnoja.] MS. — 19.5.

1855

[HENRIK RENQVIST], Väärän opin ilmoittaja. MS. — 27.6.

1859

Lyhyt kertomus erään parannusta tekiän sisällisestä elämästä. MS. — 20.4.

[JONAS LAGUS], Saatanan riehuminen kristityssä maailmassa. Näytelmä. Suomennettu. MS. — 15.6.

[LARS LEVI LAESTADIUS], Heikki Heikin pojan Hietasen elämä-kerta, joka kuoli Hietasen maalla Kolarin seurakunnassa 12 päivänä heinä kuuta 1856. [Toim. J. P. B(äckman)]. MS. — 15.6.

1860

[KAISA REETA VÄG], Henkein eroituksen kirja. Ja Jomalalta annettu näkemiset ja ilmoitukset. MS. — 31.10.

1861

Herramme ja Vapahtajamme Jesuksen Kristuksen lapsuuden kirja. Suomentama. MS. — 30.12.

LYHENTEET

AET	Allmän evangelisk tidning
ANS	Acta nationum studiosorum
AUU SHEU	Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia
CGO	C. G. Ottelinin kokoelma
CWS	C. W. Skarstedtin kokoelma
diss.	dissertatio, akateeminen väitöskirja
EV	Evangeliskt veckoblad
FU	Förhandlingar och uppsatser
HArk.	Historiallinen arkisto
HO	hovioikeus
HS	Hengellisiä sanomia
HTutk.	Historiallisia tutkimuksia
HYA	Helsingin yliopiston arkisto
HYK	Helsingin yliopiston kirjasto

JOIR	J. O. I. Ranckenin kokoelma
KanslT	Kansliatoimituskunta
KB	Kungliga biblioteket
KKK	Kenraalikuvernöörinkanslia
kok.	kokoelma
KTA	Kuopion tuomiokapitulin arkisto
KTV	Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja
KÅ	Kyrkohistorisk årsskrift
LUB	Lunds universitetsbibliotek
Oik.os.	Oikeusosasto
OLA	Oulun lääninhallituksen arkisto
OMA	Oulun maakunta-arkisto
PAH	P. A. Huldbergin kokoelma
pk	pöytäkirja
plen.	plenum
PTA	Porvoon tuomiokapitulin arkisto
RSK	Renqvist-suvun kokoelma
SensK	Sensuurikomitean arkisto
SensY	Sensuuriylhallituksen arkisto
SKHS	Suomen Kirkkohistoriallinen Seura
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SLF	Svenska Litteratursällskapet i Finland
SSLF	Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland
SSSKH	Samlingar och studier till svenska kyrkans historia
STKSJ	Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja
TA	Teologinen aikakauskirja
TAA	Turun akatemian arkisto
Tal.os.	Talousoasto
TAÄ	Tidningar i andeliga ämnen
THArk.	Turun historiallinen arkisto
tkli	tuomiokapituli
TLA	Turun ja Porin lääninhallituksen arkisto
TMA	Turun maakunta-arkisto
toim.	toimittanut/toimituksia
TTA	Turun tuomiokapitulin arkisto
TYJ	Turun yliopiston julkaisuja
TYK	Turun yliopiston kirjasto
VA	Valtionarkisto
VSL	Vasa svenska lyceum
VSV	Valtiosihteerinviraston arkisto
ÅAB	Åbo akademis bibliotek
ÅAT	Åbo allmänna tidning
ÅT	Åbo tidningar

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

1. PAINAMATTOMAT LÄHTEET

VALTIONARKISTO (VA), Helsinki

Valtiosihteerinviraston arkisto (VSV)

Suomen asiain komitean pöytäkirjat 1825

Kirjekonseptit (Da) 1825, 1850

Akteja 1829, 1863, 1865

Kenraalikuvernöörinkanslian arkisto (KKK)

Akteja 1847, 1850

Salaiset asiakirjat 1824-1865

Senaatin arkisto

Plenumin (Plen.) pöytäkirjat 1822, 1862

Taloussosasto (Tal.os.)

Pöytäkirjat 1810, 1816, 1835, 1838-1839, 1841, 1844-1847, 1850

Saapuneet kirjeasiakirjat (KD) 1810, 1818, 1841, 1855-1859, 1861

Saapuneet anomusasiakirjat (AD) 1834, 1844, 1846

Oikeusosasto (Oik.os.)

Pöytäkirjat 1824, 1831.

Anomus- ja valitusakteja 1824, 1830

Kansliatoimituskunta (KanslT)

Kirjekonseptit (Da) 1810

Prokuraattorin toimituskunta (Prokur.)

Diaarit 1810-1829

Kirjekonseptit (Db) 1810-1829

Saapuneita kirjeitä 1820-1822, 1826-1827

Sensuuriylhallituksen arkisto (SensY)

Saapuneiden asiakirjojen diaarit (Aa) 1830-1865

Menneiden kirjeiden diaarit (Ab) 1829-1841

Pöytäkirjat 1830-1865

Kirjekonseptit (Da) 1830-1865

Saapuneet asiakirjat 1830-1865

Sensuurikomitean arkisto (SensK)

Saapuneiden asiakirjojen diaarit (Aa) 1830-1865

Tarkastettavan kotimaisen kirjallisuuden diaarit (Ab) 1830-1865

Tarkastettavan ulkomaisen kirjallisuuden diaarit (Ac) 1830-1865

Tarkastettavien kirjalueteloiden diaarit (Ad) 1830-1865

Luettelot kielletystä kirjallisuudesta (Ba)

Luettelot sallitusta ulkomaisesta kirjallisuudesta (Bb)

Pöytäkirjat 1830-1865
 Kirjekonseptit (Da) 1841
 Saapuneet kirjeet (Ea) 1830-1865
 Saapuneet kirjaluetelot 1858, 1862-1864
 Porvoon tuomiokapitulin arkisto (PTA)
 Saapuneiden kirjeiden diaarit (Aa) 1809-1865
 Kiellettyjen kirjojen luettelo (Ac 4:1)
 Istuntopöytäkirjat (Ca) 1809-1865
 Memoriaalipöytäkirjat (Cc) 1809-1865
 Pappeinkokousten asiakirjoja (Cg 4)
 Kirjekonseptit (Da) 1809-1865
 Keisarilliset kirjeet (Ea 2) 1835-1847, 1862
 Saapuneet asiakirjat, yleissarja (Eb) 1809-1865
 Painoluvan saamista varten jätetyt käsikirjoitukset (El)
 Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran arkisto (SKHS)
 Teologiset käsikirjoitukset
 A 55 N. G. Malmberg
 A 79 Mauno Rosendal
 A 68 E. G. Melartin
 Biographica
 B 35 J. A. Cederberg
 C. G. Ottelinin kokoelma (CGO)

HELSINGIN YLIOPISTON KIRJASTO (HYK), Helsinki

Fennica-luettelo
 S. G. Elmgrenin käsinkirjoittama luettelo
 Kirjapainojen painateluettelot (Ärstryck)
 Turun akatemian arkisto (TAA)
 Kunink. ja kanslerin kirjeet 1749
 Konsistorin pöytäkirjat 1825, 1827
 Acta nationum studiosorum (ANS)
 Savo-karjalaisen osakunnan kirjastoluettelot
 Viipurilaisen osakunnan kirjaston lainausluettelot 1829-1852
 Länsisuomalaisen osakunnan kirjastoluettelo
 Svenska Litteratursällskapet i Finland -seuran kokoelma (SLF) 59 ja 413
 E. A. Crohnsille tulleita kirjoja
 Coll. 6 Akianderin kokoelma
 Coll. 8 Alopaeuksen kokoelma
 Coll. 149 Meyerin kirjakaupan laskuja 1821
 Coll. 176 Engelbrekt Ranckenin kokoelma
 Coll. 217 Lars Stenbäckin kokoelma
 Coll. 225 Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen kokoelma
 Coll. 234 Jacob Tengströmin kirjekokoelma
 F. W. Pippingin kokoelma

HELSINGIN YLIOPISTON ARKISTO (HYA), Helsinki

Teologisen tiedekunnan pöytäkirjat 1828-1865

TURUN MAAKUNTA-ARKISTO (TMA), Turku

Turun tuomiokapitulin arkisto (TTA)

Tuomiokapitulin pöytäkirjat (pääsarja, A I) 1771-1774, 1809-1865

Kirjekonseptit (B I) 1809-1865

Diaarit (C I) 1809-1865

Keisarilliset kirjeet (E I) 1844-1849, 1862

Kenraalikuvernöörin kirjeet (E III:1) 1849-1856

Toisilta tuomiokapituleilta saapuneet kirjeet (E IV)

Muilta virastoilta ja virkamiehiltä saapuneet kirjeet (E V) 1830

Imprimatur-anomukset (F I l:1)

Turun ja Porin lääninhallituksen arkisto (TLA)

Lääninkanslian kirjekonseptit 1856-1859

Lääninkanslian salaiset kirjekonseptit

Saapuneet salaiset kirjeet

Kenraalikuvernöörin kirjeet 1856

Suomen Evankelisen Seuran arkisto

Seuran ja sen komitean pöytäkirjat 1818-1827

OULUN MAAKUNTA-ARKISTO (OMA), Oulu

Kuopion tuomiokapitulin arkisto

Istuntopöytäkirjat 1851-1865

Diaarit 1851-1865

Senaatin ja kenraalikuvernöörin kirjeet (XI:11) 1862

Toisilta tuomiokapituleilta tulleet kirjeet (XI:25)

Painolupa-anomukset (XI:47-49)

Oulun lääninhallituksen arkisto (OLA)

Lääninkansliaan saapuneet kirjeet 1841

TURUN YLIOPISTON KIRJASTO (TYK), Turku

Waseniuksen kirjakaupan laskut 1823-1865

ÅBO AKADEMIS BIBLIOTEK (ÅAB), Turku

E. V. Knapes samling

VASA SVENSKA LYCEUM (VSL), Vaasa

J. O. I. Ranckens samling (JOIR)

RENQVIST-SUVUN KOKOELMA (RSK), Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki

Henrik Renqvistin kirjeitä ja käsikirjoituksia

KUNGLIGA BIBLIOTEKET (KB), Stockholm

P. A. Huldbergs samling (PAH)

LUNDS UNIVERSITETSBIBLIOTEK (LUB), Lund

C. W. Skarstedts samling (CWS)

2. PAINETUT LÄHTEET

Achrenius, Abraham

- 1760 Rucouxest ja sen kuulemisest tarpellinen tutkisteleus. Turku.
1836 Idem liber. Uusi ulospano. Turku.

Aikakautemme vanhinten kirjoituksia

- 1898 Aikakautemme vanhinten kirjoituksia. Toim. Johan Kieri. Calumet, Mich.

Akiander, Matth.

- 1861—1863 Historiska upplysningar om religiösa rörelserna i Finland i äldre och senare tider. V-VII. Helsingfors.

Andeliga sånger

- 1850 Andeliga sånger. Helsingfors & Åbo.
1853 Idem liber. Helsingfors.

Annerstedt, Claes

- 1890 Upsala universitets konstitutioner af år 1655. — Upsala universitets årsskrift 1890. Upsala.

Arn[d], Johan

- 1847 Neljäs kirja totisesta kristillisyydestä. Jälkimäinen osa. Ruotsin kielestä suom. Gr. M [onell]. Oikonut H. R[enqvist]. Sortavala.

Bernieri, Johannes (Bernières-Louvigny, Jean de)

- 1834 Salattu elämä Christuxen kanssa Jumalasa. Ruotsin kielestä suomeksi käännetty. Helsinki.

Borgå circulärbref

- 1830—1865 Domkapitlets i Borgå circulärbref. Borgå.

[Bunyan, John]

- 1844 Den bästa tidning för den värsta menniska. Falun.

Capefigue, M.

- 1852 L' Église au moyen âge du VII:e au XII:e siècle. I. Paris.
1854 L' Église pendant les quatre derniers siècles. I. Paris.

Carlson, G. W.

- 1844 Samling af diverse uppsatser rörande svenska kyrkoväsendet. Stockholm.

Cederberg, A. R.

- 1914 Arkkipiispa Tengströmin ajatukset Suomen uudesta perustustaista. HArk. 24: II, 3. Helsinki.

Censur-kalender

- 1861 Censur-kalender. Första häftet. Stockholm.

Christus und Vernunft

- 1792 Christus und Vernunft oder Prüfung der Wahrheit und Göttlichkeit der Lehre Jesu Christi des christlichen Lehrbegriffs und der symbolischen Bücher. Braunschweig.

Dent, Arthur

1822 Totisen kääntymisen harjoitus. Ruotzin kielestä suomexi kääty. Toinen ylöspano. Turku.

1842 Idem liber. Oulu.

Durchman, Fr. Osk. & Ingman, A. W.

1848 P. Raamatun ja Lutheeruksen oppi. Vaasa.

Ekman, Fredric

1864 Systematisk samling af uddrag utur gällande författningar rörande ecclesiastik- och skole-staterne uti stor-furstendömet Finland med särskildt hänseende till Åbo erke-stift. I. Åbo.

Elmgren, S. G.

1939 S. G. Elmgrenin muistiinpanot. Julkaissut Aarno Maliniemi. Suomen historian lähteitä 2. Helsinki.

Evangeliska misceller

1841 Evangeliska misceller. Af f. d. Red. af Evangeliskt veckoblad. Helsingfors.

Franzén, Frans Michael

1835 Tron och förnuftet, eller christendomens bestånd. Betraktelse i bunden stil. Hernösand.

[Geijer, Erik Gustaf]

1811 Om falsk och sann upplysning med afseende på religionen. Stockholm.

Gerhard, Johan[n]

1818 Pyhät tutkistelemuxet. Suom. Gabr. L. Tammelinus. Turku.

1836 Idem liber. Turku.

[Gray, Andrew]

1853 Den fria skottska kyrkans grundsatser och grundförfattning i frågor och svar. Öfvers. från originalet. Upsala.

Gueri[c]ke, H. E. F.

1844 Handbok i kyrkohistorien. Öfvers. af C. J. Lenström. II:3. Örebro.

Handlingar af prestmötet i Åbo

1825 Handlingar i anledning af prestmötet i Åbo den 16-24 september (1826) år 1825. Åbo.

[Hedberg, F. G.]

1841 Varnings-ord i anledning af pietismen i Finnland samt deraf föranledda söndringar. Skrifne af en finne. Falun.

1850 En röst ifrån Zion. 3. uppl. Helsingfors & Åbo.

1855 Sana aikansa sanottu. Manaukseksi, neuvoksi ja lohdutukseksi nyt uhkaavan sodan suhteen. Helsinki.

HKM:s propositioner

1863—1864 Hans Kejsrerliga Majestäts nådiga propositioner till storfurstendömet Finlands ständer å landtdagen i Helsingfors åren 1863-1864. (1865) III. Viborg.

- Ignell, Nils*
1846 Grunddragen af den christliga sedeläran. II. Stockholm.
- Index praelectionum*
1809—1829 Index (Conspectus) praelectionum. Aboae (Helsingforsiae).
- Jesu bok*
1852 Jesu bok eller Jesu af Nazareth lefverne. Framställt i ljuset af de nyaste vetenskapliga forskningar för den bildade svenska allmänheten. Öfvers. Göteborg.
- Judén, Jac.*
1827 Anteckningar af tankar uti varianta ämnen. Viborg.
- Juva, Mikko & Nütemaa, Vilho & Tommila, Päiviö*
1970 Suomen historian dokumentteja. 2. Helsinki.
- Klemming, G. E. & Nordin, J. G.*
1883 Svensk boktryckeri-historia 1483-1883. Stockholm.
- [*Knös, Gustaf*]
1827 Försök att utreda några viktiga frågor. Upsala.
- [*Lagus, Jonas*]
1851 Satans raseri i den christna världen. Falun.
- Lagus, Jonas*
1933—1935 Brev och skrifter. Utgivna av Tor Krook. I-II. SKHS Toim. 35, 37. Vasa.
- Leinberg, K. G.*
1902 Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet. VI. Helsingfors.
- Levi söners rening*
1840 Levi söners rening, eller ett väckelserop till lärare. Öfvers. af Peter Lorenz Sellergren. Vexjö.
- Lilja, Nils*
1860 Kristendomen, dess uppkomst, dess lära, dess historia och dess utveckling jemte judendomens historia och litteratur. Stockholm.
- Löhe, Wilhelm*
1846 Tre böcker om kyrkan. Öfvers. af J. Ternström. Stockholm.
- Miedke, F.*
1842 Guds finger. Aftonunderhållningar af en husfader i sin familjekrets. Öfvers. Nyköping.
- [*Modée, R. G.*]
1780—1783 Utdrag utur alla ifrån år 1780 utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer. XII. Stockholm.
(1799—1802)
- Murray, Gustaf*
1822 Niiden ihmisten sielun vaara jotka parannuxesa viivyttävät. Suom. Gustaf Rancken. Turku.

Neovius, Ad.

1890—1891 Ur Finlands historia. Publikationer ur de alopaeiska pappren. I. Borgå.

1891 Hengellisten kirjain sensuurista v. 1835-1850. — Vartija 1891. Helsinki.

Netz, Karl

1847 Die Kirchen des europäischen Abendlandes in ihrem gegenwärtigen Verhältnisse, ihrem Kampfe, ihrer Annäherung und Entfernung von einander. I. Frankfurt a. M.

Om läseriet i Skåne

1852 Om läseriet i Skåne. Upsala.

Osmonsalo, Erkki K.

1939 Hallituksen politiikka herännäisliikkeitä kohtaan Aleksanteri I:n ja Nikolai I:n aikana. Suomen uskonnollisten liikkeiden historiasta 4. SKHS Toim. 12:4. Helsinki.

Oster, Ph. J.

1847 Hvad och hvar är Jesu Christi sanna kyrka? En catechisation till undervisning för folket. Öfvers. Stockholm.

Otteita Renqvistin kirjeistä

1902 Otteita Henrik Renqvistin kirjeistä Greg. Monell'ille. — SKHS Pöytäk. 2. (1898-1902). Borgå.

Populäre Geschichte der Päpste

1853 Populäre Geschichte der Päpste aller christlichen Jahrhunderte. Ulm.

Prestaståndets protokoll

1863—1864 Högvördiga prestaståndets pleni-protokoll vid landtdagen i Helsingfors 1863-1864. I-III. Helsingfors.

Prestmötets i Åbo protokoll

1864 Protokoll, fördt vid prestmötet i Åbo den 6-8 september 1864. (1865) Åbo.

Prästeståndets riksdagsprotokoll

1680—1714 Prästeståndets riksdagsprotokoll. På riksgäldskontorets uppdrag (1962) utgivna av Lennart Thanner. 4. Norrköping.

[*Qvanten, Emil von*]

1855 Fennomani och skandinavism. Af Peder Särkilax. II. Stockholm.

Qvirsfeld, Joh.

1836 Himmelska örtegårds-sällskap. Helsingfors & Åbo.

[*Radowitz, Joseph Maria von*]

1851 Neue Gespräche aus der Gegenwart über Staat und Kirche. 2. Aufl. Erfurt.

Rechnitzer, Axel

1858 Upplysningar om orsakerna till undertecknads utträdande ur den svenska statskyrkan samt öfvergång till baptismen. Stockholm.

[*Renqvist, Henrik*]

- 1844 Väärän opin kauhustus ja oikian opin puolustus. Helsinki.
1852 Ilmoitus, minkälainen Pyhän Raamatun ytin kirja on. Viipuri.
1856 Kuolleen uskon opin ilmoittaja. Kuopio.

Roos, M. F.

- 1851 Pröfning af den närvarande tiden enligt Johannis uppenbarelse.
Öfvers. af J. Ternström. Stockholm.

Samling af bref

- 1821—1828 Samling af de till efterlefnad gällande bref, förklaringar och föreskrifter, hvilka af Hans Kejserliga Majestät — — blifvit utfärdade.
(1836) II. Utgifven af Pehr Törnqvist. Helsingfors.
1843—1851 Idem liber. V. Utgifven af August Törnqvist. Helsingfors.
(1853)

Samling af placater

- 1808—1812 (1821) Samling af placater, förordningar, manifest och påbud, samt andre allmänna handlingar, hvilka i stor-furstendömet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket utkommit. I. Åbo.
1817—1820 (1823) Idem liber. III. Åbo.
1821—1824 (1826) Idem liber. IV. Åbo.
1825—1829 (1831) Idem liber. V. Helsingfors.
1839 (1841) Idem liber. VII. Helsingfors.
1847—1848 (1849) Idem liber. XII. Helsingfors.

Schad, Joh. Bapt.

- 1828 Lebens- und Klostergeschichte. II. Neue Aufl. Altenburg.

Schybergson, C. M.

- 1918 1655 års universitetskonstitutioner i översättning. — Årsskrift utgiven av Åbo akademi (1918). Åbo.

Sederberg, Henr.

- 1836 Anteckningar öfver ryska folkets religion och seder under vistande i Ryssland åren 1709—1718. Utg. af J. H. S. Kristianstad.

[*Snellman, J. V.*]

- 1839 Spanska flugan. Sectio antepenultima. Helsingfors.

Stenbäck, Lars

- 1848 Theologiska traktater. II. Om förslaget till kyrkolag för Finland. Vasa.

Stiernman, Anton von

- 1753 Samling utaf kongl. bref, stadgar och förordningar. III. Stockholm.

Strödda betraktelser

- 1842 Strödda betraktelser i anledning af herr Scotts beteenden. Stockholm.

[*Styffe, C. G.*]

- 1856 Samling af instructioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finnland. Stockholm.

[Sundler, Theodor]

1828 Var Adam den första människan? Stockholm.

Suomen suuriruhtinmaan asetus-kokous

1860—1865 Suomen suuriruhtinmaan asetus-kokous vuodelta 1860, 1861, 1865. Helsinki.

Swedenborg, Emmanuel

1852 Nya Jerusalems lära om Herren. Öfvers. af Carl Deleen. Upsala.

TalviOja, Kuuno A.

1915 Jaakko Juteini ja hänen kirjallinen toimintansa. Heinola.

Wallquist, Olof

1794 Ecclesiastique samlingar. VI-VII. Linköping.

Wegelius, Johan

1747—1749 Se pyhä evangeliumillinen valkeus taivallisesa opisa ja pyhässä elämäsä. I—II. Tukholma.

1836-1838 Idem liber. Turku.

Versuch einer Anleitung

1829 Versuch einer Anleitung zur mathematischen Lehrart in der Theologie. Von einem Antisupranaturalisten in Heidelberg. Mannheim.

Westin, Gunnar

1928 Handlingar till George Scotts verksamhet i Sverige. — KÅ 1927. Upsala.

Viktiga historiska upplysningar

1851 Viktiga historiska upplysningar om Jesu verkliga dödssätt. Öfvers. Stockholm.

Wilskman, Sven

1781—1782 Svea rikes ecclesiastique verk. I-II. Örebro.

Wolf, Pet. Phil.

1817 Jesuiternas historia efter P. Ph. W. af A. K. Holm. Öfvers. Christianstad.

Åbo circularärbref

1809—1865 Domkapitlets i Åbo circularärbref. Åbo.

3. SANOMA- JA AIKAKAUSLEHDET

AET Allmän evengelisk tidning 1845-1848. Åbo.

Allmän litteratur-tidning 1803. Åbo.

Borgå tidning 1838-1839. Borgå.

- EV Evangeliskt veckoblad 1839-1841. Helsingfors.
 Evangelisten 1850. Stockholm.
 Finlands allmänna tidning 1846, 1857. Helsingfors.
 Helsingfors morgonblad 1835-1838. Helsingfors.
 Helsingfors tidningar 1838, 1843-1844. Helsingfors.
- HS Hengellisiä sanomia 1836-1838. Helsinki.
 Kanava 1846. Viipuri.
 Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning 1862. Helsingfors.
 Lunds missionstidning 1855. Lund.
 Missions-tidning 1836, 1853-1854. Stockholm.
 Morgonbladet 1846, 1849. Helsingfors.
 Nordisk kyrkotidning 1845-1846. Stockholm.
 Saima 1845-1846. Kuopio.
 Suometar 1853. Helsinki.
- TAÄ Tidningar i andeliga ämnen 1836-1838. Helsingfors.
 Wiborg 1856-1857. Viborg.
 Väktaren 1857-1863. Stockholm.
- ÄAT Åbo allmänna tidning 1810-1819. Åbo.
- ÅT Åbo tidningar 1809, 1820-1829, 1838-1839, 1860. Åbo.
 Åbo underrättelser 1850, 1865. Åbo.

4. KIRJALLISUUS

A[kiander], M.

- 1855 Magnus Jakob Alopæus. — Finlands minnesvärde män. Samling af lefnadsteckningar 2:1. Helsingfors.

Amburger, Erik

- 1961 Geschichte des Protestantismus in Russland. Stuttgart.

Annerstedt, Claes

- 1877 Upsala universitets historia. Bihang I. Handlingar 1477-1654. Upsala.

Anthoni, Eric

- 1923-1928 Jacob Tengström och stiftsstyrelsen i Åbo stift 1808-1832. I-II. SKHS Toim. 18-18:2. Helsingfors.

Anttila, Aarne

- 1931 Elias Lönnrot. I. SKS toim. 190. Helsinki.

Aspelin, Eliel

1900 Lars Stenbäck. Helsingfors.

Benz, Ernst

1950 Die abendländische Sendung der östlich-orthodoxen Kirche. Abhandlungen der Geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse 1950:8. Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Mainz.

1953 Bischofsamt und apostolische Sukzession im deutschen Protestantismus. Stuttgart.

Benzelstjernas censorsjournal

1737–1746 G. Benzelstjernas censorsjournal 1736-1746. Utgifven af L. (1884–1885) Bygdén och E. Lewenhaupt. Skrifter utgifna af Svenska literatursällskapet. Stockholm.

Boberg, Stig

1951 Gustaf III och tryckfriheten 1774–1787. Diss. Göteborg. Göteborg.

Bonsdorff, Carl von

1912 Åbo akademi och dess män 1808–1828. I. Helsingfors.

Bygdén, L.

1884–1885 Inledning. — G. Benzelstjernas censorsjournal 1737-1746. Utgifven af L. Bygdén och E. Lewenhaupt. Skrifter utgifna af Svenska literatursällskapet. Stockholm.

1898–1915 Svenskt anonym- och pseudonymlexikon I–II. Upsala.

Castrén, Kaarlo

1934 Laestadiolaisuus Suomessa Venäjän viranomaisen pelon kohteena. — SKHS Vuosik. 23 (1933). Helsinki.

Castrén, Liisa

1944 Adolf Ivar Arwidsson. Nuori Arwidsson ja hänen ympäristönsä. Diss. Helsinki. Helsinki.

1951 Adolf Ivar Arwidsson isänmaallisena herättäjänä. HTutk. 35. Forssa.

Colliander, O. I.

1910 Suomen kirkon paimenmuisto 19:n vuosisadan alusta nyky aikaan. Ensimmäinen osa. Helsinki.

Dalton, Hermann

1878 Johannes Gossner. Ein Lebensbild aus der Kirche des neunzehnten Jahrhunderts. Zweite umgearbeitete Auflage. Berlin.

Danielson-Kalmari, J. R.

1920 Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää 18:nnellä ja 19:nnellä vuosisadalla. Aleksanteri I:n aika. I. Porvoo.

1930 Tien varrelta kansalliseen ja valtiolliseen itsenäisyyteen. III. Porvoo.

Eek, Hilding

1942 Om tryckfriheten. Diss. Upsala. Upsala.

- 1943 1766 års tryckfrihetsförordning, dess tillkomst och betydelse i
rättsutvecklingen. — Statsvetenskaplig tidskrift 1943. Lund.
- Essen, C. G. v[on]*
1870 Minnesteckning öfver Lars Stenbäck. Helsingfors.
- Gardberg, Carl-Rudolf*
1948–1973 Boktrycket i Finland. I–III. Helsingfors.
- 1975 Tryckerierna och tryckfriheten mellan åren 1829 och 1867. —
Historiska och litteraturhistoriska studier 50. SSLF 467. Hel-
singfors.
- Grönroos, Henrik*
1971 Salattu elämä. — Bibliophilos 1971. Helsinki.
- Gummerus, Jaakko*
1931 Johannes Gossner. Helsinki.
- Göransson, Sven*
1950 Ortodoxi och synkretism i Sverige 1647–1660. Diss. Upsala. Up-
sala.
- 1952 Den synkretistiska striden i Sverige 1660–1664. Skrifter utgivna
av Svenska kyrkohistoriska föreningen. II. Ny följd 5. Upsala.
- Gärtner, Bertil E. [ed.]*
1972 Apokryferna till Nya testamentet. Stockholm.
- Hallbäck, H. D.*
1915 J. O. Hoof och hoofianismen. — KÅ 1914–1915. Upsala.
- Hallio, K.*
1928 Suomalaisen virsikirjan uudistus. SKHS Toim. 23. Jyväskylä.
- Heikel, I. A.*
1894 Filologins studium vid Åbo universitet. Åbo universitets lär-
domshistoria 5. SSLF 26. Helsingfors.
- 1940 Helsingin yliopisto 1640–1940. Helsinki.
- Heino, Harri*
1976 Hyppyherätys — Länsi-Suomen rukoilevaisuuden synnyttäjä.
Diss. Helsinki. SKHS Toim. 99. Loimaa.
- Helander, B. H.*
1901 Piirteitä neologian vaikutuksesta Suomen kirkollisiin ja uskonnol-
lisiin oloihin 18:nneen vuosisadan keskivaiheilta 19:nneen vuosisa-
dan keskivaiheille. Diss. Helsinki. Helsinki.
- Hellekant, Bengt*
1944 Engelsk uppbyggelsehistoria i svensk översättning intill 1700-
talets mitt. Diss. Lund. SSSKH 10. Lund.
- Hennecke, Edgar & Schneemelcher, Wilhelm*
1959 Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung. 3.
Aufl. I. Evangelien. Tübingen.
- Hermelink, Heinrich*
1951 Das Christentum in der Menschheitsgeschichte von der französi-
schen Revolution bis zur Gegenwart. I. Tübingen.

Hessler, Carl Arvid

- 1956 Stat och religion i upplysningstidens Sverige. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Upsala 36. Upsala (Stockholm).

Hirn, Sven

- 1973 Familjen Cedervaller och tidningspressen i Viborg. — Historiska och litteraturhistoriska studier 48. SSLF 456. Helsingfors.

Hirsch, Emanuel

- 1954 Geschichte der neuern evangelischen Theologie. V. Gütersloh.

Holmgren, John

- 1948 Norrlandsläseriet. Studier till dess förhistoria och historia fram till år 1830. Diss. Lund. SSSKH 19. Lund.

Honka, Olavi

- 1959 Historiallinen selostus prokuraattorin viran perustamisesta sekä sen ja prokuraattorinviraston kehityksestä ja toiminnasta. — Prokuraattori — oikeuskansleri 1809—1959. Helsinki.

Hultin, Arvid

- 1920—1923 Borgå gymnasii historia. I—II. SSLF 154, 169. Helsingfors.

Hultin, Herman

- 1914 Ur en biskops brevväxling. — FU 27. SSLF 115. Helsingfors.

Hyske, Kaarlo

- 1957 Väsymätön kylvömies. Jyväskylä.

Häkli, Esko

- 1968 Ylioppilaskunnan kirjaston vaiheet. Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan historia 9. Helsinki.

Ingman, Lauri

- 1917 Uuden katekismuksen valmistelu kirkossamme 1800-luvun alkupuolella. — SKHS Vuosik. 1916. Jyväskylä.

Jacobsson, Nils

- 1903 Från en forskningsresa till Herrnhut. Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia. Upsala.

- 1908 Den svenska herrnhutismens uppkomst. Diss. Upsala. Upsala.

Junnila, Olavi

- 1972 Ruotsiin muuttanut Adolf Iwar Arwidsson ja Suomi (1823—1858). Diss. Helsinki. HTutk. 87. Helsinki.

Jussila, Osmo

- 1969 Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808—1863. Diss. Helsinki. HTutk. 77. Helsinki.

Juva, Kerttu

- 1951 Piirteitä Suomen kansan lukuharrastuksesta 1820—1850-luvuilla. THArk. 11. Turku.

Juva, Mikko

- 1950 Suomen sivistyneistö uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa 1848-1869. Diss. Helsinki. SKHS Toim. 51. Helsinki.

- 1966 Kansallinen herääminen. Suomen kansan historia IV. Keuruu.

- 1968 Uskonnollinen kirjallisuus. — Suomen kirjallisuus VII. Keuruu.
Jäntti, Yrjö A.
- 1950 Kirjakaupan ja kustannustoiminnan historia. I. Porvoo.
- Jörgensen, Arne*
- 1929 Lars Stenbäcks ansökan om docentur. — Historiska och litteraturhistoriska studier 5. SSLF 208. Helsingfors.
- Kallio, O. A.*
- 1901 Viipurin läänin järjestämisestä muun Suomen yhteyteen. Diss. Helsinki. Helsinki.
- Kansanaho, Erkki*
- 1950 Wegeliuksen postillan lähteet ja teologia. STKSJ 53. Helsinki.
- 1952 Samuel Wacklin ja Tukholmassa v. 1732 painetut suomenkieliset hartauskirjat. — Ramus virens. SKHS Toim. 52. Forssa.
- 1963 Venäjän evankelisen kirkon hallinto 1800-luvun alkupuoliskolla. — In arce et vigilia. SKHS Toim. 66. Forssa.
- Kares, Olavi*
- 1936 Palava kynttilä. Porvoo.
- Kaukonen, Väinö*
- 1956 Elias Lönnrotin Kalevalan toinen painos. SKS toim. 247. Helsinki.
- 1964 Suomenkielisen taidekirjallisuuden varhaisvaiheet. — Suomen kirjallisuus III. Keuruu.
- Koivusalo, Esko*
- 1975 Fennofiilien murrekiista. Suomi 117:3. Vammala.
- Korhonen, Keijo*
- 1963 Suomen asiain komitea. Diss. Turku. HTutk. 65. Turku.
- 1967 Autonomous Finland in the Political Thought of Nineteenth Century Russia. TYJ B 105. Turku.
- Krook, Tor*
- 1931 Väckelserörelserna i Österbottens svenska församlingar under 1800-talet. I (Diss. Helsinki) — II. SKHS Toim. 31. Vasa.
- 1947 Jonas Lagus. En österbottnisk väckelsehövding. SKHS Toim. 49. Vasa.
- Krusius-Ahrenberg, Lolo*
- 1934 Der Durchbruch des Nationalismus und Liberalismus im politischen Leben Finnlands 1856-1863. Diss. Helsinki. Annales Academiae Scientiarum Fennicae B XXXIII. Helsinki.
- Kuokkanen, O.*
- 1938 Englantilaisista hartauskirjoista ja niiden asemasta myöhäisemmässä herännäisyydessä. — TA 1938. Helsinki.
- Lagus, Wilh.*
- 1878 Strödda blad. III. Helsingfors.

Laitinen, Toivo

1953 Herännäisyyden käsitys kirkosta 1840-luvulla. STKSJ 58. Vammala.

Laurila, K. S.

1937 Erään ikuisen taistelun muudan vaihe. Helsinki.

Lenhammar, Harry

1966 Tolerans och bekännelsetvång. Studier i den svenska swedenborgianismen 1765–1795. Diss. Upsala. AUU SHEU 11. Karlskrona.

1974 Religion och tryckfrihet i Sverige 1809–1840. AUU SHEU 26. Upsala.

Levin, Herman

1896 Religionstvång och religionsfrihet i Sverige 1686–1782. Stockholm.

Lext, Gösta

1950 Bok och samhälle i Göteborg 1720–1809. Diss. Göteborg. Göteborg.

Liedgren, Emil

1926 Svensk psalm och andlig visa. Olaus Petri -föreläsningar i Uppsala Mars 1924. Upsala.

1946 Neologien, romantiken, uppvaknandet 1809–1823. Svenska kyrkans historia VI:2. Upsala.

Liepmann

1890 Joh. Bapt. Schad. — Allgemeine deutsche Biographie 30. Leipzig.

Lillja, Alexis A.

1948 Arsenij Andrejevitj Zakrevskij. Diss. Helsingfors. HTutk. 32. Helsingfors.

Lindberg, Ernst

1928 Ångbåtssjöfart i Åbo 1836–1928. Åbo sjöfarts historia III. Åbo.

Linderholm, Emanuel

1911 Sven Rosén och hans insats i frihetstidens radikala pietism. Diss. Upsala. Upsala.

Lindström, Gunnar

1905 Suomen kaupasta Aleksanteri I:sen aikana. I. Diss. Helsinki. Helsinki.

Linnström, Hjalmar

1883–1884 Svenskt boklexikon. Åren 1830–1865. I–II. Stockholm.

Louhivuori, O. W.

1940 Suometar. Uusi Suomi ja sen edeltäjät 1847–1946. I. Helsinki.

Monas, Sidney

1961 The Third Section. Police and Society in Russia under Nicholas I. Russian Research Center Studies 42. Cambridge, Mass.

Murtorinne, Eino

1965 ”Sana aikanansa sanottu”. Papiston kannanottoja Itämaisen sodan aikana. — TA 1965. Helsinki.

Mustelin, Olof

- 1948 Friedrich Anton Meyer — språkmästare, bokhandlare, kulturarbetare. — Historisk tidskrift för Finland 1948. Helsingfors.

Müller, Ludolf

- 1951 Russischer Geist und evangelisches Christentum. Witten-Ruhr.

Mårtenson, Gunnar

- 1949 Runeberg i domkapitlet. — Historiska och litteraturhistoriska studier 24. SSLF 320. Helsingfors.
- 1969 Indragningen av Evangeliskt veckoblad våren 1841. — Historiska och litteraturhistoriska studier 44. SSLF 430. Helsingfors.

Mäntylä, R. A.

- 1954 Eriuskolaishysymys Suomessa 1809—1889. I. Diss. Turku. TYJ B 48. Kuopio.

Newman, Ernst

- 1932 Svensk högkyrklighet, lågkyrklighet och frikyrklighet. Upsala.
- 1948 Edvard Björkenheim och den "frikyrkliga" väckelsen i Finland. I. SKHS Toim. 48. Åbo.

Niemimaa, Toivo

- 1975 F. G. Hedberg Ruotsissa. — Bibliophilos 1975. Helsinki.

Nikander, Gabriel

- 1913 Jacob Tengström såsom akademisk lärare och biskop intill 1808. Diss. Helsingfors. Helsingfors.
- 1929 Det frenckellska tryckeriets och bokförlagets förstöring 1827. — Årsskrift utgiven av Åbo akademi 1926—1928. Helsingfors.

Nordstrandh, Ove

- 1951 Den äldre svenska pietismens litteratur. Diss. Lund. SSSKH 26. Lund.

Noro, Mauri

- 1972 Kirkkopoliittisen liberalismin alkeita Suomessa 1840-luvulla. — SKHS Vuosik. 60—61 (1970—1971). Lahti.

Nurmio, Yrjö

- 1934 Suomen sensuuriolot Venäjän vallan alkuaikoina vv. 1809—1829. Diss. Helsinki. Porvoo.
- 1938 Suomen postilaitos vuosina 1808—1870. Suomen postilaitoksen historia II. Helsinki.
- 1947 Taistelu suomen kielen asemasta 1800-luvun puolivälissä. Porvoo.

Nyman, Elmar

- 1963 Indragningsmakt och tryckfrihet 1785—1810. Diss. Stockholm. Stockholm.

Näsman, Nils

- 1962 Baptismen i svenska Österbotten 1868—1905. Diss. Helsingfors. SKHS Toim. 63. Vasa.

Olsson, Bror

1941 Fynd vid vägen under litterära strövtåg. Malmö.

1943 Från Martin Luther till Sven Lidman. Lund.

Palmén, E. G.

1880 Anders Chydenius, hans lefnad, verksamhet och skrifter samt plats i Finlands historia. — Politiska skrifter af Anders Chydenius. Helsingfors.

1915 1869 vuoden kirkkolain vanhemmista esitöistä. — SKHS Vuosik. IV (1914). Jyväskylä.

Paunu, Eira

1952 Torsten Thure Renvall. Elämä ja toiminta. Diss. Helsinki. Jyväskylä.

Paunu, U.

1908 Suomen pakanalähetystoimi. I. Diss. Helsinki. Kuopio.

Petzäll, Erik

1936 Straussdebatten i Sverige. Diss. Lund. Lund.

Pipping, Fredr. Wilh.

1856–1857 Luettelo suomeksi präntätyistä kirjoista. SKS toim. 20. Helsinki.

1867 Några historiska underrättelser om boktryckeriet i Finland. VII. Acta Societatis Scientiarum Fennicae VIII:II. Helsingforsiae.

Pirinen, Kauko

1969 Suomen kirkollisen aluejaotuksen kehitys. — Suomen evankelis-luterilaisen kirkon matrikkeli II. Pieksämäki.

Pleijel, Hilding

1925 Herrnhutismen i Sydsverige. Diss. Lund. Lund.

Pulkkinen, Paavo

1972 Nykysuomen kehitys. Tietolipas 72. Jyväskylä.

Puntila, L. A.

1947 Yleisen mielipiteen muodostuminen Suomessa 1860-luvulla. HArk. 52. Helsinki.

1971 Suomen poliittinen historia 1809–1966. 5. p. Helsinki.

Qvarnström, Ingrid

1946 Svensk teater i Finland. I. Helsingfors.

Raittila, Pekka

1967 Lestadiolaisuuden matrikkeli ja bibliografia. SKHS Toim. 74. Forssa.

1976 Lestadiolaisuus 1860-luvulla. Diss. Helsinki. Loimaa.

Rancken, J. O. I.

1855 Om en religiös rörelse i södra Österbotten på 1700-talet. — Suomi 1855. Helsingfors.

Rapola, Martti

1969 Vanha kirjasuomi. Tietolipas 1. 3. p. Tampere.

Rauch, Georg von

- 1953 Russland: Staatliche Einheit und nationale Vielfalt. Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München 5. München.

Rauhala, K. W.

- 1915–1921 Keisarillinen Suomen senaatti 1809–1909. I–II. Helsinki.

Rehnberg, Bertil

- 1966 Präteståndet och religionsdebatten 1786–1800. Diss. Upsala. AUU SHEU 10. Karlskrona.

Rein, Th.

- 1904 Johan Vilhelm Snellman. I–II. Andra illustrerade och reviderade upplagan. Helsingfors.
- 1908 Filosofins studium vid Åbo universitet. Åbo universitets lärdomshistoria 10. SSLF 80. Helsingfors.

Remes, Viljo

- 1976 Lähetysharrastus Suomessa 1835–1858. Diss. Helsinki. Sata vuotta suomalaista lähetystyötä 1859–1959 I:1. Vaasa.

Renqvist, Alvar

- 1956 Henrik Renqvist kirjankustantajana. — Iankaikkista kesää kohti. Helsinki.

Riasanovsky, Nicholas V.

- 1961 Nicholas I and official nationality in Russia 1825–1855. Berkeley & Los Angeles.

Ribbner, Torvald

- 1957 De svenska traktatsällskapen 1808–1856. Diss. Upsala. Bibliotheca theologiae practicae 3. Upsala.

Rodhe, Edvard

- 1935 Den religiösa liberalismen. Upsala.

Rosendal, M.

- 1902–1915 Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadalla. I–IV. Oulu.

Rosenqvist, V. T.

- 1927 Frans Ludvig Schauman. I. SSLF 193. Helsingfors.

Ruuth, Martti

- 1912 Fredrik Gabriel Hedberg ja Carl Olof Rosenius. Helsinki.
- 1921 Abraham Achrenius. II. Porvoo.
- 1927 Alopaeus, Maunu Jaakko. — Kansallinen elämäkerrasto I. Porvoo.
- 1928 Teologia. — Helsingin yliopiston alkuajoilta. Porvoo.
- 1934 1850- ja 1860-lukujen merkityksestä Suomen kirkkohistoriassa. — SKHS Vuosik. 22 (1932). Helsinki.
- 1936 Konventikkeliplakaatista ja sen käytäntöön soveltamisesta Suomessa. — SKHS Vuosik. 15–18 (1925–1928). Jyväskylä.
- 1953 Carl Gustaf Ottelin püspuutensa alkukohdassa. — Talenta quinque. Helsinki.

- Rydin, Herman Ludvig*
1859 Om yttrandefrihet och tryckfrihet. Upsala.
- Råbergh, Herman*
1901 Teologins historia vid Åbo universitet. Senare delen. Åbo universitets lärdomshistoria 9. SSLF 50. Helsingfors.
- Salonen, Ilmari*
1930–1931 Henrik Renqvist. I (Diss. Helsinki) – II. Helsinki.
- Sandewall, Allan*
1961 Konventikel- och sakramentsbestämmelsernas tillämpning i Sverige 1809–1900. AUU SHEU 2. Upsala.
- Schiemann, Theodor*
1908–1913 Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I. II–III. Berlin.
- Schmidt, W. A.*
1951 Fredrik Gabriel Hedberg. Helsinki.
1952 Piirteitä Suomen evankelisen seuran historiasta. – Ramus virens. SKHS Toim. 52. Forssa.
- Schweitzer, Albert*
1906 Von Reimarus zu Wrede. Eine Geschichte der Leben-Jesu-Forschung. Tübingen.
- Schybergson, C. M.*
1915 Per Brahe och Åbo akademi. I. SSLF 123. Helsingfors.
- Schybergson, M. G.*
1904 Historiska studier. Stockholm.
1911 Henrik Gabriel Porthan. II. SSLF 98. Helsingfors.
1921 Jakob Tengströms brevväxling med J. A. Lindblom. – FU 34. SSLF 157. Helsingfors.
- Schück, Henrik*
1923 Den svenska förlagsbokhandelns historia. I–II. Stockholm.
- Silander, Alpo*
1936 Sensuuriolojamme 1829–1840. KTV 4. Helsinki.
1939 Ulkomaalaisen kirjallisuuden sensurointi Suomessa 1841–1855. KTV 5. Helsinki.
- Smolitsch, Igor*
1964 Geschichte der russischen Kirche 1700–1917. I. Studien zur Geschichte Osteuropas 9. Leiden.
- Staf, Nils*
1969 Religionsdebatten under förra hälften av 1700-talet. AUU SHEU 13. Upsala.
- Stenberg, A. W.*
1942 Boklådor och bokhandlare i Helsingfors, Borgå och Viborg. Helsingfors.
- Stephan, Horst & Schmidt, Martin*
1960 Geschichte der deutschen evangelischen Theologie seit dem deutschen Idealismus. Berlin.

Ström, Åke V.

- 1938 En märklig lekmannaexeget för hundra år sedan. Något om Jonas Hallenbergs förbisedda teologiska produktion. — Svensk exegetisk årsbok 3. Upsala.

Stählin, Karl

- 1935–1939 Geschichte Russlands von den Anfängen bis zur Gegenwart. III–IV:1. Tilsit.

Suomi, Vilho

- 1963 Suomenkielinen runous 1640–1743. — Suomen kirjallisuus II. Keuruu.

Surakka, Aari

- 1936 Suomen ortodoksisen kirkon historiallisia vaiheita. Sortavala.

Sylwan, Otto

- 1893 Nils von Oelreich såsom censor librorum. — Historisk tidskrift utgifven af Svenska historiska föreningen 1893. Stockholm.

Takala, Lauri

- 1929–1948 Suomen evankelisen liikkeen historia. I (Diss. Helsinki. SKHS Toim. 26) — III. Helsinki.

Takolander, Alfons

- 1927 Erik Gabriel Melartin. Hans liv och verksamhet. II. Diss. Helsinki. SKHS Toim. 22. Ekenäs.

Tarkiainen, V. & Kauppinen, Eino

- 1962 Suomalaisen kirjallisuuden historia. 3. p. Helsinki.

[*Tengström, J. J.*]

- 1836 Chronologiska förteckningar och anteckningar öfver Finska universitetets fordnä procancellerer samt öfver faculteternas medlemmar och adjuncter. Helsingfors.

Teperi, Jouko

- 1959 Viipurilainen osakunta 1828–1868. Diss. Helsinki. HTutk. 54. Forssa.
1972 Arvon mekin ansaitsemme. Jaakko Juteinin aatemaailman eräät päälinjat. HTutk. 85. Helsinki.

Tiensuu, Kyllikki

- 1976 Nuorempi lehtorikapituli 1828–1870. — Turun tuomiokapituli 1276–1976. Toim. Kauko Pirinen. Loimaa.

Tigerstedt, Robert

- 1919 Åbo gymnasium 1828–1872. SSLF 143. Helsingfors.

Tiilikä, Osmo

- 1961 Rukoilevaisten kirjoja. SKS Toim. 270. Forssa.

Tommila, Päiviö

- 1963a Suomen lehdistön levikki ennen vuotta 1860. Porvoo.
1963b Uskonnollisen lehdistön levikki Suomessa vuoteen 1860 mennessä. — SKHS Vuosik. 48–51 (1958–1961). Forssa.

- 1967 Suomen kirjakaupat ja kirjakauppiat vuosina 1809–1860. THArk. 19. Keuruu.
- Waris, Heikki*
- 1939 Savo-karjalaisen osakunnan historia I. Porvoo.
- Vasenius, Valfrid*
- 1878 Suomalainen kirjallisuus 1544–1877. SKS toim. 57. Helsinki.
- Widén, Bill*
- 1976 Isonvihan jälkeinen professorikapituli 1722–1828. — Turun tuomiokapituli 1276–1976. Toim. Kauko Pirinen. Loimaa.
- Virtanen, Artturi*
- 1958 Suomen kirjakaupan ja kustannustoiminnan vaiheita. Helsinki.
- Wolf, Ernst*
- 1958 De Wette, Wilhelm Martin Leberecht. — Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Dritte, völlig neu bearbeitete Auflage. II. Tübingen.
- Wrede, R. A.*
- 1917 Matthias Calonius. Helsingfors.
- Vuorela, Tapani*
- 1976 Keisarillisen Suomen senaatin kirkkopoliitiikka 1809–1824. Diss. Helsinki. Opetusministeriön historia 1. Pieksämäki.
- Österbladh, Kaarlo*
- 1933 Pappissääty Suomen valtiopäivillä 1809–1906. I. SKHS Toim. 34. Helsinki.

HENKILÖHAKEMISTO

Hakemistoon on poimittu tutkimusajan henkilöt varsinaisesta tekstistä, kirjanpainajia ja kirjakauppiaita lukuun ottamatta. Kirjojen tekijät on otettu huomioon aikakaudesta riippumatta.

- Achrén, L.J. 117, 123, 126, 172-173, 181, 186, 219, 222
Achrenius, Abr. 23, 141-143
Ahlstedt, J.E. 239, 248, 254, 272
Ahnfelt, P.G. 286
Aleksanteri I 35, 38, 43-46, 97, 114, 211-212
Aleksanteri II 260, 269, 275, 280
Alopaeus, C.E. 85, 139
Alopaeus, M. 51, 83, 157
Alopaeus, M.J. 48, 71
Arndt, J. 22, 192, 229
Arwidsson, A.I. 38, 51
Aschan, P.A. 230, 263
Aspegren, C. 115-116, 121, 123
Aulin, J. 248
Baranowski, St. 250, 274, 281
Bauer, Br. 206
Baur, F. Chr. 286
Bautain, L.E.M. 98
Benckendorff, A. von 64-65
Bengel, J.A. 103
Berg, F.W.R. 260, 267, 276, 282
Bergbom, J.E. 289
Bergenheim, E. 156, 187, 225, 227, 254, 261-262, 278, 297
Bergh, J.F. 115-124, 129, 132-134
Bergh, J.I. 121, 132-133, 166, 183, 186, 198-199, 201, 226, 230, 263, 291
Bergman, C.W. 249-250
Bernier, A.E. 173
Bernières-Louvigny, J. de 138
Björkstén, B.U. 198
Boijer, E. 217
Bonsdorff, Jac. 72, 101
Bonsdorff, Joh. 72
Borenius, A.F. 125, 127-128, 158, 172
Bonsdorff, Jac. 72, 101
Bonsdorff, Joh. 72
Borenius, A.F. 125, 127-128, 158, 172
Borg, A.G. 263
Borgström, J. 83, 117, 144
Bremer, Fr. 204
Bretschneider, K.G. 98, 169
Brita Gustafsdotter 56-57
Brusin, C.J. 62-63
Bunyan, J. 73, 140, 191
B[äckman], J.P. 274
Calonius, M. 51-52, 71
Capefigue, M. 278
Carlson, C.W. 212
Castrén, Z. 291
Chydenius, J.G. 81
Clayhills, N.J. 107
Cleve, C.J. 230
Cnattingius, A.J. 255
Cobbin, J. 114
Crohns, E.A. 171
Cronstedt, A. 282-283
Cygnaeus, Z. 48
Dahl, A.G. 155
Dahlberg, G. 195, 239-240
Dent, A. 188, 192-193, 244
De Wette, W.M.L. 71, 101, 103, 221, 249-250

- Durchman, F.O. 185, 215, 218, 240
 Edman, J.A. 82, 155-156, 182, 197,
 215, 228, 239, 242, 248, 254,
 261-262, 272, 277
 Ehrström, K.G. 289
 Ehrström, O.W. 291
 Ekblom, H.S. 190, 219, 245
 Ekelund, C.E. 97
 Elfgrén, E. 156
 Elmgren, S.G. 277-278
 Eneback, C. 215
 Ervast, I. 214
 Essen, C.G. von 121-122
 Eurén, G.E. 227, 241-242, 254, 272,
 283, 285
 Fattenborg, H.H. 72
 Feuerbach, L. 206, 258
 Forsius, G.H. 48, 68, 83-84, 106,
 117-120, 123, 125-134, 138, 140,
 157-158, 172-173, 296, 300
 Forssman, W. 81, 155
 Francke, A.H. 113
 Franzén, F.M. 98
 Fresenius, J. Ph. 72, 121, 273
 Fritsch, A. 114
 Frosterus, E.J. 57
 Frosterus, R.V. 230, 263, 272
 Furuhielm, V. 289
 Gadolin, G. 81-82, 155
 Ganander, K. 159
 Geijer, E.G. 70
 Gerhard, J. 141-143
 Gezelius, J. 217
 Golitsyn, A.N. 44
 Gossner, J. 45, 112-114, 189, 192,
 216, 219, 223, 244-245, 258
 Gottlund, C.A. 207-208
 Gottlund, M. 72, 216
 Gouge, Th. 187-188, 193, 214, 219
 Gran, Th. 110
 Granbom, F. 204, 208
 Granfelt, A.E. 290
 Gray, A. 251
 Greiling, J.C. 102
 Grundtvig, N.F.S. 159
 Gröndaal, P. 114, 143
 Guericke, H.E.F. 212, 221
 Gyldeén, N.A. 205
 Gyldenstolpe, C.E. 52
 Hallenberg, J. 100, 220-221
 Hedberg, F.G. 13, 121-122, 126,
 132, 156-157, 180-183, 186, 193-
 197, 215, 221-222, 238-243, 245-
 246, 257, 272-274, 277, 280,
 284-285, 301-302
 Heikel, H. 136, 156, 195, 227, 238-
 240, 242, 245, 254, 261-262
 Heimbürger, L. 286
 Helander, C.J. 156, 184, 227, 238
 Helander, V. 195
 Helenius, C. 217
 Helenius, J. 186
 Helsingius, G.F. 156, 227, 238, 242,
 248, 254, 261, 272
 Helvetius, C.A. 97
 Hempel, C.F. 97
 Hersleb, P. 143
 Hertzberg, F. 156, 227, 238-239,
 242, 248, 254, 261, 271-272
 Hjelt, F.W.G. 156, 227, 238, 242,
 248, 254, 261-262, 272
 Hjelt, O.E.A. 199
 Hoburg, Chr. 113, 140
 Hollatz, D. 22, 70, 113-114, 147,
 187, 190-191, 193, 219-220, 222,
 244-245, 300
 Hoof, J.O. 192
 Hornborg, A.J. 285
 Håkansson, J. 190
 Hänlein, H.C.A. 71
 Ignell, N. 205, 213, 220-221, 286-
 287
 Ingman, A.W. 155, 181, 185, 215,
 218, 240-241, 245
 James, J.A. 192
 Johannes Matthiae 17-18

- Josefina Erikintytär 283
 Judén (Juteini), J. 42, 46, 55, 64-67
 Jung-Stilling, J.H. 70, 103
 Kasteman, N.O. 30
 Keckman, C.N. 106, 131
 Kempiläinen, Tuomas 72, 140
 Kjellman, C.M. 83, 158, 173
 Klinckowström, O.W. 198
 Knös, G. 104-105
 Kurtz, J.H. 255
 König, S. 188, 244
 Laestadius, L.L. 247, 275
 Lagus, J. 117, 119-121, 130, 135,
 187, 246, 257, 274-275
 Lagus, R. 289
 Lamennais, F. de 79, 94, 98-99, 221,
 302
 Lampén, J.K. 263
 Langenskiöld, F. 289
 Lau, S. 188
 Laurin, L.H. 221
 Lavater, J.C. 55
 Lilja, N. 286
 Lindblom, J.A. 32, 217-218
 Lindelöf, J.A. 261-262
 Linderot, L. 56
 Lindfors, A. 125, 127-128, 172
 Lindh, D. 125, 127-128, 130, 158,
 172-173
 Lindl, I. 127, 187, 191
 Lindström, H.J. 83
 Lucas, R. 138
 Lundgren, U. 143, 216
 Luther, M. 15, 62-63, 120, 139, 155,
 185-186, 215, 240, 243
 Löhe, W. 213
 Lönnrot, E. 118, 130-131, 137, 153
 Malmberg, J.J. 106, 140
 Malmberg, N.G. 129, 187
 Meier, F.K. 159
 Melartin, E.G. 48, 54, 56, 79, 81-82,
 155-156, 176-177, 181, 192, 199,
 206, 296, 301
 Mellin, G.H. 104
 Menšikov, A. 79, 153, 166, 200, 208-
 210, 224-225, 239-240, 259
 Metternich, C. 44
 Miedke, F. 211
 Miller, J.P. 50
 Molander, C.H. 250
 Molander, C.H.O. 272-273
 Molander, C.M. 133, 184, 222-223
 Molander, J. 45, 48, 82
 Molin, G.N. 48, 55
 Mollin, J.H. 174
 Monell, G. 183, 192
 Moulin, P. du 216
 Murman, J.W. 255
 Murray, G. 53, 55
 Müller, J. 204
 Möller, J. 255
 Möllersvärd, C.M. 281
 Netz, K. 212
 Niemeyer, A.H. 71
 Nikolai I 40, 43, 45, 74, 79, 99, 212,
 251, 259, 269, 280, 294, 302
 Nohrborg, A. 273
 Nordenheim, N.V. 209
 Nordlund, C.I. 155, 183, 185, 240,
 244
 Nordström, J.J. 196
 Nordström, O.M. 263
 Norring, J.G. 133
 Nyholm, G. 215
 Nykopp, C.G. 158
 Nästgård, J. 282-284
 Oster, Ph. J. 251
 Ottelin, C.G. 82, 121-122, 125, 127-
 128, 130, 134, 154, 158, 171-173,
 183, 225, 262, 300
 Palmgren, J.F. 286
 Parker, Th. 287, 302
 Paulus, H.E.G. 101-103
 Prätorius, St. 239
 Quirsfeld, J. 111, 148, 219, 244, 300
 Qvanten, E. von 276-277

- Qvist, C. 286
 Radowitz, J.M. von 250-251
 Rahmn, C. 98
 Rancken, E. 156-157, 174, 206
 Rancken, G. 32, 54-55
 Rechnitzer, A. 284
 Rehbinder, R.H. 38, 40-42, 45, 75, 79
 Rein, G. 207
 Renan, E. 287, 291, 302
 Renqvist, H. 13, 45, 53-55, 72, 85, 110, 113, 138-139, 182-183, 186, 192, 209, 214, 216, 229, 243-244, 246, 252, 272-275
 Renvall, G. 54, 144
 Renvall, T.T. 227, 241-242, 254, 261, 272, 283, 285, 289, 292
 Reuter, E.O. 184, 195
 Reuterdahl, H. 180, 204
 Ritter, F. 231
 Rokassovski, P.I. 200, 210, 236, 247, 252, 259
 Roos, M.F. 245
 Rosengren, E.M. 197
 Runeberg, J.L. 84, 122, 125-128, 130-132, 137, 300
 Ruotsalainen, P. 129, 182, 184-186, 196, 218
 Rutström, A. 191, 244
 Rydberg, V. 286-287, 302
 Rätty, A. 231
 Salamnius, M. 142-143
 Salenius, H.J. 173
 Saltza, E.F. von 103
 Sanmark, C.A. 153
 Schad, J.B. 100
 Schaudman, F.L. 167, 262, 267, 288, 292
 Schoultz, C. von 255, 289
 Schultenius, S. 110, 139
 Schwartz, F.H. 159
 Scott, G. 211, 221
 Scriver, Chr. 214
 Sederberg, H. 251
 Sellergren, P.L. 186
 Sirén, A.F. 158
 Sjöström, A.G. 98, 106
 Skarstedt, C.W. 176
 Smalén, S.J.G. 263
 Snellman, J.V. 153, 202-203, 206-207, 289
 Soudakoff, A. 271
 Spangenberg, A.G. 73
 Steinheil, F. 43, 45
 Stenberg, O.E. 118
 Stenbäck, L.J. 84, 120-123, 125-132, 137, 159, 166, 173-174, 176-177, 180-181, 197-199, 201, 212
 Strandberg, C.H. 140
 Strauss, D.F. 102, 149, 169, 202-206, 220, 246, 249-250, 258
 Streicher, K.A. 205
 Stråhlman, J. 53
 Sundler, Th. 100
 Swebilius, O. 60, 255
 Swedenborg, E. 104-105, 249
 Tengström, Jac. 30, 32, 37, 54-55, 71, 81-82
 Tengström, J.M. af 101, 105, 108, 204
 Terserus, J. 18
 Terstegen, G. 72
 Thesleff, A.A. 79, 117, 170, 176-179, 198, 207
 Tigerstedt, K.K. 261
 Tiselius, D. 187
 Tollesson, P. 140
 Tolpo, N.M. 61-62
 Topp, P. 70, 113, 115, 188-190, 219-220, 222-223, 245, 300
 Uhde, F. 279
 Ullmann, C. 205
 Uvarov, S. 79
 Waenerberg, G.M. 157-158
 Walleen, C.J. 39-40, 52, 58, 65-66, 71

Wallin, J.F. 216	Wolf, P. Ph. 211
Wallin, J.O. 136	Wulfert, A. 96, 98, 253
Wegelius, J. 140-143	Våg, K.R. 269, 275, 291
Wegscheider, J.A.L. 102	Zakrevski, A. 40, 42, 45-46, 64-65,
Wester, J.G. 68	68, 78
Wiberg, A. 282	Ziegner, Chr. 114
Widenius, C.F. 156	Zitting, J. 263
Wilcox, Th. 111, 114, 147, 155, 187,	Zschokke, H. 102-103
192-193, 219-220, 244, 300	Öhman, J.E. 125, 127-128, 134, 172-
Wingård, C.F. af 212, 221	173

CENSORSHIP OF RELIGIOUS LITERATURE IN FINLAND DURING THE YEARS 1809–1865

by Voitto Silfverhuth

SUMMARY

Religious literature in Finland has been officially controlled since the 17th century, when printing was first introduced in this country, at the time a province of Sweden. The present thesis discusses religious censorship in Finland from the beginning of the Autonomy (from 1809, when Finland became a Grand Duchy of the Russian Empire) to the end of 1865, when preventive censorship was abolished. The aim of the study is to discover what the system of religious censorship was in the decades mentioned and how the regulations were applied by different ecclesiastical and Government authorities.

The material for the thesis consists mainly of official documents laid up in the archives of the respective authorities whose duty it was to practice censorship or supervise its execution. The documents also contain a great number of censored manuscripts.

The Regulations

Censorship in the Finnish Grand Duchy was at first governed by old Swedish regulations. These granted freedom of the press, with the exception of academic, medical and religious writings. The main orders concerning religious censorship were included in the Freedom of the Press Act of 1774, given by King Gustaf III. The Act obliged consistories (chapters) to censor all manuscripts concerning Christian doctrine. The censors had to ensure that nothing was published that would not be in accordance with the Evangelical-Lutheran faith. If a manuscript was approved, an imprimatur had to be printed on the title page. Printers and writers who disobeyed these orders were liable to fines.

Any books imported were also submitted to censorship. According to a decree of the Imperial Finnish Senate in 1810 they were inspected by the Attorney General and his agents in the seaports. In 1823, which was one of the reactionary years of Emperor Alexander I, the Russian registers of prohibited books were ordained to be guiding principles for Finnish inspectors.

In the reign of Emperor Nicholas I (1825–1855) the whole system of censorship was russified. In conformity with the Russian statutes universal preven-

tive censorship was introduced in 1829, when the Finnish Censorship Act was passed. According to this manuscripts and books were to be inspected before printing by the Censorship Committee in Helsinki. Religious writings, however, fell within the province of the chapters. Permission from the Censorship Committee was needed to import foreign literature, religious books included. University professors were permitted to import books without undergoing censorship. Foreign newspapers and periodicals were inspected by the postal service. Licenses to publish newspapers and periodicals in Finland were dependent on the decrees of the Senate.

With reference to religious literature the primary object of the Act of 1829 was to protect the Lutheran faith. Works contradicting Evangelical doctrine, the "right" creed and the fundamental truths of the Christian faith were banned. Nor was any violation of government authority, the laws of the country or good manners to be countenanced. On the other hand, the clauses of the decree did not as such defend the authority of the clergy and Church order.

The Censorship Act of 1829 remained in force until 1865, when a new Press Act was passed. Before that, censorship was further tightened by new statutes and orders, the most famous being the Censorship Statute of 1850. According to this only religious and economic literature could be published in Finnish. Besides, the Governor General instructed the censors not to endorse religious writings containing doctrinal controversies. Although in practice the statute was annulled in 1854, officially this took place in 1860. In the Freedom of the Press Act of 1865 preventive censorship was abolished.

Censorship in Practice

During the period 1809 to 1829 religious manuscripts were inspected by the Theological Faculty in Turku and the Chapter of Porvoo, both collegiately. After the faculty had, in virtue of the University Statutes of 1828, concluded that it was authorized to inspect only academic writings, religious censorship was transferred to the chapters altogether.

During the time the Censorship Act of 1829 was in force religious writings were censored by the Chapters of Turku, Porvoo and, after 1851, Kuopio. Although the Act required collegiate discussion only in cases where an imprimatur was denied, the chapters discussed petitions regularly in their sessions. The censorship of some religious periodicals was, however, delegated to individual members. In the Chapter of Turku most theological writings were inspected by Archbishop E. G. Melartin (1833–1847) and the teacher of theology. (At that time chapters were constituted of the bishop, the dean and the grammar school teachers.) In general, the duties of censorship were divided relatively evenly among the members. In the Chapter of Porvoo G. H. Forsius, teacher of history and theology, was the absolute censor-in-chief until 1841. In the Chapter of Kuopio Bishop R. V. Frosterus and the teacher of theology acted as principal inspectors.

Usually the decisions of chapters contained a brief statement granting or prohibiting the imprimatur. Sometimes permission was given conditionally: the book or the manuscript had to be altered as required by the censor. The reasons for prohibitions varied according to the period and the authorities. Most of the writings rejected by the Chapter of Turku in the 1830's and 1840's were merely called "inappropriate" and "doubtful". During the period of Archbishop Bergenheim the Chapter stated the reasons more explicitly. The Chapter of Porvoo referred to the paragraphs of the Censorship Act in many of its decisions, but not often to the Articles of the Lutheran faith. The works rejected in Kuopio were claimed to be on the whole inappropriate, unscriptural and contradictory to the Evangelical faith.

Licenses to publish periodicals were granted or denied by the Senate except in 1847–1861, when they came under the jurisdiction of the Governor General. A statement from the chapter was required in most of the petitions that concerned religious periodicals.

Before 1829 books imported were mainly inspected by the Attorney General and his agent in Turku. After 1829 foreign literature was censored by the Censorship Committee, which comprised university teachers and other civil servants in Helsinki. (The University of Turku was in 1828 transferred to Helsinki, the new capital of Finland.) The importers sent the invoices and, on demand, the books in question to the committee. Permission to import a book was given by one of the censors, but for prohibitions the decision of the whole Committee was needed.

The statements of the Committee were more detailed, but only partly independent. Almost half of the religious books it prohibited in the 1830's were rejected because they were banned in Russia. Later on the registers from St. Petersburg gradually lost their importance, and after the early 1850's they were not mentioned in decisions. Some of the Committee decisions followed precedents decided on in the chapters in the 1840's, when the censorship authorities, ecclesiastic and secular, were in correspondence about books prohibited. The only Greek Orthodox book mentioned in the documents was approved by the Committee after the Russian Holy Synod had given its statement.

The Committee was informed monthly by the Director of the Post Office about prohibited issues of foreign newspapers and periodicals. Some religious periodicals were included among those banned.

There were two legal cases against religious censorship in the 1830's and one in the 1860's. One of them was approved by the Supreme Board of Censorship. Legal proceedings against religious books printed without permission were taken twice in the 1820's and once in the 1830's. The sentences ranged from a warning to fines and loss of the illegal editions.

Strictness of Censorship

In 1809–1829 censorship in the Chapter of Porvoo was relatively strict: five of the 13 manuscripts inspected were rejected. The Theological Faculty censored

during the same period 40–50 non-academic writings, of which at least two were prohibited. The inspectors of foreign books primarily kept an eye on political literature, wherefore religious books were allowed to be imported quite freely.

In 1830–1865, when the Act of 1829 was in force, the chapters censored 2154 works in all. Of these 116 (5.4 %) were prohibited. The prohibitions were much more frequent compared to those in secular censorship (1.1 %). Ecclesiastical censorship was at its strictest in the 1830's (11 % prohibited, in Turku 17 %). Works in the Finnish language were censored more strictly than those in Swedish and other languages until the 1850's. After 1861 the chapters no longer prohibited any works.

Religious articles for newspapers and periodicals were censored as strictly as books. In 1839–1841, when relations between the Church of Finland and the Pietistic Movement were critical, an exceptional number of articles were prohibited. Government policy towards religious periodicals was strictest in the 1840's. At that time one periodical was suppressed by the Senate, while two other papers were voluntarily discontinued under the pressure of censorship.

The number of foreign religious books inspected by the Censorship Committee cannot be indicated accurately. At least 88 of them were prohibited. Besides, the Supreme Board of Censorship prohibited the importing of nine religious works. In regard to time, the prohibitions were divided quite evenly between the 1830's, 1840's and 1850's. After 1861 no religious books were prohibited.

The Tendencies of Censorship

In the first two decades of Russian rule religious censorship was almost petty: most of the prohibitions were due to language and translation mistakes. In addition to manuscripts the chapters dealt strictly with psalm books and catechisms which were not blameless in typography. There were two legal actions in the 1820's where the illicit books were considered fanatical and antiscritptural, but in the final judgements no attention was paid to the contents of the books. The censors' attitudes towards Pietistic and Moravian works were positive at that time.

In the 1830's ecclesiastical censorship turned clearly against Pietism. The Chapter of Turku condemned the *Himmelska örtegårds-sällskap* (The Heavenly Garden Society) by Joh. Quirsfeld as leading to "Pietistic errors" (1835) and withheld the imprimaturs of Finnish Pietists' favourite books such as the *Nådens ordning till saligheten* (The Order of Grace for Salvation) by David Hollatz, the *Kallihit hunajan-pisarat kalliosta Christuxesta* (A Choice Drop of Honey from the Rock Christ) by Thomas Wilcox and the *En ropande röst i öknen* (The Voice of One Crying in the Wilderness) by Petter Topp. The Chapter of Porvoo permitted the printing of the same books, but censored Pietistic periodicals somewhat strictly. In the *Hengellisiä sanomia / Tidningar i andeliga ämnen* (1836–1838) the Chapter was concerned at the "indiscreet" and "insolent" style,

the criticism of the Church and clergy, the negative attitude to the world and the defense of conventicles. Certain articles in the *Evangeliskt veckoblad* (1839–1841), the organ of Lars Stenbäck and the Pietist students, were likewise forbidden on account of their emphasis on man's moral incapacity and their continual reference to Satan in the Church. When the Chapter took a vote on such articles, G. H. Forsius and Bishop C. G. Ottelin were adamant against them, while J. L. Runeberg, the literary opponent of Stenbäck, most often stood for imprimatur. Relations between the editor and the authorities finally broke early in 1841, when the Senate suppressed the paper. The decision was largely that of the Supreme Board of Censorship, but Archbishop Melartin and the Chapter of Porvoo also contributed to the suppression.

In the early 1840's Pietistic and Moravian books were prohibited by both chapters. During the latter half of the decade there were fewer prohibitions of devotional literature. On the other hand, censorship of periodicals remained strict. In the *Allmän evangelisk tidning* (1845–1848), the organ of F.G. Hedberg and the new Evangelical Movement, both individual expressions in the text and whole articles were forbidden by the Chapter of Turku. In addition, a theological review of the Pietists ceased to come out after its first issue had been censored.

The controversial writings of the Pietists and the Evangelical Movement were censored quite strictly by the Chapter of Turku. In the early 1850's, when religious controversy was prohibited by statute, controversial writings of Revivalists were also prohibited in Porvoo and Kuopio.

The grounds on which Pietistic and other Revivalist writings were prohibited were primarily church-political. Even in other cases theological arguments for prohibition were uncommon. As exceptions may be mentioned an article on Straussianism and some popular apocryphal booklets, which the chapters judged to endanger the authority of the Bible.

The chapters were more interested in the formal deficiencies of the inspected writings than in matters of doctrine. Reasons for prohibition could be incorrectness and incomprehensibility of language, unreliability of translation, inaccurate quotations from the Bible and abundance of typographical mistakes. Such considerations remained the most common reasons for prohibition in Porvoo, and they were common even in Turku, especially in the 1850's. The Chapter of Kuopio, in contrast, referred to the contents of the writings in almost all of its decisions.

Political aspects in religious censorship were not pronounced. The attitude of the chapters towards missionary activity was more positive than that of the Government, which regarded foreign missions as politically delicate, especially in the last years of Nicholas I.

The censorship of foreign religious literature was first concentrated on refuting rationalism. This tendency was to be seen in the precedents of Russian censors, to which the Censorship Committee continuously referred, particularly in the 1830's. Works on the theological radicalism of D. F. Strauss were strictly

prohibited in the 1840's; according to the Committee they were in conflict with fundamental Christian dogmas. At the beginning of the 1850's the Committee further prohibited the importing of some theologically radical books, but the works of Ernest Renan, Theodor Parker and Viktor Rydberg, the prophets of Finnish liberalism in the 1860's, could be distributed freely.

In general Pietistic and Moravian books were not strictly censored by the Committee except in the early 1840's. This change was caused by a controversial booklet by F. G. Hedberg, printed in Sweden, and the prohibitions by ecclesiastical censorship, which were quite regularly reported to the Committee at that time. Dissenting views, such as Baptism and Mormonism, were not permitted by the Committee in the 1850's.

The Committee found politically dangerous ideas in religious works dealing with Church history or topical ecclesiastical questions. In the 1830's the Committee prohibited a great number of books on the Order of Jesuits, Saint-Simonism and the Christian socialism of Lamennais. During the same decade the Committee and the Supreme Board of Censorship prohibited the import of works which offended the Holy Alliance or its principles. Most subsequent prohibitions concerned books which offended the Russian Church or Government or in which the relations between Government and Church were questioned.

Of the religious periodicals inspected by the postal service the *Missions-tidning* of Stockholm was the most severely treated. Import of the paper was entirely prohibited in 1855–1857. The authorities were particularly irritated by the supplements in which the editor gave lists of contributions sent from Finland to the Swedish Missionary Society.

A comparison of the decisions of Church (the chapters) and secular (mainly the Censorship Committee) authorities to each other shows that each of them, in their time, held a negative view on Pietistic, rationalistic, apocryphal and dissenting books. It was characteristic of ecclesiastical censorship to tackle formal points in the text, such as linguistic mistakes and conformity in the psalm books of the Church. Analogously, the abundance of political reasons was typical of Government censorship.

The Efficiency of Censorship

The many rearrangements of censorship in the first two decades of Russian rule proved that the Gustavian system of press control did not satisfy Government officials, because, according to the Act of 1774, only manuscripts were subjected to censorship, whereas books imported from Sweden were reprinted quite freely. Besides, it was problematic to decide when a manuscript should be considered religious — i.e. subject to censorship.

In principle the Censorship Act of 1829 filled the gaps in the system, as all books and manuscripts that were to be printed or imported were thereafter submitted to censorship. Actions on account of the illegal printing of religious manuscripts were no longer brought. On the contrary, books were reprinted

without a new imprimatur. In the 1830's every third religious reprint was published without permission. Most of the illegal editions were published in the remote town of Oulu. Prohibited books of the Pietists, for example, were almost continuously obtainable there.

Different views of different authorities diminished the efficiency of censorship. Ecclesiastical censorship was most incoherent in the 1830's, when the Chapter of Porvoo passed a remarkable number of books which had been prohibited by the Chapter of Turku. Furthermore, when the Censorship Committee permitted the importing of such books, the Chapter of Turku adopted a policy in 1840 in which the chapters informed each other and the censors of foreign literature about imprimaturs withheld. Thereafter the censors' decisions were relatively coherent until the late 1840's, when this practice was abandoned.

While ecclesiastical censorship was most strict, works prohibited or in some way delicate were printed in Sweden for Finnish readers. Most of these editions, primarily comprising Pietistic literature, were published in the 1840's. Even import of the books into Finland was often successful.

The efficiency of import censorship was diminished by smuggling, frequent change of inspectors and the increasing amount of literature to be censored. Books prohibited by the Censorship Committee were seldom seen in the bookstores. However, many of them were available to students in the libraries of academic nations.

Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran julkaisuja

<i>Pöytäkirjat liitteineen:</i>	I-X.	1892—1910 à 2:-	20:-
<i>Vuosikirjat:</i>	I.	1911	2:-
	III-V.	1913—1915 à 2:-	6:-
	VII-X.	1917—1920 yhtenä niteenä	5:-
	XI-XIV.	1921—1924	5:-
	XV-XVIII.	1925—1928	5:-
	XIX-XX.	1929—1930	5:-
	XXI-XXXVIII.	1931—38 à 2:-	18:-
	XXXI-XXXII.	1941—42 yhtenä niteenä	5:-
	XXXIII-XXXIV.	1943—44	5:-
	XXXV-XXXVI.	1945—46	5:-
	XXXVII-XXXVIII.	1947—48	5:-
	XXXIX-XL.	1949—50	5:-
	XLI-XLII.	1951—52	5:-
	XLIII-XLIV.	1953—54	5:-
	45-47.	1955—57	5:-
	48-51.	1958—61	8:-
	52-53.	1962—63	10:-
	54-57.	1964—67	15:-
	58-59.	1968—69	15:-
	60-61.	1970—71	10:-
	62-63.	1972—73	15:-
	64-67.	1974—77	30:-
<i>Toimituksia:</i>	I. <i>Leinberg</i> Det odelade finska biskopsstiftets herdaminne		5:-
	II-III. Consistorii Ecclesiastici Aboensis protokoller 1656—64 (Loppuunmyyty)		
	<i>Vallinkoski</i> Henkilö- ja paikannimihakemisto edelliseen		4:-
	V. <i>Leinberg</i> Åbo stifts herdaminne		5:-
	VI. <i>Boëtius Murenus</i> Acta visitatoria 1637—1666		5:-
	IX. <i>Österbladh</i> Turun tuomiokapitulinarkiston luettelo		3:-
	X. <i>Simolin</i> Petrus Bång		4:-
	XII, 2-4 Suomen uskonnollisten liikkeiden historiasta. Asiakirjoja ja tutkimuksia		
	2. 1800-luvun herännäisyys		5:-
	3. 1700-luvun herännäisyys		5:-
	4. 1800-luvun herännäisyys		5:-
	XIII. <i>Simolin</i> Urkunder rörande det äldre wiborgska stiftet I		5:-
	XXI-XXII. <i>Takolander</i> E. G. Melartin I-II à 5:-		10:-
	XXIII. <i>Hallio</i> Suomalaisen virsikirjan uudistus		3:-
	XXVII. <i>Schmidt</i> Die Pfingstbewegung in Finnland		5:-
	XXX. <i>Jaakkola</i> Vanhimmat historialliset kopiokirjamme		5:-
	XXXII. <i>Lehtonen</i> Die livländische Kirchenordnung des Johannes Gezelius		5:-
	XXXIV, XXXVI. <i>Österbladh</i> Pappissääty Suomen valtiopäivillä 1809—1906 I-II (I 4:-, II 6:-)		10:-
	XXXV, XXXVII. <i>Jonas Lagus</i> Brev och skrifter I-II à 3:-		6:-
	XXXVIII:1. <i>Rosengvist</i> Det liturgiska arbetet i Finland I		5:-
	XXXIX. <i>Holmström</i> Eerikki Eerikinpoika Sorolainen		5:-
	XLI. Ur Alfr. Kihlmanns brevväxling		6:-
	XLIV: 1-3. <i>Gummerus</i> Agricolan Rukouskirja I-III (I-II à 6:-, III 8:-)		20:-
	XLV: 2. <i>Maliniemi</i> De Sancto Henrico II		10:-
	XLVI. Juhlakirja SKHS:n täyttäessä 50 v.		4:-
	XLVII. <i>Xenia Ruuthiana</i>		8:-
	XLVIII. <i>Newman</i> Edvard Björkenheim I		5:-
	L: 1-3. <i>Laestadius</i> Dårhushjonet I-II à 10:-, III 15:-		35:-

52. <i>Ramus virens</i> in honorem Aarno Maliniemi	6:-
53. <i>Paunu</i> Torsten Thure Renvall	5:-
54. <i>Niemi</i> Suomalaisen virsikirjan uudistaminen vuoden 1886 viralliseksi virsikirjaksi	5:-
58. <i>Pirinen</i> Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla	10:-
59. <i>Nokkala</i> Tolstoilaisuus Suomessa	12:-
60. <i>Parvio</i> Isaacus Rothovius	10:-
61. <i>Juva</i> Valtio Kirkosta kansankirkoksi	15:-
62. <i>Pirinen</i> Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa	10:-
63. <i>Näsman</i> Baptisment i svenska Österbotten 1868—1905	10:-
64. <i>Lempiäinen</i> Rippikäytäntö Suomen kirkossa uskonpuhdistuksesta 1600-luvun loppuun	10:-
65. <i>Kuoppala</i> Suomen papisto ja työväen kysymys 1863—1899	10:-
66. <i>In arce et vigilia</i> . In honorem Ilmari Salomies	8:-
67:1. <i>Blomstedt & Matinoli</i> Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554—1809 (Ahlainen-Hailuoto)	7:-
68. <i>Murtorinne</i> Papisto ja esivalta routavuosina 1899—1906	10:-
69. <i>Lempiäinen</i> Kastekäytäntö Suomen kirkossa 1500- ja 1600-luvulla	10:-
70. <i>Parvio</i> Canon Ecclesiasticus	10:-
71. <i>Ojanen</i> Kirkko ja kansanelämä Länsi-Hämeessä 1800-luvulla	10:-
72. <i>Laasonen</i> Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana	15:-
73. <i>Lempiäinen</i> Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa	20:-
74. <i>Raittila</i> Lestadiolaisuuden matrikkeli ja bibliografia	30:-
75. <i>Tamminen</i> Kansakoulun uskonnon opetussuunnitelma vuosina 1912—1939	20:-
77. <i>Widén</i> Prästmötet i Åbo stift 1629—1864	25:-
78. <i>Iisalo</i> Suomen koulujen uskonnonopetus 1843—1883	25:-
79. <i>Veikkola</i> Teologinen lauantaiseura kirkon puolustajana suurlakon jälkeisenä aikana 1905—1914	15:-
80. <i>Virkkala</i> Emil Teodor Gestrin ja satakuntalainen pyhäliike (SLEY)	15:-
81. <i>Salminen</i> Johannes Raumannus	15:-
82. <i>Setälä</i> Suomalaista kirkollista idänpolitiikkaa 1917—1944	20:-
83. <i>Laasonen</i> Vanhan kirkollisuuden hajoaminen Pohjois-Karjalassa	25:-
84. <i>Rimpiläinen</i> Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isoavihaa	25:-
87. <i>Rajainen</i> Luterilaisuus Venäjän valtakunnan alaisena	12:-
88. <i>Sandholm</i> Kyrkan och hospitalshjonen	30:-
89. <i>Mielonen</i> Suomen papisto ja alkoholikysymys 1859—1886	25:-
90. <i>Lempiäinen</i> Turun hiippakunnan tarkastuspöytäkirjat isonvihan ajalta	15:-
91. <i>Rajainen</i> Naisliike ja sukupuolimoraali	15:-
92. <i>Heininen</i> Marcus Henrici Helsingius	30:-
93. <i>Investigatio memoriae</i> patrum. Libellus in honorem Kauko Pirinen	50:-
94. <i>Murtorinne</i> Veljeyttä viimeiseen saakka	43:-
95. <i>Väänänen</i> Vanhan Suomen papisto	50:-
96. <i>Väänänen</i> Pappissivistys Vanhassa Suomessa	35:-
97. <i>Halmesmaa</i> Kirkkokuri murroksen kynnyksellä	35:-
98. <i>Larkio</i> Papisto ja raittiuskysymys	35:-
99. <i>Heino</i> Hyppyherätys — Länsi-Suomen rukoilevaisuuden synnyttäjä	40:-
100. <i>Jääskinen</i> The Icon of the Virgin of Tikhvin	50:-
101. <i>Jalkanen</i> Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1809—1870	40:-
102. <i>Valanki</i> Suomen urut ja niiden rakentajat	50:-
103. <i>Laasonen</i> Johannes Gezelius vanhempi ja suomalainen täysortodoksia	
104. <i>Silfverhuth</i> Kirkon ja keisarin sensuuri. Uskonnonkirjallisuuden valvonta Suomessa 1809—1865.	

Missale Aboense (WSOY), saatavana kustantajalta.

Näitä teoksia saa kirjakauppojen välityksellä. Seuran jäsenet saavat julkaisut alennuksella. Kirjatilauksia ottaa vastaan Seuran sihteeri, teol.lis. Esko Koskenvesa (Kierretie 47, 01650 Vantaa 65), jolle myös jäseneksi pyrkivät voivat ilmoittautua.

Samfundets publikationer erhålles via alla bokhandlar. Samfundets sekreterare är teol.lis. Esko Koskenvesa (Skrivgångsvägen 47, 01650 Vanda 65).

Suomessa julkaistava uskonnollinen kirjallisuus oli erityisen painotarkastuksen, ennakkosensuurin, alaisena 1600-luvulta 1800-luvun toiselle puoliskolle. Kirjojen painokelpoisuuden tutkivat yleensä tuomiokapitulit, joinakin aikoina myös yliopiston ja hallituksen sensorit. Hylkäysperusteet vaihtelivat rationalismista pietismiin, kirjojen poliittisesta vahingollisuudesta niiden kielellisiin puutteisiin. Myös uskonnollista lehdistöä ja ulkomailta tuotavia teoksia valvottiin.

Tässä tohtorinväitöskirjassa tarkastellaan uskonnollisen kirjallisuuden valvontaa niinä autonomian ajan vuosikymmeninä, jolloin kirkollinen painotarkastus oli Suomessa voimassa. Hallituksen sensuuri- ja uskontopolitiikan näkökulmista kartoitetaan vuosien 1809–1865 uskonnollinen sensuuri sekä osoitetaan, missä määrin ja millaisin perustein julkaisutoimintaa rajoitettiin. Samalla kosketellaan niitä henkisiä ja hengellisiä virtauksia, jotka pyrkivät esiin tässä kansallisen historiamme murrosvaiheessa.